

ҮЗЕЛИР
НАЧЫБӘДЛОВ
НАГГЫНДА

1903

1990
829

АЗЭРБАЙҶАН ССР
ЕЛМЛЭР АКАДЕМИЈАСЫ
МЕ'МАРЛЫГ ВЭ ИНЧЭСЭНЭТ ИНСТИТУТУ

11/31

У-22

ҮЗЕЈИР НАЧЫБӘЈОВ
НАГГЫНДА
СЕЧИЛМИШ
ХАТИРӘЛЭР ВӘ
МӘГАЛӘЛЭР

60047

М. Ф. Ахундов атында
Азәрбајҹан Республикасы
Культура Министрлиги

БАҒЫ
ЕЛМ
1990

59542

Ц/313(2A).Д + Ш6(2A)-49

Азәрбајҹан ССР Едмәр Академијасы
Едми-Нәширјјат Шурасынын
ғарары илә чап олуңур.

Тәртиб едәни
Әһмәд Исәзәдә

Редакторлары
Фикрәт Әмиров, | Губад Гәсимов

Үзејир һачыбәјов һаггында сечилмиш
хәтирәләр вә мәгаләләр.—Бақы: Елм,
1990—292 с.
ISBN 5—8066—0251—6

Әсәрә Ү. һачыбәјов һаггында бәстәкарларың (Ҷ. Ша-
порин, Д. Шостакович, Гара Гарајев, А. Хәчәтурјан,
Ф. Әмиров, Вано Мурадели, Нијәзи, Т. Хренников вә б.),
шаир вә јазычыларың (Сәмәд Вурғун, М. С. Ордубади,
А. Исәкјан, М. Ибраһимов), республика алимләриниң
(Һәдәр Һүсәјнов, Ҷ. Мәмәдәлијев, Мәмәд Ариф,
Әзиз Шәриф вә б.), бир чох көркәмли совет мусигичи-
ләри, мүғәниләр вә диқар инчәсәнәт хәдмләриниң
хәтирә вә гәјдләри топланмишдыр. Бурада Ү. һачыба-
јовуң тәләбәләриниң хәтирәләри, истәһсајат гәбагчыла-
рарының фикирләри дә верилмишдир. Әсәр бәјүк бәс-
тәкар, көркәмли алим вә педагог, көзәл инсан олан
Ү. һачыбәјов һаггында кениш тәсәввур јарадыр.

К $\frac{4003010000-126}{655(2)-90}$ 77—89

© «Елм» нәширјјаты, 1990

МҮГӘДДИМӘ

Азәрбајҹан профессионал мусигисиниң
баниси даһи бәстәкар Үзејир һачыбәјов көзәл опералар,
мусигили комедијалар, хор вә халг чалғы әләтләри ор-
кестри үчүн јазылмыш әсәрләр, романс вә маһнылар
мүәллифидир. Бүтүн јарадычылығы боју ахтарышлардан
јорулмајан, сәнәтә һәмишә јүксәк тәләбкарлыгга јана-
шан Үзејирин әсәрләри республикамыздан чох-чох узаг-
ларда да севилир. Бу әсәрләр ән көркәмли ифачыларын
репертуарына дахил олуб, концерт салонларында сәслә-
нир.

Бәјүк бәстәкарын илк дәфә әсримзин әввәлиндә
парлајан јарадычылыг дәсти-хәтти инди дә өз тә'сир вә
тәрәвәтини итирмәмишдир. Бәстәкар вә драматург, пуб-
лицист вә алим, мүәллим вә ичтимаи хәдм олан Үзејир
Һачыбәјов бизим милли ифтихарымыз вә шөһрәтимиз-
дир. Оун ирсини дәриндән өјрәнмәк, кениш халг күт-
ләләринә чәтдырмаг вәчиб мәсәләләрдән биридир.

Даһи Азәрбајҹан бәстәкары Үзејир һачыбәјовун чох-
чәһәтли вә мисилсиз јарадычылығының кениш вүс'әтин-
дә онун мусиги, елм вә мәдәнијјәт, ичтимаи-сијәси хә-
дмләрлә көрүшләриниң дә бәјүк тә'сир вә әһәмијјәти
олмушдур. Дәстлуг мәсләһәтләринә даим һәссаслыгга
гулаг асан вә бу көрүшләрдән, хәјирхәл сөһбәтләрдән
бәһрәләнән бәстәкарын јарадычылығының бејнәлмиләл
характери мәнз бу чәһәтләрдә өзүнү бир даһи реал шә-
килдә тәсдиг етмишдир. Шүбһәсиз, бу ејни заманда,
јарадычы зијәлылар үчүн догма инчәсәнәтә партијалы
хидмәт нүмунәси олан даһи истә'дадла үнсијјәт иди.

Үзејир һачыбәјов јарадычылығы совет мусиги инчә-
сәнәтиниң чичәкләнмәси, инкишафы вә формалашмасы
илә ајрылмаз сурәтдә бағлыдыр.

Тәсадуфи дејилдир ки, биз Үзејир һачыбәјовун адына
елми әсәрләрдә, бәстәкарларын, мусигишүнасларын, елм
вә мәдәнијјәт хәдмләриниң нәзәри мәгаләләриндә, чы-
хышларында раст кәлирик.

Көркөмли рус бастөкары М. Ипполитов-Иванов өз эсэрлэрини Узеир Гачыбэювун ишлэдији халг мелодилары илэ зэнкинлэшдирмиш вэ онун ярадычылыгындан сэмэрэли шэкилдэ бөһрэлэнмишдир. Р. Глиер «Шаһ Сәнэм» операсыны жазаркөн бастөкардан бир сыра гижмэтли мөслэһэтлэр алмышдыр. Дмитри Шостакович Узеир Гачыбэюву бир инсан, алим, көркөмли бастөкар ки ми севмиш вэ онун ярадычылыгыны чоһ жүксөк гижмэт-лэндирмишдир.

У. Гачыбэюв Азербайжан совет мусиги мәдэнијјэтинин башга гардаш халгларын, биринчи нөвбэдэ рус халгынын мәдэнијјэти илэ элагэли сурэтдэ инкишафынын лабуд-лүјүнү инкар едэн буржуа милләтчилэринэ гаршы гәти шәкилдэ мүбаризэ апармышдыр. О, Шэрг вэ Авропа мусиги мәдэнијјэтинин биркө инкишафынын гејри-мүм-күнлүјүнү сөјлөјөнлэрэ вэ мәдэнијјэтлэрин инкишаф јол-ларынын ажры-ажры олмасыны иддиа едэнлэрэ фактлар асасында өз кәскин е'тиразыны билдирмишдир.

Узеир Гачыбэювун марксист-ленинчи эстетиканын принципинэ эсасән түкәнмәз ярадычылыгы, онун мусиги тәчрүбәси вэ елми ахтарышлары дунја инчәсәнәтинин милли инчәсәнәтләр синтези олдуғуну, онларын гаршы-лыгы элагәсини, бир-бирини зәнкинлэшдирмәсини әја-ни шәкилдэ тәсдиг етди. Мәшһур мусигишүнас В. С. Ви-ноградов Узеир Гачыбэюв ярадычылыгынын мәһз бу чәһәтини хүсуси вурғу илэ гејд едәрәк јазмышдыр: «Узе-ир Гачыбэюв јалныз Азербайжан халг мусигисинин нә-зәри принциплэри үзэриндә чалышмамыш, милли чәһәт-лэри мүәјјәнлэшдирмәмиш, ејни заманда өз ярадычы-лыгы илэ милли мусиги мәдэнијјэтинин Азербайжан му-сигиси вэ Авропа мусиги системи илэ элагэли сурәтдә кәләчәк иншасынын мүмкүнлүјүнү сүбүт етмишдир»¹

Узеир Гачыбэюв Коммунист Партијјасы идејасы зәмининдә мөһкәм дурмагы тәләб едән социализм реализ-ми методунун јекәнә доғру метод олдуғуну дүзкүн баша дүшдүјү үчүн һәгигәти өз ярадычылыгында ајдын вэ ил-һамла әк етдирмишдир. В. Виноградов дүзкүн олараг гејд едир ки: «Узеир Гачыбэювун методу там бүтөв-дүр. Азербайжан халгынын ичәрисиндән чыхан бастөкар мәнсуб олдуғу халгын мәдэнијјэтини дәриндән билмәклә јанашы, һәм дэ бу мәдэнијјәтлэ нәфәс алыр, јашајырды,

¹ В. Виноградов. Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка. Музгиз. Москва, 1938, с. 8.

онун бүтүн һәјатда марагы бу мәдэнијјәтлэ бағлы иди. Буна көрә дэ о, өз ярадычылыгында һеч заман күтлә-дән ажры дүшмәмиш, даима онун зөвгү илэ, инкишаф сөвијјәси илэ һесаблашмышдыр.

Узеир Гачыбэювун үнванына дејилмиш бу сөзлэри, ејни заманда онун шакирдлэри—Гара Гарајевә, Фикрәт Әмирова, Солтан Гачыбэюва, Рауф Гачыјевә, Чөвдәт Гачыјевә, Сәид Рүстәмова, Чәһанкир Чәһанкирова, Сүләјман Әләскәрова, Тофиг Гулијевә вэ башга көркөм-ли Азербайжан бастөкарларына дэ шамил етмәк олар.

Азербайжан милли опера сәнәтинин илк сәһифәси Узе-ир Гачыбэювун ады илэ бағлыдыр. Онун «Лејли вэ Мәч-нун» операсы Азербайжан театрынын репертуарларында әбәдлик газанмышдыр. Инамла демәлијик ки, «Лејли вэ Мәчнун» операсы тәкчә Азербайжан динләјичисини профессионал мусигијә чәлб етмәклә мөһдудлашмамыш, ејни заманда Азербайжан халг мусигиси илэ чоһ чәһәт-ләрлә јахын олан Орта Асија республикаларынын мусиги мәдэнијјэтинин инкишафында чоһ әһәмијјәтли рол ој-намышдыр.

Узеир Гачыбэюв Азербайжан мусиги инчәсәнәти тарихиндә илк дәфә олараг муғам операсы јаратмыш вэ беләликлә садә динләјичијә театр залыны һәмшиәлик севдирә билмишдир. С. Л. Кинзбург «Совет Өзбәкис-танынын мусигили тарихи ирси» мәгаләсиндә У. Гачыбэ-юв операсыны белә гижмәтлэндирир: «1911-чи илдә Даш-кәнддә... кестәрилән Азербайжан опера тамашаларынын өзбәк мусигисинин инкишафында бөјүк әһәмијјәти олду. Азербайжан мусигили театрынын мүтәрәгги хадимлэри-нин бундан габаг халг ән'әнәлэри илэ рус мәдэнијјэти-нин наилијјәтлэри илэ бағлы сурәтдә јаратдылары «Лејли вэ Мәчнун» операсы өзбәк зијәлиларына чоһ бө-јүк тә'сир кестәрмиш вэ онларда буна бәнзәр эсәр јар-атмаг үчүн чылғын арзу ојатмышдыр»³

Бу чәһәт өзбәкстанлы Тохтасын Чәлиловун ярады-чылыгында даһа ајдын шәкилдә өзүнү кестәрмәкдәдир. Мүәллифин мусигили тамашаларында У. Гачыбэювун эсәрлэриндә олдуғу кими, һәйкки өзбәк халгынын руһу һәм дэ өзбәк халг мәһныларынын гурулушу, формасы вэ интонасијјасы, ритми сахланылмышдыр.

У. Гачыбэювун илк ярадычылыг дөврүнә мәхсус

² В. Виноградов. Узеир Гаджибеков и азербайджанская музыка.
³ Пути развития узбекской музыки. Москва, 1946, с. 22.

«Аршын мал алан» мусигили комедијасы һаггында да гиймәтли мулаһизәләр, дәрәжәли мәгаләләр мөвчуддур. Тәкчә буну демәк кифајәтдир ки, «Аршын мал алан» 56 дилә тәрчүмә олунмуш, 49 өлкәнин 120 театрларында чох бөјүк мөвәффәгийјәтлә тамашаја гојулмушдур.

Совет мусиги тәнгиди бөјүк бәстәкарын бу өлмәз комедијасыны шәрһ едәрәк белә бир јекдиль фикир ирәли сүрүр ки, «Аршын мал алан» динләјичи вә тамашачыларын гәлбини тәкчә Үзејир һачыбәјов мусигиси илә дејил, һәм дә Үзејир драматуркијасы илә фәтһ етмишдир.

Бу бахымдан Москва мусигишүнасы С. Коревин дә фикри чох мараглыдыр. О јазыр: Үзејир һачыбәјовун парлаг әдәби-драм әсәрләриндән бири, әдәби әсасы комик опера олан, сонралар исә кинофилмә чәкилән мусигили комедија—«Аршын мал алан»дыр.

Бу мусигили комедија илә таныш олмаг кифајәтдир ки, әсәр мөаллифинин бөјүк әдәби исте'дадына вә јүксәк драматуржи усталығына инанасан».⁴

Милли инчәсәнәтин инкишафына кениш јоллар ачан Бөјүк Октјабр социалист ингилабы Үзејир һачыбәјовун исте'дадынн јени зәнкн бојаларла парламасына кениш шәраит јаратды. Онун Совет һакимийјәти илләриндә јаздығы «Короғлу» операсы артыг нечә илләрди ки, бүтүн мусиги чәмијјәтинин нәзәр-диггәтини чәлб етмәкдәдир. Бу опера 1988-чи илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүндә бөјүк мөвәффәгийјәт газанмышдыр. О заман мәшһур мусигишүнас Кеорки Хубов «Правда» гәзетиндә јазырды: «Үзејир һачыбәјов «Короғлу» операсында мүрәккәб муғам сәнәтини, фүсүнкар ашыг маһныларыны јалныз гүдрәтли шәкилдә ифадә етмәклә кифајәтләнмәмиш, ејни заманда, халг мусиги дилини милли халг гәһрәманлыг операсында мөвәффәгийјәтлә һәјата кечирмишдир».⁵

О заман «Короғлу» операсы Јереван, Тбилиси, Дашкәнд милли театрларында дәфәләрлә ојнанылмыш, һәмчинин онкүнлүкләрдә, фестивалларда вә инчәсәнәт бахышларында көстәрилишдир. «Короғлу» операсы јарым әср әввәл олдуғу кими, елә инди дә тәрәвәтли вә көзәлдир, бу опера һаггында дејилән фикирләр дә гиймәтлидир.

⁴ С. Корев. Үзејир Гаджибеков и его оперы. Москва, 1952, с. 62.

⁵ Георгий Хубов. Народность и мастерство. Газ. «Правда»,

Совет бәстәкарлары Үзејир һачыбәјовун јалныз сәһнә әсәрләринин әһәмијјәтини гәјд етмәмишләр. Мә'лум олдуғу кими, Ү. һачыбәјов башга мусиги жанрлары, хусусилә вокал сәһәсиндә дә бөјүк сәнәткар олмушдур. 1944-чү илдә Тбилисидә кечирилән Загафгазија мусиги инчәсәнәти онкүнлүјүндә гочаман совет бәстәкары Р. Глијер јазмышды: «...халг маһнысынын вә лирик маһныларынын көзәл устады... Үзејир һачыбәјовдан ајрыча данышмаг лазымдыр. Онун «Сәнсиз», «Јаралы әскәрин пағылы», «Чағырыш», «Ананын оглуна нәсиһәти» вә башга әсәрләри—халг мусигисини чанландырыр; булар мусигидә хәлгилик, уstadлыг, инчәсәнәтдә әсл илһам нүмунәләридир. Кәч бәстәкарлар нәсли Азәрбајчан мүасир мусиги мәдәнијјәтинин банисиндән чох шәјләр өјрәнә биләр».⁶

Үзејир һачыбәјов һәм дә бөјүк мусигичи-алим иди. О, узун илләр Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Инчәсәнәт институтуна рәһбәрлик етмиш, Азәрбајчан халг мусигисинин тәдгиги сәһәсиндә хејли иш көрмүшдүр. Мәһз бу илләрдә о, өзүнүн капитал трактаты олан, совет естетика вә мусиги елмини зәнкнләшдирән «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәрини јазыб баша чатдырмышды. Бу фундаментал әсәр һаггында көркәм-ли совет мусигишүнасы В. М. Белјајев мөаллифә мәктубунда белә јазмышдыр:

«Онунла танышлыг («Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары—Ә. И.») мәнә бөјүк зөвг вермишдир. Иш тамамилә өз башлығына чаваб верир. Белә ки, бурада Азәрбајчан мусиги јарадычылығынын һәгиги ифадәси өз әксини тапмышдыр. Сизин ишинизин ағырлыг мәркәзини Азәрбајчан мусигиси үчүн даһа сәчијјәви олан Азәрбајчан ладларынын тәһлилин вердијиниз һиссә тәшкил едир.

Сизин тәклиф етдијиниз систем педагожи-көстәричи кими әһәмијјәтли олуб, китабынызын асанлыгына мәнмән-сәнилмәси үчүн имкан јарадыр».⁷ Р. Глијер исә бу әсәрә белә гиймәт вериб: «Мән әминәм ки, Азәрбајчан вә үмумийјәтлә дунја мусиги инчәсәнәтинин инкишафында Сизин әсәриниз хусуси әһәмијјәт газаначагдыр».⁸

Үзејир һачыбәјов јарадычылығынын елм вә мәдәнијјәт хадимләри, әдәбијјат вә инчәсәнәт нүмәјәндәләри

⁶ Вәтән мүһарибәси күнләриндә Азәрбајчан совет мусигиси. Бақы, 1945, с. 73.

⁷ Губад Гасымов. Үзејир һачыбәјов. Бақы, 1945, с. 69.

⁸ Јенә орада, с. 70.

тәрәфиндән жүксәк гүмәтләндирилмәси јалныз Азәрбајчан мусиги инчәсәнәтинин парлаг инкишафынын е'тирафы дејил, бу, ејни заманда гардаш совет халгларынын сарсылмаз достлуғунун ифадәсидир.

Үзејир Һачыбәјов совет мусиги мәдәнијјәти тарихинә јалныз бәстәкар кими дејил, һәм дә көзәл педагог вә тәрбијәчи кими дахил олмушдур. «Известија» гәзәти һәлә 1938-чи илдә өз сәһифәләриндә јазмышдыр. «Азәрбајчан мусигисинин атасы Үзејир Һачыбәјовун мәнәббәт нәзәри алтында јалныз Азәрбајчан мусиги сәнәтинин бу күнүнү дејил, онун көзәл сабаһыны да тәмсил едән бөјүк истәдәддлы кәнч бәстәкарлар нәсли јетишир, инкишаф едир»⁹.

Тарих бу сөзләрин һәгиги олдуғуну әјани сурәтдә тәсдиг етди.

Бу китабда Үзејир Һачыбәјову јахындан таныјан, онуна јарадычылыг үнсидәтиндә олан көркәмли адамларын—Азәрбајчанын мусиги инчәсәнәти, елм, сијаси вә мәдәнијјәт хадимләринин, еләчә дә бәстәкарын тәләбәләринин хатирәләри, мәгаләләри топланмышдыр. Онлары охудугча Ү. Һачыбәјов јарадычылыгындакы әләмәт-дар һадисәләр, халг үчүн, вәтән үчүн дөјүнән одлу бир үрәјә малик сәнәткарын мә'налы һәјәти вә фәалијјәти көзүмүз өнүндә чанланыр. Ејни заманда охучу онун јалныз сәнәткарлыг гүдрәти илә дејил, көзәл инсани кејфијјәтләри илә дә таныш олур: онун һәјәта, инсанлара, сәнәтин кәләчәјинә бәсләдији никбин мүнәсибәт бизи һейран едир.

Китабын практик әһәмидәти һәм дә ондадыр ки, о јалныз бөјүк бәстәкарын һәјәт вә јарадычылыгы барәдә мә'лумат вермәклә кифәјәтләнир. Ејни заманда XX әсрин биринчи јарысында, Азәрбајчанда мусиги, драматуркија, публицистика вә естетика кими елм вә мәдәнијјәтин мүхтәлиф сәһәләринин тарихи инкишафынын тәдгигинә дүзкүн истигамәт верир.

Муәллиф китабын чапа һазырланмасы ишинә јахындам көмәк көстәрдикләри үчүн Азәрбајчан ССР ЕА Низами адына Әдәбијјат Институту фолклор шөбәсинин елми ишчиси Б. Абдуллајев, Ме'марлыг вә инчәсәнәт Институтунун ишчиси Г. Гафароваја миннәтдарлығын билдирир.

ӘһМӘД ИСА-ЗАДӘ

⁹ Е. Грошева. Декада музика Закавказья. Газ. «Известия», 7. II. 1945 г.

ӘШРӘФ АББАСОВ

ИЛК КӨРҮШҮМ

Бөјүк бәстәкар-драматург, мәшһур мусиги вә ичтимаи хадим, көзәл муәллим, әвәзедилмәз бир инсан олан Үзејир Һачыбәјов һаггында мән илк дөфә Шушада мусиги муәллимин Фатма Зейналоадан ешитмишдим. Фатма ханым Үзејир Һачыбәјовун илк азәрбајчанлы тәләбәләриндән иди. Онун өз муәллими һаггындакы сөһбәтләринә биз һәмишә бөјүк марагла гулаг асырды.

Шуша мусиги мәктәбиндә охујаркән мән тәксәсли мелодиялар јазмаға башладым. Чалдығым тар әләти үчүн бир нечә етүд дә бәстәләмишдим. Фатма ханымла белә мәсләһәтләшдик ки, мәним илк мусиги аддымларым олан бу кичик әсәрләри Үзејир Һачыбәјова көндәрәк. Белә дә етдик. Фатма ханым нотларла бирликдә Үзејирбәјә мәним һаггында бир мәктуб да көндәрди. Бир нечә күндән сонра мәктуба чаваб кәлди. Бөјүк бәстәкар мәнә Шуша мусиги мәктәбинин тар синфини битирдикдән сонра Бақыда мусиги тәһсилими давам етдирмәји мәсләһәт көрмушдү. 1936-чы илин август ајында мән илк дөфә олараг Бақыја кәлдим.

Һәр шејдән әввәл, о мүдрик инсанла көрүшмәк, сөһбәт етмәк вә ондан мәсләһәт алмаг истәјирдим... Көрәсән белә бөјүк бир сәнәткар мәни, рајондан кәлмиш, һәлә 16 јашы тамам олмамыш бир кәнчи гәбул етмәјә вахты олачагмы, о мәнимлә көрүшүб сөһбәт етмәк истәјәчәкми?.

Јахшы јадымдадыр, чох тәрәддүдән сонра Бақы Советинин јанындакы почтдан Үзејирбәјин о заман јашадығы евинә зәнк вурдум. Бөјүк бәстәкар телефон дәстәјини галдырыб чаваб верди. Дилим долаша-долаша өзүм һаггында мә'лумат вердим, о, мәни дәрһал евә дөвәт етди... Белә бир садә инсани мүнәсибәт мәни һейрәтә кәтирди. Сөзүн дүзү мән өзүмү лап итирдим. Чүнки белә көзләмирдим. Дәрин һәјәчан кечирә-кечирә Верхни При-

ризо едилмишдир. «Короғлу» зәнкин халг жарадычылыгынын вә классик мусиги ирсинин эн көзәл, габагчыл әнәнәләрини өзүндә чәмләшдирик вә инкишаф етдирик. Буна көрәдирик ки, биз бу операны һәдсиз дәрәчәдә севирик вә гиймәтләндиририк.

Үзејир һачыбәјов өз тәләбәләрилә сөһбәтиндә һәмишә дејәрди: «Бәстәкар өз әсәрләрилә кәрәк динләјичиләри һејрәтә кәтириб тәәччүбләндирисин.» Инди һәр дөфә «Короғлу» операсыны вә ја онун ајры-ајры парчаларыны динләркән, Үзејир һачыбәјовун нечә һаглы вә өз јарадычылығына нә гәдәр тәләбкар олдуғуну ајдын һисс едирик. «Короғлу» операсы бизи һәгигәтән һејрәтә кәтиририк. Илләр кечдикчә бу әсәр бизә даһ јахын, доғма вә әзиз олур. Она көрә ки, бу опера халгын фикир вә арзуларыны, һәјатыны вә эн јүксәк идеалларыны халгын өз динләндә тәрәннүм едир.

... һәјатда елә инсанлар олур ки, онлар арамыздан кетдикдән сонра белә јашамагда давам едирләр. Белә инсанлары халг өз гәлбиндә јашадыр, чүнки онларын үрәји һәмишә халгын үрәји илә, варлығы халгын варлығы илә, һәјаты халгын һәјаты илә бағлы олур, халгын мүбаризәсини, онун эн көзәл аруз вә диләкләрини тәрәннүм етмәк белә инсанларын һәјат вә јарадычылығынын әсас мәһнасыдыр. Азәрбајчан халгынын даһи бәстәкары Үзејир һачыбәјовун бүтүн шуурлу һәјаты вә гајнар фәалијјәти дә белә бир мәгсәдә—мусгидә реализм вә хәлгилик ұғрунда мүбаризәјә һәср олунмушдур. Халгла бир јердә олмағ, онун гәлбини вә јарадычы әмәјини тәрәннүм етмәк Үзејир һачыбәјовун дөнмәдән садиғ галдығы принцип иди. Бөјүк сәнәткар бизимлә сөһбәтиндә һәмишә дејәрди: «Мусигини елә јазмағ лазымдыр ки, ону зөвгсүз бир инсан групу јох, бүтүн халг баш дүшсүн... Мусиги инсаны вәләһ етмәли вә илһама кәтирмәлидир.» Бу бир һәгигәтдирик ки, бу сөзләрин мүәллифи тәрәфиндән јарадылмыш әсәрләр өз көзәллији вә әсил хәлгилији илә динләјичиләри вәләһ едир.

...Үзејир һачыбәјовун һәјаты вә јарадычылығ принципләри Азәрбајчан бәстәкарлары үчүн бөјүк мәктәбдирик. О, мусигимизин көләчәјинә бөјүк үмид бәсләјәрәк дејәрди: «Азәрбајчан мусиги сәнәтинин парлағ инкишаф перспективләри вардыр. Бунун үчүн чәсарәтлә ахтармағ, өјрөнмәк, мәһсулдар ишләмәк лазымдыр. Совет халгынын мәһнави руһу илә јашамағ, онун үмид вә арзуларыны ифадә етмәк, адамларымызын түкәнмәз никбин-

лијини мусиги васитәләрилә тәрәннүм етмәк лазымдыр». Бу көзәл сөзләр Азәрбајчанын бүтүн мусиги хадимләри үчүн јени јарадычылығ зирвәләринә бир чағырышдыр. һачыбәјовун халга вә ана торпагла бағлы олан, јүксәк бејнәлмиләл идеаллар тәблиғ едән парлағ јарадычылығы Азәрбајчан бәстәкарларыны јени мүвәффәгийјәтләрә руһландырыр. Халг руһунун гүдрәтли тәрәннүмчүсү, бөјүк бәстәкар, көзәл алим, драматурғ вә хадим, әвзәдилмәз инсан, бизим һамымызын унутулмаз мүәллими Үзејир һачыбәјов өлмәмишдирик. О јашајыр, бизимлә көләчәјә аддымлајыр.

1976

МУКАШ АБДРАЈЕВ²

Үзејир һачыбәјовун көзәл «Короғлу» операсынын јени гурулушунун илк тамашасында кечирдијим һиссләри сөзлә ифадә етмәјә чәтинлик чәкирәм. Тәкчә Азәрбајчан халгы дејил, ејни заманда гырғыз халгы, чоһмилләтли Вәтәнимизин бүтүн халғлары бу даһијанә әсәри һаглы оларағ севирик вә өзләрининки һесаб едирләр.

Үзејир һачыбәјовун јарадычылығы Гырғызстан профессионал мусиги мәдәнијјәтинин тәшәккүл тапмасында көркәмли рол ојнамышдыр. Үзејир һачыбәјовун е'чазкар мусигиси үрәкдән, халг мүдриклијинин дәрин ликләриндән кәлирик. Бу мүдриклик сизинлә бирликдә ејни дәрәчәдә фәхр етдијимиз әсәрин парлағ сәһнә тәчәссүмүндә өз чошғун ифадәсини тапмышдыр.

1975

МИКАҢЫЛ АБДУЛЛАЈЕВ³

УНУДУЛМАЗ ОБРАЗ

1943-чү илдә Ч. Чаббарлы адына Азәрбајчан театр музејинин ачылышына һазырлығ көрүлдү. Музејин экспозијясында бөјүк бәстәкарымыз Үзејир һачыбәјовун да портрети олмалы иди. Бу шәрәфли иш музејин рәһбәрлији, даһа дәғиг десәк, Сона ханым Чаббарлы тәрәфиндән мәнә тапшырылмышды.

Мән портрети натурадан чәкмәк гәрарына кәлмиш-

13

дим. Лакин мә'лум олду ки, Үзејирбәј бу барәдә һеч нә ешитмәк истәмир. Һансы рәссам ондан шәклини чәкмәжә разылыг вермәсини хаһиш едирдисә, рәдд чавабы алырды.

Беләликлә, мәсәлә бөјүдү вә инчәсэнәт ишләри иларәсинә кеңиб чатды. Хејли данышыг вә тәблиғдән сонра Үзејирин бу ишә разылыг вермәси хәбәри мәнә чатанда севинч гарышыг һәјчән кечирмәжә башлады. Азәрбајчан мусиги фондунун директору Рамазан Хәлиловла әләгә сахлајыб, тәјин едилмиш вахтдан да бир гәдәр әввәл консерваториянын көһнә бинасына кәлдим. Үзејирин кабинетиндә пәнчәрә габағында јерими раһатлајараг молберти гуруб рәнкләри саһманлады.

Үзејир кабинетә дахил оlanda биз еһтирамыла саламлашдым. Күнаһкар адамлар кими мәнән сәс чыхмырды. Рамазан исә иш ләвазиматымла Үзејирни таныш етмәжә башлады. О сағ әлинин баш вә шәһадәт бармағы илә бығларыны сығаллајараг додагалты деди: «Билирәм, портрет јаратмаг чәтин мәсәләдир, мүәккрәб ишдир.» Сонра креслоја әјләшди, әлләрини јана ачды, башыны бир аз галдырыб сорушду: «Нечә отурмалыјам?». Мән тез чаваб вердим: «Елә бу чүр сәрбәст».

Көмүрү әлимә алыб чәлд ишә башладым. Кабинети сақитлик бүрүмүшдү. Јалныз көмүрүн кәтан парчаны чызмасынын сәси кәлирди.

Отадакы сақитлији Үзејир өзү позду: «Дејәсэн иш пис кетмир. Мән өз сүрәтими көрмәжә башлајырам.»

Дүзү әввәлчә тәәччүбләндим сонра бирдән јадыма дүшдү ки, кәтан чох назик олдуғуна көрә шәффафлыгдан ишығы архаја бурахыр вә орада чәкдијим чизкиләр әкс олунар.

Һәчм е'тибары илә чох да бөјүк олмајан бу портрети үч күнә гуртардым вә ону музейин тәләсдирмәсинә бамајараг, бәстәкара бағышладым. Мән һис едирдим ки, Үзејир һачыбәјов портрети чох бәјәнибдир...

Тезликлә музей үчүн икинчи, һәчм е'тибарилә бөјүк портрети башладыг. Бу дәфә кабинетдәки иш масасынын архасында, түнд гырмызы халчанын фонунда о, әлләринин бармағларыны бир-биринә кечириб әјләшди вә јавашча деди: «Инди дә белә отураг.» Поза мәним чох хошума кәлди. Лакин бу портретин дә марағлы бир мәчәрасы олмушдур.

Ишимизи тәзә гуртармышдыг. Үзејирә бир балача сојуг дәјди. О, ики—үч күн ишә чыхмады. Һәмнин күнләр

кабинет бағлы галмышды. Арада мән кәлиб өз иш ләвазиматымы апарырдым. Елә олду ки, кедәндә портрети иш масасынын архасындакы столун үстүндә, һәмнин дивар халчасына сөјкәјиб кетдим. Вахтдан истифадә едәрәк рәнкләрини гурумасыны көзләјирдим. Ертәси күн Үзејир евдән консерваториянын дәфтәрханасына зәнк вуруб нә исә сорушур. Бунула әләгәдар олараг, кабинетин ачарыны хидмәтчи гадына верирләр ки, кеңиб нәји исә кәтирсин. Хидмәтчи гадын гапыны ачыб ичәри кирир вә чәлд кери дөнүб дәфтәрханаја гајыдыр, Үзејирин өзүнүн кәлдији хәбәрини верир. Тәәччүбләнирләр ки, елә шеј олмаз. Әввәла, Үзејир хәстәдир, икинчиси телефон зәнкиндән һеч беш дәгигә кечмәјиб, бу тезликлә дә кәлиб чатмаг олар? Кимсә тез кеңиб кабинетә јахынлашыр. Гапынын ачар јериндән бахыб көрүр ки, «доғрунда Үзејир өз јериндәдир.» Бу дәфә тәдрис һиссә мүдири өзү кеңиб вә кабинети ачыб ичәри кирәндә, өз е'тирафына көрә, әввәл чашыр, сонра маса архасындакы Үзејирин өзү јох, онун портрети олдуғуну көрүб күлмәжә башлајыр... Бу әһвалаты хејли вахт дејиб күләрдиләр, Үзејир исә дејәрди ки, бах, икинчи портрет өзү мүәллифсиз имтаһандан чыхды.

1944-чү илдә Азәрбајчан Инчәсэнәт Музеји үчүн үчүнчү портрети јеничә башламышдыг ки, Үзејирни Москваја чағырдылар. һесаблајыб көрдүк ки, онун Москвадан гајымасы вә мәним Москваја тәһсилими давам етдирмәк үчүн јола дүшмәјим бир вахта дүшүр. Онда Үзејир өзүнүн ән чох хошуна кәлдији фотосәкилиндән бирини мәнә бағышлады. О фотосәклин көмәји илә үчүнчү портрети ишләјиб гуртардым. Амма сонра һәмнин портрет театр музейинә, икинчи исә инчәсэнәт музейинә верилди. Үзејирин мәнә вердији фотону көз бәбаји кими горујурам...

...Хатиримдәдир, тәнәффүсләрдә мүхтәлиф көрүшләр олурду. Мүғәнниләр вә солистләр тез-тез бөјүк мүәллимин јанына мәсләһәт кәлирдиләр. Бә'зан Үзејир дејирди: «Бу тәнәффүсдә Микајыла бир концерт верәчәјик.» Доғрудан да елә оларды. Мүғәнниләрин ифасыны мән дә динләјирдим. Фикрәт Әмиров, Нијазин, Солтан һачыбәјов, Сүләјман Әләскәров, Әшрәф Аббасов, һачы Хан-мәмәдов вә бир чох бәстәкар достларымла јахынлығымы елә о күнләрдән башланмышдыр.

Үзејир өз тәләбәләрини ата мәнәббәти илә, диггәтлә динләјир вә онлара бөјүк гајыкешликлә кәстәришләр

верирди. Көнч бәстәкар гызлары—Агабачыны, Әдиләни, Шәфигәни өз догма гызлары кими мөһрибанлыгга динләйрди.

Бир күн нөвбәти тәнәфүсләрин бирини жарыда кәсмәли олдуғ. Үзејир деди ки, бу күн Микајылы операја апарырыг, мәшһур италјан бәстәкары Россинини «Севилја бәрбәри» илк дөфә ана дилимиздә Азәрбајчан сәһнәсиндә көстәрилик, кедәјин бахыша. Күндүз саат 12-дә операја кәлдик. Фигаро партијасыны Агабаба Бүнјадзадә мәһарәтлә ифа едирди. Оун ифасында Фигаронун каватинасы елә о күндән динләјичиләрин гәлбинә из салды. Үзејир көнч Агабабаның надир сәсинә вә сәһнә истәдадына бөјүк гијмәт верирди. Јадымдадыр, бәстәкар Короғлунун партијасына икинчи бир вариант јәни Бүнјадзадәнин баритон сәсинә ујғун јени бир вариант һазырламағ фикринә дә дүшмүшдү.

Үзејир сәһнәдәки солистләрән тутмуш хорун ән сырави үзүнә гәдәр өз миннәтдарлығыны билдирик вә гејд едирди ки, онларсыз һеч бир мұвәффәғијәт газанмағ олмәз. О, һаманың гејдинә галарды, әлиндән кәлән көмәји һеч кәсдән әсиркәмәзди.

Үзејир кими бөјүк гәлбли әсил инсаның нәчиблијиндән, сәхавәтиндән оун јахындан таныјанлар дастан јаза биләләр. Үзејир доғрудан да өз хаалгының бөјүк оғлу вә һадими иди.

Бөјүк Үзејирлә көрүшдүјүм, сәһбәт етдијим, оун портретләрини јаратдығым күнләр һәјатымың ән әзиз хатирәләридик.

1965

ЈАКОВ АГАРУНОВ

ЕТИМАДАН РУҲЛАНМЫШ

Партија билетинә гол чәкиб ајаға галхдым ки оун Үзејир һачыбәјова тәғдим едим. Үрәји ифтихар һисси илә долмуш бәстәкар чох һәјәчанланмышды. О, башыны бир гәдәр әјиб дајанмышды, о заман Шәһәр партија комитәсинин биринчи катиби кими мән дә халға сәдағәтли хидмәт етмәјә һазыр олан бу инсан үчүн бу анын нечә әзиз олдуғуну баша дүшүрдүм. Бу тәнтәнәни позмаға горхурдум. һачыбәјов нәһәјәт, өз һәјәчаныны боғарағ дилләнди. Бу, үрәјин дәринликләриндән кәлән һәјәчанлы монолог иди:

16

Мәним садә әмәјим Комму.ист Партијасы тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмишдик. Мәндән өтрү бундан бөјүк хошбәхтлик јохдур. Бүтүн бу илләр әрзиндә мән битәрәф болшевик олуб, әмәкчи халға хидмәт етмишәм. Инди исә партијаның әскәријәм. Әмин едирәм ки, сон нәфәсимәдәк коммунизм идеалларына хидмәт едәчәјәм.

Данышаркән оун сәсиндәки аһәнки, инамы инди дә хатырлајырам. Бу инам партијаја гәбул һаггында хәһишлә макинада јазылмыш сәккиз сәһифәдән ибарәт әрзини һәр сәтриндә дә һисс олунурду.

Онкүнлүк иштиракчылары Кремлдә партија вә һөкүмәт рәһбәрләри тәрәфиндән гәбул едилдиләр. Бурада Азәрбајчан инчәсәнәтинә јүксәк гијмәт верилди, кадрларын көрүнмәмиш инкишафы гејд едилди. О заман Үзејир һачыбәјов өз чыхышында демишди: «Бизә Коммунист Партијасының рәһбәрлиги илә Азәрбајжан халгының әлдә етдији наилијәтләри нүмајиш етдирмәк хошбәхтлији нәсиб олмушдур.»

Үзејир һачыбәјов бу јарадычылыг вә Азәрбајжан мәдәнијәти бајрамының чаны олмушду.

Рәјком катиби кими мәним онкүнлүјә һазырлығың кедиши һаггында мәлүматың олмалы иди, буна көрә дә һәр күн опера вә балет театрына кедирдик.

Бурада мән һачыбәјова нәзәр јетирик, оун түкәнмәз енержисинә, дахили интизамаына һејран галырдым. Бүтүн бунар мәс'ул имтаһана һазырлыг дөврүндә әтрафдакылар да ән јахшы тә'сир бағышлајырды. Үзејир һачыбәјов бүтүн коллективдән вә ажры-ажрылыгга һәр иштиракчыдан ән јүксәк сәнәткарлыг газанмаға һәл олмаға сә'ј көстәриди. Ишинин белә чох олмасына баһмајарағ, бу хејрхәһ инсан зарафат етмәјә хош сөз сөјләмәјә дә вахт тапырды. Адамлар да она мәнәһбәт бәсләјир, театр аләминдә бә'зән баш верән вә бүтүн коллективин узун мүддәт сәрф етдији әмәји тәсадүфән тәһлүкә алтына алан анларда ағыр вә чәтин вәзијәтдән чыхмағда она көмәк көстәридиләр. Чох гәрибәдик, Үзејир һачыбәјов онларын јанына кәләндә хәстәләнмиш солист сағалыр, ајағы бурхулмуш балерина өзүнү јахшы һисс едирди...

Үзејир һачыбәјова һөрмәт сонсуз, оун инсанларә тә'сири бөјүк иди. Москвадан ССРИ халғ артисти кими гајыдан бәстәкардан өтрү онкүнлүк бөјүк сынағ иди, өзүнә гаршы чох тәләбкар олан һачыбәјов вичданы гаршысында өзүнү дәнә-дәнә сынағдан чыхарырды ки, коммунист олмаға лајигдик, јохса јох.

2 сиф. 21

М. Ф. Ахундов ағалына
Азәрбајжан Республикасы
КИТАБХАНАСЫ

17

1938-чи ил мајын 7-дә Үзејир Һачыбәјов партија сырыраларына дахил олмаг һаггында эризә верди. Азәрбајҗан халгы гаршысындакы хүсуси хидмәтләрини һәзәрә алараг Азәрбајҗан КП МК-нын хәһиши илә Сов-ИКП МК Үзејир Һачыбәјову мүстәсна олараг һәмизәдлик стажы кечмәдән бирбаша партија үзвүлүҗүнә гәбул етди.

1975

Н. А. АҒАМУРАДОВ⁵

Көркәмли совет бәстәкары Үзејир Һачыбәјовун җарадычылығы халгымыз үчүн чох әзиздир. Онун җаратдыгы илк мелодијалар һәлә болшевикләр партијасынын рәһбәрлији алтында Азәрбајҗанын фәһлә синфинин истисмарчылары гаршы гәти мүбаризәҗә галхдыгы дөврләрдә сәсләнмишдир. Садә адамлар Үзејир мусигисиндә өзләринин фикир вә арзуларынын ифадәсини көрүр, бу мусиги онларда һәңиб һиссләр ојадыр. Вәтәнә, халга мәнәббәт тәрбијә едир. Бөјүк бәстәкарын операларынын гәһрәманлары халгын дәрин рәғбәтини газанмышлар. Бу гәһрәманлар инсан һүгүгларынын мүдафиәсинә галхыр, шәр вә зоракылыға гаршы мүбаризә апарырлар.

Илләр, он илләр кечәчәк, лакин бизим хәләфләримиз әввәлки кими јенә дә «Короғлу» операсынын мәрдлик вә гәһрәманлыг пафосу илә сәсләнән, халг сәнәтинин көзәл халларыны өзүндә әкс етдирән мусигисини; «Аршын мал алан» операсынын шән мелодијасыны мәмнунийәтлә динләјәчәкләр...

Үзејир Һачыбәјов вахтилә Бибиһејәт фәһлә-кәнчләр мәктәбиндә мүәллим олмушдур. О бурада фәһләләр арасында өз мусигисинин баша дүшүлдүҗүнү вә марагла гаршыландығыны көрүр, јени әсәрләри үчүн мөвзулар тапырды. Бәстәкарын фәһләләрә—илк бешиллијин гәһрәманларына һәср олунмуш маһныларындан бири мәнә нефтчиләрлә көрүшләрин тәсири алтында јазылмышдыр. Әсил халг бәстәкары олан Үзејир бу күн фәһләләр арасында олсајды, һәңиләтләримизи көрүб нечә дә севинәрди.

1975

ПАВЕЛ АНТАКОЛСКИ, МАРГАРИТА АЛИКЕР
ВӘ ПАВЕЛ ПАНЧЕНКО⁶

...Ү.Һачыбәјовун «Короғлу» операсы әсил халг инчәсәнәти әсәридир. Операнын мусигиси, иштирак едәнләрин образы—чанлы, еһтираслы, рәгсләри исә чазибәлидир.

Гурулушун бу әләмәтләри сәјәсиндә, узаг кечмишин бу әфсанәви епосу, әзиз Вәтәнимизин социалист инчәсәнәти хәзинәсинә дахил олур.

1965

ЕМИЛ АРИСТОКЕСЈАН⁷

Үзејир Һачыбәјов Азәрбајҗан мусигиси тарихиндә хүсуси јер тутур. Ону һаглы олараг Азәрбајҗан мусиги мәдәнијәтинин инкишафында јени јолларын илк кәшфијатчысы адландырмаг олар. Һәр бир илк кәшфијатчы кими, ону да чәтин, лакин хошбәхт тәлә көзләјирди. Онун бүтүн һәјәты гәһрәманлыгдыр, халға, севимли инчәсәнәтә һәрәрәтли хидмәт етмәк нүмунәсидир. Һазыркы дөвр вә кәләчәк гаршысында јүксәк мәс'улијәт тимсалыдыр.

Бу күнләр биз Үзејир Һачыбәјову гардаш совет халғларынын мәдәнијәти илә, мәним доғма ермәни халгымын мәдәнијәти илә бағлајан телләри ифтихарла хатырлајырг.

Үзејир Һачыбәјов Александр Спендиарову таныјырды вә онун мусигисини севирди. А. Спендиаров 20-чи илләрдә мүәллиф концертләри вермәк үчүн Бақыја кәлдикдә Үзејир Һачыбәјов ону сәһими гаршыламышды. Үзејир Һачыбәјов Армен Тигранјанын «Ануш» операсыны да јүксәк гижмәтләндирди. Һачыбәјов өз мөгәләләриндән бирини һәмин операја һәср етмишди. Һачыбәјов бир чох башга ермәни бәстәкарларынын җарадычылығына да бөјүк һөрмәтлә јанашырды.

Һачыбәјовун мусигиси лап чохдан ермәни динләјинчиләринин мөһкәм вә дәрин мәнәббәтини газанмышдыр. Јереванда «Короғлу» операсынын илк тамашасыны динләркән бәстәкарын өзү дә бу мәнәббәти мүәјјән дәрәчәдә дүјүб һисс етмишди.

2*

19

Јени Азәрбајҗан профессионал мусигисинин гуручулуғу јолуна гәдәм гојаркән һачыбәјов бөјүк чәтинликләри арадан галдырмалы олурду. Өзүнүн мүхтәлиф, о чүмләдән ән бөјүк исте'дадлы бәстәкарлары илә зәнкин олан Азәрбајҗан рәнкарәнк вә әлван мүасир мусиги һәјаты кәзәл олан бәстәкарын хатирәсинә ән әзиз төһфәдир.

1975

ШАЛВА АСЛАНИШВИЛИ*

БӨЈҮК БӘСТӘКАР ҺАГГЫНДА

Үзејир һачыбәјов чохәсрли Азәрбајҗан мусиги мәдәнијјәтинин тарихи вә мүасирдир. О бүтүн чохмилләтли совет мусигисинин фәхридир. Мән бир чох јарадычы зијалыларын көркәмли нүмәјәндәләри—бәстәкарлар, нәзәријјәчиләр, ифачылар, шаирләр, јазычылар, драматурглар, актјорларла јахындан таныш идим. Онларла үнсирәтдә олмағ мәни һәмишә дәриндән һәјәчанландырыр. Лакин еһтираслы публисист, дәрин драматург, инчә мусиги јазычысы, кәзәл тәдгигатчы вә нәһәјәт, даим кәзәл, дәјәрли мусиги әсәрләринин, о чүмләдән монументал «Короғлу» операсынын јарадычысы Үзејирбәј һачыбәјовла танышылығы өзүмә хошбәхтлик сајырам. Совет мусиги тарихиндә Үзејир һачыбәјов өз фәрди јерини тутмуш, өз јолуну тапмыш, өз мусиги-мәнтиги вә мусигили семантик гурулушуну ишләмишдир. Ү. һачыбәјовун мусигиси гејри-ади күчлү һисләрин, әһәмијјәтли дүшүнчәләрин, јүксәк идејанын мусигисидир. О, һәмишә мәрдлик, ирадә, руһун әјилмәзлијндән бәһс едир.

Севиндиричи һалдыр ки, Үзејир һачыбәјову Закарија Палиашвили, Дмитри Аракишвили, Мелитон Балачивадзе илә достлуг әләгәрли јахынлашдырырды. Ү. һачыбәјов һәмишә Күрчүстанда севилмишдир, бу көркәмли сәнәткар вә нәчиб инсан һаггында хатирә һәмишә јашајагдыр. Мән чох хошбәхтәм ки, вахтилә Ү. һачыбәјовун—тарихи нәзәријјә аһтарышлары илә таныш олмушам. Бурада да, о тәкраролунмақ иди. Ү. һачыбәјовун гәдим Азәрбајҗан муғам сәнәтинә мүнәсибәти характери һәмишә принципаал дәрәчәдә јени олмушдур. О, илк дөфә оларағ орта әсрләр дөврүндә кәләчәк дөврләрин

20

мили мусиги мәдәнијјәтинин гојулмасы вә инкишафынын вачиб шәртләринин тәшәккүлүнү јарадан муғамын профессионал сәнәт саһәсинә аид олдуғуну тәсдиғ етмишдир. Ү. һачыбәјовун «Азәрбајҗан халғ мусигисинин әсаслары» адлы әсәрини мүәллифин јадикар јазысы илә сахлајырам.

Бәли, Ү. һачыбәјов Азәрбајҗанын дүнәни вә бу күнүдүр. Онун ады вә әмәли даим јашајагдыр.

1977

ШӘФИГӘ АХУНДОВА*

САДӘ ВӘ ХЕЈИРХАҺ ИНСАН

«Үзејир мүәллим олмаса иди мән дә олмаздым.»

Бу, мәним јарадычылығ епиграфымдыр. Һәгигәтән дә беләдир. Букүнкү варлығымла, букүнкү мүвәфәғијјәтимлә мән мүәллимимә борчлујам.

1939-чу илдә Үзејир мүәллимин јанына кәләркән мәктәбли гыз идим, һеч бир мусиги тәһсилим јох иди. Амма мусигини чох сеvirдим, һәтта мусиги бәстәләмәјә чан атырдым. Бөјүк бачым Зүмрүд мәни Үзејирбәјин јанына апарды. Өз маһнымы фортепианода чалыб охулдум. О вахтдан е'тибарән әввәл тар шөбәсиндә, сонра исә Үзејир мүәллимин консерваторијада ачдығы һазырлығ курсунда охумаға башладым. Мән Үзејир мүәллимин синфиндә композисијаны вә Азәрбајҗан халғ мусигисинин әсасларыны өјрәнирдим.

Үзејир мүәллим чох мейрибан, сәмими, гајғыкеш, бөјүк үрәкли бир инсан иди.

...Мүһарибә илләри иди. Бир күн дәрәдә мүәллимим рәнкимин солғун көрүб сорушду: «Бәлкә ачсан?», «Јох»—дејә утаныб үзүмү о јана чевирдим. О өзү үчүн кәтирдији јағ-чөрәји чыхарыб мәнә верди вә үстәлик чај да кәтиздирди.

...1943-чү ил. Мадди вәзијјәтимиз ағырлашдығындан, аиләјә көмәк етмәк үчүн мән ишә кирмәли идим. Бу барәдә Үзејир мүәллимә мурачиәт етдим вә о мәни Мирзә Фәтәли Ахундов адына опера вә балет театрына суфлјорлуға ишә дүзәлтди.

1944-чү илдә «Азәрбајҗан һимни»ни јаратмағ үчүн

21

конкурс е'лан олунмушду. Конкурсада мән дә иштирак едирдим. Јаздығым һимн гәһрәмани руһда олдуғуна көрә «Зәфәр маршы» ады илә чәп едилди.

Үзејир мүәллим мәним сәсими бәјәнирди вә чоһ хош-лајырды. О дејирди ки, мәнән јахшы Күлчөһрә олар. Бу мәгсәдлә һөрмәтли мүғәннимиз ССРИ халг артисти Шөвкәт Мәммәдовадан узун мүддәт вокал дәрси дә алдым. 1944-чү илдә Үзејир мүәллимин һимнини мүәллифин көстәриши вә тәклифи илә филормонијада һөкүмәт бахышында илк дәфә мән охумушам. Азәрбајчан һимнинин илк ифачысы олдуғум үчүн өзүмү хошбәхт һесаб едирәм. О гәдәр ифачылар арасында бөјүк бәстәкарын мәним сәсимә үстүнлүк вермәси гәрибә иди.

Бир күн дә мән дәрсдә Үзејир мүәллимин столунун үстүндә чап олунмуш «Чәнки» әсәрини көрдүм вә билдирдим ки, бу әсәр чоһ хошума кәлир. Буна чаваб олараг о деди: «Индики хошуна кәлир, көтүр, сәнә бағышлајырам» вә нотун үстүнә «Кәнч вә исте'дадлы тәләбәм Шәфигәјә Үзејирдән бир хатирәдир јазыб, мәнә бағышлады. Инди о ноту мән, ән гижмәтли јадикар кими сахлајырам. Мүһәррибә илләриндә Үзејир мүәллим өз гонорарындан мәнимлә Ағабачы Рзајеваја мадди јардым көстәрирди. Биз узун илләр Үзејир мүәллимин сајәсиндә јахшы төгаүдлә тә'мин олунмушдуг.

..Јадымдадыр, 1944-чү илдә Загафгазија мусиги онкүнлүјүнә кетмәли идик. Бизим кејимимиз мүәллими-мизи дүшүндүрүрдү. Бир күн Ағабачы илә мән онун кабинетинә кетдик. Бизим әјнимизи көрән кими о, көстәриш верди ки, бизи палто илә тә'мин етсинләр. Бундан әлавә костюм тикилмәк үчүн дә ателҗејә көстәриш варилди вә һәтта тапшырылды ки, о костюмун фасонуну Шөвкәт Мәммәдова сечсин. Елә дә олду.

Үзејир мүәллим һаггында чоһ данышмаг олар... Она, онун сәнәтинә, тәбиәтинә һамы сәчдә едирди. О, әсил инсан, мәрд адам иди. Биз ондан чоһ шеј өјрәндик. Онун хатирәси гәлбимиздә силинмәздир.

1975

АРИФ БАБАЈЕВ¹⁰

Бөјүк бәстәкарымыз Үзејир һачыбәјовун истәр опера вә оперетталары, истәрәс вокал әсәрләри ифачылыг үчүн дә әсил профессионал мәктәбдир. Нечә-нечә ханәндә вә мүғәнниләрин, опера актјорларынын

јарадычылыг инкишафы бу даһи сәнәткарын әсәрләринин сәнә һәјаты илә бағлыдыр. Мәни операја чәлб едән мәнзә Ү. һачыбәјовун өлмәз мусигисинә, о чүмләдән онун муғам операларына мәфтунлуғум олмушдур.

Бәстәкарын «Лејли вә Мәчнун» операсынын, еләчә дә Мәчнун ролунун мүвәфәғијјәтини мән һәмишә, һәр шејдан әввәл Ү. һачыбәјовун мусигисиндәки халгилдикдә ахтармышам. Гәһрәманын дүшдүјү мүхтәлиф вәзијјәтләрин, әһвали-руһијјәләрин ифадәсиндә ујғун муғамлардан, халг мусиги фолклорунун јенидән ишләнмиш нүмунәләриндән јерли-јериндә истифада әсәрин бөјүк усталыгла јазылдығына парлаг бир сүбүтдур.

Мәчнунун мусиги партијасыны өјрәнәркән мәнни бу рола һазырлајан мәрһум режиссорумуз Азәрбајжан ССР халг артисти Солтан Дадашов дејәрди ки, Мәчнунун мисилсиз јарадычысы һүсејнгулу Сарабскинин бөјүклүјү Үзејир мусигисинин руһуну дәриндән дүјмасында иди. О, үрәкдән охујарды; сәсинин аһәнки, сөзүнүн ифадәси, үзүнүн мимикасы вә һәрәкәтинин мә'насы бир-биринә ујғун кәләрди. Онун Мәчнуну һәм ешг диванәси, һәм дә философ ашиг иди.

Көркәмли опера артистләримиз Мәчнун ролуна чидди јанашышы, ону өзләринә мәхсус тәрзәдә ифа етмишләр. Мән дә бу көзәл ән'әнәјә садиғ галмаға чалышачағам.

1975

АРНО БАБАЧАНЈАН¹¹

Бир бәстәкар вә ичтиман хадим кими Үзејир шәхсијјәтинә мән һәмишә мәфтун олмушам. Фәхр едирәм ки, онунла шәхсән таныш идим. Бу танышлыг 1944-чү илдә Загафгазија мусиги онкүнлүјүндә олуб. Бөјүк сәнәткарын мүдриклији вә сәмиимјјәти јаддашым-дә һәмишә галачагдыр.

1975

АНДРЕЈ БАЛАНЧИВАДЗЕ¹²

Үзејир һачыбәјовун јарадычылығынын вә фәалијјәтинин әһәмијјәти Азәрбајжан һудудларындан чоһ-чоһ кәнара чыхмышдыр. һачыбәјов бүтүн Гафгаз халгынын мусиги руһуна чеврилмиш кениш профилли

жарадычы олмушдур. Үзејир Һачыбәјов илә мән 1944-чү илдә Тбилисидә Загафгазија республикаларынын мусиги инчәсәнәти онкүнлүјүндә көрүшмүшдүм. О заман мусиги онкүнлүјүнә Ү. Һачыбәјовун рәһбәрлији илә Азәрбајҗан мусиги хадимләринин бөјүк дәстәси кәлмишди. Бу дәстәдән бир чоху онун давамчылары иди. Үзејир Һачыбәјов о дәгигә мәнә чох бөјүк тә'сир бағышлады. Белә адамы бир чохларынын арасындан фәргләндирмәмәк олмазды. Бу јүксәк руһлу мүдрик вә мәғрур бир инсан иди. Мән онунла сөһбәт етдим. О, бир гәдәр сәрт вә бунунла бәрәбәр јумшаг үрәкли вә гәтијјән шөһрәтпәрәстликдән тамам узаг иди. Сөһбәт заманы о, чох диггәтлә вә марагла өз республикасынын бөјүмәкдә олан мусиги јенилјиндән данышарды.

Үзејир Һачыбәјов һәмишә өз халгы наминә үрәклә ишләмиш, о, өз догма халгыны сәмими гәлбдән севмиш, Азәрбајҗан мәдәнијјәтинин инкишафы үчүн әлиндән кәләнн әсиркәмәмишдир. Лакин сөзсүз Һачыбәјов Загафгазија халгы арасында да чох популардыр. Мән ону бүтүн Гафгаз мусигисинин һомери олан Саят-Нова илә мүгајисә етмәк истәрдим.

1975

ВИКТОР БЕЛЛАЈЕВ¹³

Үзејир Һачыбәјов Азәрбајҗан милли операсынын јарадычысы вә бизим әзәмәтли дөврүмүзүн ән бөјүк совет мусиги хадимләриндәнди.

1965

РАФАЕЛ БЕЛЛАЛОВ¹⁴

Азәрбајҗан вә Татарыстан мусиги мәдәни әлагәләри чох дәрин көкә вә көзәл тарихә маликдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, бизим мәдәни әлагәләрин кечмиш просеси Азәрбајҗан мәдәнијјәтинин көркәмли хадими олан Үзејир Һачыбәјовун ады илә бағлыдыр. Татар халгынын мусиги сәлнамәсинә 1917-чи илдә Һәштәрханда илк дәфә олараг татар дилиндә мәшһур артист Сара Бајкинанын ифасында «Аршын мал алан» мусигили коме-

дијасынын тамашасы гырмызы һәрфләрлә јазылмышдыр. Бу әсәр көркәмли Азәрбајҗан режиссору вә актјору Әрәблински тәрәфиндән тамашаја гојулмушду. О дөврдән бу мусигили комедианын Оренбург, Уфа, Казан-татар театрларынын сәһнәсиндә гәләбәли аддымлары башланды.

Бу, 20-чи илләрин әввәлләриндә олмушдур. 1922—1923-чү илләрдә бир-биринин ардынча Үзејир Һачыбәјовун «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» комедијалары тамашаја гојулур. Бу әсәрләр тамашачылар тәрәфиндән дәрин рәғбәтлә гаршыланараг гыса мүддәт әрзиндә мәшһурлашдылар. Татарыстанда мусигили комедија жанрынын јаранмасы ишиндә Үзејир Һачыбәјовун ролу мисилсиздир. Үзејир Һачыбәјовун билаваситә тә'сири нәтичәсиндә Ф. Фадзинин Т. Һиззәттин либреттосу әсасында јаздығы илк татар «Башмаг» мусигили комедијасы јаранмышдыр. Биз чох шадлыгга гејд едә биләрик ки, «Аршын мал алан» кими, бу илк татар мусигили комедијасы да хошбәхт сәһнә тәлејинә маликдир. О, бөјүк мүвәфәғијјәтлә милли республикаларын театр сәһнәләриндә мүхтәлиф дилдә тамашаја гојулур.

Мә'лумдур ки, Ү. Һачыбәјов Азәрбајҗанда мусиги тәһсилинин инкишафында вә хүсусилә бәстәкар кадрларынын јетиширилмәсиндә аз гүввә сәрф етмәмишдир. Онун бу фәалијјәти чохмилләтли совет мусиги мәдәнијјәтиндә дә бөјүк әһәмијјәт кәсб етмишдир.

ВИКТОР БЕЛЫ¹⁵

Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығы, алим вә маарифчилик фәалијјәти совет мусиги мәдәнијјәтинә ән көзәл һәдијјәдир. Һачыбәјовун јубилеји нәинки Азәрбајҗан мусигиси үчүн, һәтта бүтүн совет мусиги сәнәти үчүн бөјүк бајрамдыр.

1965

РӘШИД БӘҲБУДОВ¹⁶

ҮЗЕЈИР СӘНӘТИНӘ МӘҲӘББӘТЛӘ

Ү. Һачыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комедијасындакы чыхышым әнимм сәһнә фәалијјәтинин, ифачылыг сәнәтинин ән әзиз, унутулмаз ха-

тирәсинә чеврилмишдир. Онуң башга әсәрләри кими, бу мусигили комедијасы дә һәлә кәңч јашларымдан—мүғәннилијә башладығым күндән гәлбимә јол тапмышдыр; «Аршын мал алан»дан сәһнәчик кими ики мусиги нөмрәсини дә концерт репертуарыма дахил етмишдим. Бу сәһнәчикләрдә Әскәрин вә Вәлинин ролуну ойнајырдым.

Нөвбәти концертләрдән бири иди. Мән гримләниб Вәли ролунда сәһнәјә чыхдым. Сән демә «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны экранлашдырачаг јарадычы һеј'әт дә салонда имиш. Онлар чыхышымы чох бәјәнмиш вә мәни филмдә бу ролда чәкмәји гәрара алыбышлар. Буну мән сонра билдим.

Бир нечә нөмрәдән сонра мән, атам ханәндә Мәчид Бешбузовун сүр папағыны башыма гојуб, «Әскәрин куплетләри»ни охудум..

Концерт гуртарды, јарадычы һеј'әтин үзвләри севинч ичиндә мәнә јахынлашыб: «Тапмышыг, өзүдүр ки, вар, тачир Әскәрдир ки дуруб!» дедиләр. Көрүнүр мәни бу ролда даһ чох бәјәнмишдиләр.

Мән бөјүк һәвәслә бу мусигили комедијада чәкилмәјә башладым.

Мәни чох мәс'улијјәтли иш көзләјирди. Режиссор Әскәрин партијасыны азәрбајчанча вә русча ифа етмәји ми бәјәндији үчүн филмин чәкилиши заманы әввәлдән ахыра кими мән ики просесдә иштирак етмәли олдым. Әскәрин сөзләрини вә мусиги партијасыны һәр ики дилдә дүзүкүн тәләффүз етмәли вә охумалы идим. Мән бүтүнүклә бу ишә бағландым.

Елә күнләр олурду ки, чәкилен кадрларда Әскәр иштирак етмирдди. Бунунла белә чәкилишдә олурдум, һеј'әтә көмәк едирдим. Анчаг мәгсәдим о дејилди, чалышырдым ки, өзүмү Әскәрлә әлағәдәр һәмнин һадисәләрин ичин дә һисс едим, бу вәзијјәтдән узаг дүшмәјим.

Атам дејәрдики, «Оғлум мән ушаг оlanda атам да мәни аршын малы сатмаға көндәрәрди...» Дејирәм тәсадүфә бах ки, атам кичик јашларында һәгиги аршынмалчы олмушду, мән исә экранда..

Буну хатырлатмағым јерсиз дејилдир, тачыр Әскәр о заманкы минләрлә аршынмалчынын типикләшдирилмиш сурәтидир. «Аршын мал алан»дакы һадисәләр өз дөврү үчүн о гәдәр сәчијјәвидир ки, әсәри һәмнин дөврүн енциклопедијасы адландырмаг олар.

Әскәр ролунда мәним чохданкы мүғәннилик фәалијјәтимлә јени—актјор јарадычылығым үзви шәкилдә

бирләшмиш, сонралар филмин нүмајиш етдирилдији өлкәләрдә мәни бир кино артисти кими дә танытдырмышдыр. Бунун үчүн мән илк нөвбәдә Ү. һачыбәјов мусигисинә вә драматуркијасына миннәтдарам.

«Әскәрин аријасы» вә «Әскәрин маһнысы» индијә кими репертуарымдадыр. Елә концерт олмаз ки, мән онлары охумајым, алгышланмајым. Концерт програмым нә гәдәр тәзәләнсә дә, онлар әвәзолунмаздыр. Үзејирин өзү кими, сөзү кими. Дүнјанын һансы өлкәсинә кетсәм, көркәмли бәстәкарларымызын, о чүмләдән Ү. һачыбәјовун да әсәрләринин ја партитурасыны, ја клавирини, ја да валыны өзүмлә апарырам, гижмәтли сувенир кими...

Сөзүмү «Аршын мал алан» әсәри барадә бир арзумла тамамлајырам, мусигили сәһнә әсәрләримизин надир нүмунәси олан «Аршын мал алан»ы Ү. һачыбәјовун сағлығында олдуғу кими, јенә дә опера театрымызын репертуарында көрмәк истәрдим. һәмчинин бу әсәрин концерт формасында ифасы В. И. Ленин адына сарајын сәһнәсини бәзәјә биләр.

1975

ӘФРАСИЈАБ БӘДӘЛБӘЛЛИ¹⁷

УСТАД

Һәр дәфә бир чох јашыдларым кими мән дә фикирләшәндә ки, Азәрбајчан мусигисинин классики Үзејир һачыбәјовла мүасир олмушам, онунла көрүшүб сәһбәт етмишәм, нә исә чох гәрибә һиссләр кечирирәм. Ахы «Азәрбајчан мусигисинин классики» дејәндә адәтән тәсәввүрүндә әјниңә ләббадә кејмиш, башына чалма бағламыш Сафиәддин Урмәви, јахуд Әбдүлгәдир Марәгинин образы чанланыр. Онларын заһири көрүнүшү бизә абидәләри илә јахшы таныш олан Низами, јахуд Фүзулинин образыны көзүмүз гаршысына кәтирир. Онлар нә исә гејри-ади, әлчатмаз, әзәмәтли шәхсләрдир... Јох, бу мәнада Үзејир тамам башга планда «классик» иди. Һәлә Үзејир һачыбәјовун сағлығында (1945-чи илдә) «Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Хәбәрләри»ндә дәрч етдиридјим Азәрбајчан мусигис тарихиндә «Лејли вә Мәчнунун јери» адлы мәгаләсиндә јазмышдым ки, Үзејирбәјә надир бир шәрәф нәсиб олмуш—һәлә сағлығында өз халғынын танымыш классики олдуғуну

27

көрүшдүр. Көрүнүр, һәр халг өз тарихинин мүэјјән дөврүндә белә даһиләр јетиширди: Максим Горки, Рабиндранат Тагор, Јан Сибелиус...

Ади һәјатда Үзејрбәј чоһ садә, шән, күләрүз иди. Кәскин мүшаһидә габилијјәтинә малик марағлы һәмсөһбәт иди, өз мүлаһизәләриндә вә һәрәкәтләриндә сонсуз ајдынлығы илә фәргләһирди.

Азәрбајчан мусигисинин классиқинин 80 иллик јубилеји илә әләгәдар 190 нөмрәли мәктәбин кечирдији «Мави ишығ» кечәсиндә Үзејрбәјјин һәјат јолдашы Мәлејкә ханымла јанашы әлләшмишди. Биз бәстәкарын һәјатын дан бир сыра һадисәләри хатырладығ. Мисал үчүн, хатырладым ки, 1925-чи илдә Күрчүстандакы курорт јерн Тсемидә нечә онларын гонағлары олмушдум, наһардан сонра аилә үзвүләри јенидән стол архасына әлләшиб бир күн әввәл һачыбәјовун һармонија үзрә тәртиб етдији јени мәсәләләри һәлл етмәјә башладылар (о заман Үзејрбәј һармонија үзрә дәрслик јаратмағ үзәриндә көркин ишләјирди).

Һачыбәјовларын бағынын јахынлығында Мүслүм Магомајев дә өз аиләси илә динчәлирди. Бачанағлар һәр күн Үзејрбәјјин севдији шам ағачынын көлкәсиндә әлләшәрәк үмумијјәтлә, Азәрбајчан мусигисинин инкишаф јоллары һағгында, опера инчәсәнәти барәдә сөһбәт едирдиләр. Бу сөһбәтләр санки о заман мусиги даирәләриндә, Бақы мәтбуаты сәһифәләриндә апарылан музакирәләрин давамы иди. Бәли, бу ики көзәл инсан доғма мусиги, онун һазыркы вәзијјәти вә кәләчәји һағгында фикирләри неч заман унутмурдулар; бу фикирләр онларын һәјатынын әсасы иди, онларын гәлбини даимилик зәбт етмишди.

Севимли мүәллиминизин гејри-ади хејрхаһлығыны, онун һисс олунмадан вә лап вахтында көмәјә чатмағ бачарығыны хатырлајанда, фикирләширсән: белә шејләр унутулмаздыр!

1940-чы илин апрелиндә, илк тамашадан бир нечә күн әввәл (мәним «Гыз галасы» балетимин ичтимай бачышындан сонра) онун чыхышы һағызәлдә һәкк олунмушду. Милли хүсусијјәтин реалист инчәсәнәтдән ајрылмаз олдуғуну сөјләдикдән сонра о, ејни заманда гејд етди ки, мәһз рус классиқ балет мусигисинин ән јахшы нүмунәләринә истинад етмәк мәним бүтүн тәшәббүсләримә истиғамәт вермишди. Азәрбајчан мусигисинә валс, адажно, соло вариасијјалар вә с. кими ән'әнәви балет

формалары јарада билмишәм. «Гыз галасы» балетинин тамашаја гојулмасы илә әләгәдар оларағ Үзејр һачыбәјов «Правда» гәзетиндә јазырды: «Классик балет мусигисини әсил халг рәгсләри илә мәһарәтлә әләгәландирмәк тамашанын мәзmun вә үсулуну бүтөвлүкдә мүәјјәнләширмишди».

Мүасир Азәрбајчан мусигисинин бир чоһ жанрларынын әсасынын мәһз Үзериј һачыбәјову гојмушду. Үзејр һачыбәјовун өлмәз јарадычылығы вә хүсусән онун «Короғлу»су бир чоһ бәстәкар наслинин диггәтини дөнәдөнә чәлб едәчәкди. Үзејрбәјјин тәчрүбәси вә онун мәктәби кәнч мүәллифләр үчүн халг зәмини илә новаторлуғун, демократизмлә уstadлығын мәһарәтлә әләгәландирилмәсинин көзәл нүмунәсидир.

1965

ШӘМСИ БӘДӘЛБӘЛИ*

ҺАЧЫБӘЈОВУН МУСИГИЛИ КОМЕДИЈАЛАРЫ

..Халгымызын дәрдрә, ағрылара, нөгсанлара күлмәк, јаралары күлүшлә сағалтмағ истәдадыңын бөјүк тарихи вар. XX әсрин башланғычында зијалыларымызын бу саһәдәки фәалијјәти даһа да күчләнди. Ү. һачыбәјов диқәр маарифпәрвәрләр кими, тәкчә мусиги јазмағла кифајәтләһмир, публисист әсәрләр јазыр, фелјетонлар, кәскин ичтимай-сијаси јазыларла чыхыш едирди. Пуч адәт вә ән'әнәләрә үсјән сәсини учалдан Ү. һачыбәјов истәдадыны башға саһәдә дә сынады. Бу, адичә һәвәс, ади аддым дејил, јени сәнәт нөвүндә Азәрбајчан мусигили комедија театрынын тәмәлинин гојулушу иди.

Онун мусигили комедијалары—«Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршынын мал алан» азадлығы идејалары чарпышмасында ән кәсәрли силаһа чеврилди. Бу мусигили комедијалар Гәрбин оперетталарындан көклү сурәтдә сечилирди. Гәрб оперетталарына садиг галибләрә табе олан образлар системи вардыр ки, конфликт специфик хүсусијјәт дашыыр.

Ү. һачыбәјов драматуркијамызда јени сурәтләр галерејасы јаратды. һадисәләр, проблемләр, конфликтин ичтимай маһијјәти сырф милли характер дашыыр. Бу

мусигили комедијаларда ортаја атылан мәсәлэләр сырф Азәрбајҹан халгы руһунда олса да, бүтүн Шәрг үчүн доґма вә јахын иди. Тәсадүфи дејил ки, «Аршын мал алан» ән учғар Шәрг өлкәләриндә дә популҹарлашды. мүхтәлиф дилләрә тәрчүмә олунду. Үстәлик һәмин халғларда бу жанрын инкишаф тапмасында Үзејир сәнәтинин бөјүк тәсир күчү варды.

Үзејир һачыбәјов тәхә әсәр јаратмады. Бөјүк бир јолун тәмәлини гојду. Опера вә мусигили комедија театрларымызын јарадычысы олду, нечә-нечә режиссорун, онларча актјорун пешә јөнүмүнү мөјјәнләшдирди. О, мәктәб јаратды, көзәл әнәнә гојду. Соңралар Фикрәт Әмирәв, Сәид Рүстәмәв, С. Әләскәров, Н. Ханмәмәдов, Т. Гулијев, Р. һачыјев, А. Мәликов, В. Адыкөзәлов кими сәнәткарлар бу әнәнәни ләјәгәтлә давам етдирәрәк мусигили комедија театры үчүн марағлы әсәрләр јаздылар.

Мән дә Үзејир мәктәбиндән бәһрәләнмиш, онун зәнкин јарадычылығыны һәмишә өрнәк санмышам. Мән һәлә ушағлыг, јенијетмәлик илләриндә Ү. һачыбәјовла јахындан үнсјјәтдә олмағ сәадәтинә јетишмишәм. Даһи сәнәткар атамла дост доґма халаоғлу идиләр. Бир-бирләринә тез-тез кет-кәл едәр, гоһумлудан әләвә, әгидә бирлији сахлајырдылар. Атам вә хүсусән әмим Әһмәд Афғамски Ү. һачыбәјовун опера вә оперетталарында дөнә-дөнә чыхыш етмишләр. һәмин илләрдә—милли актриса проблемн мөвчуд олдуғу кәскин шәраитдә Ә. Афғамски гадын ролларыны маһир ифачысы сајылырды. Тәле елә кәтирди ки, режиссорлуғ фәалијјәтинә башладығым илләрдә мән дә Ү. һачыбәјовла ишләмәли олдум. Илк дәфә онун «О олмасын, бу олсун» комедијасына режиссорлуғ етдим. Соңра исә «Аршын мал алан» вә даһа соңра «Короғлу» операсыны Бақыда вә Ашғабадда тамашаја һазырладым. Бу әсәрләр, хүсусән «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» мусигили комедијалары дәфәләрлә уғурла тамашаја гојулдуғуна көрә, ону тәзә тәфсирдә һазырламағ чәтин иди. Бунунла белә Үзејир сәнәтинин, Үзејир дүһасынын түкәнмәзлији илһамымыза ганад верирди.

Јадыма көврәк хатирә дүшүр. «О олмасын, бу олсуну» һазырлајырдыг, мәшг просесиндә Ү. һачыбәјовдан хаһиш етдим ки, муғам үстүндә охунан бәзи парчалары, Сәрвәр вә Күлназын эпизодларыны маһны вә дуәтлә әвәз етсин. Бу, сәнәдә динамиканы артырарды. Әввәлчә

е'тираз етди. Анчағ чох тәкид көстәрдим, буну нә мәгсәд үчүн истәдјими шәрһлә тәһлил еләдим. Ахыры ки, нечә дәрјәрлә, истәдјимә наил олдум.

Ү. һачыбәјов өз әсәрләринә мүнәсибәтдә хүсуси тәләбкарлығ көстәрирди. О, әсәрләриндә бир сөзүн, бир ифадәнин, бир нотун белә дәјишдирилмәсинә разы олмазды. Анчағ «О олмасын, бу олсуну» тамашаја јени гурулушда һазырлајаркән етдјимиз дәјишкликләр сәнһонин өзүнәмәхүс тәләбләриндән доғурду. Бу, бизим гурулушда, јозумда зәрури иди. Одур ки, о, бу дәфә чидди е'тираз етмәди, разылашды. Анчағ үрөјим сақит олмады, дедим:

—Үзејирбәј, чох хаһиш едирәм, бир парча кағыз јазыб верин ки, бу дәјишкликләрә разысыныз.

Күлдү:

—Балам, јазмаға нә еһтијач! Онсуз да демишәм, разыјам. Бир дә ки, сабаһ тамашадыр, тәзәдән кағызы нејләјирсән?

Нә исә, әл чәкмәдим, ахыр ки, чидди дәјишклијә е'тираз еләмәдјини илтизам кими јазыб верди мәнә. Инди һәмин бир парча кағыз мәним архивимдәдир. Ону Ү. һачыбәјовдан галан әзиз бир јадикар кими сахлајыб горујурам.

1946—47-чи ил мөвсүмүндә мусигили комедија театрында «Аршын мал алан»ы һазырламышдым. Артыг о вахтлар Рза Тәһмасиб бу мусигили комедијанын мотивләри әсасында филм чәкмишди. Филм нәнки Азәрбајҹанда, Совет Иттифағында, һәтта онларча харичи өлкәдә бөјүк шөһрәт газанмышды. Филмин белә уғурлу наилјјәтләриндән соңра тамашачыны «Аршын мал алан»ын јени сәнәһ варианты илә тәсирләндирмәк чох чәтин иди. Она көрә дә сон дәрәчә мәс'улијјәтлә, һәссаслығла ишләмәк ләзим иди. Мән тамашаны бир сыра јени деталларла рөвнәгләндирмәјә чалышмышдым. Анчағ Үзејирин өлмәз әсәри ән әввәл актјорларын көзәл истәдәдлы ојуну илә диггәти чәлб едирди. Јадымдадыр, мүвәффәгијәтлә кечән илк тамашадан соңра Ү. һачыбәјов Солтан бәј ролуну ојнајан Әлиһүсејн Гафарлыны хејли тәрифләди: «Әсл Солтан бәј јаратмысан»—деди. Бәстәкар Лүтфәли Абдуллајевин, Нәсибә Зейналованын, Камал Кәримовун, Алијә Терегулованын ојунларындан да чох разы галды.

Мәлүм фактдыр ки, Ү. һачыбәјовун «Аршын мал алан»ы дүнјаны ән чох долашмыш сәнәт инчиләриндән-

дир. Һәлә ингилабдан әввәл бу мусигили комедијаны ики дөфә экранлашдырмышдылар. Анчаг о филмләр сәссиз иди вә сән дјән күчлү тә'сир бураха билмәмишди. Ај-дыңдыр ки, «Аршын мал алан» динләјичини, тамашачыны ән әввәл диологларын драматуржи тәрәвәтли, јуморлу сөзләри, мисилсиз мусиги колорити илә һејран гојурду. Муһарибә илләриндә бир дәстә инчәсәнәт хадими-мизлә барабәр Иранда гәрибә бир һадисәннин шаһиди олдум.

Афишада «Аршын мал алан» филминин көстәриләчәјини хәбәр верирди. Артыг бу, әввәлки филмләрдән фәргли олараг сәсли кино ленти иди. Мән вә дикәр азәрбајчанлы достларым тәәччүбләндик. Үзејирбәјлә јахын идим вә билирдим ки, о, әсәрләринин экранлашдырылмасы илә бағлы һеч кимлә јарадычылыг мүгавиләси бағламајыб. Нә исә, тәәччүблә, марагла филмә бахдым. Кинс-театрдан чох әсәби чыхдыг. Филм Америка Бирләшмиш Штатларынын бир кино ширкәтиндә чәкилмишди. Сужет бир гәдәр тәһриф едилмишди. Бизә ән чох тә'сир едән о иди ки, Ү. Һачыбәјовун ады нә либретто мүәллифи кими, нә дә мусигили комедијаның мүәллифи кими һеч бир јердә чәкилмирди. Әвәзиндә исә титрләрдә тамам башга адамлар мүәллиф кими тәгдим олурулар. Бақыја гајыдан кими мән јазылы шәкилдә бу факты республика партија тәшкилатына вә шәхсән Ү. Һачыбәјовун өзүнә билдирдим.

Мән бу факты нијә хатырлајырам?

Һәлә ингилабдан әввәл бир сыра халгларын нүмәјәндәләри өзләрини «Аршын мал алан»ын мүәллифи кими гәләмә вермишләр. Мәнчә, бунун әсас сәбәби Үзејир дүһасынын јаратдығы бу инчинин бөјүк шөһрәти, сонсуз чазибәси иди. «Аршын мал алан» зәриф мусигиси, лирик јумору, садә, анчаг чазибәдар һадисә гуруму илә һамыны һејран гојурду. Анчаг Ү. Һачыбәјов бу әсәри јазанда, јахуд еләчә дә дикәр сәнәт дүһаларыны јараданда һеч бир шөһрәт барәдә дүшүнмүрдү. О, ичәриндә јашадығы чәмијјәтин, ону эһатә едән инсанларын гүсурларыны сатиранын, јуморун «чәрраһ дили» илә ислаһ етмәјә чалышырды. Ән башлычасы исә зијалы кими халгынын, милләтинин шүүрунун, естетик зөвгүнүн јүксәлмәси үчүн вар гүввә илә чалышырды.

Ү. Һачыбәјовун «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» оперетталарынын, драматуржи оперетталарынын өзәјиндә заһирән санки бир проблем дурурду: гадын

азадлыгы вә азад севки. Анчаг диггәтлә бахыларса, бу әсәрләрдә Ү. Һачыбәјовун бүтөв бир эпоханын, дөврүн ичтимаи-сијаси аләмини чанландырыб, онларын маһијјәтини ачыб мүхтәлиф характерли образларын бүтүн дахили чырпынтыларыны чылпагылыгы илә көстәрә билдијини көрмәк оларды. Бу образларын диологлары, мусиги нөмрәләри— аријалары, дуәтләри тәкчә сәнәт әсәри олмагла галмајыб. Нечә-нечә актјор, актјор-мүғәнни нәјинин јетишиб формалашмасында чох сәмәроли рол ойнајыб.

Заман өтүр. Анчаг Ү. Һачыбәјовун өлмәз мусигили комедијалары әбәди тәрәвәтини сахлајыр. 40 ил, 50 ил, 60 ил бундан әввәлки кими көнүл охшајыр, үрәк севиндирир. Ү. Һачыбәјовун дузлу күлүшү, сәраст ифадәләләри, јандырычы сатирасы кәсәрини бу күн дә сахлајыр. Сабаһ да бу гижмәтини, бу дәјәрини горујачагдыр. Тәсадүфи дејил ки, һәмнин мусигили комедијалардакы бир чох ифадәләр зәрби-мәсәлә чеврилмиш, аталар сөзү кими ишләнмәкдәдир. Мәсәлән, «һеч көр һәнанын јеридир» вә с.

Мән чох севинирәм, чох хәшбәхтәм ки, белә бир инсанла мүасир олмуш, онунла биржә чалышмыш, онун өз сағлыгында шух мусигили комедијаларына сәһнә һөјәты бағышламышам.

1985

ЛЕЙЛА БӘДИРБӘЈЛИ*

МӘН КҮЛЧӨҺРӘНИ ҮРӘҚДӘН СЕВДИМ

1938-чи ил. Москвада кечириләчәк Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүнә һазырлыг кедирди. О заман мән Азәрбајчан Дөвләт Филармонијасынын маһны вә рәгс ансамблынын солисти идим. Үзејир Һачыбәјов маһны вә рәгс ансамблынын тәшкили ишләринә рәһбәрлик едән комиссијанын сәдри иди. О, рәгсләр үчүн тиклимиш милли палтарларын форма, нахыш, бичим вә бәзәјинә диггәт јетирир, һәтта башымыздакы чүтгабагынын силсиләсини дүзәлдир, нечә тахмаг лазым олдуғуну да көстәрир, фәрәһ вә гүрур һисси илә Азәрбајчан милли кејимләринин көзәллијиндән данышыр, милли хүсусијәтләринин горунмасыны тәләб едирди.

Онкүнлүклө элагөдар мөшглөрин бириндө хорун рөһ-
бөри вө дирижору Үзејир һачыбөјов халг маһнысыны
охујан солисти, маһныја башга рөнк вермөјө чалышды-
гына көрө, мөшги сахлајыб «А бала, нө еләјирсөн? Маһ-
нынын атасыны јандырырсан ки...»—дејө мөзөммөт ет-
ди. Солист чох тутулду: «Мөн маһныја јени форма, ди-
рилик вермөк истөдим»,—дејө чаваб верди. Үзејир деди:
«Бу халг маһнысыдыр, өзүнчө милли ширинлији вө кө-
зөллики кифајөт гөдөрдир. Мусигмизө инкишаф вачиб-
дир. Лакин она башга дон кејдирөндө дөзө билмирөм.»

Мөн елә бир адам танымырам ки, Үзејир һачыбөјова
мөфтун олмасын, гејри-ади, үзви бир инсанды. Һәр
шејдө вө һәр кәсдө јахшылыг көрөнлөр әбәдилик газа-
нырлар. Үзејир белә шөхсийәтлөрдөн иди. Көзөлликдө
чиркинлик, јахшылыгдә јаманлыг, ишыгдә гаранлыг ах-
таранлара гаршы амансыз олурду. Пак гөлбли, кениш
үрөкли, гајгыкеш, тәвәзөкар, сөхавөтли бир инсан—мөн
ону һәмшизө белә хатырлајырам.

Заһирән чох чидди көрүнөн Үзејирин инчө бир јумо-
ру да варды. 1944-чү илдө Тбилисидө кечирилөн Загаф-
газија инчәсәнәти онкүнлүјүндө Азәрбајчан инчәсәнәт
усталарынын мүвәффәгийәти сәс-сәдә салмышды. Һамы
севинирди; Үзејир һачыбөјов һамыдан артыг. Јекун кон-
сертдө артистләримиз вө мөдәнијәт ишчиләримиз и
та-
машачылар курултулу алгышларла гаршыладылар.
Әлбөттө, бу алгышларын чох һиссәси Үзејирин пәјна
дүшүрдү. Тәсәввүрүнүзә кәтирә билмәзиниз ки, о нечә
сыхылыр, утаныр, кери чөкиләрөк јолдашларыны ирәли
верирди. Үзејирө габаг сырада әјләшмәсини тәклиф ет-
дикдө о, бизи дө јанына чагыртдырыб вө: «Гызлар, елә
әјләшин ки, көзүмүн габагында оласыныз. Бура Күрчүс-
тандыр, бирдөн бизи гачырарлар»—дејиб күлүмсәди. Се-
вимли мүғаннимиз Сара Гәдимова илә инди дө буну ха-
тырлајыб күлүрүк.

Даһа бир хатирә. 1945-чи ил. «Аршың мал алан»
мусигили комедијасынын чөкилишинә һазырлыг кедир-
ди. Мөн Күлчөһрә ролунда чөкиләчөкдим. Узун мүддәт-
ди ки, концертмејстерлә аријалары өјрәнирдим. Бу ишә
мајестро Нијази рөһбәрлик едирди. Бир күн һөрмәтли
мүәллимин вө филмин гурулушчу режиссору Рза Тәһ-
масибдән хәбәрсиз Үзејирин евинә кетдим. Һәлә дө бил-
мирөм нијә? Гапыны бөстөкарын јахын гоһуму Тамара
ханым ачды. Үзејир көрмөк истәдијими билдирдим.
Бир нечә дөгийәдән сонра ишыглы кабинетиндө, тәмиз аф

көјнөкдө әјләшмиш бөстөкар мөни гәбул етди. Нәдән вө
нечә башламаг лазым кәлдијини унутмушдум. Санки
һәр шеј башымдан учуб кетмишди. Бир тәһр өзүмү әлә
алыб дөдим: «Мөн Күлчөһрә ролуна чөкиләчөјөм. Она
көрө...». Јенә нитгим гуруду вө һеч бир шеј әләвә едө
билмөдим. О, мөнә диггәтлә бахыр, нә исә фикирләшир,
адәти үзрә бығларыны тумарлајырды. «Сәнин чөкилә-
јинә етиразым јохдур, амма билирсәнми, бу, рәгс дејил,
кинода образ јаратмагыр»—дејиб сусду. Бир гөдәр сон-
ра Күлчөһрәни нечә көрмөк истәдијиндән, Азәрбајчан
гызына хас кејфијәтләриндән данышды. Әлбөттө, образ
һагында бу көрүшә гөдәр режиссорла сөһбәтимиз чох
олмушду. Бүтүн бунлара бахмајараг, бөјүк бөстөкарла
сөһбәтдән сонра өзүмдә хош бир әһвал дүјдүм вө өзүмә
мәндә даһа мөһкәм бир инам ојанды. Видалашаркән
мөни дәһлизә гөдәр өтүрүб белә деди: «Мөн Күлчөһрәни
чох севирәм, истәјирәм ки, сән дө ону үрәкдән севәсән».

Һәгийәтән, мөн Күлчөһрәни үрәкдән сөвдим.

1975

АҒАБАБА БҮНҖАДЗАДӘ*

ӨЛМӘЗЛИК

Сәлигәли, ејнәјин шүшәси архасындан
бахан чидди вө хөјрхан көзләри олан, чох һәссас, фи-
кирләри вө һәрәкәтләри бұлтур кими сәдә вө тәмиз бир
инсан—«Короғлу» операсынын јарадычысынын мән белә
хатырлајырам. Мөн Ү. Һачыбөјов кими өз јарадычылы-
гына вө онун фикирләринин һөјата кечмәсинә көмөк
едән шәхсләрә белә һәссас мүнасибәт бәсләјән адамлара
һеч заман раст кәлмәмишәм. Јахшы хатирмәдир, опе-
ранын һәр пәрдәсиндән сонра Үзејирбөј сәһнә архасына
кәлиб хүсусилә фәргәнмиш артистләрә тәшәккүрүнү
билдирир, бәзиләринә мәсләһәтләр верирди. Һәр бир
актјор үчүн бу инсанын тәрифиндән дө бөјүк һәдијә ола
билмәзди. Бир дө көрүрдүн мүғәнни өз аријасыны охујуб
гуртарандан сонра салонда курултулу алгышлар гоһур,
амма о, сағ тәрәфдә ложаја бахыр—орада мүәллиф отур-
мушдур, көрәсән о әл чалырма?

Үзејир Һачыбөјов мүхтәлиф характерли адамлары
белә өзүнә чәлб едә билирди. Тәсәдүфи дејил ки, онун
јаратдығы әсәрин әтрафына ән јахшы јарадычы гүвәләр
топланмышды. Тамашанын гурулушчусу көзәл режиссор

Исмајыл Гидајәтзаде иди. Гејри-ади исте'дада, түкәнмәз јарадычылыг фантазијасына малик олан бу шәхс әктјорлары өз ардынча апара билмиш, образлардакы ән гижмәтли чәһәтләри ахтарыб тапмаға көмәк етмишдир. Тамашанын бәдии тәртибатыны чох исте'дадлы кәнч рассам Рүстәм Мустафајев М. Сакијанла әмәкдашлыг шәраитиндә вермишди. Лакин, шүбһәсиз, тамашанын мүвәфғәгижјәтини Бүлбүл тәмий етди. Бу рол хүсусилә онун үчүн јазылмышды. Әкәр Үзејир Һачыбәјов өз әсәри илә мусигидә бүтөв бир дөврдүсә, Бүлбүл республикамызын вокал инчәсәнәтиндә дөвр тәшкил едирди.

Амма бәстәкарла режиссор әлдә едиләнлә кифәјәт-ләнмәјәрәк, јени сәсләр, јени әктјорлар ахтарышыны давам етдиридиләр. Белә «тапынтылар» арасында мән дә вардым. Мән лап илк тамашадан бу әсәрдә иштирак етмишәм, әввәлчә хорун һеј'әтиндә, сонра чарчы ролунда. Јаваш-јаваш Һәсән хан ролуну һазырлајыб, бәзи аријалары Һидајәтзадејә нүмајиш етдирмәји гәрара алдым. О, мәни динләдикдән сонра дәрһал хошлады вә мәнимлә мәшг еләмәјә башлады. Бир дәфә Үзејирбәјә деди ки, она бир сүрприз һазырлајыб—јени кәнч Һәсән ханы көстәрмәк истәјир. Тезликлә бу партијаны мәнә тапшырдылар, бу, мәним репертуарымда ән севимли партија олду... Сәһнәдә илк аддымларыны атан мүғәнниләр бу әсәр һаггында кәнчләрә хас олан вәчдлә данышырлар. Мүхтәлиф милләтләрә мәнсуб динләјичиләрдә дә бу опера бөјүк еһтирам һисси доғурур. 1959-чу илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсәнәти вә әдәбијјаты онкүнлүјү заманы дүнјанын ән јахшы театрларындан бири—ОСРИ Бөјүк Театрынын салонунда диварлары титрәдән курултулу алгышылары һеч заман унуда билмирәм. Мәнә елә кәлир ки әввәлләр олдуғу кими, инди дә һәр тамашада Үзејир Һачыбәјов салондадыр. Белә шәхсләрин һәјаты әсрләрлә давам едир.

1962

АКАКИ ВАСАДЗЕ²¹

—Азәрбајчан милли опера сәнәтинин тәмәлини гојан Үзејир Һачыбәјов биринчиләр сырасында милли мөһдудижјәти гырмыш вә Азәрбајчан нәғмәсини бүтүн Совет Иттифагына јаймышдыр.

Үзејир Һачыбәјов Загафгазија халглары үчүн ән се-

вимли, ән мәшһур бәстәкардыр. Онун мусиги јарадычылыгы илә Күрчүстанын учгарларында белә танышдырлар. Һачыбәјовун һәјат вә јарадычылыгы Загафгазија халгларынын, Азәрбајчан вә күрчү халгларынын гардашлыг бирлијинә, мәнәббәт вә һөрмәт һиссијјатларына ән гижмәтли һәдијјәдир.

1965

САДЫГ ВӘКИЛОВ²²

ХАТИРӘ

Үзејир Һачыбәјовун адыны мән һәлә кичик јашларымдан ешитмишдим; Үзејир һаггында мәнә әзим оғлу Вәкил Вәкилов данышмышды.

Мән дә Гори семинаријасында охујурдум. О заман бәјрам күнләриндә мүәллимләр вә семинарија шакирдләри Загафгазијанын мүхтәлиф јерләриндән кәлмиш тәбрик телеграмларыны севинчлә охујардылар, бу телеграмлар арасында семинаријанын јетишдирмәси олан, кениш шөһрәт газанмыш бәстәкар, әдәбијјатчы вә халг маарифи хадими Үзејир Һачыбәјовун да тәбрики оларды.

1914-чү илдә Үзејир өзү Горијә кетди. Онун бизимлә, семинарија шакирдләри илә нечә көрүшдүјү јахшы хатырымдадыр. О, инчәсәнәтин халг үчүн әһәмијјәтиндән, халгын естетик зөвгләринин тәрбијәсиндә халг мүәллиминин ојнадығы бөјүк ролдан илһамла данышырды. Һачыбәјов өз јарадычылыг планларындан да данышды. Биз исә онун шәрәфинә концерт вердик: чохумуз семинаријада скрипка чалмағы өјрәнмишдик, мәктәбдә шакирдләрдән тәшкил олунмуш нәфәсли аләтләри оркестримиз дә варды, оркестрә икинчи мусиги мүәллими С. Ф. Фиделман рәһбәрлик едирди. Биринчи мусиги мүәллиминиз исә Беккер иди. Гори мүәллимләр семинаријасынын јетишдирмәси олан Мүслүм Магомајев вахтилә бу мүәллимә көндәрдији мәктубда белә јазырды: «Тәле мәни узаг бир аула атымышдыр, јекәнә севинчим вә тәсәллим, Сизин мәнә вердијиниз бу тахта парчасыдыр...». Беккер өз севимли шакирдинә скрипка бағышламышды. Буну семинаријада тез-тез хатырлајырдылар. Ситат кәтирдим мәктуб исә индијәдәк кечмиш семинаријанын архивиндә горунуб сахланылар.

Бөжүк бастөкар Үзејир Һачыбөјов өз доғма мәктәбинин мусиги һәјатыны даим изләјирди. О, шакирдлорин гүввәсилә көстәрилән «Аршын мал алан» мусигили көмедиясынын тамашасы һаггында хош рәј сөјләди. Бу, мусиги бундан эввәл олса да, бизим семинаријанын һәјатындакы һәмин һадисәнин хатирәси Һачыбөјовун көзәл мусигиси кими һәмишә тәзәдир.

1965

СӘМӘД ВУРГУН ВӘКИЛОВ²³

ИНСАН ГӘЛБИНИН ТӘРӘННУМЧУСУ

Һәр халг өз ичтимаи тарихинин көзәл сәһифәләри илә, инсан мәдәнијәтинин хәзинәсинә бәхш етдији инчиләр, һәдијәләр, јетирдији бөјүк шәхсијәтләр вә дүһаларла гануни олараг фәхр едир.

Биз, мүасир азербәјчанлылар, халгымызын, милли мәдәнијәтимизин ән парлаг бир дөврүндә, бир чох елм, фәлсәфә, әдәбијәт вә инчәсәнәт, дөвләт вә сijasәт адәмләрымызла фәхр едирик, онларын сүрәтиндә социализм мәдәнијәтимизин јарадычыларыны, фәдакар гәһрәмәнләрыны көрүрүк. Мүасир Азербәјчан мәдәнијәтинин ән көркәмли вә габагчыл бир сымасы олан Үзејир Һачыбөјовун ады илә бүтүн халгымыз фәхр едир.

Өз шәхси тәлејини халгын тәлеји илә сәмими бағлајан, өз јарадычылыг вә һәјат габилијәтини халг сәадәти, халг шәрәфи уғрунда сәрф едән инсанлар, халгын әбәди мәнәббәт вә һөрмәтинә наил олулар. Бөјүк бәстәкарымыз Үзејир Һачыбөјов да нәинки Азербәјчан халгыннын, бүтүн совет халгыннын һөрмәт вә мәнәббәтини газанмыш мәшһур бир сәнәткардыр...

Азербәјчан опера сәнәтинин баниси вә атасы сајылан бәстәкарымызын һәјат вә јарадычылыгы, халгымызын инкишаф тарихинин бөјүк ичтимаи һадисәләр вә ичтимаи ингилаблар дөврүнә тәсадүф етди.

1905-чи ил ингилабы дөврүндә өлкәмиздә кедән сijasәси вә ичтимаи тоғушмалар, кәркин синфи мүбаризә тарихи, пајтахтымыз Бақы шәһәринин тарихә јаздыгы ингилаби гәһрәмәнлыг сәһифәләри, бүтүн халгымызын ичтимаи шуурунда бөјүк бир дөнүш јаратды. О заманкы мүтләғијәтә, капитализм вә феодализм чәмијәтинин амансыз ганунларына гаршы, ичтимаи әдаләтсизлигин вә

һагсызлыға гаршы, әмәкчи халгын гәзәб вә кин далғалары бир үмман кими тәләтүмә кәлди. О вахт Үзејирин ади мүәллим сифәтиндә чалышдыгы Бибиһејбәт мәдәнләриндә ал бајраглы баррикадаларын «азадлыг вә истиглалијәт» шуаларыннын далғалары нәинки бүтүн Гафгаз вә Чәнуби Русија шәһәрләринә, еләчә дә Иран, Әфғаныстан, һәтта узаг һиндистанын Бомбеј шәһәринә кими јајылды. Бакынын ингилаб сәдалары бир чох Шәрг өлкәләринин ичтимаи вә сijasәси шуурунда бөјүк бир дөнүш јаратды. О дөврдән башлајараг Азербәјчан халгы ичәрисиндән Молла Нәсрәддин, Мирзә Әләкбәр Сабир, Нәчәфбәј Вәзиров, Әбдүррәһимбәј Һагвердијев, Мәммәд Сәид Ордубади, Аббас Сәһһәт, Абдулла Шаиг, Сүлејман Сани Ахундов вә башгалары кими демократик Азербәјчан зијәлиларынын гүдрәтли бир ахыны јаранды. Бу бөјүк гәләм сәһибләри чар мүтләғијәтинин сөнүк варлыгыны, капиталистләрин вә мүлкәдарларын зүлмүнү чәһаләт вә наданлыгын зүлмәт кабусуну бөјүк бир инфрәг еһтирасы илә гамчыламаға башладылар. 1905-чи ил әрәфәсиндә јаранмыш демократик Азербәјчан зијәлиларынын мәшһур сымаларында бири дә Үзејир Һачыбөјов олды. О, ичтимаи һәјатымызын мүбаризә сәһнәсинә бөјүк бир бәстөкар, һәм дә истәдадлы бир драматург кими атылды.

XII әсрдә Низами Кәнчәвинин, XVI әсрдә исә Фүзули гәләминин гүдрәтилә бүтүн дүнјада шөһрәт газанмыш бир гәдим әрәб әфсанәси XX әсрдә Үзејир Һачыбөјовун мусиги фырчасы илә бир даһа шөһрәтләнди, бүтүн Гафгаз вә Шәрг халгларынын дилләриндә дастан олды. Фүзули шәһринин эзәмәт вә романтикасы Үзејир мусигисинин ганадларында бир даһа учалды, әнкин үфүгләр ашды.

Үзејирин «Лејли вә Мәчнун» операсынын јаранмасы һеч дә тәсадүфи дејилди. «Азад шәхсијәт вә азад мәнәббәт» проблеми, мин илләрдән бәри давам едән синифли чәмијәт тарихиндә ән бөјүк сәнәт дүһаларынны дүшүндүрән бир мөвзу, һәм дә үмүмбәшәри бир мөвзу олмушдур. «Лејли вә Мәчнун» операсы азад фикир, азад ешг уғрунда фашиәләр кечирән, фәләкәтләрә дүчар олан инсанлыгын, о чүмләдән Азербәјчан халгыннын о заманкы мәнәви мәнқумлуғуну рүбаби бир мусиги дили илә тәрәннүм етди, гуманизми тәһгир едән синифли чәмијәт әнәнәләринин гамчылады. Үзејир бу дастанын јүксәк әмәлләринә вә арзуларына Азербәјчан халг мусигисинин эзә-

Үзејир тарихи һадисәләрә вә тарихи шәхсијјәтләрә мурачнәт етдији заман өз јашадығы әсрә, бу дөврүн мәһнәви тәләбләринә садиг галан, бизи кечмишә дејил, сабаһа, јалһыз кәләчәјә чағыран бир сәнәткарды. Одур ки, биз «Короғлу» операсында 400 ил бундан габагкы һадисәләрә вә инсанлара бахдығымыз заман өз әсримизин дә сәбәзини дујуруг, өз мүасир инсанларымыз да јүксәк әмәлләрини, чошғун вәтәһпәрвәрлик һиссләрини, мәһәббәт вә гәһрәманлыг сифәтләрини кәзәл вә шаирәнә бир мусиги лисаны илә дәрк едирик, үрәјимиздәки һәјат вә инсан гүдрәтинә олан ешг вә һуманизм бир даһа гол-һаһнад ачыр.

«Короғлу» операсы мусиги вә опера сәнәтимизин мүкәмәл бир абидәсидир ки, о нәсилләр боју јашајачагдыр.

Үзејир јарадычылығында инсан гәлбини мейрибан бир ана нәвазишилә охшајан лирик нәғмәләр олмагла инсаны мүбаризәјә чағыран, она һәјат вә мүбаризә ирадәси ашылајан јүксәк еһтираслар да аз дејилдир. Бизим гәһрәманлыг епосларымызын халг мусигиси әсасында, Үзејирин јаратмыш олдуғу «Чәнки» адлы бир жанр да диггәтәшәјан һадисәдир. Үзејир бу жанры јаратмагла, јашадығымыз гәһрәманлыг әсринин руһуну верир, социализм мусиги мәдәнијјәтиндә гәһрәманлыг руһунун һаким гүввәтини бир даһа гејд едир... Үзејир сәнәти сојуг бир шүүрун, формал бир техниканын мәһсулу дејил, һадисәләрин јашамыш, инсан тәләјини дујуб дүшүнмүш, севинчләр вә изтираблар кечирмиш бөјүк бир үрәјин мәһсулу дур. Биз ону динләдијимиз заман реал һәјат вә мүбаризә симфонијаларыны динләјирик. Бу һәјат бојасыз, садә вә тәбиидир... Үзејир сәнәти һәјат вә инсаны тәсдиг едир. Үзејирин реализми, һадисәләри вә инсанлары һаһтура һалында дејил, јүксәк романтик бир услубда ифадә едир: чәмијјәтин букүнкү һалыны тәсвир етдији заман биз сабаһа, кәләчәјә доғру кедирик, даим јүксәлир вә камилләширик...

...Азәрбајҗан халг мусигисинин зәнқин хәзинәси, даим Үзејир јарадычылығы үчүн илһам мәнбәји олмуш дур.

Үзејир мусигисини динләдијимиз заман, биз бә'зән гашларымызы чатыб лоғман кими дүшүнүрүк, бә'зән һәјат вә инсан ешгинә одлардан, аловлардан кечән гәһрәманлар олуруг, бә'зән үрәјимиз үмман кими тәләтүмә кәлир, бә'зән дә сакит вә нурлу бир јаз сәһәри кими ачы-

лырыг, өзүмүздә дағларда күлүнк чалан Фәрһадлар гүдрәти һисс едирик, хәјалымыз кәјләрә учдугча јашадығымыз ана торпағы, онун јаратдығы инсан адлы бөјүк нә'мәти даһа чох севирик, өз варлығымыз вә тарихимиз илә фәхр едирик.

Үзејир сәнәтинин дили бүтүн халглар үчүн ајдындыр. Авропа мусиги мәдәнијјәтиндән, хүсусән бөјүк вә кејир-хаһ рус халгынын зәнқин мусиги мәдәнијјәгиндән мәһарәтлә истифадә едән бу сәнәткар, бүтүн совет халглары үчүн әзиз вә доғмадыр.

Һеч дә тәсадуғи дејил ки, Үзејирин «Аршын мал аһан», «Короғлу», «Әсли вә Кәрәм», «Шаһ Аббас вә Хуршудбану» кими әсәрләри дүнјанын әсас дилләринә тәрчүмә едилмишдир. Бу әсәрләр рус, ермәни, күрчү, фарс франсыз, аһман, инкилис, татар, тачик, ујғур, күрд, ләз-ки, белорус, јәһуди, газах, украин, гыргыз вә башга дилләрә тәрчүмә едилмишдир.

Үзејир сәнәти камала јетмиш бир сәнәтдир. Лакин инсан камалынын һүдуду олмадығы кими, сәнәт вә јарадычылығын да һүдуду жохдур.

Өз сәнәти вә һүнәри илә бүтүн халгын мәһәббәтини газанмаг, Ленин партијасынын, Совет дөвләтинин е'тибарыны газанмаг сәнәткар үчүн бөјүк бир сәадәтдир.

Биз Үзејир, онун унудулмаз әсәрләринә кәрә, халғымызын ән мүгәддәс арзу вә әмәлләрини ифадә едән сәнәтинә кәрә сонсуз бир мәһәббәтлә севирик. Бир дә она кәрә севирик ки, о, өзү бизи, бүтүн совет халгыны сағф вә тәәзиз бир үрәклә севириди, о, јалһыз бизим үчүн јашајыб јарадырды.

Мәшһур рус шаирн Некрасов демишдир ки, шаир олмаја да биләрсән, лакин вәтәндаш олмаға мәчбурсан.

Үзејир она кәрә бөјүк сәнәткар олду ки, о бөјүк бир вәтәндаш, һәм дә совет вәтәндашы иди!

1948

ГАРА ГАРАЈЕВ²⁴

УНУДУЛМАЗ МҮӘЛЛИМ, БӨЈҮК
СӘНӘТКАР

Азәрбајҗан бәстәкарлыг мәктәбинин јарадычысы, мәшһур совет бәстәкары Үзејир һачыбәјовун мусигиси халғымызын үрәјиндә јашајыр, онун мәһнәви

һәјатыны зинәтләндирер. Заман бу бөјүк исте'дадын гурдуғу әзәмәтли бинаны сарсытмагдан нәинки ачиздир, әксинә, онун кетдикчә даһа да мөһкәмләндијинә шаһид олур. Онун мусугисинин парлаг рәнкләри даһа да әлванлашыр вә биз онун јарадычылығында јени көзәлликләр вә инчәликләр кәшф едирик.

Азәрбајчан опера сәнәтинин инкишафы, өз гүдрәтли исте'дадыны халга сәрф етмиш Узејир һачыбәјовун ады илә ғырылмаз телләрлә бағлыдыр. һачыбәјов бүтүн Јахын Шәрг аләминдә илк опера олан «Лејли вә Мәчнун», еләчә дә ән јахшы совет операларындан бири олан, Азәрбајчан мәдәнијәтинин көзәл инчиләриндән сајылан «Короғлу»нун мүәллифидир.

Көзәл бәстәкарымызын јарадычылыг јолу һеч бир заман динчлик билмәјән, даим мусиги јарадычылығынын јүксәкликләринә чан атан, өз сәнәткарлығыны јорулмадан чилаландырмаға чалышан бөјүк бир исте'дадын инкишафыны әкс етдирән парлаг бир нүмунәдир. Мусигишүнасларымыз Узејир һачыбәјов ирсинин өјрәнилмәси саһәсиндә хејли иш көрмүшләрсә дә, онун тәхминән 50 ил өввәл јазылмыш илк әсәрләрилә һәјатынын сон дөврүндә јаздығы әсәрләрин, хүсусән «Короғлу» операсы, о чүмләдән халг мусигисинин тәбиәтинә нүфуз етмәк нүмунәси олан, өз көзәллији илә һаманы һејран едән «Фирруз» операсы арасындакы мәсафәни һәлә дә лазымынча, ајдын тәдгиг етмәмишләр. Бу мәналы јарадычылыг јолуну һәртәрәfli өјрәнмәк лазымдыр.

Узејир һачыбәјовун илк јарадычылыг аддымлары мүвәфәғијјәтлә гаршыланмыш вә халг тәрәфиндән бәјәнилмишдир. «Лејли вә Мәчнун» операсы дәрһал үрәкләрә јол ачмыш вә о заман һәлә чох кәнч олан бәстәкар шөһрәт газандырымышдыр. Лакин бу мүвәфәғијјәтләр мүәллифи алуә етмәмишдир. Бүтүн һәгиги јарадычылар кими, о да јени, даһа мүкәммәл бәдин васитәләр ахтармыш, өз исте'дадыны инкишаф етдирмәк үчүн јени јоллар тапмаға чалышмыш өз гаршында јени-јени чәтин вә мүрәккәб јарадычылыг вәзифәләри гојараг, рус вә Гәрби Авропа мусигисинин опера нүмунәләрини диггәтлә өјрәнмиш, һәр чүр ағыр зәһмәтә гатлашмышдыр.

Анутмаг олармы ки, дүнја шөһрәти газанмыш «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын мүәллифи Узејир һачыбәјов, тәләбә һәјатынын чәтинликләрини бахмајараг, өз тәһсилини давам етдирер, сәнәткарлығы-

ны тәкмилләшдирер, мусиги дилинин сафлығына вә ајдынлығына наил олмаға чалышырды. Јарадычылыгда раһатлыг билмәјән, милли сәнәтин инкишафы үчүн даим јени јоллар ахтаран, өз исте'дадына һәмишә сон дәрәчә тәләбкар олан Узејир һачыбәјов бизим бәстәкарларымыз үчүн унутулмаз бир нүмунә олмалыдыр.

Узејир һачыбәјов һәјатынын сон күнләринәдәк халг дан ајрылмамыш, јарадычылыгта өзүнә дост билдији халг мусиги усталарына һеч бир заман јухарыдан бахмамышдыр. Өз мусиги дилини зәнкинләшдирмәк, јени бәди ифадә васитәләри тапмаг мәсәдини иләјән бәстәкар халг сәнәтинин һәјат булагындан даим су ичмишдир. Ејни заманда, өз әсәрләриндә һеч бир заман халг нәғмә вә муғамларыны ејнән тәқрар етмәмиш, халг мусигисини маһијјәтини ифадә етмәк үчүн өзүнүн орижинал јарадычылыг үслубуну јаратмаға сәј көстәрмишдир. О, халгын мусигисиндән истифадә едәркән, ону јени бир кејфијјәтлә, зәнкинләшдирилмиш бир шәкилдә халга гајтармаг мәсәдини иләмәмишдир. Мүгајисәли дилә десәк о, тәнларла мусиги дәмир күлчәсини ишләјәрәк халг мусигичи дүһасынын грамларла ғызылыны әлдә етмәјә чалышмышдыр.

Һачыбәјовун бөјүк јарадычылыг гәһрәманлығы өзүнүн ән мүкәммәл ифадәсини онун өлмәз «Короғлу» операсында тапмышдыр. Бу операнын сајсыз-һесабыз көзәлликләриндән бу күн биз онун һәр чүр сүн'и бәрбәзкәдән, заһири, декоратив јарашыгдан узаг олуб, өз мүдрик ајдынлығы вә садәлији, инчәлик вә сафлығы илә фәргләнән мусиги реализмини вә инандырычылығыны, парлаг сәнәткарлыгга бирләшән халг руһуну хүсусилә гејд етмәји лазым билirik.

Москвада кечириләчәк Азәрбајчан инчәсәнәти вә әдәбијјаты онкүнлүј әрәфәсиндә, истәр-истәмәз 1938-чи илдә кечирилән биринчи онкүнлүк көзүмүзүн габағында чанланыр. Узејир һачыбәјовун һәм мусиги, һәм дә онун онкүнлүј һазырлыг просесиндә көстәрдији гајғыкешлик вә мәс'улијјәт бу онкүнлүјүн, демәк олар ки, чаны, үрәји иди. О күнләрдә Узејир һачыбәјов һәр бир хырда ишә бөјүк гајғы илә јанашыр, чаван актјорлара, чалақлара, охујанлара бәстәкарлара вахт сәрф едиб, онлара јол көстәриди. Онун өз мусигисин онкүнлүк програмында чох бөјүк јер тутурдуса да о, һәмишә бөјүк тәвазәкарлыг көстәрир вә гејд едирди ки, онкүнлүк Азәр-

бајчан халгынын онкүнлүдүр, онун эсэрлэри исэ Коммунист Партијасынын вэ Совет һөкүмэтинин гајгысы сајэсиндэ Азербайчан халгынын газандыгы бөјүк мәдэни наилијјэтлэрин чүзи бир һиссэсидир.

Көркөмли мусиги устасынын, көзөл инсанын, гајгыкеш мүэллим вэ достун сурэти бизим хатиримиздэ мәһз бу чүр мүдрик вэ садэ, бөјүк вэ тэвазөкар бир сима кими јашајыр.

1958

ГУБАД ГАСЫМОВ²⁵

ЈЕНИ УСЛУБ АХТАРЫШЛАРЫ

Үзејир һачыбөјовун өзүнүн чохчөһәтли јарадычылығы, елми вэ мусиги-публисстик фәалијјәти дөврүндэ чәтинликләрлә гаршылашмышдыр. Адәтән сакит, тәмкинли олан Үзејир мәһзун дәгигәләрдә сојуггандылығыны итирәр, фикрә далар вэ нараһат оларды. Бу заман һачыбөјовларын бүтүн аиләси көмәжә чатырды. Бөјүк, һәссас, хејирхәһ олан бу аиләнин һәр бир үзвү һәр васитә илә чалышырды ки, сакит етсин, хош сөзлә мараглы сөһбәтлә фикрини дағытсын.

Јаддашымда әбәди из салмыш ијирминчи илләри, хүсусән 1924, 1926, 1928-чи илләрин һадисәләрини хатырларкән республикамызын мусиги һәјәтыны публисстик чыхышлар, дискуссиялар, мүбаһисәләр бәзән дә чох кәскиң тәңгидләрлә сәчијјәләнән күнләри гәләмә алмаг истәјирәм. Бүтүн бунларын мәркәзиндә илк нөвбәдә милли операмызын инкишафы мәсәләләри дурурду. Гызғын мүбаһисәләрдә ән мүтәрәгги фикирләр вә ән кобуд ниһилист тәклифләр бир-биринә говушурду. Үзејир һачыбөјов «Түрк операсыны әрәб әлифбасы вә чадра илә бирликдә архивә вермәк» шуары јох, онун әлејһдарларынын «Азербайчан театр вэ мусигиси тарихинин мүнһүм сәһифәләрини силмәк» чәһди нараһат едирди. О, инчәсэнәт-дә милли форма уғрунда мүбаризә едир, бәстәкар јарадычылығы үчүн зәнкин мәгам гурулушуна бөјүк әһәмијәт верирди.

Гызғын мүбаһисәләрин ән мүнһүм, бәлкә дә һәлледиңи јекуну Азербайчан мусигисинин дурғунлуғуна соң гој-

маг, ону халг гајнагларындан ајырмајыб тарихи јүксәлиш јолларына чыхармаг зәрурәтини ирәли атды.

Даһи бәстәкарын јарадычылыг ахтарышлары дөврү хүсусилә мараглыдыр, чүнки бу ахтарышлар чох заман рәсмийәт характериндән чыхыб, «ев» сөһбәтләри, фикир мүбадиләси шәклини алып, јени идејаларын доғмасына сәбәб олурду. Мисал үчүн, отузунчу илләрдә «Лејли вә Мәчнун» операсынын јени редаксиясыны јаратмаг сөһбәти вар иди. Јени редаксия үчүн муғам импровизәләриндән имтина, рус вә Гәрби Авропа бәстәкарларынын тәчрүбәсиндән истифадә етмәк мәсләһәт көрүлүрду. Бәстәкар бир мүддәт бу тәклиф үзәриндә чидди фикрә кетди; о, бығларыны ојнада-ојнада арабир бизә таныш олмајан мелодиялары зүмзүмә едир, јахуд да фортепиано архасына әјләшәрәк чалыр, һармонија ахтарырды.

Тезликлә вәзијјәт бир гәдәр ајдынлашды: «Лејли вә Мәчнун»ун јени редаксиясы үчүн илк аддым атылды: бу Әбүл-Гейсин (Мәчнунун атасынын) аријасы олду. «Чаһаркәһ» үстүндә гурулмуш бу арија көркөмли мүнһәнни Бүлбүлүн ифасында бөјүк тәсир бағышлады. Илләр боју Азербайчан халг мусигисинин лад әсасларыны өјрәнән бәстәкар муғамын мелодик инкишафы принципинә јени һәјат верди. Бу принцип бәстәкара јени һармоник вә полифоник формалар тапмаг үчүн кениш имканлар ачды. Бунун сајәсиндә о, бөјүк Фүзули поэзијасынын дәгиг ритминә һәмәһәнк олан сәмими вә зәнкин мелодијанын көзәл бәдии сәсләнмәсинә наил олду.

Еј бүлбүли-бустани-бидад!
Ғали дилини мәнә бәјан ет,
Эсрари-нәһанини әјан ет.
Ким алды әлиндән ихтијарын?
Ким ејләди тира рузикарын?
Нә сәјрәсән, сәнә тәләб нә?
Бу налеји-зариңә сәбәб нә?
Дәрјадә исә сәнә дүрн-кам,
Сән сөјлә, мән ејләјим сәрәнчам.

Бу аријада бәстәкар мелодија вә Фүзули әрузунун дүрүст өлчүсүнә, онларын вәһдәтинә усталыгла наил олмушдур. Бу, уғурлу јарадычылыг, јени бир эксперимент иди.

Отузунчу илләрин әввәлләриндә Үзејирин «Лејли вә Мәчнун»у јени редаксияда «јаратмаг һәвәси сөндү.» «Ашыгсајағы», «Чаһаркәһ» вә «Шур» мөвзуларында фантазијалар, «Комсомолчу гыз» вә с. әсәрләр јарадан

бәстәкар, артыг «Короғлу» операсы истигамәтиндә ири аддымларла ирәлиләйрди. Мәһз бу илләрдә бәстәкар гәт етди ки, «Лејли вә Мәчнун» милли опера сәнәтинин зин илқидир. Ону тарихи әһәмийәтә дә бундадыр, одур ки, ону илкин јарандыгы шәкилдә сахламаг лазымдыр. Азәрбајчан мусигисинин сүр'әглә јүксәлиши исе јени јарадычылыг үслубу илә јазылмыш јени әсәрдә—«Короғлу» операсында өзүңү нүмајиш етдирди.

1975

МУХТАР ГАСЫМОВ²⁶

ХОШ БИР КӨРҮШ

1941-чи ил сентјабр ајында мән Азәрбајчан халгынын бөјүк бәстәкары Үзејир һачыбәјов илә шәхсән таныш олдум. Онуңла бирликдә узун мүддәт ишләмәк мәнә нәсиб олды. Бу хошбәхт көрүш мәним һәјатымда надир һадисәләрдән биридир. Мәнә, садә бир инсана, Бакынын Сабунчу гәсәбәсиндә вә нефт мәдәнләриндә бөјүмүш бир фәһләјә Азәрбајчан халгынын бөјүк бәстәкары Үзејир һачыбәјовла таныш олмаг, онуңла бир јердә ишләмәк мәним үчүн фәхредичи бир һадисәдир. Һәлә шәхси танышылыгдан чох габаг Үзејир бәјин көзәл мусиги әсәрләрини, бөјүк һәвәс вә зөвг илә дөнә дөнә динләјирдим. Көрүшүн илк күнләриндән Үзејирбәј мәнә чох хош бир тәсир бағышлады. О, сон дәрәчә нәзакәтли, садә вә сәмими гәлбли бир инсан иди.

О заман Совет халгы бүтүн бәшәријәтин гәтил дүшмәни олан Һитлер Алманијасы илә Бөјүк Вәтән мұһарибәси апарырды. Бу мұһарибәдә бүтүн совет халгларынын мүгәддәрәты һәлл олунурду. Өлкәнин бүтүн шәһәр вә кәндләри өз ишләрини һәрби гәјдә үзрә гурараг, мадди вә мә'нәви гүввәсини сәфәрбәрлијә алыб, амансыз дүшмән үзәриндә гәлиб кәлмәјә чәһд едирди.

Мұһарибә дөврүндә бүтүн өлкәдә олдуғу киши, Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы мұәллим вә тәләбәләри дә дәрсләри һәрби вәзијәтә ујғун гурмушдулар. Консерваторијада шәфгәт бачылары һазырланырды, һәрби тә'лим кечирилирди. Мұһарибәнин бүтүн тәләбатыңа ујғун олараг, тә'лим-тәрбијә вә мусиги јарадычылыгы иши апарылырды.

Азәрбајчан Совет бәстәкарлары Иттифагынын сәдри, Консерваторијанын ректору Үзејир һачыбәјовун шәхси рәһбәрлији илә бәстәкарлар да дөјүшән Гызыл Ордуја хидмәт етмәк үчүн вәтәнпәрвәрлик руһунда бир чох әсәрләр јаратмышдылар. Консерваторијанын мұәллим вә тәләбәләри мұһарибә дөврүндә Үзејирбәјин рәһбәрлији илә тәшкил едилмиш госпиталларда, Хәзәр һәрби донанмасында, фабрик-заводларда јүзләрчә концертләр вермишләр. Бу концертләр дөјүшән әскәрләримиздә, фәһлә вә кәндиләримиздә, бөјүк руһ јүксәклији, вәтәнпәрвәрлик руһу ојатмышдыр. Концертләрдә фәал иштирак едән мұәллим вә тәләбәләрин бөјүк бир групу ССРИ Али Советинин медаллары илә тәлтиф едилмишләр. Мұһарибә дөврүндә Үзејирбәјин иштиракы илә консерваторијанын мұәллим вә тәләбәләри, һабәлә Бүлбүл адына мусиги мәктәбинин вә Асәф Зейналлы адына мусиги техникумунун мұәллимләри пул јығараг Гызыл Ордунун мұдафия фондуна кәндәрмишләр.

Үзејирбәј бөјүк бәстәкар олмагла јанашы, ән јахшы вә исте'дадлы мұәллим иди. О, өз тәләбәләрини сәмими мәһәббәтлә вә бөјүк сә'јлә тәрбијәләндирир вә онларын кәләчәјинә мөһкәм үмид бәсләјирди.

О заман тәләбә олан Гара Гарајев, Фикрәт Әмиров, Чөвдәт һачыјев, Солтан һачыбәјов, Әшрәф Аббасов, Сүлейман Әләскәров, Чаһанкир Чаһанкиров, гадынлардан Агабачы Рзајева, Әдилә Һүсәјнзадә вә бир чох бәстәкарлар Азәрбајчан мусиги мәдәнијәтинин кәләчәји идиләр. Бүтүн тәләбәләрин бәдии јарадычылыг инкишафына Үзејирбәј бөјүк һәвәс, инам, гәјғы вә үмидлә јанашырды.

Үзејирбәј чох сәхавәтли вә мәрһәмәтли бир шәхс иди. О, мұһарибә дөврүндә консерваторијанын хидмәтчиләринин бир чохуна, еһтијачы олан бә'зи тәләбәләрә өз маашындан мадди јардым едирди.

Үзејирбәј рајонлардан кәлмиш өзфәалијәт группардан мусиги исте'дады олан ифачылары, ханәндәләри сечәрәк консерваторијаја вә Асәф Зейналлы адына мусиги техникумуна гәбул етмәјә көмәк едирди. О, Азәрбајчан вә совет мусиги инчәсәнәтинин ән көркәмли вә һөрмәтли бир симасы иди. Она һамы бөјүк һөрмәт вә мәһәббәт бәсләјирди.

Мұһарибә дөврүндә бир күн сөһбәт әснасында (ичласда) мән, үзүмү Үзејирбәјә тутараг дедим ки, әкәр «Лејли вә Мәчнун» операсынын мұәллифи Азәрбајчан әдәбија-

ты классикләрини яхшы билмәсәјди, о, «Лејли вә Мәчнун» операсыны јаза биләрдими? Она көрә Үзејирбәјә тәклиф етдим ки, бәстәкар вә нәзәријјәчи тәләбәләр и һәртәрәфли һазырламағ мәсәдилә, Азәрбајчан әдәбијјәтинын тарихи бир фәнн кими дәрс програмына дахил олусун. Бу тәклиф Үзејирбәјин хошуна кәлмишидә вә 1945/46-чы ил тәһсил илиндән Азәрбајчан әдәбијјаты тарихи бир фәнн кими консерваторијанын дәрс програмына салынмышдыр. Бу фәнни кечмәк үчүн консерваторија көркәмли әдәбијјатшүнаслар дәвәт олунмушду. Бу фәнн бир нечә ил консерваторијада давам етди, тәләбәләр бөјүк һәвәслә Азәрбајчан әдәбијјатынын классикләрини вә совет әдәбијјатыны өрнәирдиләр.

Үзејирбәј бәдин советләрин ичласларында тәләбәләрин имтаһан јекунлары һагда мәлуматлары, мүүллимләрин вә кафедра мүдирләринин мәрузәләрини дигтәлә гулаг асарды, бүтүн данышығлары сәбрлә јанашар, өзү исә фикрини ән ғыса чүмләләр вә сөзләрлә ифа едәрди. Онун рәјји һамы үчүн бир ганун кими шәртсиз гәбул едиләрди. Чүнки һамы билирди ки, Үзејирбәј бөјүк билик вә усталыға малик бир сәнәткар иди.

1975

ВЛАДИМИР ГАФАРОВ²⁷

ӘБӘДИ МӘҺӘББӘТ

Бу ахшам онун илк Бақы мәнзилиндән о вахт шәһәрдә ән уча бина сајылан Монолитдә өмрүнүн ахырына гәдәр јашадығы отағынадәк олан мәсафәни фикрән, хәјалән кечиб вә евин диварындакы хатирә ләвһәсинә бојланыб о гәдәр дә мө'тәбәр һазырланмајан бу јадикарын әвәзинә консерваторијанын киришиндәки тунчдан төкүлмүш һејкәли көзүмүн өнүнә кәтирә-кәтирә күтләви китабхана тағлары арасында ме'марлығ элементи кими кирәчәкдән дејил, фәхри хијабанда бирбаша торпагдан дикәлән чанлы сәнәт өмрү әбәдијјәтә говушан һејкәлини дүшүнә-дүшүнә башымы галдырдым вә көрдүм ки, онун һәмнин о сон мәнзилиндә ишығ сөнүб вә сакитчә өз-өзүмә: «Кечән хејрә галсын, устад!—дедим.

Елә бу вахт Азәрбајчан Дөвләт һимнинин сәдалары әтрафа јайылды вә мусигинин сәдалары алтында мән

онун дәфәләрлә кечдији, һәгиги үзвү олдуғу Елмләр Академијасынын биһасындан досту вә һәмкары Мүслүм Мағомајевин адыны дашыјан филармонија биһасынадәк олан мәсафәни—Коммунист күчәси боју галхмаға башладым.

«Шәби һичран»—өлмәс Фүзулинин гәзәли бу ифадә илә башлајыр. Вә Үзејир һачыбәјовун илк операсы, илк Азәрбајчан операсы, Шаргин биринчи операсы «Лејли вә Мәчнун» мелодијасы бу ифадә илә башлајыр:

Шәби һичран јанар чаным,
Төкәр ган чешми кирјаным
Ојадар халгы әфганым,
Гара бәхтим ојанмазмы?

Мүасир шаир исә јаддашы јоха чыхмыш заманын мусигисини вә мәтнини јекунлашдыра билир вә буна мурада чатмыш үмуми вә гүрурун дили илә чаваб верир.

Бөјүк сәнәт устасы вә бөјүк вәтәндашла, гијаби дә олса, һәр бир көрүш белә башланыр ки, сәнәткар һәјатына бу чүр мүдахилә дә хејирли вә јаданчыхмаздыр. «Аршын мал алан»ын јени рәнкли кино варианты чәкиләндә гурулушчу режиссор Т. Тағызадәнин хәһиши илә мән комедијанын хејли һиссәсини рус дилинә чевирдим вә мәнчә, ән уғурлу ишим Султан бәјин көзәл куплетләри олду.

Әсәр үзәриндә бүтөв иш исә сонраја аидир..

Әввәлчә истифадә едилән әшја көһнә, муһарибәјә гәдәр ки патефон, һәр ики үзүнә «Короғлу» операсынын увертурасы, үчүнчү пәрдәдән мүгәддимә, Рөвшәнин—Короғлунун, онун севимли Никарынын аријалары јазылмыш вал олду. Инди гапағы галдырылмыш о патефон мәнә макет тә'сири бағышлајыр—гырчын өртүклү, ачығ сәһнәли мусиги сарајы образыны хатырладыр. Үзејир һачыбәјов мәнә вә үмумијјәтлә һамыја халғ гәһрәманы—шаири вә нәғмәкары кими кәлиб. Вә чох-чох сонрлар мәнә «Короғлу» епосу һаггында мәтнә әләвәни рус дилинә чевирмәк тапшырыланда көзләрим өнүндә бизим Опера вә Балет театрынын, Бөјүк театрын сәһнәси дејил, һәмнин патефон муһарибәдән әввәлки, һәр ики үзү јазылмыш вал дајанды.

«Короғлу» епосу үзәриндәки чохиллик зәһмәтинин, ишимин аз-чох мүвәфғәјијјәти варса, көрүнүр бу да Үзејир һачыбәјовун мәнә тәлгин етдији әбәди мәнәһәбәтин нәтичәсидир.

4*

51

Он алты ил өввөл чапдан чыхмыш «Лејли вә Мәчнун» операсыны рус дилинә тәрчүмә етмәк сәадәти мәнә нәсиб олмушдур вә бу кечә клавир чилдинин сәһифәләрини чевирәркән, әсәр вә онун муәллифинин талејини дүшүнә-дүшүнә мән бир даһа дәрк етдим ки, ону бир кечәјә, мин бир кечәјә белә охујуб баша вурмаг мүмкүн дејил, чүнки о бир китабхана долу китаб, бир о гәдәр дә мүхтәлиф дилләрдә бурахылмыш афиша, гәзет, програм вә брошүр-дүр.

Онун јаздыгларыны, хидмәтини фикрән сајдыгда бир инсан өмрүнә бу гәдәр иш көрүләчәјинә садчә олар-раг инанырсан. Онун сәнәтдә јашча кичик һәмкары, дө-фәләрлә биркә ишләдији Сәмәд Вурғун о дөврүн көр-кәмли адамынын јетишмәсиндән бәс едәркән јазмыш-дыр: «Кечмишдә исте'дад јералты чешмәләр кими мү-әјјән бир вахтадәк халгын гәлбиндә дама-дама көл ол-муш, һансыса үзә чыхмаг истәркән дәринликләрдән зир-вәләри фәтһ едәчәк артезиан кими фәвварә вурмуш... Вә бу чешмәләр күчлү бир нәһрә гошулмушдур».

Һачыбәјовун нәһәнкләрә мәхсус исте'дады белә иди вә онун һәр тәрәфдилији тәкчә ити публисист, мәшһәти јахшы билән јазычы, нәзәријјәчи мусиги тарихчиси кими дејил, һәм дә тәшкилатчылыг бачарығында өзүнү бүрүзә вермишдир. О сөзүн әсл мән'насында устад вә муәллим иди вә тәләбәләринин өјрәндикләри бу бөјүк сәнәт дүн-јасынын өзүнәмәхсус парлаг нумунәләрини јарадан сә-нәткардыр.

Үзејир һачыбәјовун Фүзули нәвәләринә тәһрик етдији бир шифаһи мәсләһәти вар иди. Көрүнүр о, өзүнүн дүјуб һисс етдији бир маһијјәти онлара да мәсләһәт көрмүш-дү.

«Лејли вә Мәчнун»ун тәрчүмәси еквиритмик, јәни охумаг үчүн јарарлы (бунун да өз инчәлији, мүрәккәб-лији вә зәрури чәтинликләри вар) олмагдан өтрү «Шәбн һичран» гәзәлиндә чох шејин үстүндән кечилмәли олуб ки, бунунла да барышмаг лазым кәлир. Лакин нечә де-јәрләр, кунаны өз тәрәфиндән һисс етмәк галыр вә Ч. Ча-һанкировун «Фүзули» кантатасында јенидән бу гәзәллә үз-үзә кәлдикдә мән онун имкан дахилиндә даһа јахшы тәрчүмәсинә чәһд етдим. Даһа сонра Б. Ваһабзадәнин ејни адлы поемасынын башлангычында мән ону бир дә тәрчүмә етдим. Лакин илләр кечдикчә һисс етдим ки, бу тәрчүмә дә мәни гане етмир вә гәлбимдә инди дә «Шә-

би һичран» гәзәлинин даһа мүкәммәл, даһа камил бир вариантына наил олмаг арзусу вар.

Мән инди дә әбәди әмәјин даими әзабыны һисс етмиш бир инсан барәдә дүшүнүрәм. О инсан һаггындакы һәјәти сөзүн әсл мән'насында халгын һәјәтигәнән ајры дејил: онунла бизим арамызда мәнчә һичран кечәси дејил, ел-мәзәлијин күндүзләри вә кечәләри дајаныр.

Рәсәмлар вә һејкәлтәрәшлар онун образыны јарат-маг үчүн аз әмәк сәрф етмәјибләр вә санки о өзү мәрмәр парчаларына вә тунча әријиб гарышыб ки, әбәдијјәтә го-вушмаг, силлимәз из сахламаг үчүн мәрмәр вә тунч көркәмдә дикәлә билсин. О һәр бир хүсусијјәтинә көрә әсл шәхсијјәт иди вә онун образыны тәсәввүрүмә кә-тирәркән алнында нот вәрәгиндәки хәтләр кими беш дәрнн гирыш көзүмә дәјир, нот ишарәләринә охшар тәр-дамчылары көрүрәм. Бу ишарәләр санки башладығы вә имкан тапа билмәдији мусиги ибарәләринин бир парча-сыны хатырладыр.

1975

ЈЕВГЕНИЈ ГЛЕБОВ*

Бөјүк адамлар јер үзүндә надир һади-сәдир. Тарихдән мәлумдур ки, онларын һеч дә һамысы мүасирләри тәрәфиндән баша дүшүлмәмиш вә шөһрәт газана билмәмишдир. Чүнки шөһрәт илә санбал һеч дә ејни бир шеј дејилдир. Азәрбајҗан халгынын бөјүк оғлу Үзејир һачыбәјовун шәхсиндә һәм шөһрәт, һәм дә сан-бал уғурлу вәһдәт јарадыр. Үзејир һачыбәјов инди дә мәшһурдур, инди дә шанлы-шөһрәтлидир. Онун санбалы, онун мөвгеји совет мусиги мәдәнијјәти үчүн һеч вахт әһәмијјәтини итирмәјчәкдир.

Даһиләр јетирән халг хошбәхт халгдыр. Вар гүввәси-ни милли профессионал мусиги сәнәтинин јарадылмасы кими нәчиб бир ишлә јанашы, һәм дә Авропа мәдәниј-јәтинин ән јахшы нүмунәләри илә онун јахынлашмасына сәрф етмиш догма оғлуна бүтүн халгын мәнәббәти һә-гигәтән түкәнмәздир. Маарифә, милли хурафатын арадан галдырылмасына Үзејир һачыбәјовун фәдакар мүнәси-бәти, онун һәгигәтән зәнкн бәстәкар, публисист, алим исте'дады совет халглары арасында бөјүк достлуг иш-нә мисилсиз төһфә вермишдир.

53

Жарадычылыгы сәнә жакшы мә'лум олан өз руһу е'тибарилә сәнә жакхын одан һәмкар һаггында данышмаг асан вә хошдур. Мән бурада фүрсәтдән истифадә едиб, јубилеј шәнликләри әрәфәсиндә бүтүн совет адамларына Узејир һачыбәјовун мусиги дүнјасына говушмагдан, онун һәм жарадычылыгына, һәм дә чохәһәтлән ичтимаи фәалијјәтинә даһа жакшы бәләд олмагдан вә лајигинчә гижмәтләндирмәкдән өтрү јаранмыш кәзәл имкан үчүн Азәрбајчана миннәтдарлыгымы билдирмәк истәјирәм. Мән бу жакхынларда мәркәзи телевизия илә кәстәрилән «Узун өмрүн аккордлары» адлы кәзәл филми, һабелә бәстәкар һаггында дәрч олунмуш бир чох материаллары, онун әсәрләри јазылмыш валлары нәзәрдә тутурам. Бүтүн булар бәстәкарын даим гижмәтләндирилдијинә сүбутдур.

Бәстәкарын жарадычылыгы мусиги сәнәтиндә һидәсәдир: о, истә'дады вә сәнәткарлыгы сәјәсиндә фолклору дәриндән өјрәнмишди, онунла профессионал сәвијјәдә рәфтар етмәји вә бу габилијјәтини башгаларына да вермәји бачарырды; о, ән мүхтәлиф мусиги—операдан, һимндән санбаллы хор әсәрләриндән тутмуш күтләви маһныјадәк әсәр јарада билрди вә буну башгаларына да өјрәтмәји бачарырды; о, алим вә публисист истә'дады илә өз билијини, дүнјаны гаврама габилијјәтини вә тәчрүбәсини башгаларынын да сәрвәтинә чевирмәји бачарырды.

Инсан әввәл-ахыр өлүб кедир. Сәнәткарын жарадычылыгы исә өлмәздир.

1985

РАИСА ГЛЕЗЕР²⁹

Узејир һачыбәјов тәкчә көркәмли бәстәкар дејил, һәм дә көркәмли педагог, ичтимаи һадим вә Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин жарадычысыдыр. Түкәнмәз халг мусигиси хәзинәсиндән—фолклордан жарадычы шәкилдә бәһрәләнән бөјүк сәнәткара мәһз Азәрбајчан мусигишүнәслыгынын өзүлүнү гојмаг кими бир сәадәт нәсиб олмушдур.

Мүасир Шәрг вә Гәрб. мусигисинин гаршылыгыла әләгәси просесиндә Узејир һачыбәјов тәчрүбәсинин вә нанлијјәтларинин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

1975

Узејир һачыбәјовун ады, онун жарадычылыгы өлкәсизин бүтүн халгларына вә бүтүн дүнјаја мәхсусдур. Бу бөјүк бәстәкарын адынын вә жарадычылыгынын өз Вәтәниндә вә онун һудудлары харичиндә нечә һөрмәт вә еһтирамла чәкилдијини биз жакшы билirik.

«Короғлу» операсы тәкчә Азәрбајчан мусиги сәнәтинин дејил, һәм дә бүтүн совет опера мәдәнијјәтинин сәрвәтидир. Бөјүк бәстәкар һәммин әсәриндә милли вә бејнәлмиләл чәһәтләринин үзви сурәтдә бир-биринә говушмасына наил олмушдур.

Халг чалгы аләтләринин симфоник оркестр тәркибинә даһил едилмәси мәним диггәтимин хусусилә чәлб етди. Бу тәкчә колорит характери дашымыр. һәм дә милли мусиги драматуркијасы хусусијәтләринин ачылмасында парлаг васитәләрдән биридир.

1975

НИКОЛАЈ ГОРДЕЈЧУК³¹

...Милли мусиги мәдәнијјәтләринин дирчәлиши Јазеп Витол, Николај Лысенко, Захари Палнашвили, Александр Спендиаров вә бир сыра башга көркәмли сәнәткарларын хидмәтләри илә бағлыдыр. Онлар кими Узејир һачыбәјов да өз мараг даирәсинин универсаллыгы илә фәргләнирди. Узејир һачыбәјов ејни дәрәчәдә һәм бәстәкар, кәзәл бәдин сәрвәтләрин жарадычысы, һәм дә милли мусиги үслубунун нәзәри әсасларыны ишләјиб һазырлајан алим, нечә-нечә јүксәк сәвијјәдә профессионал мүтәхәссис тәрбијә етмиш педагог вә нәһајәт, доғма Азәрбајчанда мусиги һәјәтынын вә жарадычылыгы просесинин јорулмаг билмәјән тәшкилатчысы олмушдур.

Узејир һачыбәјовун жарадычылыгы ирси сон дәрәчә әһәтәли вә рәнкарәндир. Онун мүхтәлиф жанрларда јазылмыш әсәрләри Украина торпагында кениш шөһрәт газанмышдыр вә дәрин рәғбәтлә гаршыланыр. Республикамызын бир нечә театрынын сәһнәсиндә тамашаја гојулан нибкин, ојнаг «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын шөһрәтинин хусуси гејд етмәк истәјирәм.

Азәрбајчанын милли бәстәкарлыгы мәктәбинин жарадычысы олмаг е'тибарилә Узејир һачыбәјовун хидмәтләри

55

олдугча бөжүкдүр. Бу мектеб гыса мүддэт эрзиндэ өлкөмиздэ эн чох инкишаф едэн бастөкарлык мектеблери чөркөсинэ чыхмышдыр. Оун эн яхшы нүмајэндөлөрүнн көзөл асарларн бүтүн совет мусигиси хэзинэсинэ дахилдир вэ Вэтэнимиздэ, харичи өлкөлөрдө бир чох ифачыларын вэ арадычылык коллективлеринин концерт програмларыны бөзөјир...

Совет Азербайжанынын жүксөк мәдэнијјэти өлкөмизин бүтүн халгларынын үмуми сэрвэтидир. Нэмин мәдэнијјэт мүхтэлиф милләтлэрин зэхмэткешлерини мәнэвијјатча зэнкинләшдирир вэ өзү дэ онларын наилијјэтлери илэ гаршылыгылы сурэтдэ зэнкинләшир...

Нэлэ ингилабдан эввэл бизим шөһрэтимиз мәшһур халг мусигичилери Гурбан Пиримов, Гарјағды вэ Оганезашвилидэн ибарэт мәшһур үчлүјүн чыхышларыны сэмими гаршыламышды. Көзөл мүғэни, сонралар догма мусигинин инкишафы сәһэсиндэ јорулмадан чалышан Шөвкэт Мәммөдова о заман Кијев консерваторијасында тәһсил алмышды. Мәлүм олдуғу кими, мәшһур рус бастөкары Р. М. Глијер ијирминчи иллөрдө «Шаһсэнәм» операсыны јазмышдыр...

Совет халгларынын вэ онларын мәдэнијјэтлеринин достлуғуна вэ гардашлығуна аид саясыз-һесабысыз мисаллар көстөрмөк олар, онларын бирлији эбэдирид. Азербайжам халгынын бөјүк оғлу Үзејир Начыбөјовун арадычылык ирси бу бирлијин мөһкөм вәсилэлэриндэн биридир. Оун илһамлы арадычылыгы вэ вэтэндашлыг һүнэри һаггында хатирэ совет адамларынын гэлбиндэ һәмишэ јашајачагдыр.

1985

КНАРИК ГРИГОРЈАН³²

Үзејир Начыбөјовла илк арадычылык көрүшүм 1937—38-чи ил театр мөвсүмүндэ олуб. «Короғлу» операсынын илк тамашасы һазырланырды. Никар оғлунун ифасы мәнэ тапшырылмышды. Севимли бастөкарымыз, һөрмэтли мүәллимииз, көзөл инсан Ү. Начыбөјов һәмишэ мәшглердэ олу, актјорлара көзөл мәсләһәтләр вэри, ифачыларын фикирлерини өјрөнирди.

Илк тамашалар мүвәффегијјэтлэ кечди. Намы бастөкары тәбрик едир, «Короғлу» операсыны оун арадычылык зирһәси кими гијмәтләндиридди. 1943-чү илдэ исә

«Короғлу» Бақыда рус дилиндэ сәсләнди. Никар ролун мән ифа етдим.

1949-чу илдэ мәнни Јеревана гастрол дэвәт етмишдиләр. Ермәнистан опера театрынын сәһнәсиндэ Никар ролунда чыхыш етдим. Авак Петросјан исә Короғлуну ермәни дилиндэ ојајырды. Инди бизэ јенидэн Бақыда көрүшмөк мүјәссәр олуб. Ону Јеревандан, мәнни исә Москвадан даһи бастөкарын јубилеј бајрамына гонаг чағырбылар. Биз бу дэвәти достлуға, гардашлыға, сәнәткар зэхмәтинэ жүксөк сһтирам вэ сәдагәт кими гијмәтләндиририк.

1975

САМВЕЛ ГРИГОРЈАН³³

ДАҺИ СӘНӘТКАРЫ ДУШҮНӘРКӘН

Үзејир Начыбөјов! Нәр дәфә бу ады ешидәндэ хәјал мәнни ганадына алараг хатирәјэ чеврилмиш кәнчлик илләринэ апарыр.

Мәһәлләмиздәки биналардан биринин алт мәртәбәси гаранлыг вэ һәмишлик иди. Ора һеч кәсә кәрәк олмајан шөјләрлэ, даш-кәсәклэ долу иди. Нәјәтимизин кәнчлери илэ әлбир олуб отағы тәмизләмәји, мәдәни әјләнчә јеринә—клуба чевирмәји гәрара алдыг. Гыса мүддәтдэ алт мәртәбәни гајдаја салыб, ишыг чәкдик, диварлары ағартдыг. Әмәлли-башлы клуб олду.

Бурада эдәби-бәди кечәләр кечирир, тамашалар көстәририк. Үзејир Начыбөјовун мәшһур «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны нүмајиш етдирмәји гәрарлашдырдыг. Әскәр ролуну ојнамаг мәнэ, Күлчөһрә ролунда чыхыш етмәк исә ермәни мектеблериндэн бириндэ охујан Марго адлы бир гыза тапшырылмышды. Мәләһәтли сәси олан Марго һәм дэ көзөл иди. Дикәр образларын ифачыларыны да тапмышдыг. Гаршыја чыхан бүтүн чәтинликлери арадан галдырараг мәшглери давам етдирдик. Нәр шөј һазыр оландан сонра афишалар јазыб диварлара вурдуг. Билетлэрин чох һиссәсини өзүмүз сатдыг, әсасән гоһумлара, достлара, яхшы адамлара пајладыг. Тамаша әрфәсиндэ көзләнилмәз һадисә баш верди. Халг Маариф Комиссарлыгынын нүмајәндәси Дондаров бизи јанына чағырды.

—Сизэ ким ичазэ вериб ки, өзбашына ишлэр көрәсиниз?—дежэ үстүмүзэ гышгырды.—Бэс инди Һачыбэјов билсэ... Баша дүшүрсүнүзмү, бу нэ демэкдир?

Нэ гэдэр јалвар-јахар еләдик, Дондаров јола кәлмәди ки, кәлмәди.

Үзејир Һачыбэјова мүрачлэт етмәји гәт етдик. Опера театрына кетдик. Бәхтимиздән бәстәкар орадајды. Горха-горха вә ештијатла кедиб көрүшдүк. Клубумуз барәдә она мә'лумат вердик. Бизэ диггәтлэ гулаг асды. Бу аддымымыз Үзејир Һачыбэјову севиндирди:

—Сизин тәшәббүсүнүз алгыша лајигдир. Күчәләрдә вејиләнмәк әвәзинә мэдәнијјәт очағы јаратмысыныз. Бунун нәји псидир?

Сонра о, телефонун дәстәјини көтүрәрәк Дондарова зәнк чалды:

—Белә көзәл тәшәббүсә нијэ мане олурсунуз?—дежэ әләвә етди.—Ејби јохдур, гәј тамаша бир гэдәр зәиф олсун, ахы бу кәнчләр пешәкар актјорлар дејилләр! Бәдин өзфәалијјәт коллективидир. Әкәр имканыныз варса көмәк един, буну бачармырсынызса, бары мане дә олмајын.

Телефон дәстәјини јерә гојандан сонра бәстәкар баш ролларың ифачылары илә марагланды. Бизи пиано олан кичик бир отаға дә'вәт етди.

—Әкәр мүмкүнсә, бир-ики арија ифа един. Үмумиј-јәтлә, мәни сизин сәсиниз марагландырыр,—дежэ о пианонун архасына кечди.

Марго илә ирәли кәлиб охумаға башладыг. Әввәлчә бир гэдәр өзүмүзү итирдик, лакин сонра илһамла вә инамла охудуг

—Јахшыдыр, көзәлди—дежэ Үзејир Һачыбэјов бизи руһландырды.

Һарада охумағымызла марагланды вә әләвә етди:

—Сиз мүтләг сәсинизә фикир вермәли, ону идарә етмәји бачармалысыныз. Мән ермәни инчәсәнәти евинин рәһбәри Антон Маилјанла данышарам, онун мусиги студиясы вар, бу ишдә сизә јахындан көмәк едәр. Әкәр сонралар истәсәннз сизин консерваторијада охумаға көндәрәрик.

Дәһи бәстәкарла худафизләшиб театрдан чыханда учмаға ганадымыз јох иди.

Тамаша көзләнилдјиндән дә мүвәффәгијјәтлэ кечди. Ону бир нечә дөфә тәкрат нумајиш етдирдик. Әлдә олунмуш мәбләг һесабына стуллар алдыг, клубу, еләчә дә сәһнәни гајдаја салдыг.

«Аршың мал алаң»дан башга «Сос вә Вартитер», «Ашыг Гәриб» вә бир сыра драматик пјесләри дә тамашаја гојдуг. Клубумуза Үзејир Һачыбэјовун адыны вердик.

Бу, 1925-чи илдә олан һадисәдир. Бир илдән сонра биз мәктәби битирдик. Мән тәһсилими давам етдирмәк үчүн Јеревана јолландым. Марго исә әрә кетди. Бунунла дә дәрнәјимиз өз фәалијјәтини дајандырды.

Иллар кечди. Мән Јеревандан гајытдыгдан сонра Азәрбајҗан Радио Верилишләри Комитәсиндә ишләмәјә башладым. Бурада Үзејир Һачыбэјовла даһа јахындан таныш олмаг, онунла тез-тез көрүшмәк имканы әлдә етдим. О, надир сәнәткар, истә'дадлы бәстәкар иди. Азәрбајҗаның мэдәнијјәти тарихиндә Үзејир Һачыбэјовун хидмәтләри мисилсиздир.

Үзејир Һачыбэјов Азәрбајҗан халг чалгы әләтләри оркестринин јарадылмасы илә јанашы, Азәрбајҗан симфоник оркестринин инкишаф етдирилмәси үчүн дә әлиндән кәләни әсиркәмирди.

Радио Верилишләри Комитәсиндә дәфәләрлә симфоник оркестрин мәсәләси музакирә олунмуш, бу барәдә мүбәһисәләр кетмишдир. Һәр дәфә Үзејир Һачыбэјов өз мөвгејиндә дурараг симфоник оркестрин инкишаф етдирилмәси јолларыны көстәрмишдир:

—Симфоник оркестр һәр һансы бир халгын мэдәни инкишафында башлыча амилләрдән биридир. О кәсләр ки, симфоник оркестрин әлејһинә чыхыш едирләр, тарих беләләрини һеч заман бағышламајачагдыр.

Үзејир Һачыбэјов јалныз симфоник оркестрин го-рујуб сахламағын вә инкишаф етдирмәјин тәрәфдары кими јох, һәм дә онун үчүн јени милли мусиги кадрларың, бәстәкарларың вә дирижорларың һазырланмасы тәшәббүсүнү ирәли сүрдү. О, көркәмли бәстәкар, мусигишүнас олмагла јанашы, һәм дә ән көзәл тәшкилатчы, ичтимайјјәтчи иди.

Үзејир Һачыбэјовун мусигиси, зәнкин јарадычылығы ермәни халгына да јахшы мә'лумдур: «Аршың мал алаң» мусигили комедијасы, еләчә дә «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» опералары узун илләр ермәни сәһнәләринин бәзәји олмушдур.

Үзејир Һачыбэјов бөјүк бәстәкар, ичтиман хадим кими, бир инсан, вәтәндаш кими дә әвәссиз иди. Истәр әсәрләриндә, истәрсә дә һәјатда инсан онун үчүн ән гиј-мәтлэ инчи иди. Бәстәкарың һуманистлијһинә анд бир

нечә мисал чәкмәк истәрдим.

Радио Верилишләри Комитәсинин диктору Солтан Нәчәфов (о, бир нечә ил бундан габаг вәфат етмишдир) өз әскәри борчуну јеринә јетирдикдән сонра доґма коллективә гајытмыш вә дикторлуғуну давам етдирмәјә башламышды. О, ишә көһнәлмиш әскәр палтарында кәлиб-кедирди. Бир күн Үзејир Солтанла растлашанда ондан сорушур:

—Палтарыны нијә дәјишмирсән, Солтан?

—Тәзәсини алмалыјам, Үзејирбәј, ишә јеничә башламышам.

Бир нечә күндән сонра Һачыбәјовун арвады Солтаны чағырыб она бир дәст көзәл костюм бағышлајыр вә дејир:

—Бу кичик һәдијәни мәним вә Үзејирин адындан ғабул еднн.

Үзејир Һачыбәјов танынмыш ермәни мүғәннис Тигран Налбандјана сәмини мүнәсибәт бәсләјирди. Мусиги тәһсилни Италијада алан Налбандјан өмрүнүн сон илләрини Бақыда јашајырды. Тигран халг маһныларынын, еләчә дә Комитасын әсәрләринин ән јахшы ифачысы иди. Елә күн олмазды онун охудуғу маһнылар радиодан, клуб вә мәдәнијәт евләринин сәһнәләриндән ешилмәсин.

Бөјүк Вәтән мұһарибәси башланмышды. Ефирдә әсасән лент јазылары сәсләндирилди. Үзејир Һачыбәјов олмасајды, ким билир, гоча Тигран Налбандјаны нә кими фачиәләр көзләјирди? Бөјүк бәстәкар һәр ај мүғәннијә өз һесабына пул көндәјирди.

Мәкәр бу даһи инсан тәкчә Солтан Нәчәфова, Тигран Налбандјана көмәк әли узадырды? Москвада, Ленинградда, һабелә өлкәмизин дикәр шәһәрләриндә охујан нечә-нечә тәләбә Үзејирбәјин аталық гајғысы, јардымы илә охујуб гуртармышдыр. Онларын бир чоху инди республиканын адлы-санлы адамларыдыр.

Мейрибан үрәјначығ, мәрданә хисләтә малик Үзејир Һачыбәјов өзүнүн шәхси нүмунәси вә бөјүк сәнәти илә көнч инчәсәнәт ишчиләри үчүн, еләчә дә кәләчәк нәсилләр үчүн әбәди вә чанлы бир мәктәбдир!

1984

ЈЕЛЕНА ГРОШЕВА*

Үзејир Һачыбәјовун һәјатынын бөјүк мәрһәләләринин јарадычылығ зәһмәти илә долғун, мәз-

мунлу олмасы мұасир Азәрбајҗан мусиги сәнәтинин бүтүн јолуну изләмәјә имкан верир; бәстәкарын тәлеји доґма халғынын вә онун милли мәдәнијәтинин тәлеји илә нечә дә үзви шәкилдә гајнајыб ғарышмышдыр.

Азәрбајҗан мусигисиндә бу күн јашары һәр нә варса даһи сәнәткарын јарадычылығ тәшәббүсүнүн вә зәһмәти нәтичәсиндә баша кәлмишдир.

Заґағазијанын бир чох исте'дадли мусигичиләрини јетишдирмиш доґма Шушанын јашыл тәбиәтиндән Һачыбәјов өзү илә инчәсәнәтә дәрин мәнәббәт вә халг мусиги идракы кәтирмишдир.

О, халг мусиги ән'әнәләрини, онун формаларыны вә образларыны өзүнүн илк Азәрбајҗан операсынын әсасы кими көтүрмүш, бунунла да Азәрбајҗан милли мусигили театрынын бүнөврәсини гојмушдыр.

Бәстәкар, Фүзули поезијасында тәчәссүмүнү тапмыш популяр халг дастаныны—Ромею вә Чүлјеттанын Шәрг вариантыны хатырладан Лејли вә Мәчнун һагғында дастаны мусигили сәһнә тамашасы формасында ифадә етмишдир.

Бәстәкар өз әсәринин сужетини халғын ән јахшы идеал вә арзуларыны әкс етдирән гәдим рәвәјәтдән алмышдыр. Мәнәббәтин һәр шејә гәлиб кәлән күчүнү тәрәннүм едән «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм», бөјүк фәрәһли әмәји шәһрәтләндирән Шаһ Аббас, мәзлум халғын аловлу мұдафиәчиси халг гәһрәманы Короғлу—бах, бәстәкарын јарадычылығ фантазијасыны һәјәчана кәтирән образлар будур.

Һачыбәјовун јарадычылығ истигамәти онун оперетталарында әјани шәкилдә даһа да ачылыр. Диалог гурмаг усталығына мұкәммәл јијәләнән театр сәһнәсинин тәбиәтини јахшы һисс едән фитри исте'дада малик драматург Һачыбәјов милли мусигили комедијанын көзәл нүмунәләрини јаратмышдыр. Онун оперетталарынын әһәмијәтини мусигили драматуржи форма, парлаг мелодиклик, мөвзуларын кәскинлији вә халг мәишәтинин реалист, шух тәчәссүмү мүәјјәнләшдирир. Һачыбәјовун мусигили комедијаларына чанлы тарихи-бәдии сәнәдлилик кәтирән бу мөзијәтләр тамашачылары ингилаба гәдәрки Азәрбајҗанын мә'нәви аләми илә таныш едир.

1945

Көрүнүр ки, ичтимаи инкишаф просесиндө мүэжэн ганунауҕунулуглар вардыр. Тэбиэт инсана чохчөһөтл исте'дад верир, онда елм вэ мэдэнијјэт саһсиндө эввөллэр газанымлыш бүтүн наилијјэтлэри үмүмилөшдирир. Азэрбајчан халгынын бөјүк оғлу Үзејир һачыбөјов белэлэриндөн иди. һачыбөјов көркәмли бөстөкар, Азэрбајчан профессионал мусигисинин банисидир. Биз Украинада јахшы билирик ки, консерваторијанын әсасыны тәшкил едән вэ бу күн онун адыны дашыјан илк мусиги техникумунун јаранмасы. Ү. һачыбөјовун ады илэ бағлыдыр. Биз јахшы билирик ки, һачыбөјов Азэрбајчанда илк дөфә олараг чохсәкли хор дөстәсини тәшкил етмиш, илк нотлу Азэрбајчан халг чалғы алөтлэри оркестрини јаратмышдыр. Бөстөкарын јарадычылыг фәалијјәтинин әсас тәфәррүатыны хүсүсилә гејд етмәк лазымдыр. О, һансы саһдө ишләјирсә ишлөсин, бу әсәрләр һәмишә өз көкләри илэ чохәсрли халг јарадычылыгына әсасланыр. Бу дәрин мөһәббәти о өз төләбәлэри Г. Гарајев, Ф. Әмиров, Нијази вэ башгаларына да вермишдир. Алимләр арасында чох дүзкүн гејд едилир ки, бу тәдгигатчы вэ сәнәткарын ады онун ишини инкишаф етдирән вэ дәринләшдирән төләбәләриндө өз әксини тапыр. һачыбөјова бир педагог кими бир чох көркәмли сәнәткарлар һәсәд апарә биләрләр. Азэрбајчанын мусиги мэдэнијјәти Совет Иттифагынын чохмилләтли мэдэнијјәтинин парлаг сәһифәсидир. Бу парлагыг Ү. һачыбөјов вэ онун шакирдләринин ашыладагылары Азэрбајчан халг мусигисинин мүасир мусиги мэдэнијјәтинин наилијјәтлэри илэ үзви сурәтдө бағлылыгы илэ мүэжәнләшдирилир. Азэрбајчан бөстөкарларынын мүэжән етдији јарадычылыг јолу ән дүзкүн вэ ән дөгигдир, чүнки онларын совет мусиги инчәсәнәти хәзинәсинә дахил олан әсәрлэри халг тәрәфиндөн јарадылан ән мүтәрәгги идејаны горујуб сахлајыр, вэ бу, әсәсән Ү. һачыбөјовун әмәјинин нәтичәсидир.

Јадымдадыр, Ү. һачыбөјовун «Аршын мал алан» филми илк дөфә Кијевдә нүмајиш етдиләндө бүтүн кәнчләр вә о чүмлөдән мән, Әскәрин аријасыны охујараг сизин халгын вокал мэдэнијјәтинә хас олан бүтүн инчәликләри олдуғу кими әкс етдирмәжә чалышырдыг. Онлар нечә дө көзәлдирләр!

Һачыбөјовун «Аршын мал алан» аршынларла јох,

једнимилли аддымларла бүтүн өлкәдә аддымлады, бизим совет мэдэнијјәтини харичдә шөһрәтләндирәрәк онун сәрһөдләриндән кәнара чыхды.

Украјна бөстөкарлары вэ мусигишүнаслары Азэрбајчан һәмкарларынын јарадычылыгыны диггәтлө изләјир, онларын мүвәффәгијјәтинә үрәкдән севинир вэ һәмишә јадларында сахлајырлар ки, оријинал Азэрбајчан мусиги мэдэнијјәтинин баниси, көркәмли мусиги сәнәткары Үзејир һачыбөјовдур.

1975

МЕРИ ДАВИТАШВИЛИ³⁶

Үзејир һачыбөјовун мусигиси неч дө тәкчө онун вәтәниндә севилмир. Үзејир һачыбөјовун мусигиси һамымыза әзиз вэ јахындыр, онун мусигиси бизә һуманизм вэ вәтәнә мөһәббәт бәсләмәји өјрөдир. достлуг етмәжә вэ халгын рүһуну өјрәнмәжә көмәк едир.

Загафгазија халгларынын мусиги мэдэнијјәтләринин гардашлыг әлагәләриндә, бу әлагәләрин мөһкәмләнмәсиндә бөјүк бөстөкарлар Ү. һачыбөјовун, А. Спендаровун, З. Палиашвилинин көмәји мисилсиздир. Онларын сәпдикләри тохумлар јахшы чүчәртиләр вермишдир. Шүбһә јохдур ки, Азэрбајчан бөстөкарлары бөјүк Үзејир һачыбөјовдан естафет кими гәбул етдикләри өзләринин јүксәк мусиги мэдэнијјәтинин бәјрағыны бундан сонра да уча тутачаглар.

1975

МӘММӘД АРИФ ДАДАШЗАДӘ³⁷

ҺӘГИГИ ХАЛГ СӘНӘТКАРЫ

...Ү. һачыбөјов Азэрбајчан мусигисинин тәшкилатчысыдыр, онун гүдрәтли әли илэ Азэрбајчан мэдэнијјәтинин инкишафында мусиги өз һәгиги јерини тапмыш, өз инкишаф тарихиндә јүксәк бир тәрәгги мәрһәләси кечмишдир.

Ҷ. Мәммәдгулузадә илэ Сабир Азэрбајчан ше'р вэ нәсрини хәлгиләшдирмәжә, әдәбијјаты кениш әмәкчи күтлөләринин шүуруна чатдырмаға мүвәффәг олдуларса,

Ү. Һачыбәјов мусигини хәлгиләшдирди, ону кениш әмәкчи халг күтләләринә чатдырмаға мүнәффәг олду. Ү. Һачыбәјов әсәрләринин халг ичәрисиндә кениш јајылмасы вә шөһрәт тапмасы буну исбат етмирми? Лакин Ү. Һачыбәјов јалныз бәстәкар вә мусигишүнас олараг галмыр. Бу истәдәдлы сәнәткар ејни заманда диггәтимизи бир јазычы, бир драмнәвис кими дә чәлб едир. Бурада да биз јени Һачыбәјовун халгла јахынлығы, халгы чох көзәл вә дәриндән таныдығыны, онун руһундан хәбәр вердијни мушәһидә едирик.

Үзејир Һачыбәјовун әсәрләринин мөвзусу Азәрбајчанын классик әдәбијјаты (Фүзули) халг јарадычылығы вә мәшһәти илә бағлыдыр. Һәгиги ешг, һеч бир дини, синфи вә ичтимаи маниәјә бахмајан, өз тәмизлији, үлвијјәти вә сәдагәтләр һәр гүввәјә галиб кәлән бир ешг бүтүн бу әсәрләрин әсас мотиви кими јашајыр. Сәдагәт, вәфа, мәтанәт, никбинлик, азадлығы, вә әмәјә мәнәббәт хәјанәтә вә зүлмә нифрәт—Һачыбәјовун операларындан алдығымыз көзәл мәнәви тәсирләр бунлардан ибарәтдир.

Ү. Һачыбәјовун ән көзәл хүсусијјәтләриндән бири дә одур ки, онун јаратдығы әсәрләр тамамилә өзүнә аиддир. Опера вә оперетталарынын либреттосу, демәк бүтүн мәзмун вә идејасы өзүнүндүр. Әкәр шәрти олараг бу әсәрләрин мәтнини бир мәзмун, мусигисини исә бир форма кими алсаг, белә дејә биләрик ки, Һачыбәјов һеч бир әсәриндә мәзмуну формаја гурбан вермәмиш өз мусигисини ифадә етмәк үчүн бир васитәјә чеврилмишдир. Бәјүк классик бәстәкарлар кими, о да тәсадүфи мөвзулар сечмәмишдир. Өз әсәрләрини ичтимаи мәнәсаны мусиги илә гүввәтләндирмиш вә онун даһа јахшы сәсләнмәсинә мүнәффәг олмушдур.

Халг нағылы әсасында гурулмуш «Шаһ Аббас вә Хуршудбану» операсынын идејасы әмәјә, пешә вә сәнәтә мәнәббәтдир; шаһ белә олсан, пешән олмаса, јәни чәмијјәтә өз ишинләр бир фајда верә билмирсәнсә, сән бир һечсән! Јохсул бир одунчу гызы Шаһ Аббаса галиб кәлир. Шаһ Аббас кечә тохумаг сәнәтини өјрәндикдән сонра өзүнү өлүмдән гуртара билир. Ү. Һачыбәјов бу демократик фикри мусиги дили илә гүввәтләндирир вә онун тамашачылара даһа јахшы чатмасына, даһа дәриндән тәсир етмәсинә наил олур.

Бу хусусијјәти Һачыбәјовун мусигили комедијалары олан «Аршын мал алан» вә «О олмасын, бу олсун» да

даһа ајдын көрүрүк. Бу әсәрләрдә Һачыбәјов маһир бир бәстәкар кими парласа да, реалист мәшһәтнәвис Һачыбәјов ондан керә галмыр. Драматург Һачыбәјов бу оперетталарда бүтүн гүдрәти илә мејдана чыхыр. Јыгчам, садә, ајдын олан бу әсәрләрдә чанлы һәјат мүнәсибәтләри, реал типләр, инсан психолокијасы, мәшһәт тәфәрүаты ифадә олунур. Оригинал сүжетләрдә верилән тәнгид вә күлүш сәнһәләрини мүәллиф елә усталыгла сечә билмишдир ки, тамашачы ачаг сөзләрә вә һәтта јаранмыш вәзијјәтә күлмәклә галмыр, һәм дә о заманкы Азәрбајчанын һәјат вә мәшһәтиндәки мүәјјән әлағә, мүнәсибәт вә адәтләрә дә күлмәли вә дүшүнмәли олур.

«Аршын мал алан» классик бир комедијадыр, милли Азәрбајчан комедијасыдыр, әсил сәнәт әсәридир. О, Азәрбајчан халгынын мүәјјән дөврдәки һәјәтини әкс етдирик мәклә бәрәбәр, үмүмбәшәри бир комедија, марағлы бир һәјат сәнһәсини, ағыллы, зирәк, јашамаг вә севмәк истәјән садә инсанлары тәсвир едән бир әсәридир. Сағлам күлүш, тәбии һәјат мүнәсибәтләриндән доған бир күлүш вә бу күлүшү гүввәтләндирән, чанландыран көзәл вә аһәкдар мусиги бүтүн халглары һејран едир вә едәчәкдир. «Аршын мал алан»ы дүнја әсәрләри сырәсына дахил едән дә ондакы бу хусусијјәтдир.

«О олмасын, бу олсун» сатирик бир комедијадыр. Ү. Һачыбәјов бурада гүдрәтли бир сатирикдир. Чаван гыз алмаг истәјән гоча пуллу тачирдән тутмуш, борчлү дүшмүш бир бәјә милләтпәрәст Һәсангулу бәјдән икнүзлү гәзетчи Рза бәјә, јаланчы интеллектен Һәсан бәјдән тутмуш гочу Әскәрә гәдәр бурада һамы чанлы вә реалдыр. Инди бу типләр артыг кечмишә аид олсалар белә, өз бәди дәјәр вә кәскинликләрини итирмәмишләр. Бунун сәбәби исә онларын бәјүк сәнәткарлығы верилмәсидир. Һәр каси өз дили илә данышдыран мүәллиф, һәр типни өз психоложиси илә ифадә етдирик. Ики кәлмә данышан Әскәрин өз «пиштову» илә аләмә ган уддуран кубуд вә горхаг бир Бакы гочусу олдуғуну көрүрүк. Јахуд күзкүнү әлинә алыб папағыны башына гојмаг истәјән Мәшәди Ибадын бир нечә сөзүндә нә гәдәр кәскин тәнгид вә кинајә вардыр! Бу, бәјүк бир јазычылык мәнәһәтидир.

Ү. Һачыбәјовун јаратдығы типләрин бир чоһу мәшһәтингә дахил олмушдур. Бу да онларын һәјәтилији илә әлағәдардыр. Һачыбәјовун әсәрләринин халг һәјәты

мә'насында эсл хошбәхтлик иди. Бу хошбәхтлик мәнә дә дөфәләрлә нәсиб олуб.

1945-чи илдә «Аршын мал алан» мусигили комедија-сы экранлашдырылды. Үзејир Һачыбәјов мәни филм-дәки рәгсләрә гурулуш вермәјә дө'вәт етди. Мән бу бөјүк е'тимады вә мәс'улијјәти дәриндән дәрк едирдим. Она көрә дә бүтүн гүввә вә бачарығымы бу ишә јөнәлтим. Нәтичәдә исә бәстәкарын е'тимадыны доғрулда билдим.

Сонралар «Лејли вә Мәчнун» операсында, «О олмасын бу олсуи» вә «Аршын мал алан» (икинчи чәкилиш) оперетталарындакы рәгсләрин гурулушу да мәнә тапшырылды.

Үзејир Һачыбәјовун мусигиси вә шәхсијјәти мәним гәлбимдә ајрыча јер тутуб. Һәр дөфә онун е'чазкар мусигисини динләдикчә санки јенидән кәнчләширәм, Үзејирли күнләр үчүн гәрибсәјирәм.

1986

ЈЕВКЕНИ ДОГА³⁸

Бу, һәгигәтән унутулмаз вә тәмтәрағлы бир ахшам иди. Бөјүк Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығы илә мән илк дөфә һәлә ушағлыг илләриндә таныш олмушам. О заман биз «Аршын мал алан» филминә һәвәслә тәкрар-тәкрар тамаша едирдик. «Аршын мал алан» филми Молдавијада чох бөјүк шөһрәт газанмышдыр. Азәрбајҗан мусигисини бүтүн молдаванлар баша дүшүр вә севирләр.

Бу күн мәнә Үзејир Һачыбәјовун башга бир инчисини, онун өлмәз «Короғлу» операсыны динләмәк нәсиб олмушдур. Опера мәнә унутулмаз тә'сир бағышламышдыр.

1975

ШӨВКӘТ ӘЛӘКБӘРОВА³⁹

О илләри һәмишә хатырлајырам. Елә бил һәр шеј дүнән олуб. Амма һәр күнү, һәр или саф-чүрүк едиб, олуб кечәнләри көз өнүнә кәтирәндә көрүрәм јох, нә аз нә чох, о илләрдән аз гала јарым әср кечир.

68

Әлисәттар Бабајевин драм дәрнәјинә кедирдик. Бир күн кечмиш мұәллимләр евиндә нәсә кениш байрам концерти олмалыјды. Бизим дәрнәјин үзвләриндән Күлаға Мәммәдов, Фатма Мәһрәлијева вә мән һәммин концертдә охумалыјдыг. Илк дөфә иди ки, белә бир кениш аудиторија гаршысына чыхырдыг. Јадымдадыр, Күлаға «Короғлу» операсындан Короғлунун аријасыны, Фатма «Кәсмә шикәстә»ни, мән «Гарабағ шикәстәси»ни вә «Чејран бала халг маһнысыны охујурдум...

Концертдән сонра бизи сәһнә архасына апардылар. Өмрү боју утуда билмәдијим, һәрәкәтләрилә, өлмәз сәһнәтилә јаддашыма һопан Үзејир мұәллими дә онда таныдым...

О бизим һәр үчүмүзлә марағланды. Нечә јашамағымызы, аилә вәзијјәтимизи өјрәнди. Бу сөһбәтдән сонра Күлағакилә тәзә мәнзил верилди. Фатманын һеч кәси олмадығындан Үзејир мұәллим ону өвләдлығы көтүрдү. Мәни дә өзүнүн рәһбәрлик етдији хора солист гәбул етди. Ону да дејим ки сәнәтдә аз-чох нә газанмышамса, Үзејир мұәллимә вә онун ансамблына миннәтдарам.

Тәсәввүрүнүзә кәтирин ки, мән хорда бирдән-бирә дөрд сәс ешидирдим. Елә ондан да мәндә сәсләри ајырмаг вәрдиши јаранмышды. Хор мәнә илк вә бөјүк мәктәб олдү. Бир аздан сонра исә һәммин коллективи «Маһны вә рәгс ансамблы» еләдиләр. Биз бу ансамблы аиләмиз, евимиз, очағымыз билирдик. Мән дә узун илләр о ансамблда чалышмышам.

Бир дөфә Үзејирбәј деди ки, «Сәнсиз» вә «Севкили чанан» романсларыны мән охујум. Е'тираз еләдим ки, Үзејир мұәллим бу романслара долғун сәс ләзимды, онлары охуја билмәрәм. Бу е'тирафым Үзејир мұәллимин чох хошуна кәлди.

Мүһарибә илләриндә тез-тез «Јун чораб» маһнысыны охујардым. Ону да дејим ки, һәр дөфә ону охујанда көзләрим јашарып мәни гәһәр боғарды. Чүнки гардашыма јун чораб бағламасы көндәрмишдим. Саһибини тапмадығындан о бағлама кери гајытмышды. Мән дә сонра о бағламаны бүтүн әскәрләрин үнванына көндәрдим. Бу, Үзејирбәјин чох хошуна кәлмиши.

Үзејир Һачыбәјов сәнәт фәдаис иди вә бизи дә белә тәрбијәләндирмиши. Ону өзүмүзә ата билирдик. Мән бу күн дә сәнәтә јабанчы бир һәрәкәт көрәндә Үзејирбәји хатырлајырам вә дејирәм: устаддан ајыбдыр...

1987

69

ДАҢИ БӘСТӘКАР, ҺӘССАС ГӘЛБЛИ
ИНСАН, ГАҖҖЫКЕШ МҮӘЛЛИМ

Нечә илдир ки, бөјүк бәстәкарымыз Үзејир һачыбәјов арамызда јохдур. Лакин биз һәлә дә устакдымыз, мүәллиминизи өзүмүзлә консерваторијада, дәрс дедији аудиторијада һисс едирик. Елә билерик ки, о, һәлә дә бир ата кими јарадычылығымыз изләјир. Диггәтли нәзәрләри јенә дә үстүмүздәдир.

Азәрбајчан профессионал мусиги сәнәтинин баниси, республикамызын адлы-санлы бәстәкарларынын мүәллими Үзејир һачыбәјов һәмишә, һәр ан, јада дүшән, мәһәббәтлә хатырланан даһи бәстәкарымыздыр. Онын сәнәти, иши, әмәлләри бизим үчүн әвәзсиз өрнәкдир.

...Белә бир чәһәт гәјд едилмәлидир ки, Азәрбајчан бәстәкарлыг мәктәбинин көркәмли нүмәјәндәләри олан вә һазырда түкәнмәз илһамла јазыб јарадан бәстәкарларымызын әксәријәти Үзејир һачыбәјовун шакирди олмушдур.

Дикәр сәнәт достларым кими, мән дә Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин ағыр илләриндә Үзејир һачыбәјовун синфиндә Азәрбајчан халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмишәм. Мә'лум олдуғу кими, мұһарибәнин ағыр илләриндә биз кәнч бәстәкарларын үзәринә дә бир сыра вәзифәләр дүшүрдү. Биз сәнәтин сирләринә јијәләнмәклә бәрәбәр, икид әскәрләримизи, арха чәһбәдә чалышан әмәк адамларыны гәләбәјә руһландыран әсәрләр бәстәләмәли идик. Буна көрә дә мән мұһарибә дөврүндә илк вокал әсәримн дөјүшчү шаир Ширзад Әлијевин сөзләринә «Көзлә мәни» маһнысыны бәстәләдим. Һәмнин маһныны елә илк танышлыгдан бәјәнмишди. Анчаг бу һагдә Үзејир мүәллимә һеч нә демәмишдим.

1942-чи илин октябр ајы иди. Үзејир һачыбәјовун дәрсиндә икән бирдән гоншу отагдан севимли мұғәннимизин һәзин сәсини ешитдик. О, «Көзлә мәни» маһнысыны охујурду. Үзејир мүәллим бу маһны илә марагланды. Кимдисә Үзејир мүәллимә билдирди ки, бу маһныны Сүлејман јазыб. О, дәрһал јериндән галхды, мейрибанлыгла деди:

—Елә исә кәлин кедәк маһныја бир дә әмәлли-башлы гулаг асаг.

Биз мұғәннинин мәшғул олдуғу отаға кечдик. Үзејир мүәллимин тәклифи илә Бүлбүл маһныны икинчи дөфә охуду (ројалда ону Владимир Козлов мұшајиәт едирди). Маһны сона јетәндә әввәлчә Үзејирбәј, сонра дә тәләбә јолдашларым мәни тәбрик етдиләр. Көркәмли мұғәннимизин исә сөзү бу олду:

—Чаван оған, сәнин маһнына бу күндән вәтәндашлыг һүгүгу верилди.

Дүзү, чох севиндим, Үзејир мүәллимин, Бүлбүлүн мұһарибә мөвзусунда јаздығым илк маһныја јүксәк ши¬рмәт верилмәләриндән руһланараг бир гәдәр сонра шаир Зейнал Чаббарзадәнин сөзләри әсасында «Көзләјирәм» адлы икинчи маһныны бәстәләдим.

1944-чү илдә Тбилисидә кечирилән Загафгазија халгларынын мусиги онкүнлүјүндә «Көзлә мәни» маһнысыны Зәһра Рәһимова мұвәфғәјијәтлә ифа етди. Бу маһны бөјүк бәстәкарларымызын чох хошуна кәлдији үчүн һәлә 1943-чү илдә Ү. һачыбәјовун тәклифи илә мәни бәстәкарлар иттифағына гәбул етмишдиләр.

Үзејир һачыбәјов о заман јеничә јазмаға башлајан кәнч бәстәкарларын һәр чәһәтдән танынмасы, формалашмасы үчүн әлиндән кәләни едирди. Бөјүк фәхрлә вә фәрәһ һисси илә демәлијәм ки, Совет Иттифагы Коммунист Партијасы сыраларына гәбул олунмағым үчүн дә илк замәнәти мәнә Үзејир мүәллим вермишдир.

1945-чи илин мај ајында мұһарибә гәләбә илә гуртарадан сонра филармонијада тәшкил олунмуш концертдә Азәрбајчанда Совет һакимијәти гуруламасынын 25 илији мұнасибәтилә бәстәләдики «Бајрам мұғәддимәси» әсәрин симфоник оркестрин ифасында илк дөфә сәсләнди. Имкан мөһдудлуғуна бахмајараг бир гајғыкеш мүәллим, һәссас гәлбли инсан кими Үзејир мүәллим кәлиб әсәримн динләди, мәни тәбрик етди вә мәнә өз гијмәтли мәсләһәтләрини верди. Һәмнин унудулмаз сәһнәни мусиги сәнәти саһәсиндә чалышан достларым, јашыдларым инди дә хатырлајырлар. Даһи бәстәкарла онун оперетталарына дирижорлуғ едәркән, даһа јахын јарадычылыг әләгәсиндә олмушам. 1944-чү илдән 1948-чи иләдәк «Аршын мал алан», «О олмасын бу олсун», «Әр вә арвал» оперетталарында индики кукла театрынын бинасында дирижорлуғ етдијим заман Үзејир мүәллим дә тез-тез театр кәлир, тамашаларын нечә кечирилмәсини мұшаһидә едир, өз мәсләһәтләрини әсиркәмирди.

Жахшы жадымдадыр: бир дэфэ театрда меним дирижорлуғум илэ «Аршын мал алан» опереттасынын тамашасы жени гурулушда көстэрилирди. Тамаша гуртараншдан сонра Узејирбэј мэнэ јахынлашды. Актјорларын, мусигчилэрин ифасындан разы галдығыны билдирди. Анчаг мэнэ мәсләһәт көрдү ки, үчүнчү пәрдәдә Күлчөп-рәнин аријасынын ифасында ферматоја* хусуси фикир верим. Даһа сонра бөјүк бәстәкарымыз әләвә етди ки, бу, ајры-ајры ифачыларын мәнәратини көстәрмәк үчүн чох вашибдир.

Һеч жадымдан чыхмаз; Узејир мұәллим «О, олмасын, бу олсун» опереттасынын жени гурулушда илк тамашасындан сонра сәһнә архасына кәлиб, бүтүн актјорлара, оркестр һејәтинә тәшәккүр етди вә дирижорлугдан разы галдығыны билдирди. Чаван бир сәнәткар үчүн бундан да бөјүк мұкафат олармы?

Мән бәстәкарын сағлығында онун бир кантатасыны, Ағабачы Рзајева исә бәстәкарын «Сәнсиз» вә «Севкили чанан» романсларыны Радио комитәсинин халг чалғы әләтләри оркестри үчүн тәртиб етмишдик. Бахыш заманы Узејир мұәлим мәсләһәтләрини вериб, дәнә-дәнә өз разылығыны билдирди.

1948-чи илдә мән Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасыны битирәркән о ағыр хәстә олдуғундан Москвада Кремл хәстәханасында мұәлицә олуурду. Белә бир ағыр вахтнда да о мәнни жадындан чыхармамыш, телеграм көндәрәрәк, консерваторијаны мұвәфәғијјәтлә битир-мәјим мұнасибәтилә мәнни тәбрик етмишди. Ону да дејим ки, һәмнин телеграмы гијмәтли бир хатирә кими сахлајырам. Бөјүк бәстәкарымызла әбди ајрылыгдан бәри мән онун ифәсини һәр ан һисс едирәм. Јарадычылыг фәалијјәтимдә онун ән'әнәләринә садиг галмаға чалышырам.

Мән әзиз мұәлимимә онун вәфатындан сонра ики әср һәср етмишәм. Бунлардан бири «Дүшүнчә» пјеси, о бириси исә севимли халг шаиримиз Сәмәд Вурғунун сөзләринә јаздығым «Ешиг олсун сәнәткара» балладасыдыр.

Бәли, илләр, әсрләр кечдикчә Узејир мусигиси үрәк-ләри фәтһ едәчәк сөзү-сөһбәти дилләри долашацаг, она олан халг мәнәббәти кет-кедә даһа да артачагдыр.

1975

*Фермато—дајаныш

КАМИЛ ЈАРАДЫЧЫЛЫГ МӘҚТӘБИМИЗ

Бөјүк инсан вә бөјүк вәтәндаш Узејир Һачыбәјовун ады Азәрбајчан мәдәнијјәти тарихинә гызыл һәрфләрдә јазылмышдыр. Бәстәкарын анадан олмасынын 100 иллији өлкәнин мусиги ичтимаијјәтинин гејд етдији бу күнләрдә У. Һачыбәјовун јарадычылығынын әзәмәти, онун Азәрбајчан инчәсәнәти, даһа кениш мәнәда совет вә дүнја халглары инчәсәнәти тәлејиндә ојнадығы рол даһа ајдын дујулур...

Өзүнүн бүтүн һәјатыны һуманист, бејнәлмиләл идејаллара һәср едән У. Һачыбәјовун јарадычылыг јолу Азәрбајчан инчәсәнәтинин тәрәғгиси уғрунда, милли мусиги јарадычылығында әсрләрдән бәри топланмыш сәр-вәтләрә јијәләнмәк, рус вә дүнја мусиги мәдәнијјәтинин уғурларыны мәннимсәмәк уғрунда апарылан јорулмаз мұбаризә јолудур.

Узејир Һачыбәјов һәр чүр милли мәнһудидијјәтин гәти әлејһдары олмушдыр. О, тәсдиг едирди ки, милли мусиги јалныз дүнја мусиги сәнәтинин бүтүн тәчрүбәсини мәннимсәдикдән сонра кениш инкишаф јолуна чыхар, үмүм-бәшәри әһәмијјәт кәсб едә биләр. Әкәр онун јарадычылығынын бүнөврәси халг мәнбәләри идисә, образлы шәкилдә десәк, көвдәси дүнја классик мусигисинин, ән башлычасы исә бөјүк рус мәдәнијјәтинин тәчрүбәсини өјрән-мәк вә әхз етмәк әсасында газандығы профессионал сәриштә иди. Гилинка, Чајковски, Римски Корсаков, Мотсарт, Верди кими сәнәткарлар онун үчүн јүксәк ил-һам, бәди иусталыг нүмунәләри олмушлар. О вахтлар милли инчәсәнәтин өзүнәмәхсуслуғу проблемени мусиги сәнәтинин үмумилији вә варислији, бејнәлмиләл әләгә-ләри проблемләриндән ајырмамаг үчүн У. Һачыбәјов кими кениш дүнјакөрүшүнә, дәрин ити зәкаја малик олмаг лазым иди.

Ингилаб илләриндә, демократик вә милли азадлыг идејаларынын түғјан етдији бир шәраитдә мејдана кәлән «Лејли вә Мәчнун» операсы инсан шәхсијјәтинин азадлығы уғрунда мұбаризә, чәһаләтә гаршы е'тираз символудур.

У. Һачыбәјов Азәрбајчан профессионал мусигисинин әсәсларыны мұртәчә даирәләрдә, соснал вә мәдәни тә-

рәгниниң дүшмәнләри илә амансыз мүбаризә шәрәитиндә гојмушдур. Мусигили комедијаларында бәстәкар өзүнү сатира устасы кими көстәрмишдир. Тәсадүфи дејилдир ки, мүсәлман руһаниләри, буржуа-феодал даирәләриниң нүмајәндәләри бәстәкара күчлү тәзјиг көстәрди-ләр. Даһи сәнәткар јенә дә өз габагчыл идејаларыны тәсдиг етмиш, иртичаның мүғавимәтини гырмалы ол-мушдур. «Аршын мал аланын бу гәдәр кениш миғасда популар олмасы бөјүк сәнәтин әсл бейнәлмиләл әһә-мијәтинә нүмунә дејилми? Оперетталарында олдуғу ки-ми, тәңгиди јазыларында вә фелјетонларында да бәс-тәкар һәјатын гүсурларыны, ичтимаи ејбәчәрликләрини ифша едир, онун парлаг публисистик исте’дады өзүнү ајдын бирузә верирди.

Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын вә Азәрбај-чанда Совет һакимийәтинин гәләбәсиндән сонра бәстәкар јазырды ки, мусиги сәнәтинә көһнә, мүһафизәкар мүнә-сибәтин өз јерини тәрәггјә вә сәнәтдә ингилаба доғру нәһәнк аддымлар атмаға кениш имканлар јарадан јени мүтәрәгги ингилаби бахышлара вермәк вахты кәлиб чат-мышдыр.

О, бөјүк јаралычылыг ишинин өнүндә кедирди. Рес-публиканың мусиги мәдәнијәтинин елә бир сәнәси јох иди ки, онун тәшкилиндә бәстәкар өзү шәхсән иштирак етмәсин.

Азәрбајчан бәстәкарлары Ү. Начыбәјов тәрәфиндән әсасы гојулан ән’әнәләри инкишаф етдирәрәк бу күн мүасир дүнја мусигисинин ән’әнәләри илә чәсарәтлә ајаглашырлар. Ү. Начыбәјовун ады, онун бөјүк сәнәти, халға хидмәти һәмишә бизим үчүн илһам мәнбәјидир.

1985

гәзәнфәр әлизадә“

ҮЧ, ДӨРД ИЛИН ХАТИРӘСИ

Елә ки, өмрүн гүруб чағы башлајыр, бир аз сакитлик ахтарырсан, бир аз динчлик. Елә ки, јорул-дуғун күнләрин ачысыны чыхмаг үчүн әлини башынын алтында чарпазлајырсан, раһат нәфәс алырсан јада дүшүр етәнләр, јада дүшүр итирдијин адамлар... јах-шылы-јаманлы күнләр. Архаја чевриләндә көрүрсән ки,

бир аз өзүн һаггында хатирәләрин вар, бир аз да сәнин-лә биркә ишләјән јахшы адамлар һаггында.. Бир нәфәр тапыб, үрәјини бошалтмаг истәјирсән. Горхурсан ки, бу хатирәләри өзүнлә апарасан. Елә шејләр вар ки сәндән башға һеч кәс билмир. Анчаг буну билсәләр даһа хе-јирди. Бу хатирәләр өзкәләри үчүн даһа кәрәклидир.

1945-чи илдә Үзејирбәј Азәрбајчан ССР Елмләр Ака-демијасынын нәздиндәки Ме’марлыг вә Инчәсәнәт Инсти-тутуну јаратды. О вахтар бу мүәссисә Үзејирбәјин ады-на иди. Институт тәшкил едиләндән сонра башладылар ишчи ахтармаға. Үзејирбәј мәни института дә’вәт етди. О заман чәми ики шө’бә варды: мусиги вә театр, рәс-самлыг вә ме’марлыг шө’бәси. Мусиги вә театр шө’-бәсинә Үзејирбәј өзү рәһбәрлик едирди. О бири шө’бә-синин рәһбәри олдум мән.

Ихтисаслы чаванлар сарыдан бир аз касыб идик. Анчаг Үзејирбәј олан јердә дарыхмаға дәјәрдими?

Бир аз кечмәмиш институтмуза хејли адам топлан-ды. Онлардан чохуну инди бүгүн республикамызда таны-јырлар: Губад Гасымов, Әминә Елдарова, Мәммәдса-лех Исмајылов, сонралар Бүлбүл, Гара Гарајев вә он-ларча башгалары институтда ишләмәјә чағырылдылар. Институтда Үзејирбәјин вәфатынадәк онунла биркә иш-ләдим. Сонралар Үзејирбәјин мүавини олдум.

...О вахтлар һардан ағлыма кәләјди ки, бир вахт хатирә данышачағам? Өзү дә кимдән: Үзејирбәјдән! Ин-ди етәнләри хатырлајырам, јадыма дүшүр бир-бир: Үзејирбәј бош-бошуна кәзмәји севмәзди. Елә ки, күчәјә чыхды, бир дә көрүрдүн адамларын чоху ајаг сахлајыб она бахыр. Академијаја кәләндә һамы ајаға галхар, онунла саламлашардылар. Бүгүн бунлар она нечә тә’сир едирди? Кәнардан баханда көрүрдүн ки, күлүмсәјир, ан-чаг дахилән сыхылырды.

...О илләрдә бә’зән кечәләр ишләмәли олурдуг. Үзе-јирбәј дә евдә раһат олмазды. Бир дә көрәрдик кәлиб института. Кәнч бәстәкарлары вә мусигичиләри јығарды башына, башлајарды сөһбәтә. Кечә узун, сөһбәт ширин...

Үзејирбәј Академијадакы иш отағыны чох хошлајыр-ды. Һәрдән зарафатла дејәрди ки, отағымын пәнчәрә-ләри дүз евимизә бахыр. Она көрә дә евчин нараһат олмурам.

Академијадакы иш отағында бөјүк бир ројал варды. Һәрдән дарыханда, ишдән јоруланда чалар, јорғунлуғу чыхарды. Елми ишләри илә дә елә бурадача мәшғул

оларды.

Отуруб-дуруб халг сәнәтиндән данышарды, данышдыгча да жорулмазды. Сонра бизе халг тикилиләринин мүхтолиф дөнүмләриндән истифадә етмәк һаггында фикрләрини сөйләр, мүбаһисә едәрди. Није Бакының әтрафындакы гәсәбәләрин тикилиләриндә халг ме'марлыгындан истифадә олунмур, јад мејилләр халг сәнәтини үстәләјир?

О, биздән чох шеј тәләб едирди. дедикләрини көрмәк истәјирди. Нејләјек ки, тәзә-тәзә ајаг ачырдыг, голумузу јеничә чырмаламышдыг.

Биз Үзејирбәји севирдик, она олан севкимизә һеч нә гарышмамышды. Нә вәзифә горхусу, нә тәмәнна нә ад-сан һејранлыгы. Онун әсәрләрини тәрифләјирдик. Бу тә'рифдә нәсә уммаг истәјән јох иди. Онун ачыгы да тәмиз иди, гәзәби дә. Үзејирбәј өзүндән чох бизим гајғымыза галарды. Билмирдик атадыр, гардашдыр, гоһумдур, танышдыр, достдур, јохса идәрә мүдири, рәһбәр.

Үзејирбәј институтун директору олса да, мусиги шө'бәсинә өзү көз олурду. Халг һаваларыны өјрәнмәк үчүн нәләр етмәди! Ојмаг-ојмаг, оба-оба кәзиб ел һаваларыны нечә вардыса, еләчә дә лентә алмаг истәјирди. Она көрә, хүсуси лабораторија јаратмаг үчүн ики отаг ажрылды. Лакин сәс јазылышы ишини Үзејирбәј өзү көрә билмәди.

Үзејирбәј хәстә иди. һамымызын горхдуғу күн ағырағыр јахынлашырды. Бу ажрылыгы биз көзләјирдикми? Көзләјирдик. Анчаг јенә дә јаныб-јахылырдыг. Әлачымыз нә иди? Әлимиздән нә кәләрди? һакимләр евдән бәјра бир аддым атмаға она ичазә вермирдиләр. һәмишә ишчиләрлә гајнајыб-гарышаб Үзејирбәј инди тәк галмышды. һәр күн иш јеринә занк едәр һал-әһвал тутарды. Хәстә јатанда мән тез-тез онун јанына келәрдим. Сөһбәт едәрдик. Мүавини олдуғум үчүн институтун ишләри һаггында мә'лумат верәрдим. Гоншудуғ. Ара сакитләшән тәк башлајырдыг сөһбәтә.

Үзејир мәним хәтрими чох истәјирди. Она көрә дә тез-тез көрүшүрдүк. һәкимләрдән јаман килеләнирди. Зарафатла дејирди:

—Јолдаш, Гәзәнфәр, бу һәкимләр мәндән нә истәјирләр. Валлаһ-биллаһ ишчиләр арасында кејфим даһа дуру олур нәнки евдә.

Дејирләр, өлүмә јахын күнләрдә хәстәнин әһвалы јахшылашыр. Кәлиб-келәнләрлә күлүб-данышыр. Башгалары һисс едир ки, онун һалы букүн-сабаһлыгдыр.

Анчаг хәстә әһвалынын јахшылашыдығыны көрүб бир аз раһатланыр, тәсәллиси, јашамағ үмиди артыр... Өлүмүндән бир ај габаг Үзејирбәјин дә әһвалы бир гәдәр јахшылашды. һәтта бизимлә зарафата башлады.

— һә, билирсәнми, ај Гәзәнфәр, кејфим дурудур!

Елә ширин сөһбәт едир ки кечәнни нә вахт кечдијини билмәдик. Мән Үзејирбәјин кејфини дурулдуғундан истифадә едиб сорушдум:

—Үзејирбәј, сизчә шах әсәриниз һансыдыр?

О, бығына әл чәкди... һамы бу марағлы суалын чавабыны ешитмәк истәјирди. Үзејирбәјсә, дејәсән, јаман илишмишди. Мән онун дадына чаттым.

—«Мәшәди Ибад»ы шах әсәри һесаб етмәк олармы?

Үзејирбәј разылыгга башыны тәрпәтди. Мән бу чавабдан разы галсам да, никаран олдум; Бәлкә Үзејирбәј мәним хәтримә фикрими тәсдиг едир.

Анчаг бир һәгигәт вар ки, мән елә инди дә «Мәшәди Ибад»ы Үзејирбәјин шах әсәри һесаб едирәм. Араја сөз гатмағ үчүн јенә дә Үзејирбәјдән сорушдум:— «Һарун вә Лејла» операсына јаздығыңыз мусиги нә үчүн ифа олунмур? Бу әсәрин тәлеји нечә олду?» Үзејирбәј деди ки, һәмин әсәрин мусигисини тикә-тикә о бири, опера вә оперетталарымда истифадә етдим.

1970

МИРЗАҒА ӘЛИЈЕВ

ЈОРУЛМАГ БИЛМӘЈӘН МҮБАРИЗ

Мән Азәрбајчанын даһи бәстәкары Үзејир һачыбәјовла 1907-чи илдә «Иршад» гәзети идәрәсиндә таныш олдум. О замандан етибарән мәннимлә чаван мүәллим Үзејир һачыбәјов арасында сәмини вә јарадычылыг достлуғу башлады. Бир күн Үзејир мәнә «Лејли вә Мәчнун» операсы үзәриндә чалышыдығыны билдирди. Мәшғәләләрә 1907-чи ил декабрын әввәлләриндән башладыг вә һәр күн ахшам «Ничат» маариф чәмијәти бинасында апарырдыг.

Нәһајәт Үзејир һачыбәјовун илк јаздыгы «Лејли вә Мәчнун» операсы 1908-чи ил январын 12-дә шәнбә күнү кечмиш Тағыјев театрында тамашаја гојулду.

Беләликлә, бу илдән башлајараг унудулмаз бәстәкарымыз Үзејир һачыбәјов, чар зүлмүнүн ән ағыр вахтларында Азәрбајчан инчәсәнәтиндә милли операнын вә

77

мусигили комедијанын илк сәһифәсини ачмыш олду. О заманлар белә иш көрмәк бөјүк гәһрәманлыг вә чәсарәт тәләб едирди. Буну да демәлижик ки, о заман театр гапысыны көрмәжән вә танымајан Азәрбајчан гадынлары, Үзејир һачыбәјовун опера вә оперетталарына кәлмәјә башладылар.

Үзејир һачыбәјовун јаздыгы икинчи әсәр «Әр вә арвад» опереттасы иди. 1908-чи илин нојабрында Үзејир мәни евинә дәвәт едиб, јени јазмыш олдуғу «Әр вә арвад» опереттасыны охуду. Бир гәдәр сөһбәтдән сонра сәсәми јохлајыб «Кәблә Губад» ролуну мәнә тапшырды. Биринчи дәфә олараг мән һәмин мусигили комедијада чыхыш етдим.

Үзејир һачыбәјовун сонраки мусигили комедијасы «О олмасын, бу олсун» олду. Бу комедијанын да баш ролу олан Мәшәди Ибад ролуну мән ојнадым.

1912-чи ил апрелин 3-дә Үзејир һачыбәјов мәнимлә бәрәбәр артистләримиздән бир нечәсини евинә дәвәт едиб, Италијанын Милан консерваторијасында тәһсил алан азәрбајчанлы гызы Шөвкәт ханым Мәммәдованын Бақыја кәлдијини билдирди вә Шөвкәт ханымын Италијага јайдыб тәһсиллини давам етдирмәси үчүн она көмәк етмәјимизи хаһиш еләди.

Үзејир һачыбәјовун тәклифини һамылыгла гәбул едиб, Шөвкәт ханым Мәммәдованын нәфинә «Әр вә арвад» мусигили комедијасыны ојнамағы гәт етдик. Апрель 13-дә ахшам Тағыјев театрында «Әр вә арвад» мусигили комедијасынын тамашасы гуртардыгдан сонра «концерт» шөбәси башланды.

Шөвкәт ханым Мәммәдова сәһнәјә чыхыб бир нечә һава охуду. Бу бир чохларынын хошуна кәлмәди. Хүсусилә «милләт-милләт» дејиб бар-бар бағыран ағалар ајага галыб театры тәрк етмәјә башладылар.

Мән бу һалы көрдүкдә тез сәһнә архасындан Үзејирин јанына кәлиб хәбәр вердим вә нә етмәли олдуғумузу ондан сорушдум. Үзејир һачыбәјов инадлы бир тәрздә: «Гој кедән кетсин, бизә галанлар лазымдыр»—деди.

Мән гырх илдән бәри Үзејирин өлкәмиздә мусиги вә опера инчәсәнәтинин тәрәгги вә инкишафы уғрунда јорулмадан чарпышан бир мүбариз кими таныјырам. Бу бөјүк бәстәкарын һаггында нә гәдәр данышылса, хидмәтләриндән нә гәдәр бәһс едилсә азыр.

Һамымызын севдији вә әзилләдији Үзејирин бизә, инчәсәнәт ишчиләринә гүввәт верән хүсусијәтләриндән бири, онун мәтинлији иди. Чохлары шаһиддир ки, о Азәр-

бајчанда ачдыгы јени јол илә ирәлиләдији заман гаршысына чыхан чәтинликләрдән горхмур мүвәффагиджәтсизлик белә ону руһдан салмырды.

Үзејир һачыбәјов, Азәрбајчанда буноврәсини гојдуғу опера инчәсәнәтини кенишләндирмәк уғрунда мүбаризәдә аз һәрәрәт көрмәмишдир. 1909-чу илдә чыхан «Зәһабур» журналы Үзејирин бир карикатурасыны чәкмиш вә онун маһир мусиги әсәрләри јарада билчәјини шүбһә алтына алмышды. Һәјат вә заман бу шүбһәләрин нә гәдәр доғру олдуғуну сүбуғ етди!

Үзејир һачыбәјов һәмишә өјрәнмәји вә өјрәтмәји чох сеvirди. Бир күн сөһбәт әсасында о, мәнә деди:

—«Хошбәхт о сәнәткардыр ки, билијини вериб кедир, бәдбәхт о сәнәткардыр ки, билијини өзү илә бәрәбәр гәбрә апарыр!»

1948

НУРУШ ӘЛИЈЕВ*

МАҺНЫ

Маһны да силаһдыр. Мән бу кәсәрли силаһы Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә көрмүшәм. Ән јорғун анда әскәрләр маһны охујурдулар. Биз азәрбајчанлы әскәрләр дә о вахт Үзејир һачыбәјовун «Јахшы јол», «Вәтән Ордусу», «Шәфгәт бачысы» нәғмәләрини севә-севә охујурдуғ. «Шәфгәт бачысы» маһнысыны башга милләтләрдән олан дөјүшчүләр дә өјрәниб охујурдулар.

Үзејир һачыбәјовун нәғмәләринин күчү ондадыр ки, тез әзбәрләнир, јадда галыр, охундуғча гочалмыр. Һәмин нәғмәләр Азәрбајчан оғулларынын вә гызларынын догағларында Гафгаз әтәкләриндән Берлинәдәк, Елба чајынадәк кетди. Бизимлә бир сәнкәрдә бәстәкарын нәғмәләри дә вурушурду. Бу нәғмәләрин һәрәси бир Короғлу чәнкиси иди, һәрәси бир Вәтән чағырышы иди.

Биз тарихин ән дәһшәтли мүһарибәсини гәләбә илә баша чатдырдыгдан сонра динч әмәјә гайытдығ. Үзејир һачыбәјовун нәғмәләри дә бизимлә бирликдә сәһәри Азәрбајчан чөләриндә тикинти мејданчаларында, дзәкаһ архасында ачды, шадлығ мәчлисләриндә концерт салонларымызда, радиода охунду. «Сәнсиз» вә «Севкили чанан» романслары он илләри гочалтмышлар, өзләри

79

исә даим тәрәвәтлидирләр. Инанырам ки, Үзејир маһнылары һеч вахт тәрәвәтдән дүшмәјәчәкдир. Чүнки бу мусиги инчиләрини Үзејир һачыбәјов халгын хәзинәсиндән күтүрмүш, чилаламышдыр.

Үзејир мусигиси бизим јол јолдашымыздыр. Үзејир мусигиси бизи һәмишә һәјата гәләбәјә, әмәк рәшадәтина, јени-јени һүнәрләрә сәсләјир.

1985

ФИКРӘТ ӘМИРОВ⁴⁵

ҮЗЕЈИР МӘҚТӘБИ

Халгымызын бөјүк бәстәкары Үзејир һачыбәјовун һәјат вә јарадычылыгы јолуна бир даһа нәзәр салыр, дедикләрини вә јаздыгларыны тәкрар-тәкрар хатырлајырыг. Белә әләмәтдәр һадисәләрин лајигинчә гејд олунмасынын әсил әһәмијјәти мәнз бу күн үчүн нә дәрәчәдә мүәсир олмасында, кәрәкли олмасындадыр. Үзејир һачыбәјов ирсинә бу бахымдан гијмәт вермәли олсаг, онда бөјүк бәстәкарын мусиги әсәрләринин, сәнәт һаггында фикирләринин, шәхсијјәтинин Азәрбајчан мусигисинин вә Азәрбајчан бәстәкарларынын инкишафындакы мисилсиз тәсири бүтүн әзәмәти илә ачыг ашкар күрүнәр.

Мән әввәлчә Үзејир һачыбәјовун шәхсијјәти һаггында бир-ики сөз демәк истәрдим. Бу мәсәләдән башламагы она кәрә вачиб билирәм ки, әввәлән, мән бәстәкары илк дәфә кәрәркән, һәлә ушаг идим вә онун сәнәти һаггында мәлуматым јох иди. Икинчиси дә, күман едирәм ки, сәнәткарын шәхсијјәти өн планда дурмалыдыр. Әсәр мүүәллифин бүтүн мәнәви аләминдән сүзүлүб кәлир; шәхсијјәтин бөјүклүјү, паклыгы, аличәнәблыгы, үмумијјәтлә ләјагәти вә сәнәт гүдрәти јардычылыгында һөкмән әкс олунур. Сәнәтлә шәхсијјәти бир-бириндән ажры тәсәввүр етмәк гејри-мүмкүндүр. Бу ики мүнүм кејфијјәт вәһдәт һалында олмалыдыр. Јалһыз бу һалда әсил мәнада бөјүклүкдән, даһиликдән сөһбәт кедә биләр. Даһи Үзејирә белә бир сәәдәт нәсиб олмушду.

О, мәним фикримдә елә илк күрүшүмүздән мәнрибан, гајгәкеш, тәвәзәкар бир инсан кими галмышдыр. Бу унутулмаз күрүшүн сәбәклары бөјүк мүғәннимиз Бүлбүл

олду. 1938-чи илдә Бүлбүл мәни консерваторијја бәстәкарын иш отагына апарыб тәгдим етди: «Үзејирбәј, Мәшәди Чәмилин јадикарыдыр, композитор олмаг истәјир».

Үзејир мәни өзүнә хас тәмкинлә, чох мәнрибан бир мүнәсибәтлә гаршылады. О күндән башлајараг, өмрүнүн ахырына гәдәр өлмәз сәнәткарын һәрәрәтли мүнәсибәтини дудум. Илк дәфә шәхсијјәтиндә һисс етдијим бу һәрәрәти кет-кедә сәнәтиндә дә дудум вә бүтүн варлығымла она бағландым. Анчаг бу бағлылыг бир бәстәкар кими, мәним һеч дә әл-голуму бағламады, әксинә ганадларымы бәркитди вә мәнә чәсарәт верди, сәрбәстлик верди...

Үзејир һачыбәјовун кәнчләрә мүнәсибәтиндә мән... тәмкинли бир гәтијјәт,... доғма бир тәләбкарлыг дудум. Јери кәлмишкән дејим ки, мәни Үзејир мусигисинин јетирмәси адландыранлар вар. Бу адла јалһыз фәхр едирәм. Мән Үзејир мүүәллиминдән халг мусигисинин паклығын мәнимсәмишәм, Үзејир мусигисини нә гәдәр динләсәм, мәнә елә кәлир ки, илк дәфәдир ешидирәм. Һәр дәфә о мәнә тәзә күрүнүр. Јаша долдугча дәрк етмишәм ки, нә јахшы бу бөјүк сәнәткарла дуруб-отурмаг сәәдәти мәнә дә нәсиб олуб, онун унутулмаз мәсләһәтләрини ешитмишәм... Азәрбајчан бәстәкарларына нә вердијини там ифадә етмәк үчүн мән јалһыз белә дејә биләрәм: «Биз һаһымыз Үзејир мәқтәбиндән чыхмышыг».

Бу мәқтәбдә биз нә өјрәнмишик?

Бу чох чидди, һәм дә әһәтәли чаваб тәләб едән бир суалдыр. Бурада мән анчаг мүүәјјән чәһәтләри гејд етмәклә кифәјәтләмәли олачагам.

Мәлумдур ки, Үзејир һачыбәјов Азәрбајчан профессионал мусигисинин банисидир. Илк операмызын, опереттамызын, халг чалғы әләтләри оркестримизин, маһны вә рәгс ансамблымызын вә с. јаранышы онун ады илә бағлыдыр.

«Лејли вә Мәчнун» дан «Короғлу»ја гәдәр кечилән бөјүк сәнәт јолу кәркин јарадычылыгы ахтарышлары вә гијмәтли сәнәт кәшфләри илә чох зәнкиндр. Бурада гејд едәк ки, Азәрбајчан операсынын мәнз Фүзулинин «Лејла вә Мәчнун» поемасы әсасында јазылмасы да мәналы фактдыр. Үзејир јарадычылыгында Фүзули поезиясына чох дәрин бир мәнәббәт һөкм сүрмәкдир. Бәстәкарын башга әсәрләриндә дә Фүзули шеһринә сәдәгәти ајдын һисс олунур. Бәдини дилимизин баниси Фүзулинин

эдәбијјатымызда көрдүү вәзифәни, мәнә елә кәлир ки, мусигимиздә бөјүк Үзејир һәјата кечирмишдир. Сәмәд Вурғун чох доғру оларағ Үзејирә «Еј Фүзули ше'ринин бир бәстәкар гардашы!»—дејә мүрачиәт едир. Поезија илә мусигинин бу гардашлығ ән'әнәләрини биз һәмишә диггәтлә горујуб сахламалығ.

Узун илләр апардығы ахтарышларын нәтичәси оларағ мејдана чыхан «Азәрбајчан халғ мусигисинин әсәслары» әсәри Үзејир һачыбәјову һәмчинин гүдрәтли мусиги нәзәријјәчиси, тәдгигатчысы кими танытды. Бәстәкарын мусигимизин мұхтәлиф мәсәләләринә һәср олунмуш ајры-ајры мәгаләләри, чыхышлары бу күн дә ән дәјәрли мәнбә кими бизим үчүн гијмәтлидир. Онын мусигиси сөзүнү, сөзү дә мусигисини тамамлајыр.

Үзејир сәнәтиндә диггәти ән чох чәлб едән чәһәт халғ мусигисинә мүнәсибәт мәсәләсидир. Бәстәкарын, демәк олар ки, елә бир јазысы, чыхышы јохдур ки, һәмин нөг-тәјә тохунмамыш олсун. Онын бу мәсәләјә јетирдији чох бөјүк диггәт тәсадүфи дејилди. Ү. һачыбәјов «Азәрбајчан халғ мусигисинин әсәслары» китабынын 1945-чи илдәки илк нәшринә јаздығы өн сөздә һәмин мөвзуну нечә ишләдијиндән данышаркән гејд едирди ки, ... «мән Азәрбајчан халғ мусигисинин әсәсларыны өјрәнмәк ишинә 1925-чи илдә башламышам. Сечдијим бу мөвзүја даир нә бир әдәбијјат, нә хүсуси елми әсәрләр, нә дә башга бир вәсаит олмадығына көрә, мән анчағ өз шәхси мұшәһидәләримин, апардығым диггәтли тәдгигатын нәтичәләринә вә Азәрбајчан халғ мусигисинин бүтүн нүмунә вә формаларынын дәрин тәһлилинә әсәсланмаға мәчбур олдум».

Беләликлә, бу сәтирләр дә ајдын тәсдиг едир ки, өлмәз сәнәткар халғ мусигимизин елми әсәсларыны ишләмәк, она лајиг олдуғу јүксәк гијмәти вермәк вә лазымынча танытмағ, севдирмәк үчүн нечә дә көркин тәдгигат иши апармыш, нечә дә әсил вәтәндашлығ гејрәти көстәрмишдир. Үзејир һачыбәјов мусиги фолклорумузу топламағын, халғ мусигимизин бүтүн инчәлији илә арашдырмағын вачиб олдуғуну тәқрар-тәқрар хатырлараркән бу зәнкин хәзинәдән һеч дә пассив истифадәни, јерли-јерсиз ситатлар кәтирмәклә истифадәни нәзәрдә тутмурду. Бәстәкарын гәти гәнаәти белә иди ки, мусиги фолклорундан халғын арзу вә дүшүнчәләрини, һәјата, дүнјаја бахышыны, сәнәткарлығ сирләрини өјрәнмәк вә бундан јарадычылығла фәјдаланмағ лазымдыр. Әкс тәғ-

дирдә бәстәкар халғ мусигисинә тәзә һеч бир әләвә едә билмәз, ону даһа да зәнкинләшдирмәк әвәзинә, анчағ тәқрар етмәли олар ки, бунун да әсил сәнәткарлығла, әлбәттә, әлагәси јохдур.

Хошбәхтликдән бөјүк Үзејир бу мәсәләдә дә Азәрбајчан мусигисиндә нүмунә көстәрди. Онын дүһасынын парлаг мәһсулу олан «Короғлу» јаранды. Мән белә һесаба едирәм ки, «Короғлу» классик рус операларындан Глинканын «Руслан вә Лүдмила»сы, Бородинин «Книаз Игор» опералары илә јанашы дура билән бөјүк сәнәт әсәридир. Һәмин әсәрин нечә мејдана кәлдијиндән бәһис едән мүәллиф јазырды: «Азәрбајчан халғ мусигисинин әсәсларыны өјрәнмәк сәһәсиндәки ишимин, бир бәстәкар оларағ мәним үчүн әмәли әһәмијјәти о олду ки, мән «Короғлу» операсыны јаздым».

Бу, чох гијмәтли е'тирафдыр. Һәгигәтән «Короғлу» бизим үчүн бөјүк сәнәт програмы әһәмијјәтиндә олан бир мә'хәздир. Бу опера биздә һәлә лазымы дәрникләкә арашдырылыб тәдгиг олунмамышдыр. Һалбуки Үзејирин бәдди ирси илә нәзәри ирси арасындакы әлагәни кениш, әтрафлы өјрәнмәк бахымындан «Короғлу»нун дәрин, мөвзүја јахындан бәләдликлә тәһлили чох зәруридир.

Ү. һачыбәјов операны јазаркән, өзүнүн дедији кими, Азәрбајчан халғ мусигиси сәнәтинин әсасыны тәшкил едән чидди ганун-гајдалара риәјәт етмишдир; бу «ганун-гајдалар» бәстәкарын јарадычылығ фантазијасыны нәинки боғмуш, әксинә, бир бүнөврә оларағ даһа да она гол-ганад вермиш, азад јарадычылығ фантазијасынын кениш үфүгләрини даһа да ишығландырмышдыр...

«Короғлу»нун бу гәдәр хәлги әсәр, милли әсәр олмасы мүәллифин јалныз мөвзуну фолклордан көтүрмәсилә изаһ едилә билмәз. Һәмин операда харичи ишғалчылар гаршы, азадлығ уғрунда апарылан ганлы вуршма-ларда Бабәкләр, Короғлулар јетирмиш халғын мисилсиз мүбаризә әзми, гәһрәмандығ һүнәри, вәтәниәрвәрлик гүруру вардыр. Үзејир һачыбәјовун даһилији ондадыр ки, бүтүн бу мүнүм кејфијјәтләри халғын өз руһуна ујғун, халғын өзүнә доғма олан бир мусиги дили илә ифадә едә билмишдир. Белә чох ағыр, ејни заманда чох шәрәфли јарадычылығ зәһмәтинә гатлашан бәстәкар операнын илк бөјүк мүвәффәгијјәтиндән сонра бу сөзләри демәк дә һағлы иди: «Сәрбәст гурулмасына вә мусиги фактурасынын мүрәккәб олмасына бахмајарағ «Короғлу» операсы Азәрбајчан динләјичиләринә Азәрбајчан халғ маһ-

ны вә мелодияларыны ејнилә тәкрар едән бә'зи әсәрләрдән даһа јахшы чатыр, чүнки «Короғлу» операсы халгым доғма мусиги дилиндә јазылымышдыр... Мән халгдан һазыр нәғмәләр алмамышам, јалһыз халг јарадычылығынын әсасларыны өјрәнмишәм.

Бөјүк мүәллимиһиз белә һесаһ едирди ки, халг илә онун анладығы дилдә данышмағ исте'даһындан мәнруһ оһанлар дөврүмүзә лајиг, јүксәк гиймәтли әсәрләр јарадан билмәјәчәкләр. Тәһни ки, һачыбәјов белә бир әгидәјә бирдән-бирә кәлмәмишди. Әввәлән о, узун илләр бөјү халг мусигимиһи јорулмадан топламыш, өјрәнмиш, саф-чүрүк етмишди, мүнһүм елһи нәтичәләр чыхармышды. Икинчиси дә, рус вә дүһја халгларынын ән көркәмли бәстәкарларынын јарадычылығыны ардычыл сурәтдә илзәјиб, мүвафиг нәтичәләрә кәлмишди. Ү. һачыбәјов дүһја шөһрәти газанмыш бәстәкарларын сәнәткарлыг сирләрини, онларын бөјүк мүвәффәгийәтләринин сәбәбләрини даһм арајыб-ахтарыр, дәриндән-дәринә өјрәнирди. Јери кәлдикчә, ајры-ајры мөгәлә вә чыхышларында һәмһи мәсәләјә тохунмағы вачиб билирди. Бу мән'нада онун «Чајковски вә Азәрбајчан мусигиси» адлы мөгәләһи чох марағлыдыр. һәмһи мөгәләһин бир јериндә охујуруг: «Рус халгынын бу бөјүк бәстәкарынын мусиги јарадычылығынын әсасыны рус халг мусигиси тәшкил едир ки, бу сәбәбдән дә онун бүтүн әсәрләри өз азад јарадычылыг фантазијасынын бүтүн парлағлығы илә рус халгы үчүн доғма вә әһиздир. Халиһ милли рус бәстәкары оһан Чајковски ејһи заманда һәр чүр этнографизмдән вә милли мәнһудлуғдан тамамилә узағдыр... Мән Чајковскиһин јарадычылығына чошғун пәрәһтиш едән адамлардан биријәм. Мән өз азад јарадычылыг фантазијаһы халг мусиги дилиһин сарсылмаз тәмәли үзәриндә инкишаф етдирмәк принциһни Чајковскидән көтүрмүшәм».

Үзејир һачыбәјов рус мусигисинин тәкчә классик нүмајәндәләринин дејил, һәм дә мүасир нүмајәндәләринин јарадычылығына мәнһәббәтлә јанашыр, әсәрләрини севәсевә тәһлил едир вә јери кәлдикчә һағсыз һүчүмлардан дә мудафиә едирди. Бу исә Ү. һачыбәјовун Үмумиттифаг миғјасында нүфузлу шәхс олдугуну тәсдиғ едир.

Бу күн һаһымызын мәктәб билдијимиз өлмәз бәстәкар Үзејирбәј бизи башга халғларын мусиги мөдәһијәтиндән ән јахшы мәнәтләри өјрәнмәјә, онлардан бәһ-

рәләнмәјә чағырыр. «Бир-биримиздән өјрәнәк!» һачыбәјов бу чағырышы тез-тез тәкрар етмәкдән чәкинмирди. һәтта һәмһи башлыг алтында онун ајрыча мөгәләһи дә вардыр. Зағағзија республикаларынын совет мусигиси онкүнлүјүндән бәһс едәркән јазырды: «Үч республиканын һәр биринин инчәсәнәтиндә јенилијә, сәнәткарлығын зирвәләринә јијәләнмәјә, орижинал ифадә вәһитәләри тапмаға чәсарәтлә сәј кәһтерилдији һисс олуһур. *Бир-биримиздән өјрәнәк!* (курсив бизимдир—Ф. Д.)-инди артыг чыхара биләчәјимиз биринчи нәтичә бундан ибарәтдир».

Һачыбәјов тәкчә башғаларындан өјрәнмәјә чағырышла кифајәтләнмир, һәмһинин «өзүмүзү» лајигинчә таныјыб билмәјимизи вачиб сајырды. Бу мән'нада онун Гәрб алимләринин Шәрг мусигисинә даир тәдғигләри илә әләғәдар сөјләдији мүлаһизәләр марағлыдыр. Бир сыра фактик мүгајисәләр апардығдан сонра мүәллиф бу нәтичәјә кәлир ки, Европа алимләри гәдим Шәрг мусигиси алимләрини биздән даһа көзәл билир вә биздән даһа тез белә бир тарихдән хәбәрдардырлар («Шәрг мусигиси һағғында Гәрб алимләринин тәфсири»). Ијирминчи илләрдә дејилмиш бу һөкмдә бир аз дә өзүмүзү төһмәтләндирмәк тәшәббүсү вардыр. Белә чох инчә, ејһи заманда кәскин дејилмиш фикирләр бизим өзүмүзү сәфәрбәр етмәк, Шәрг классикаһыны даһа дәриндән өјрәнмәјә чәлб етмәк мөгәһи дашыјырды.

Үзејир һачыбәјовун елһи-нәзәри ирси ичәһисиндә ел маһһыларымызын топланмасы вә ишләнмәһинә, ашыг сәнәтинин лајигинчә гиймәтләндирилмәһинә, ифачылығы вә башга мүнһүм јарадычылыг мәсәләләринә даир гиймәтли мүлаһизәләр вардыр. һәмһишә өјрәнмәјә чан атаһи вә бизи дә һәмһишә өјрәнмәјә чағыран бөјүк сәнәткарын өзүнүн елһи, әдәби вә бәһһи ирси хүсусилә Јахын Шәрг вә әрәб өлкәләри мусигисинин инкишафы үчүн чох әһәмијјәтлидир. Бәстәкарын әсәрләринин, о чүмләдән даһа чох «Аршыһ мал аһан»ын үмумийәтлә харичдәки, еләчә дә Јахын Шәргдәки кениш шөһрәтинни мәнз бунуһла иһаһ етмәк лаһымдыр.

Мәшһур бир әһнаһәдә Антејһи гејри-ади гүдрәтини онун ајағларыны торпаға дајаһасында, торпагла бағлығында көрүрләр. Үзејир һачыбәјов өзү дә бу мүгајисәһи сеһирди вә бәстәкарын күчүнү—гүвәһини онун

халг һәҗатына, халг сәнәтинә бағлылығында көрүрдү. Биз бөјүк Үзејир җарадычылығындан бу Антеј гүдрәтинин сирләрини һәлә чох өјрәнмәлијик.

1975

МӘММӘДСАДЫГ ӘФӘНДИЈЕВ⁶⁶

«Короғлу» операсынын тамашаја гојулмасы бәдини гуручулуғ чәһәсиндә парлаг гәләбәдир. Азербайҗан Совет Сосиалист мәдәнијәтинин, онун идеја-җарадычылығ күчүнүн вә инчәсәнәтдә хәлгилијин мүтәмади јүксәлишинә ајдын мисалдыр.

...Истеҗадлы бәстәкар Үзејир һачыбәјов Азербайҗан халғынын гәһрәманығ кечмишини көстәрмәк үчүн ән парлағ вә чәзибәдар халг епосу образына—сәвимли халг гәһрәманы Короғлу образына мүрачиәт етмишдир. Азербайҗан халғында Короғлунун ады икидјијин вә халға бәсләнилән һүдудеуз мәһәббәтин символудур.

...Халг епосунун зәнкин хәзинәсиндән Үзејир һачыбәјов јалныз бир епизоду алмыш, либреттону Мәммәд Сәид Ордубади илә биркә ишләмиш, Азербайҗан мусиги фолклорунун өјрәнилмәси ишинә чидди төһфә вермиш вә халг җарадычылығына абидә учалтмышдыр.

Јени «Короғлу» операсынын дәјәри мәһз бәстәкарын бизә әлә тәгдим етдији зәнкин халг мусигисинин, халг маһны вә мотивләринин көзәллијиндәдир.

Јени операнын хәлгилији ондан ибарәтдир ки, әсәрин мусигиси әфсанәви халг гәһрәманы Короғлунун әсил маһнылары үзәриндә гурулмушдур ки, онун дили өз ајдынлығына, садәлијинә вә ифадәлилијинә көрә һамыја бир бу гәдәр ашлашығлыдыр.

Үзејир һачыбәјов мусиги фолклору элементләри илә јүксәк бәстәкарлығ техникасыны үзви сурәтдә бирләшдирмәк бачарығы сајәсиндә Азербайҗан операсынын сонрақы инкишафында шәксиз нүмунә олан јүксәк кејфијәтли мусиги әсәри јаратмышдыр.

1937

ВӘЛИ ӘМӘДОВ⁶⁷

Түркмәнистанын профессионал мусиги мәдәнијәтинин бешији башында дајананларын чәркәсиндә биз Үзејир һачыбәјовун адыны һөрмәтлә чәкирик.

җашадығымыз һәр ил сүбут едир ки, Үзејир һачыбәјовун өлмәз ирси өлкәмизин милли республикаларында профессионал мусигинин инкишафына бөјүк тәсир көстәрмиш вә көстәрир.

Биз мусигидә зәнкин халг фолклорундан истифадә олунмасында онун дәјәрли методуну вә усталығыны гејд едирик. Үзејир һачыбәјов өз җарадычылығы илә доғма торпаға бағлы олан көркәмли Азербайҗан сәнәткарыдыр. О, Азербайҗан тәбиәтинин шеҗијәтинни, доғма халғынын зәнкин дахили аламини, Азербайҗан халг мусигисинин мисилсиз сәрвәтләрини сәмимијәт, реал чизкиләр вә һәрарәтлә тәрәннүм етмишдир. Бунун сајәсиндәдир ки, Үзејир һачыбәјов түркмән халғынын да кениш тәбәғәләринә јахын вә доғмадыр.

Үзејир һачыбәјовун ады республиканын һәр јериндә дәрин һөрмәт вә етирамла чәкилир. Бизим Академик Опера вә Балет театрынын сәһнәсиндә бәстәкарын «Короғлу» операсы бөјүк мүвәфғијәтлә тамашаја гојулмушдур. Онун никбин руһлу «Аршың мал алан» мусиги-ли комедијасы нечә илләрдир ки, даим бөјүк мүвәфғијәтлә тамашаја гојулур, инсанлара севинч бәхш едир. Үзејир һачыбәјовун әсәрләри һәм профессионал артистләр, һәм дә мусиги мәктәбләринин шакирдләри тәрәфиндән ифа едилир.

ФИРӘНКИЗ ӘМӘДОВА⁶⁸

ИНЧӘСӘНӘТӘ ХИДМӘТ

Мәнә ғысамүддәтли актјорлуғ сәнәтимдә бир чох партијалары охумағ мүјәссәр олмушдур. Анда вә Дездемона, Нәркиз вә Күлзар, Ануш вә Моро, Күлчөһрә вә Севил, Микоела вә Сола кими мүхтәлиф образлар. Лакин мәним хусуси сәвимли партијам вар, о мәним варлығыма дахил олмуш, о мәним гәлбимдә сәһнәдә алғышлардан сонра да узун мүддәт јашајыр. Бу Никар образыдыр.

«Короғлу» операсы сонунчу нотуна гәдәр мәним хошума кәлир. Тәнтәнәли гәһрәмани увертүранын сәсини ешидәндә дахилән һәјәчан кечирирсән вә мән билирәм јүксәк, әсил җарадычы әһвали-руһијә бу тамашада әсас партијанын ифачыларындан тутмуш хористләрә гәдәр һәр бир иштиракчыны чәлб едир. Әлбәттә, јүксәк марағ-

лы эсэрлэ танышлыг динлэјичилэри дә мәфтун едир. Јох, онлары арасында неч вахт биканэ адам көрмэк олмаз. Көзэл мусиги тамашачыларын һамысыны валех едир, онлары операнын гәһрәманлары илә бирликдә һәјәчанландырыр.

«Короғлу» һаггында данышаркән Рөвшән образынын ифачысы көзэл мүғәнни, тәкраредилмәз тәфсирчи Бүлбүлү гејд етмәмәк мүмкүн дејил. Ону һејрәтсиз динләмәк мүмкүн дејилдир. Бу бизим зәманәмизин көркәмли мүғәнниси иди. Кәнч актјор нәсли үчүн Бүлбүлү јарадычылығы даим инчәсэнәтә мәнәббәт, халгын рифаһы намиңә ишләмәк нүмунәси олачагдыр.

Чох вахт кечмишдир, даһа узун заман кечәчәк, лakin «Короғлу» даим јашајачаг вә јени актјор нәсли өз динлэјичиләри гаршысында Узејир һачыбәјов јарадычылығынын јени дәринликләрини ачагаглар.

1962

ӘММӘД ЖУБАНОВ⁴⁹

У. һачыбәјов јалныз Азәрбајчан професионал мусигисинин дејил, һәмчинин о дөврдә јени формалашмаға башлајан дикәр милли мэдәнијјәтин дә ата-сы сајылмалыдыр. Азәрбајчан бәстәкары чох бөјүк диггәтлә газах мусиги инчәсэнәтинин илк аддымларыны исләјирди. Газахыстан Азәрбајчандан узагдыр, лakin мән чүр'әт едиб дејә биләрәм ки, бизим вәтәндә Узејир һачыбәјовун эсәрләри Азәрбајчанда олдуғундан аз популар дејил.

1961

АББАС ЗАМАНОВ⁵⁰

АЛОВЛУ ПУБЛИСИСТ, БӨЈҮК ДРАМАТУРГ

Әсримизин онунчу илләриндә Узејир һачыбәјов «Чаванлара хитаб» адлы мөғаләсиндә јазырды: «Инди чамаат арасында, әләхүсус чаванлар арасында вәтәндән, милләтдән данышмаг дөб дүшмүшдүр. Бу, пис дөб дејилдир, анчаг, бу сөнбәтләр чох заман бош данышглардан ибарәт олур.

Еј вәтәнпәрәст олмаг истәјән чаванлар, гулағларынызы ачын, һуш-куш илә дедикләримә диггәт еләјин. Вәтәнпәрәст олмаг үчүн үч шәрт вачибдир. Биринчиси будур ки, вәтәнпәрәст олмаг истәјән шәхс кәрәк өз вәтәнини, онун тарихини, әдәбијјатыны, чоғрафијасыны јашыча билсин; икинчиси будур ки, кәрәк о шәхсин бир пешасы олсун, өз әмәлләри илә вәтәнә бир хејир верә билсин; үчүнчүсү будур ки, кәрәк о, өзүнү вәтәнә фәда етмәкдән горхмасын.

О шәхсдә ки, бу үч шәрт јохдур, онун вәтән барәсиндә данышығы наггаллыдыр».

Бөјүк бәстәкарын зәнкин һәјат јолуна нәзәр салдыгда инанырсан ки, о, бу сөзләри башгаларына әхлаг дәрси вермәк үчүн јазмамышдыр, бу сөзләри о, өзүнүн шәхси һәјат мәчәлләсиндән кәтүрмүшдүр.

Узејир һачыбәјов бу үч шәртин үчүнү дә өз симасын сых бирләширмиш, истәр халгын үрәјинин дәринликләриндән ахыб кәлән мусигисиндә, истәрсә дә әдәби јарадычылығында онлара дөнмәдән әмәл едәрәк доғма Азәрбајчанын тәрәггиси, сәадәти вә истиглаллијјәти уғрунда Фәһад кими күлүнк чалмыш, заманын сынағларундан чыхан зәнкин бир ирс гојуб кетмишдир.

Узејир һачыбәјов ичтимаи һәјат сәннәсиндә гәдәм гојдуғу илк илләрдә јазычы-публисист кими фәалијјәт кәстәрмишдир. Мусиги саһәсиндә һәлә өз истәдадыны сынамајан, бәлкә дә бәстәкар олмаг хәјалына дүшмәјән Узејир һачыбәјов бу илләрдә Азәрбајчанда вә еләчә дә бүтүн Гафгазда, Јахын Шәрг өлкәләриндә мәшһур бир журналист кими танынмышдыр. Әсримизин әввәлләриндә о, М. Шаһтахты, Ч. Мәммәдгулузадә, Н. Нәриманов, Әмәр Фаиг Не'манзадә вә башгалары илә бирликдә Азәрбајчан мәтбуатынын үслубуну, идеја истигамәтинин, инкишаф јолларыны мөјјәнләширән шәхсијјәтләрдән бири олмушдур.

О заман У. һачыбәјовун публисистика саһәсиндә чошғун фәалијјәт кәстәрмәси тәсадүфи бир һәвәс дејилди. 1905-чи ил ингилабы дөврүндә вә сонраки илләрдә Русијада, еләчә дә Азәрбајчанда чаризмә вә онун истинад етдији мүртәчә гүввәләрә гаршы өлүм-дирим мүбаризәләри кедирди. Бу мүбаризәләрдә зәһмәткеш халгын тәлеји һәлл олунурду. О заман мәтбуат бу мүбаризәләрин һәгиги трибунасына чеврилмишди. Әдәбијјатын ән фәал, ән күтләви жанры олан публисистика бу трибунанын зәһмәткеш халга әсас тә'сир васитәси иди.

Мүтәрәгги публицистика өз гуртулушу уғрунда «Олум, ја өлүм!»—дејә баш галдыран зәһмәткеш синифләре досту илә дүшмәнини сечмәкдә көмәк едир, онлары синфи дөјүшләрин дүз истигамәтинә, макистрал јолуна доғру јөнәлдирди. Ү. Һачыбәјову лап кәңч јашларындан публицистикаја чәкән мәнз бу чәһәт иди.

О вахт гәзетләрдә «Филанкәс» имзасы илә нәшр едилән «Ордан-бурдан» сәрләвһәли фелјетонлары охучулар сабирсизликлә көзләјирдиләр. Чәсарәтлә тәсдиғ етмәк олар ки, «Филанкәс» «Молла Нәсрәддин»ин силаһдашы вә мәсләк досту иди. Онларын о заманкы публицистик әсәрләрини изләдикдә ајдын олур ки, «Молла Нәсрәддин» илә «Филанкәс» бир чәһәннин әскәрләри, бир јолун јолчулары олмушлар.

Бу чәһә—зәһмәткеш халгын чәһәси, бу јол—зәһмәткеш халгын мадди-мәнәви гуртулуша, ишыглы кәләчәјә, маариф вә мәдәнијјәтә доғру әзмлә ирәлиләдији јол иди. Чәлил Мәммәдгулузадә илә Үзејир Һачыбәјовун бүтүн һәјатлары боју чох јахын дост олмалары да һәмнин бу әгидә бирлијиндән доған һәгиғи достлуг иди.

Чәлил Мәммәдгулузадә кими, Үзејир Һачыбәјовун да публицистикасынын фәрди үслубунун әсасыны мұасирлик, ингилабы пафос, мүдриқ халг јумору, дүшмәни сонсуз нифрәтлә, достун гүсурларыны исә үрәк ағрысы илә тәнгидә тутмағ кими хүсусијјәтләр тәшкил едирди. Бүтүн бунлара көрә милли публицистикамызын тарихиндә Ү. Һачыбәјовун публицистикасы ән фәхри јерләрдән бирини тутур.

Азәрбајчан драматуркијасынын инкишаф тарихиндә Үзејир Һачыбәјовун мөғҗеји даһа бөјүкдүр. Дүңја мәдәнијјәти тарихиндә бәстәкарлығла драматурғлугу өз симасында Ү. Һачыбәјов кими бирләшдирән вә һәр икисиндә дә ејни дәрәчәдә мұвәффәғ олан сәнәт адамларыны бармағла саямағ олар. Үзејир Һачыбәјов бүтүн опера вә оператталарынын мәтнләрини демәк олар ки, өзү јазмышдыр. Мусиги әсәрләринин либреттоларыны јарадаркән о, Азәрбајчан милли фолклорунун түкәнмәз хәзинәсинә тез-тез мұрачиәт едирди. Ү. Һачыбәјов ингилабдан әввәл бәстәләдији «Лејли вә Мәчнун», «Шаһ Аббас вә Хуршудбану», «Әсли вә Кәрәм», «Һарун вә Лејла» операларынын либреттоларыны ејни адлы халг дастанларындан истифадә едәрәк јазмышдыр. Бу операларын мәтнләринин ишләнмәси көстәрир ки, бәстәкар Азәрбајчан фолклорунун маһир биличиси олмушдур.

Мусиги әсәрләринин әдәби мәтнини јазаркән Ү. Һачыбәјов классик әдәби ирсимиздән дә усталығла истифадә едирди. Мәсәлән, о, «Лејли вә Мәчнун» операсынын либреттосуну јаздығы заман дастанын халг варианты илә јанашы, Фүзулинин ејни адлы өлмәз поемасындан да бачарығла истифадә етмишдир. Нәтичәдә Фүзулинин фүсункар лирикасы илә Үзејирин үрәкләри охшајан мусигиси әл-әлә, сәс-сәсә верәрәк көзәл бир сәнәт абидәси јаратмышлар. Елә бир абидә ки, јетмиш илә јахындыр өз тәрәвәтини итирмир, динләјичиләрин руһуну, зөвгүнү охшајыр, өзү јашајыр, онлары да јашадыр.

Бәстәкарын «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан» оперетталары камил мусиги әсәрләри олмағла бәрәбәр, һәм дә камил драм әсәрләридир.

Үзејир Һачыбәјов мусигили комедијалары үчүн јаздығы либреттоларда драматик вә комик эпизодлары фөвгәләдә бачарығла бирләшдириб халгын шүүрунда дәрин көк салан, зәнкин сурәтләр галерејасы јаратмышдыр. Һәр јени нәсил онун бу галерејасындан өз пајыны көтүрүр, тәкаролунизм сурәтләриндән ибрәт дәрси алыр.

Бәстәкар Үзејир Һачыбәјовла драматурғ Үзејир Һачыбәјов һәмишә бир-бирини тамамламышдыр. «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын газандығы дүңја шөһрәтинин јарысы чазибәдар мусигининдирсә, јарысы усталығла гурулмуш драматик либреттонундур. Ејни фикри мұәјјән дәрәчәдә бәстәкарын башға мусиги әсәрләри һағғында да демәк олар.

Үзејир Һачыбәјов өз халгы илә бағлы олан, өз халгы үчүн јазыб-јарадан өлмәз сәнәткарлар нәслинә мәнсуб шәхсијјәтләрдәндир. Онун һәм көзәл мусигисиндә, һәм дә зәнкин әдәби ирсиндә халгын мүдриқ фәлсәфәси, милли варлығы, дүз илгары, сәси, нафәси, бир сөзлә, халгын өзү рәсм едилмишдир. Буна көрә халг јашадығча Үзејир Һачыбәјов да јашајачағ, онун зәнкин мусиги вә әдәби ирси әсрләрдән-әсрләрә кечиб бир-бирини әвәз едән нәсилләрә вәтәнсәвәрлик, мәнәви паклык, халг иши уғрунда фәдакарлык кими јүксәк бәшәри кејфијјәтләр ашылајачағдыр.

КЭНЧ БЭСТӘҚАРЛАРЫН ҺӘССАС ТӘРБИЈӘЧИСИ

Профессор Үзејир Һачыбәјовун гајнар фәалијәти республикамызын мусиги һәјатынын бүтүн саһаләрини әһәтә едирди.

Үзејир Һачыбәјов бәјүк јарадычылыг вә ичтимаи иш апармагла бәрәбәр, һәм дә бир сыра мүәссисәләрә— Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Азәрбајчан Иччәсәнәт Институтуна, Азәрбајчан Дәвләт Консерваторијасына, Азәрбајчан Совет Бәстәқарлары Иттифагына башчылыг едирди. Беләликлә о, елми ишчиләрин рәһбәри, Азәрбајчанын кәнч бәстәқарларынын вә бир чох мусигичиләринин һәссас тәрбијәчиси вә мәсләһәтчиси инди.

...Азәрбајчанда елә бир бәстәқар јохдур ки, о, бу вә ја дикәр чәһәтдән Үзејир Һачыбәјов мәктәбинин јарадычылыг принципләринин хејрхәһ тәсирини һисс етмиш олсун. Бәзиләри биләваситә Үзејир синфиндә охумуш, бәзиләри дә Һачыбәјовун рәһбәрлији алтында Азәрбајчан халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмишдир. Бу мүнүм нәзәри фәнни Азәрбајчан бәстәқарларынын бүтүн јарадычылыг ишини истигамәтләндирди. Республикамызын бүтүн мүасир бәстәқарлары Азәрбајчан мусигисинин классики Үзејир Һачыбәјовун әсәрләри илә тәрбијәләнмиш вә инди дә тәрбијәләнир.

Бәстәқарлар Иттифагында јени әсәрләрин динләнилмәси вә музакирәси заманы Ү. Һачыбәјовун чыхышларынын бәјүк тәрбијәви вә истигамәтләндиричи әһәмијәти олмушдур. Бәстәқар Һачыбәјову тәңгидчи-мүәллим Һачыбәјовдан ајырмаг чәтиндир. Оун әсәрә вердији гижмәт бәзән чох сәрт олса да, һәмишә принципнал методики чәһәтдән әсаландырылмыш олурду. Ү. Һачыбәјовун тәләби о иди ки, әсәр ајдын изаһ едилсин. Бәстәқарлар Иттифагында динләјиш заманы бәзән башланан гызғын мубаһисәләр Үзејирин чыхышында өз дүзкүн һәллини тапырды. Нечә дејәрләр, оун чыхышындан сонра һәр шеј өз јерини алырды. Үзејир Һачыбәјов бурада да бәјүк вә һәссас мүәллим кими һәрәкәт едирди.

Үзејир Һачыбәјовун узун илләр боју рәһбәрлији сәјәсиндә Азәрбајчан Бәстәқарлар Иттифагы артыг бәјүк

профессинал тәшкилата чеврилмиш, өз дахилиндә, ән мүхтәлиф жанрларда әсәрләр јарадан бәстәқарлары бирләшдирмишди.

Һәлә 1938-чи илдә Москвада Азәрбајчан иччәсәнәт онкунлүјү, сонралар 1944-чү илдә Тбилисидә кеңирилән Загафгазија халгларынын мусиги онкунлүјү заманы Азәрбајчан мусиги иччәсәнәти пајтахты вә бүтүн Совет Иттифагынын мусиги ичтимаијәтинин бәјүк рәғбәтини газанмышды...

Истедадлы Азәрбајчан бәстәқарларынын бәјүк бир нәсли Үзејир Һачыбәјовун мәһсулдар фәалијәтинә ән јахшы сүбүтдур.

Үзејир Һачыбәјовун әсас һәјәт принципи мусигидә хәлгилик иди, о, бәстәқарлыг фәалијәтинин бунсуз тәсәввүр етмирди. Һәр бир сәнәткар өз һәјатыны халга хидмәтә һәср етмәлидир, дејирди.

Ү. Һачыбәјов мусигидә хәлгилији халг мусигисинин руһуна вә үслубуна дәриндән вә үзви сурәтдә мүдахилә етмәкдә, халг мусиги дилинин ганунларыны мүкәммәл баша дүшмәкдә вә билмәкдә көрүрдү. О даим бәстәқарлар халг мусигисини севмәји, горумағы вә онлардан өјрәнмәји мәсләһәт көрүрдү. Бәстәқар һәм дә өз тәләбәләрини халг мусигисини нүмунәләрини кор-коранә тәқрар етмәкдән, јамсыламагдан чәкиндирир, онлары бу мусигијә сәтһи јанашмагдан горујурду.

Ү. Һачыбәјов узун илләр боју өз јарадычылыг фәалијәти нәтичәсиндә әмин олмушду ки, халг мусигисинин әсасларына—ладларына, оун түкәнмәз интонасија зәнкинлијинә јијәләнмәдән, халгла оун баша дүшәчәји мусиги дилиндә данышмаг мүмкүн дејил..

«Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәринин мүгәддимәсиндә Ү. Һачыбәјов бу мәсәләдән бәһс едәрәк јазырды: «... Азәрбајчан халг мусигисинин әсасларыны өјрәнмәк саһәсиндәки ишимин бир бәстәқар олараг, мәннин үчүн әмәли әһәмијәти о олду ки, мән «Короглу» операсыны јаздым.

Јарадычылыгларынын чичәкләндији дөврдә, чох кәнч икән вәфәт етмиш бәстәқарлардан Асәф Зейналлы, Һачыага Нәмәтов вә Мәммәд Исафилзәдә Үзејир Һачыбәјов мәктәбинин јарадычылыг принципләринә ујғун бир сыра әсәрләр гојуб кетмишләр. Г. Гарајев, Ч. Һачыјев, С. Рүстәмөв, Ә. Бәдәлбәли, Нијази, С. Һачыбәјов, Ф. Әмиров, С. Әләскәров, Ә. Аббасов, Ч. Ч. Чаһанкиров, А. Бабајев, М. Әһмәдов, Ә. Һүсәјнзәдә, А. Рзајев, Ш. Ахундова вә

башгалары Азербайжан мусигисинин тәрәггиси намина фәал чалышырлар.

Үзејир һачыбәјовун јетиширдији Азербайжан инчәсәнәт хадимләри Ә. Һәсәнов вә К. Сәфәрәлијева, әмәкдар мұәллимләр Ф. Сәмәдова вә Ф. Зејналова, нәзәријәчиләрдән М. Исмајылов вә Ә. Елдарова мусиги мәдәнијәтини јүксәлтмәк үчүн чох иш көрүрләр. О. Николскаја, К. Бурштејн, А. Карнитскаја, З. Стелник кими бәстәкарлар да Ү. һачыбәјовун рәһбәрлији илә Азербайжан халг мусигисинин ганунларыны өјрәнәрәк бир сыра Азербайжан халг маһнылары вә рәгсләрини ишләмиш вә халг мөвзулары әсасында орижинал әсәрләр јаратмышлар.

Бөјүк уstad, нәзәријәчи, бәстәкар-тәрбијәчи Үзејир һачыбәјовун јарадычылыг принципләри нәдән ибарәтдир? Онун әсәрләринин үмумхалг мәһәббәти газанмасынын сәбәби нә иди?

...Сәрбәст гурулмасына вә мусиги фактурасынын мүрәккәб олмасына бахмајараг, «Короғлу» операсы Азербайжан динләјичиләринә Азербайжан халг маһны вә мелодияларыны ејнилә тәкрар едән бәзи әсәрләрдән даһа јахшы чатыр, чүнки «Короғлу» операсы халгын доғма мусиги дилиндә јазылмышдыр...».

Даһа сонра о гејд едирди ки, «... халг үчүн ајдын бир мусиги дилиндә әсәр јазмаг истәјән бәстәкар халг ладларында мусиги бәстәләмәк ганунларыны әсаслы сурәтдә билмәдән чох чәтин ки, динләјичиләрин јүксәк бәдни тәләбини өдәјә билсин».

...Үзејир һачыбәјовун өз һәјаты халга хидмәт нүмунәси иди. Өз әсәрләриндә о, халгла онун өз дилиндә данышырды вә халг да өз севимли бәстәкарыны јүксәк гижмәтләндирирди. Азербайжанда елә бир кушә јохдур ки, орада Үзејирин көзәл мелодиялары охунмасын. Бу мелодиялар чох орижинал олуб, санки халгын өзү тәрәфиндән јарадылмышдыр...

Һачыбәјов елми әсәринин күчү ондадыр ки, бурада ирәли сүрүлән бүтүн фикир вә дәлилләр Азербайжан халгынын мусиги тәчрүбәсини билаваситә јекунлашдырыр...

Азербайжан мусиги үслубунун тәмизлији уғрунда, онун мусиги дилинин руһуну вә маһијәтини сахламаг уғрунда мүбаризә апаран Үзејир һачыбәјов милли мәһдудиятә гаршы чыхыш едир, Азербайжан мусигисинин инкишафыны тәчрид едилмиш һалда дејил, рус халгынын

мусиги мәдәнијәти илә сых әлагәдә көрүрдү...

Бир бәстәкар, тәрбијәчи мұәллим кими Ү. һачыбәјов һәмишә јүксәк идејалы, техники чәһәтдән јеткин, өз һисс вә фикирләри илә халга јахын әсәрләр јаратмаг мөвгејиндә дурурду.

Үзејир һачыбәјов бәстәкарларымыздан өз дүнја көрүшләриндә вә мұһакимәләриндә принципал олмағы, доғма зәмин үзәриндә мөһкәм дајанмағы, Азербайжан мусигисини һәртәрәфли инкишаф етдирмәји, бөјүк дөврүмүзә лајиг јүксәк идејалы әсәрләр јаратмағы тәләб едирди.

1948

МИРЗӘ ИБРАҺИМОВ²²

ОНУ ДҮШҮНӘРКӘН...

...Үзејирбәј сәнәтин гүдрәт вә мәһнасыны онун халга хидмәтиндә, габагчыл ичтимаи идеаллары тәрәннүм етмәсиндә көрән бөјүк сәнәткарлардан иди. Биз сәнәт вә мәдәнијәт аләминдә һәгиги хәлгилик нәдир дејәнләрә, «Үзејирә бахын, онун әзәмәтли вә зәнкин јарадычылығына бахын, әсил хәлгилик будур!»—дејә чаваб вермәлијик.

Һәлә ингилабдан габаг Азербайжанда бәј, хан, буржуа, капиталист зүлмү вә чаризмин агыр мұстәмләкә сијасәти һөкм сүрдүјү бир заманда Үзејир һачыбәјов демократик вә мүтәрәгги фикирләри тәблиғ едир, дин, мөвһумат, зүлм вә әдаләтсизлик әлејһинә олан әсәрләр јазырды.

Бизим үчүн бөјүк бир хошбәхтлик вә ифтихардыр ки, Азербайжан опера сәнәти вә мусиги театрынын әсасыны, заманын габагчыл фикирләрилә јашамыш бир адам гөјмушдур.

Мүасир Азербайжан мусигисинин атасы олан Үзејир һачыбәјов милли мәһдудиятә билмәзди. Бүтүн халгларын мүтәрәгги мәдәнијәтини һөрмәт вә мәһәббәтлә гаршыларды. Хүсусилә бөјүк рус халгынын зәнкин мәдәнијәтини вә инчәсәнәтини о, түкәнмәз бир мәһәббәтлә севирди.

Ленин Партијасы, Совет дәвләти Үзејир һачыбәјовун јарадычылығында тамамилә јени бир дөвр ачды. Онун јүксәк зирвәјә галхмасы үчүн лазым олан шәрәнт ја-

95

ратды. Халглара һәгиги азадлыг вә тәрәгги кәтирән социалист ингилабы, Ленинни өлмәз идејалары Үзејир јарадычылығына јени руһ, јени ганад верди.

Азәрбајчан сәнәт хәзинәсинин парлаг инчиси олан «Короглу»ну о, совет дәврүндә јаратды.

Үзејир совет халгынын Вәтән мұһарибәсиндә гәһрәмәнлығыны бөјүк тарихи ишләрини вә әмәјини һәгиги илһамла тәрәннүм едән әсәрләр, маһнылар јаратмышдыр. Үзејирин кечдији јол, ону Коммунист Партијасы сырдаларына кәтириб чыхарды.

Совет һөкүмәти вә Ленин партијасы Үзејир һачыбәјовун хидмәтләринә бөјүк гижмәт верди. О, Ленин ордени, Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени вә медалларла тәлтиф едилмиш, илк дәфә Дөвләт мұкафаты лауреаты вә ССРИ халг артисти адыны алмышдыр. О, Азәрбајчан ССР халг артисти, Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын һәгиги үзүв, ССРИ Али Советинин депутаты иди. Белә бир шәрәфи өз сағлығында көрмүш сәнәткар аз-аз тапылар.

Үзејир һачыбәјовун әсәрләриндә дилә кәлән, данышан халгын әмәлләри вә һәјатыдыр. О, һәјат, јашамаг, мұбаризә әлүдәси олан бир сәнәткар иди. Онун һаггында дүшүнәркән ачмаг һәјатдан, мұбаризәдән, јаратмагдан, халга хидмәт етмәкдән данышмаг олар. Үзејирин бүтүн зәнкин һәјаты вә јарадычылығы хәлгилијин, халга сәдагәтлә хидмәт етмәјин парлаг тимсәлдыр. Үзејир сәнәт әләминә гәдәм гојдуғу илк күндән та сон нәфәсинә гәдәр тутдуғу јола садиг галмыш бир сәнәткардыр. Онун јарадычылығындакы вә шәхсијәтиндәки камиллик, тамлыг, һеч бир тә'сирин поза билмәдији јүксәк бир кејфијәт иди. Онун халга олан сонсуз е'тимады вә мәнәббәти бүтүн дүшүнчәсинә һаким иди.

...Үзејир һачыбәјовун зәнкин бир ирси ичәрисиндә онун «Әр вә арвад» (1909-чу ил), «О олмасын, бу олсун» (1910-чу ил), «Аршын мал алан» (1913-чу ил) оперетталары хүсуси јер тутур. Бу оперетталарын әдәби мәтнини дә Үзејир јазмышдыр. Онлар Азәрбајчан драматуркијасынын гижмәтли сәһифәләрини тәшкил едир. Бу әсәрләрдә Үзејир классик комедијанын ганунарлыны давам етдирәрәк, садә вә тәбии бир сүжет дахилиндә ојнаг вә чанлы һадисәләр, характерләр јаратмышдыр. Онун комедијалары Гогол вә Мирзә Фәтәли Ахундов комедијалары кими дәрјин ичтимаи мә'ня вә әхлаги принцип үзәриндә гурулмушдыр. Үзејирбәј өз комедијаларында Азәрбајчан драмасынын ән габагчыл вә мүтәрәгги

ән'әнәләрини давам етдирмишдир. Хүсусилә о, Мирзә Фәтәли Ахундов, Нәчәфбәј Вәзиров вә Һагвердијев театрынын јолуну јекәнә дүзкүн јол һесаб етмиш вә онун әдәби стил вә тәләбләрини әсас көтүрмүшдүр.

...«Идеја вә әхлаги принципи» олмајан әсәрләри Үзејир сәнәт әсәри һесаб етмирди. Бу тәләби о ејни дәрәчәдә, һәм мусиги театрынын, һәм дә фачиә вә драманын гаршысында гојурду... Үзејир, ичтимаи тәрбијә васитәси олараг драманын да, фачиәни дә, комедија вә мусиги театрынын да бөјүк әһамијәттини гејд едир вә көстәрирди ки, бүтүн бу сәнәт нөвләрини һәртәрәfli никишаф етдирән халг камил мә'нәви һәјатла јашајан, даһа артыг инкишаф етмиш бир халгдыр.

...Үзејирин өз мусигили комедијалары јүксәк идеја-лы сәнәт әсәрләринин нүмунәси иди. Бу әсәрләрдә көһнә мұһит, буржуа-мүлкәдар мұһитинин даркөрүшлү, гаранлыг, керилик вә чәһаләти ифадә едән адамлары истәһза объекти олмушду. Чүрүк вә паразит әхлаг саһиби Мәшәди Ибад, јабанчы дин вә адәтләрә гул кими сәчдә едән Рза бәј, күтбәјин вә дар дүшүнчәли милләтчи һүсејнгулу бәј, вәйши чанһил гочу Әскәр, чиби бош (башы ондан да бош), лакин көһнә бәјлији илә фәхр едән Солтан бәј вә башгалары... Үзејирин јаратдығы типләр гәләрәјасы бунлардыр. Өз комедијаларында Үзејир көһнәлијин дәврүнү, заманын кечирмиш көһнә дүшүнчә, тәсәввүр, адәт вә ән'әнәләрини гаты дүшмәни кими чыхыш едирди. О, Сәрвәр вә Күлназларын, Әскәр вә Күлчәһрәләрин симасында јенилији, һәјатын јени шәклини алгышлајырды. Онун мұдафиәсинә галхырды, көһнәлији өлдүрүр, мәһв едирди. Бүнөврәси чатламыш, лакин зорла сахланан дивары күч вериб учурурду. Һәм дә Үзејир үмумијәтлә һәр чүр «јенилијин» тәрәфдары оланлардан дејилди. О халг үчүн, кениш зәһмәткеш тәбәгәләр үчүн фәјдалы вә зәрури олан јенилији тәрәннүм едирди. Бу чәһәтдән онун «Тәрәгги» гәзетиндә чап олунмуш фелјетонлары мұәјјән дәрәчәдә комедијаларындакы идејалары даһа ајдын анламаға көмәк едир. Бу фелјетонларында о, халг күтләләринин тәрәфини сахлајыр, лап ашағылара нәзәр салыр.

Үзејир сәнәт васитәсилә өз һәјатыны халгын хидмәттинә вермишдир. О, јарадычылығында һәмзишә бөјүк бир мәс'улијәт һисс едән сәнәткар иди. Мөвзүја чидди вә дәрјин мұнасибәт, ону кәркин бир зәһмәтлә ишләмәк Үзејирә хас олан кејфијәт иди. Чүнки о, сәнәтә вә хү-

сүсән театра бир ојунчаг, јункүл әләнчә васитәси кими дсјил, јүксәк идеја-тәрбијәви әһәмийјәти олан бир мәктәб кими бахырды. Анчаг белә бир сәнәткар Азәрбајчан операсынын шаһ әсәри олан «Короғлу» кими әлмәз бир әсәр јарада биләрди. Бәшәр тарихинин көрмәдији јүксәк идејаларла јашајан вә анчаг халга хидмәт етмәк кими мүгәддәс бир мәгсәд таныјан совет сәнәти вә театрынын кәнч јарадычы нәсли совет әсринә лајиг әсәрләр јаратмаг јолунда чалышаркән Узејир һачыбәјовун ашағыдакы сөзләрини хатырлајачаг, даһа артыг чиддијјәт вә илһамла өз бөјүк јолунда ирәлиләјәчәкдир.

«Театр ичтимаи һәјәтын ајнасы, сәнәтин мә'бәдидир».

1948

АВЕТИК ИСААҚЈАН⁵³

— Јүксәк исте'дадлы бәстәкар Узејир һачыбәјову Азәрбајчанда олдуғу кими, Ермәнстанда да сеvir вә гиймәтләндирирләр. Оун јарадычылығы ермәни халгынын үрәјинә дәриндән чатыр. Кезәл «Короғлу» операсы Јереванда кестәрилән күн Шәрг мусигисини севән ермәни халгы үчүн бајрама чеврилир.

Һачыбәјов өз диггәтәшәјан операларны јазаркән кезәл вә зәнкин Азәрбајчан халг мусигисиндән истифадә етмишир. Бу мусиги һәмишә ермәни халгына јакын вә доғма олмушдур. Бу мусиги Азәрбајчан вә ермәни халгларыны бирләширән үрәк телләридир.

Һачыбәјов Азәрбајчан мусиги инчәсәнәтинин—операнын, хорун, Шәрг оркестринин тәмәлини гојдуғуца вә Шәрг мусигисини кезәл билдијинә көрә Гафгаз мусиги мәдәнијјәтинин ән көркәмли сималарындан бири сајылып.

1965

МӘММӘДСАЛӘҢ ИСМАҢЫЛОВ⁴⁵

ГАҢҢЫКЕШ МҮӘЛЛИМ

...1930-чу илдә Азәрбајчан Дөвләт Консерваториясы һазырлыг шә'бәсинин (фәһлә факултәсинин) тәләбәси олдум. Консерваторияја дахил оларкән

мәни Узејир һачыбәјов өзү имтаһан еләди (гәбул комиссиясынын сәдри иди). Һәмин күн бөјүк мусигичи илә шәхси танышлыгдан нә дәрәчәдә севиндијими изаһ едә билмирәм.

Јашымын чох олмасына бахмајараг (16 јаш мусиги илә мәшғул олмаға башламаг үчүн тәбини ки, чох иди) Узејир һачыбәјов хаһишими нәзәрә алараг мәни скрипка синфинә гәбул етди.

Бир гәдәр сонра Узејир һачыбәјова мә'лум олду ки, мән тар да чала билирәм. Мәни динләдикдән сонра (динләјишдә Гурбан Пиримов, Мансур Мансуров, доктор Ионесјан да иштирак едирдиләр) мәнә мәсләһәт көрдү ки, тар синфиндәки мәшғәләләрә дә кедим. Тар чалмағым Узејир һачыбәјовун елә хошуна кәлмишиди ки, мәни һәтта республиканын рајонларына кедән концерт бригадаларынын тәркибинә дә дахил етди.

Сонралар, тарих-нәзәријјә факултәсиндә охујаркән Узејир һачыбәјовдан Азәрбајчан халг мусигисинин әсәсларыны өјрәндим. һачыбәјов һәмишә сә'ј едирди ки, оун мәшғәләләри јарадычылыг характери дашысын. Бу мәгсәдлә Азәрбајчан халг мусигисинин гануңларыны вә үслуб хүсусијјәтләринин даһа јакшы мәннимсәмәкдән өтүрү о, тәләбәләри мәчбур едирди ки, Азәрбајчан муғамлары үстүндә чидди үслубда мүхтәлиф мелодијалар бәстәләсинләр.

Консерваторияны битирән заман мәнә Узејир һачыбәјовун «Короғлу» операсына һәср олунмуш диплом иши јазмаг шәрәфи нәсиб олду. Узејир һачыбәјов вахтынын аз олмасына бахмајараг, ишими јазмаг үчүн һәмишә мәнә лазыми мәсләһәтләр верирди.

1946-чы илдә Бөјүк Вәтән мүһарибәси гәләбәминлә баша чатдыгдан сонра Узејир һачыбәјовун тәшәббүсү илә (Маркәзи Орду Гәраркаһынын командири, Совет Иттифагы маршалы И. С. Коневә мәктуб көндәрмишиди) мән ордудан тәрхис олундум вә вәтәнә гајытдым.

Узејир һачыбәјов аталыг гајғысы көстәрәрәк мәни Азәрбајчан ССР Елмләр Академиясында өзү рәһбәрлик етдији инчәсәнәт институтуна ишә гәбул етди. Оун рәһбәрлији илә ишләјән, һәлә о заман кәнч олан биз шакирдләри бүтүн гүввәминз вә сә'јимизлә Азәрбајчан халг мусигисини, оун тарихини вә нәзәријјәсини дәриндән өјрәниб тәдгиг едирдик.

Инди гејд етмәји лазым билирәм ки, даһи бәстәкарын елми-тәдгигат әсәри олан «Азәрбајчан халг мусиги-

снини асаслары» эсэрини Азербайжан дилинэ тэрчүмэ етмэк шэрэфи мэнэ нэсип олмушдур. Бу китаб Азербайжан халг мусигисинин хүсусийгэглэрини өйрэнмэк үчүл сон дэрэчэ гиймэтли бир эсэрдир.

Азербайжан халг мусигиси сәнэсиндэ Үзејир Һачыбэјовун елми-тэдгигат эһэнэлэрини давам вэ инкишаф етдирмэк она чох-чох борчлу олан һэр кэсин ишидир.

1976

САРА ИШАНТУРАЈЕВА⁵⁵

Өзбэкистан совет инчэсэнэтинин кечдији жола нэзэр саларкэн, биз онун бешији башында дајананларын, онун инкишафына төһфэ верэнлэрин чөркэсиндэ бөјүк Азербайжан бэстэкары Үзејир Һачыбэјовун да адыны бу күн ифтихарла чэкирик. Көһнө гэгэтлэрин сәһифэлэри белэ бир хэбэри бизим үчүн сахламышдыр. Дашкәндлилер Үзејир Һачыбэјовун Фүзулинин поемасы эсасында бэстэлэдији «Лејли вэ Мәчнун» операсыны һэлэ 1914-чү илдэ алгышламышдылар. Бу эсэр Өзбэкистан сәһнэсиндэ көстәрилдији илдэ Азербайжанын көркөмли актјору вэ режиссору Сидги Руһулла операнын гурулушуну вермиш, Мәчнунун ролуну ифа етмишди.

1924-чү илдэ «Лејли вэ Мәчнун» операнын өзбөк дилинде тамашаја гојулмасы Өзбэкистанын театр сәнэти тарихиндэ һадисәјэ чеврилди. О заман илк дәфа афишада исте'дадлы өзбөк шаири, эсэри ана дилинэ тэрчүмэ етмиш Хуршудун, Өзбэкистан совет театрынын баниси режиссор Манон Ујгурун, Азербайжан бэстэкары Үзејир Һачыбэјовун адлары јазылмышды. Бу көзәл эмәкдашлыг сонралар динләјичилэрэ «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» тамашаларыны бәхш етди. Һәмин тамашалар республикамызын театр сәнэти дәрсликлэринэ дахил олмушдур. О вахтдан етибарән Өзбэкистанда елэ бир театр тапылмас ки, бу эсэрлэрэ мүрачигет етмәсин. Үзејир Һачыбэјовун јаратдыгы көзәл мелодијалары мүхтәлиф нәсилләрден олан динләјичиләр һәмишэ һәрарәтлэ алгышламышлар.

Өзбэкистанда опера театрынын јаранмасы да Азербайжан бэстэкарынын ады илэ бағлыдыр. Кәчч театр—һазырда Элишир Новаи адына Өзбэкистан ССР Дөвләт Академик Бөјүк Театры өз варлыгынын һэлэ илк ил-

ләриндэ бэстэкарын «Короғлу» операсына мүрачигет етмишди. Танымыш өзбөк мүғәнниси Гулам Әбдүррәһманов вэ азербайжанлы сәнәткар Бүлбүл баш ролу Орта Асијада бу илк опера театрынын сәһнэсиндэ бөјүк мүвәффегијјәтлэ ифа етмишләр.

Үзејир Һачыбэјовун операларындан вэ башга мусигили эсэрлэринден аријалар бир чох өзбөк мүғәннилэринин концерт репертуарына дахилдир. Онун симфоник лөвһэлэри, концертлэри Өзбэкистан ССР Дөвләт симфоник оркестринин, халг чалғы аләтлэри оркестринин ифасында, республика телевизия вэ радиосу илэ сәсләнир...

1976

ВЛАДИМИР ЈАКОНЈУК⁵⁶

Республикамызда Үзејир Һачыбэјову јакшы таныјыр, Азербайжанын бөјүк бэстэкарынын јарадычылығыны сеvir вэ эзиз тутурлар. Лејлинин вэ Мәчнунун лирик вэ үлви образлары, Короғлунун һејрәтамит гәһрәмәнлыг образы бизэ јакындыр. О ки, галды мәшһур «Аршын мал алан»а бу комедија Белорусија тамашачыларынын севимли эсэридир.

Биздэ Үзејир Һачыбэјовун мусигисинэ бир дэ она көрә јакшы бәләдирләр вэ бу мусигини она көрә сеvirләр ки, Азербайжанын профессионал мусигиси кими, Белорусијанын профессионал мусиги сәнэти дэ принцип етибарилэ ошар јолларла инкишаф етмишдир. Бу јолларын маһијјәти милли мусиги фолклорундан јарадычылыгла бәһрәләнмәкдир. Бу јолда бөјүк Үзејир Һачыбэјов уча зирвәләр фәтһ етмишдир...

1985

ЕУГЕН КАПП⁵⁷

...Үзејир Һачыбэјов профессионал Азербайжан мусиги мәдәнијјәтинин баниси, илк милли операнын јарадычысы олмушдур. О, ејни заманда јашлы нәслэ мәнсуб бэстэкар иди, рус мусиги мәдәнијјәти

илә ғырылмаз телләрлә бағлы иди.

ССРИ халг артисти, академик, Дөвләт мукафатлары лауреаты, Ленин ордени вә Ғырмазы Эмәк Байрағы ордени илә тәлтиф олуңмуш, бир нечә чағырш **ССРИ Али Советинин** депутаты, бир чох ичтимаи тәшкилатларын, комитәларин, мунсифләр һеј'әтләринин үзвү, Азәрбајҗан Дөвләт Консерваториясынын ректору—өлкәмизин ән мәшһур вә танынмыш бәстәкарларындан бири **Үзејир һачыбәјовун** фәхри адларынын, мукафатларынын вә дашыдығы вәзифәләрин сийаһысы бунунла битмир.

Мәнә **Үзејир һачыбәјовла** көрүшмәк сәадәти нәсиб олмушдур. Мүһарибәдән сонра мән «Азадлыг нәғмәкары» операсыны јазаркән **Гафгаз рәгсләриндән** дә истифадә едирдим. Даһа инандырычы олмаг үчүн мән бәстәкары јарадычылығынын зирвәси олан «Короғлу» операсыны, онун башга әсәрләрини бөјүк диггәтлә динләдим.

Үзејир һачыбәјов узун мүддәт Азәрбајҗан вә рус мусиги мәдәнијјәти арасында әлагәландиричи вәситә олмуш, гаршылығлы мунәсибәтләрин инкишафына чох көмәк етмишдир. Бу чәһәт тәкчә әмәли тәшкилатчылыг-педагожи ишдә дејил, мусиги јарадычылығында да өз әксини тапмышдыр. Естонија ССР бәстәкарлары да ондан чох шеј өјрәнмишләр. Бәстәкарын јарадычылығы Азәрбајҗанын һудудларыны һәгигәтән ашыб кәчмиш, бир чох халғлар арасында үнсийәт дилинә чеврилмишдир. Елә буна көрә дә **Үзејир һачыбәјовун** һәјәт вә јарадычылығы тәкчә Азәрбајҗанда дејил, бизим һамымызда дәрин мараг доғурур. Онун јубилеји бүтүн өлкәмизин мусиги ичтимаийәти үчүн бөјүк һадисәдир.

1985

ИВАН КАРАБИТСА⁵⁸

...Һачыбәјовун бүтүн һәјәти вә јарадычылыг фәалијјәти өз халғына хидмәтин јүксәк нүмунәсидир. **Үзејир һачыбәјов** өзүндән әввәл ишләмиш вә јашамыш сәләфләринин естетик, бәдн вә профессионал билликләринин мәчмусуну, ән әввәл, бөјүк рус мусигичиләринин тәчрүбәсини мәннимсәјәрәк, он доғгузунчу әсрдән ијирминчи јүзилијә кәлмишдир. О, совет мусиги мәдәнијјәтинин көркәмли усталарыны јетишдириши вә

тәрбијәләндиришидир. Һачыбәјовун шакирдләри исә өз шакирдләрини тәрбијә етмишләр. Бунлар Һачыбәјовун он беш илдән сонра үчүнчү миниллијә гәдәм јојаҗаг вә XXI әсрдә јашајыб-јарадачаг нәвәләридир. Шүбһә јохдур ки, Азәрбајҗан бәстәкарлары **Үзејир һачыбәјовун** онлара вәсијәт етдији јүксәк идејалары бундан сонра да шәрәфлә вә лајигинчә јашадачаг вә зәнкинләшдирәчәкләр.

Һачыбәјову Азәрбајҗанын һудудларындан вә Вәтәнимизин һудудларындан узағларда таныјыр вә севириләр. Мәсәлән, Украјнада елә бир мусигили театр тапмазсан ки, мәшһур «Аршын мал алан» комедијасыны сәһнәјә гојмасын.

1985

КЕОРКИ КЕЛДЫШ⁵⁹

Москвада Азәрбајҗан инчәсәнәти онкүн-лүјү заманы «Короғлу» операсынын тамашасындан алынған чох бөјүк тәәссурат мәнним нәслимә мәнсуб адамларын јахшы јадындадыр. Тамашаја баханларын һамысы үчүн бу әсәрлә танышылыг, сөзүн әсил мәннасында кашф иди. Көзләримиз өнүндә јени, өзүнәмәхсус хүсусийәтләри олан Азәрбајҗан мәдәнијјәти чанланды. Операнын мүәллифи исә парлаг вә фәрди јарадычылыг чәһәтләринә малик олан камил сәнәткар иди. О вахтдан бәри Азәрбајҗан мусигиси хејли ирәлиләмишдир. Өз доғма сәнәтинин мәзмунуну вә ифадә вәситәләрини зәнкинләшдирән, бу сәнәтә јени мөвзулар вә образлар, јени мүасир үслуб кәтирән истедадлы бәстәкарларын бир нечә нәсли јетишмишдир. Бу милли бәстәкарлыг мәктәби чох милләтли совет мусиги мәдәнијјәтиндә ән көркәмли вә габагчыл јерләрдән бирини тутмуш, онун ән јахшы наиліјјәтләри өлкәмизин һудудларындан узағларда да рәғбәтлә гаршыланмышдыр.

Үзејир һачыбәјовун әсәрләри инди дә әсил халг инчәсәнәтинин парлаг нүмунәләридир. Һәмин нүмунәләр мәзмунун кенишлијини вә дәринлијини форманын мүкәммәллији вә биткиллији илә бирләшдирир. Бу әсәрләр бизим совет мусиги классикасы адландырдығымыз хәзинәнин айрылмаз һиссәсинә чеврилмишдир.

Азәрбајҗан халг мусигисиндән һеч бир вахт айрыл-

мајан сәнәткар—Һачыбәјов ејни заманда һәр чүр милли мөһдудлуғун гәти әлејһдары иди. О дејирди ки, милли мусиги анчаг дунја мусиги сәнәтинин бүтүн тәчрүбәсини әхз едән, сонра кениш инкишаф јолуна чыхыб үмумибәшәри әһәмијјәт кәсб едән зирвәләрә галха биләр. О, өз идеја вә сәјләрини мүдафиә етмәк үчүн ән етибарлы нүмунәләри ән әввәл гардаш рус халғынын мүтәрәғги мэдәнијјәтиндә тапырды. Һачыбәјов рус мэдәнијјәтинин бөјүк досту иди.

Бөјүк Октябр ингилабы һәмин идејаларын реал сурутдә һәјата кечирилмәси үчүн гејри-ади дәрәчәдә әлверишли шәраит јаратды. Һачыбәјов өз республикасында јени совет мусиги мэдәнијјәтинин јарадылмасы ишинә вар гүввә илә киришди. Онун фәалијјәтинин кенишлији вә чохчәһәтлилији һејрәт доғурур. О јалныз көркәмли бәстәкар дејилди, һәм дә мәшһур педагог, ичтимай хадим, дәрин зәкалы алим вә мүтәфәккир иди.

Һачыбәјовун јарадычылыг ирси өлкәмизин бүтүн халғларына мәнсубдур. Бу халғлар Һачыбәјовун—формача зәнкин вә рәнкарәнк, лакин маһијјәтчә вәһид олан чохмилләтли совет мусигисинин баниләриндән биринин адыны дәрин һөрмәт вә миннәтдарлыгла чәкирләр.

1975

ИВАН КОЗЛОВСКИ*

Мән Үзејир Һачыбәјову хатырлајырам. Әкәр о, һәјатда сөһбәт едәркән бир гәдәр тәмкинли вә арамлы идисә, онун мусигиси өз еһтирасы, өз ифадәлији илә адамы вәләһ едирди. 1938-чи илдә Москвада Азәрбајҗан индәсәнәти онкүнлүјүндә онун Бөјүк театрда кәстәрилән «Короғлу» операсы, јени форма тәсдиги, охунағлыгы, ритмик гурулушун мүхтәлифлији, лад әсасынын зәнкиилији илә тамашачыларын диггәтини өзүнә чәлб етмишди. Бу операнын ифа олунмасында да бир чох көзләнилмәз һаләтләр вә севиндиричи һаллар олмушдур. Рус мүғәнниси Васи́ли́ Никола́ски Азәрбајҗан дилиндә чох көзәл охујурду, гадын тәркиби вә әсасән әсас партијанын (Никарын) ифачысы Кнарик Григорјан тәрифәләјиг иди. Бүлбүл! Онун сәси һәм о заман, һәм дә инди бизим хатириндә сәсләнир. Бүлбүлүн хидмәти ондан ибарәтдир ки, о, бир чох әсәрләр ичиндә ән ла-

јиглисини сечмиш вә өз әмәјини она сәрф етмишдир.

Бу, јүксәк зөвгүн, артист принципаллығынын вә өз әмәјини даим сәсләнән көркәмли әсәрә сәрф етмәјин тәсдигидир. Бүлбүлүн охумағы гәфәсдән чыхмыш бүлбүлүн азадлыгда сәсләнмәсинин тәсдигидир. Һәр шеји көрмәк, һәр шеји һисс етмәк, севинмәк, јаратмағ—бу онун һәјаты иди. Бу һәјат Бүлбүлүн јарадычылығында Үзејир Һачыбәјовун опералары, маһнылары вә романсларында гәләбә чалмышдыр. Мән јалныз бизим арамызда јашајыбјарадан бу сәнәткарлара чох сағ ол дејә биләрәм.

1975

ЗИНОВИ КОМПАНЕЦ*

ҮЗЕЈИР БӘЈИ ХАТЫРЛАЈЫРАМ...

Кәнчлији хатырламағ һәмишә хошдур. Бәлкә она көрәдир ки, кәнчлик илләрим Азәрбајҗанда Совет һакимијјәтинин илк илләринә тәсадүф етдији үчүн һәмин илләри хатырламағ мәним үчүн икигәт хошдур.

Н. Нәримановун вә С. М. Кировун идејасы вә биләваситә кәстәриши илә «Совет Азәрбајҗаны» тәшвиғат гатары јарадылмышды. Биз әһалијә Совет һөкүмәтинин мөгсәд вә вәзифәләрини изаһ едирдик.

Дөрд ај мүддәтиндә республиканын бүтүн јерләрини кәзиб долашдығ, бөјүк ишләр апардығ. Гатарын әтрафына башга-башга јерләрдән, һәтта узар рајонлардан кәлмиш хејли кәндлиләр јығышмышды. Эстрада сәһнәси кими дүзәлдилмиш платформада онлар үчүн мүһазирәләр, мәрүзәләр охујур, митингләр кечирир, оркестрләрин чыхышыны тәшкил едирдик.

Азәрбајҗан бәстәкары кими артығ мәшһур олан Үзејир Һачыбәјовла танышылығым бу вахтдан башлајыр. О, бизим бәдни группаја бөјүк диггәт јетирирди. Группумзда кифајәт гәдәр профессионал мусигичинин олмамасына тәәссүфләнәрәк белә деди: «Ејб етмәз, вахт кәләр биздә дә кифајәт гәдәр мусигичи кадрлары олар. Мән Бақыда али мусиги мәктәби тәшкилинин зәрурилији һағғында мәрүзә тәғдим етдим». Доғрудан да Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасы тәшкил олунду вә инди һағлы оларағ бөјүк бәстәкарын адыны дашыјыр.

Мән өз мусиги тәһсилими давам етдирмәк һағғында дүшүнүрдүм, лакин тезликлә чәбһәјә јола дүшдүм. Јал-

105

ныз Совет һөкүмәтинин дүшмәнләри тамамилә дармада-
гын едилдикдән сонра Москваја кәлиб консерваторијаја
дахил олдум, Глијерин бәстәкарлыг синфини битирдим.

Исте'адлы мусигичи вә кезәл инсан олан Үзејирбәј
һаггында ән сәими хатирәләр гәлбимдә из салмышдыр.
Сонралар биз онунла Москвада—гурултајларда, пленум-
ларда вә ССРИ Бәстәкарлар Иттифагынын ичласларын-
да тез-тез көрүшүрдүк. Бу тәдбирләрин ән фәәл ишти-
ракчысы кими о, олдугча жүксәк нүфуза иди.

1970

ФИРИДУН КӨЧӘРЛИ⁶²

Ү. НАЧЫБӘЈОВ ВӘ «МОЛЛА НӘСРӘДДИН»

Ү. Начыбәјовун публисистикасы өз иде-
ја-сијаси истигамәти, мөвзулары вә үслубу е'тибарилә
«Молла Нәсрәддин» журналына чох јахын иди. Начыбә-
јов журналын тутдуғу јолу жүксәк гижмәтләндирмәклә
онун сәсинә сәс вериди.

Бу, тасадүфи дејилдир. «Молла Нәсрәддин» журна-
лынын тохундуғу ичтимаи мәсәләләр Ү. Начыбәјовун
халг вә вәтән һаггында дүшүнчәләринә ујгун иди. Мол-
ланәсрәддинчиләрин чәсарәти ону өз фикирләрини кәс-
кин вә чидди сөјләмәјә руһландырырды.

Мә'лум олдуғу кими, «Молла Нәсрәддин» журналы
һөкүмәт мә'мурлары тәрәфиндән даим тә'гиб едилер вә
чидди сензура нәзарәти алгында сахланылырды. Тиф-
лисин мүвәггәти кенерал-губернатору «Молла Нәсрәд-
дин» журналынын гадаған олунмасы барәдә 1907-чи ил
ијулу 8-дә сәрәнчәм вермишди. Ү. Начыбәјов губерна-
торун һәрәкәтинә өз е'тиразыны билдирәрәк јазырды:

«Молла Нәсрәддин» һагг вә һәгигәтин тимсалыдыр,
онун ағзыны јуммаг олмаз. «Молла Нәсрәддин»ин бир
о гәдәр сијаси төһмәти јох иди ки, һөкүмәт әһалинин
хатиринә дәјә вә ону да «мүзүрр» мәсләкинә көрә бағ-
лаја иди. Хәјр! «Молла Нәсрәддин»ин рус һөкүмәти илә
бир о гәдәр иши јох иди. Бәлкә онун иши «бизим өз
һөкүмәтимиз илә иди.

Јә'ни «Молла Нәсрәддин» һагг сөз данышырды. Вә
һагг вә һәгигәт ачы олдуғуна көрә һәмишә «ширин» је-
мәјә ејрәнмиш «һөкүмәтимиз»ин хошуна кәлмәди вә кәл-
мәјән сурәтдә «һөкүмәт» һөкүмәтә данос вериб, һагг вә

һәгигәтин ағзыны јумдурду...

Лакин јумдура билдими?

Бу өзкә мәсәләдир. Буну кет чамаатдән хәбәр ал,
десин».

Ү. Начыбәјов көркәмли ингилабчы Н. Нәрмановла,
Ҷ. Мәммәдулузадә вә дикәр молланәсрәддинчиләрлә
јахындан достлуғ етмишдир. Онларын бу достлуғу хал-
га, вәтәнә хидмәт етмәк идејасына әсасланан мәсләк
достлуғу олмушдур.

Биз Ү. Начыбәјовун публисистикасында, демәк олар
ки, «Молла Нәсрәддин» журналынын ишләтдији бүтүн
бәдни тәсвир үсулларына раст кәлирик.

Молланәсрәддинчиләр кими, Ү. Начыбәјов да суал-
чаваб, үчүнчү шәхсин дили илә сөһбәт, аталар сөзү, «Һе-
саб мәсәләләри» вә саир үсуллардан кенниш истифадә
едир, мүһүм вә дәрин фикри јыгчәм, конкрет вә ајдын
шәкилдә охучулара чатдырырды.

Ү. Начыбәјовун «Мүһүм суаллар вә мүһүм чаваб-
лар» башлығы илә верилән бир мәгаләсиндә охујуруг:

Суал — Биз нә үчүн керидә галмышыг?

Чәваб—Чүнки бизи ирәли апаранлар чибләри ағыр-
лыг етдијинә көрә јорулуб јолда галыблар. Чибләринин
дә нә сәбәбә ағыр олдуғуну мән билмирәм.

Суал — Биз нә ләзимдыр?

Чәваб — Динч-динмәз отуруб, өз һүгүг вә ихтијара-
тыны алмаг үчүн мүбаризә едән милләтләрә тамаша елә-
мәк, мәшгулијәт үчүн бир-биримизи өлдүрмәк, ганлы-
лыг салмаг...»

Бурада о заманкы Азәрбајҗан һәјатынын бир сыра
чидди мәсәләләринә, ичтимаи бәләларына сатирик тәрз-
дә ишарә едилер.

«Мүсәлманларын һалы» адлы дикәр бир мәгаләдә
Ү. Начыбәјов чәмијјәтдәки әдаләтсизликләри, јохсул
кәндлиләрин ағыр вәзијјәтини, һаким синифләрин вә
буржуа зијалыларынын чиркин симасыны халгын баша
дүшәчәји ајдын бир шәкилдә гыса ифадәләрлә гамчы-
лајыр. Бир нәфәр кәндли һөкүмәт гапысына кедир, она
дејирләр: «Завтра». Ағанын гапысына кедир, «ики дәфә
үзүнә түпүрүрләр». Интеллигентин јанына әризә јаздыр-
маға кедир, о исә әризә јазмаг үчүн 500 манат истәјир.
«Дөвләтли гапысына кедир», көрүр «сәһәр јатыб, күнор-
та чөрәк јејир, ахшам да евдә» тапылыр.

Кәтирдийимиз мисаллар Ү. Начыбәјов публисистика-
касынын «Молла Нәсрәддин»ә идеја, мөвзу вә үслуб

чәһәтдән нә гәдәр җахшы олдуғуну ајдын көстәрир.

Ү. Һачыбәјов 1916-чы илдә «Өлүләр» тамашасы мүнасибәтилә јазмышды: «Өлүләр»—«Молла Һәсрәддин» кими, балтаны дибдән вуран бир әсәрдир». Бу, ингиләба гәдәрки мәтбуатда «Молла Һәсрәддин»ин идеја-сигәси хәтти һагғында чох дүзкүн сөјләнмиш фикирдир.

1965

КУДДУС КУЖАМЈАРОВ⁶⁵

Үзејир Һачыбәјов һагғында данышанда һәинки Азәрбајчанда, һәм дә бүтүн Шәргдә профессионал мусигинин илк башланғычыны хатырлајырам. Онун јарадычылығы профессионал элементләрлә милли мусигинин вәһдәтини јаратмаг јолунда бизим һамымыза нүмунәдир. Елә буна көрә дә Үзејир мусигини бүтүн сәнәтсәвәрләр дәрин мәнәббәт вә рәғбәтлә гаршылајырлар.

Азәрбајчан халгынын севимли бәстәкары Ү. Һачыбәјовун бөјүклүјү дә мәнз бундадыр.

1975

БОРИС КЫРВЕР⁶⁴

Иштирак етдијим тәдбирләр мәшһур бир кәламы јадыма салды: «Кечмишин хатырламајан адамын кәләчәји јохдур». Мән Азәрбајчанда һәр аддымда һисс едирәм ки, сиз кечмишинизи хатырлајырсыныз, өзү дә чох җахшы хатырлајырсыныз. Она бөјүк мәнәббәтлә, һөрмәтлә јанашырсыныз. Конкрет десәк, Үзејир Һачыбәјов мусигинин ән көзәл хүсусијәтләри мүасир Азәрбајчан бәстәкарлары үчүн әсл јарадычылыг истигамәти олмушдур. Чох фәрәһлидир ки, даһи бәстәкарын әсәрләриндән сонра мүасир Азәрбајчан мусигисиндә онун лајигли «өвләдлары» јетишмишдир.

Бөјүк бәстәкарынызын јарадычылығы илә 1953-чү илдән танышам. О вахт Таллинду «Аршын мал алан» опереттасы тамашаја гојулмушду. Һәмин тамаша чох бөјүк мүвәффәгијјәт газанды вә һәр дөфә алгышларла гаршыланды. Бундан сонра Ү. Һачыбәјовун мүхтәлиф әсәрләрини динләмишәм.

Мәнә елә кәлир ки, дүнја мусиги мәдәнијјәтиндә онун

хүсуси јери вардыр. Бу мусигидә миллилик сон дәрәчә габарыгдыр. Анчаг ејни заманда бу мусигидә мүасирлик һисси чох күчлүдүр...

1985

КЕННАДИ ЛЈАШЕНКО⁶⁵

Мән «Короғлу» операсы илә радио васитәсилә таныш идим. Һәр дөфә бөјүк сәнәткарын мусигини динләјәндә онун усталығына, догма халгына мусиги фольклорунун көзәллијини парлаг вә образлы шәкилдә ифадә етмәк бачарығына һејран галырдым. «Короғлу» операсы әсил сәнәткар гүдрәти илә бәстәләнмишдир, ону бүтүн динләјичиләр баша дүшүр. М. Ф. Ахундов адына Опера вә Балет Театрынын Кијевдәки гастроллары дедикләримә ән парлаг мисалдыр. Бөјүк Азәрбајчан бәстәкарынын көзәл «Короғлу» операсы көстәриләркән тамаша салону һәмишә адамла долу олурду.

Операнын јени гурулушда тамашасы өз вүсәти, образлы бәди тәртибаты илә, гурулушчу группунун вә солистләрин апардығы бөјүк иш илә диггәтими чәлб етди. «Короғлу» операсы, шүбһәсиз, јубилеј шәнликләринин бәзәјидир.

1975

АЛЕКСЕЈ МАЧАВАРИАНИ⁶⁶

Мән өзүмү бир гәдәр бакылы һесаб едирәм. 30-чу илләрдә кәнч јашларымда мән Бақы күрчү театрында тамашаларын мусиги тәртибатчысы вәзифәсини дашыјырдым. Тәбиидир ки, бүтүн бош вахтымы мән филармонијада вә Азәрбајчан опера театрында кеңири, мәшгләрә кедир, диггәтлә халг һаваларына гулағ асыр вә Азәрбајчан бәстәкарларынын бәсләдији һәр јени әсәрлә марагланырдым.

Азәрбајчан мусигинин шаһ әсәри олан «Короғлу» операсынын тамашасы мәнә бөјүк тәсир көстәрди. Бу операнын јарадычысы, бәстәкар Үзејир Һачыбәјова мән хүсуси рәғбәт бәсләјирдим. Јадымдадыр, мән бизим театрын «Сурам галасы» тамашасына мусиги бәстәләјәндә

о, артыг тэчрүбәли бәстәкар иди вә өз кәнч, «күрчү кол-легасы»нын (о мәни белә адландырырды) иши илә дәр-риндән марагланырды. О тамашаја диггәтлә бахандан сонра мәнлә узун узады сөһбәт етди, өз фикирләрини сөйләди вә тамашанын мүсбәт чәһәтләрини гејд етди. Бу сөһбәт мәнә чох шеј верди.

Үзејир Һачыбәјов илә бүтүн көрүшләрими мән чох бөјүк миннәтдарлыгга бу күнә гәдәр јад едирәм.

1965

АРИФ МӘЛИКОВ²⁷

Үзејир Һачыбәјову мән ики дәфә көрмүшәм. Биринчи дәфә күчәдә мән бир нечә аддым аралы-да кедәрәк Үзејирбәји мүшәһидә едирдим. Һачыбәјов мәнә мусиги мәктәбинин тәләбәсинә, 15 јашлы јенијет-мәјә елә бил ки, бөјүк көрүнүрдү. Онун јанындан бојча ондан бөјүк адамлар кечирди. Мәним үчүн исә фәрги јох иди, о, һамыдан уча иди. Беләликлә, Үзејирбәјин ардынча мән бир нечә квартал кечдим. Көзләшимләдән кимсә тохундум, мәни кор адландырды. Мән кор лејил-дим, чанлы Үзејирбәји көрмүшдүм. О вахтдан чох ил-ләр кечиби, инди мән баша дүшүрәм ки, мәни Үзејир Һачыбәјовун ардынча апаран һансы гүввә имиш. Мусиги! Һачыбәјовун мусигиси. Һансы бир азербайҗанлы һәлә ушаг вахтларындан онун е'чазкар мусигисини ешитмә-јиб вә севмәјиб?! Бу мусигијә биздә мәнәһбәт күндән-күнә артмагга иди.

Үзејир Һачыбәјов биринчи нотундан тутмуш сонунчу нотуна гәдәр охунан бәстәкардыр. Мән тез-тез һисс едирәм ки, Һачыбәјовун мусигисини охујурам. Әкәр һарда исә јанлыш охујурамса вә ја һәји исә бураһырамса, му-сиги тәһсилә олмајан адамлар дәрһал сәһвимә дүзәлдир-ләр.

Нә гәдәр гүдрәтли исте'дада малик олмалысан ки, бу гәдәр мәнәһбәт газанасан. Сәнин халгын сәни белә јахшы билсин вә севсин.

Бизим педагоглар, бизим мусигичиләр, һәм дә тәкчә мусигичиләрми, тез-тез Үзејир Һачыбәјов һаггында, онун көзәл ишләри барәдә данышырлар. Кимисини узаг кәндән охумаға кәтириб, кимисинә мадди көмәклик көстә-риб, бир башгасына сөзлә көмәк едиб... Белә фактлар б

гәдәрди ки, бир адамын бу ишләри көрмәсинә нечә ма-чал тапдығына һејрәт едирсән!

О гәдәр инсан нәсилләри вар ки, ону шәхсән таны-мајыб, о, һәлә ону шәхсән танымајан нечә-нечә инсан нәсилләри вардыр ки, онлара өз мусигиси илә севинч кәтириб! Һачыбәјову мусигимизин атасы адландырыр-лар. Белә, Һачыбәјов бизим мусигинин атасыдыр, һәм дә нәчиб, ағыллы, мүдрик атасы.

Биз һамымыз билирик ки, Үзејир Һачыбәјов Азербай-җан операсынын баниси вә јарадычысыдыр, Азербайҗан мусигисинин нәзәри әсаслары һаггында әвәссиз елми әсәр јазмышдыр, онун рәһбәрлији илә нотлу илк халг чалгы аләтләри оркестри, илк чохсәсли хор јарадылмышдыр, Азербайҗан Дөвләт Консерваториясынын, Республика Бәстәкарлар Иттифагынын тәшкилиндә вә јарадылма-сында онун бөјүк ролу вардыр.

Азербайҗан профессионал мусигисинин тәшәккүлүндә Һачыбәјовун ролу мисилсиздир. Бөјүк популарлыг га-занмасына вә һамы тәрәфиндән мөтәбәр, нүфузлу са-јылмәсына бахмајараг, о, тәвәзәкар галмыш, инсанлара гаршы диггәтли вә һассас олмушдыр. Онун үчүн ишин бөјүјү вә кичији јох иди. Һәр бир инсанын тәлеји ону нараһат етмишдир. О, ону таныянлардан һәр биринә үрәјинин һәрәрәтиндән пәј вермиш, тәбиәт исә ондан сәхавәтини әсиркәмәмишдир. Бу күн биз онун көзәл иш-ләри, даһијанә мусигиси һаггында јенидән, бир даһа је-нидән данышаркән, ону билирләр, севириләр дејириксә, садәчә олараг мә'лум һәнигәти тәкрарлајырыг. Һачыбә-јовун мусигисини республикамызын һудудларындан узаг-ларда да севириләр. Бизим вәзифәмиз һәлә онун әсәрлә-рини ешитмәјән инсанлары Һачыбәјов мусигисинә говуш-дурмагдыр. Ү. Һачыбәјову севән һәр јени инсан, онун белә бир оғул јетишдириш халгыны да мүтләг севә-чәкдир.

Һачыбәјовла мәним икинчи көрүшүм онун өлдүјү күнә тәсадүф едир. Бөјүк Һачыбәјов табутда иди. Бу дәфә ону олдугча пис көрүрдүм. Көзләрим јашдан тут-гунлашмышды. Бүтүн халг ағлајырды. Бүтүн милләт-ләрдән олан инсанлар, бүтүн сәнәт саһибләри, кичикләр вә бөјүкләр ағлајырдылар. Һамы бир нәфәр кими ајаға галхмышды, ахы һәмин күн Азербайҗан халгы өзүнүн даһи оғлуну сон мәңзилә јола салырды. Јығын-јығын инсанлар шоседә сел кими бир-биринә дәјирди; бу, ағ-лајан һәһәнк хор иди. Бу, вәфат етмиш адамын матәми

дежилди, нә исә башга бир шеј иди...

Инсан јалһыз ишыға, әбәдијәтә белә чан атыр. Ил-ләр кечир, мин-мин инсан бу өлмәз мусигисини ешидир, бөјүк бәстәкарын парлаг хатирәси өнүндә баш әјир.

1975

НӘЧИБӘ МӘЛИКОВА⁶⁸

Мәнә Үзејир бәји шәхсән танымағ кош-бәхтлији нәсиб олмајыбдыр. Лакин бөјүк бәстәкарымызы һәмишә севмишәм, онун сәнәтини гибтә еләмишәм.

«Аршын мал алан» филминдә Чаһан хала ролуну мән ојнамышам. Мәндән әввәл исә бу ролу унудулмаз сәнәткарымыз Мүнәввәр Кәләнтәрли ојнамышды. Филмин бүтүн иштиракчыларыны бир мәсәлә дүшүндүрүр: нечә ојнамалы, нечә јаратмалы ки, Үзејирбәјин биләваситә иштирак етмәдији чәкилишдә һәр шеј бөјүк сәнәткарын адына лајиг олсун. Чүнки бизә елә кәлирди ки, балача хәтаја јол версәк, Үзејир бәјин руһу инчијәр.

Тәбин ки, илк нөвбәдә өз ролумун уғурлу олмасына чалышырдым. Чаһан халаның Әскәр бәј кими бачысы оғлу, Сүләјман бәј кими исә бачысы оғлунун досту вар. Онунла мәсләһәтләширләр, сөзүндән чыхмырлар. Нәһәјәт, Чаһан хала ханым-хатын бир гадын тәсири бағыш-ламалыды. Мән дә ону белә јаратмалыдым. Јарада билмишәмми?..

1985

Ј. Б. МӘММӘДӘЛИЈЕВ⁶⁹

БӨЈҮК ИТКИ

Азәрбајчан халгынын бөјүк оғлу Үзејир һачыбәјов милли мусиги мәдәнијәтимизин инкишафы тарихиндә ән парлаг бир симадыр.

Бөјүк Октябр социалист ингилабындан габаг јалһыз бир һәвәскаре композитор кими мәлүм олан Үзејир һачыбәјовун јүксәк зәкасы јалһыз совет дөврүндә, Ленин партијасынын гајғысы илә нәшвүнүма тапмыш вә әзиз бәстәкарымыз әзәмәтли Совет өлкәсинин бөјүк сәнәткары олмушдур.

112

Үзејир һачыбәјов бүтүн шүүрлу өмрү бәй мәдәни инкишафымызын мұхтәлиф сәһәләриндә халг мұәллими, бәстәкар, алим, драматург, публицист, ичтиман хадим кими јорулмадан чалышмышдыр. О, бүтүн јарадычылығында халгдан илһам алмыш вә халга сәдагәтлә хидмәт етмишдир. Онун өлмәз әсәрләриндә јүксәк мусиги сәнәтилә јанашы, халгын үрәк арзулары, азад вә кош-бәхт һәјәт уғрундакы мұбаризәси, демократик мәфхурәләри тәрәннүм едилмәкдәдир. Гәһрәмәнлыг епоејасы олан сон дәрәчә зәнкин мәзмунлу «Короғлу» операсында Азәрбајчан халгынын әзәмәтли епосу бөјүк сәнәткарылыга чанландырылмыш вә дилләрдә дастан олан «Короғлу» онун өз халгына сәдагәти, чәнкавәрлији, јаделли ишғалчыларә вә зүлмкар феодалларә гаршы амансыз мұбаризәси, һабелә гардаш Загафгазија халгларынын достлуғу дәрин дуғулар вә бөјүк бир усталыгта тәсвир едилмишдир.

Әзиз бәстәкарымыз Азәрбајчан халгынын зәнкин әдәбијәтиндән мәһарәтлә истифадә едәрәк, дүңја әдәбијәтиндә көркәмли јер тутан бөјүк Фзулинин чаңбодар лирикасына «Шәби һичран», «Нәләдәндир» вә гејри ше'рләринә, даһи сәнәткар вә мұтәфәккир Низаминин «Севкили чанан», «Сәнсиз» вә бир чох башга ше'р инчиләринә мусиги илә һәјәт вермиш вә онлары кениш халг күтләләринин руһи гидасына чевирмишдир.

Үзејир һачыбәјов бөјүк бәстәкар вә алим олмағла бәрәбәр, ејни заманда бачарығлы бәдни сөз устадыдыр. «Аршын мал алан», «Мәшәди Ибад» вә башга мусигили комедијаларында кечмиш һәјәтин мәнфур чәһәтләрини, мөвһуматы, чәһаләти, гадын әсарәтини, буржуа милләтчилијини өзүнә мәхсус бир јуморла гамчыламыш, бүтүн исте'дадыны демократик идејалар уғрунда мұбаризәјә сәрф етмишдир.

Үзејир һачыбәјовун гијмәтли нәзәри әсәрләри Азәрбајчан мусиги елминин инкишафы тарихиндә јекәнә өз өлмәз әсәрләрдир. Бу әсәрләрдә Үзејир һачыбәјов јүксәк зәкалы бир алим кими мусиги мәдәнијәтимизин әсасларыны дәриндән тәдгиг едиб, онун инкишаф јолларыны кәстәрмиш, бунунла да һәм индики, һәм дә кәләчәк нәслә мисилсиз хидмәт етмишдир. Өлмәз бәстәкарымызын «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» адлы әсәри бүтүн дүңја мусигишүнаслыг елминә бөјүк бир һәдијә олуб, халг мусигисини өјрәнмәк ишиндә парлаг сәһифәләр ачыр вә шәкилчә милли, мәзмунча сосна-

8 сиф. 21

113

лист Азербайжан мусиги мәдәнијәтинин инкишафы үчүн кениш имкан ярадыр.

Үзејир Начыбәјовун бүтүн ярадычылыгында дунја мусиги мәдәнијәтиндә ән габагчыл јер тутан бөјүк рус халгынын мусиги мәдәнијәтинин нәчиб тә'сири вардыр. О, илк мусиги тәһсилни Петербургда алмыш вә өз мү'әллимләри олан рус мусиги классикләринин көзәл ән-әнәләрини давам вә инкишаф етдирмишдир.

Үзејир Начыбәјовун өлмәз ярадычылыгы, өз халгына вә партијасына сәдагәти елм вә сәнәт хадимләри үчүн ән көзәл бир нүмунәдир.

1948

БҮЛБҮЛ МӘММӘДОВ²⁰

ӨЛМӘЗ СӘНӘТКАР

Үзејир Начыбәјовун хатирәси бүтүн совет халглары үчүн әзиз вә унутулмаздыр. Севимли Үзејирбәј Совет опера драматургијасынын инкишафында јени фикир сөјләди. Азербайжан классик мусигисинин тәрәггиси үчүн мөһкәм тәмәл дашы гојду. Үзејирбәјин елми нәзәријәси Азербайжан совет мусигисинин, хүсусилә Шәрг халглары мусигисинин инкишаф вә чичәкләнмәсиндә бөјүк рол ојнајыр. Үзејирбәј «Азербайжан мусигисинин әсаслары» адлы китабында зәнкин Азербайжан мусигисинин елми әсасларыны шәрһ етмишдир.

Үзејир Начыбәјовун мусиги мәдәнијәтимиз үчүн бөјүк хидмәтләриндән данышаркән рус халгынын даһи бәстәкары Глинка јадымыза дүшүр. Бу ики сәнәткарын арасындакы јахынлыг ондадыр ки, Глинка рус операсынын баниси олдуғу кими, Үзејирбәј дә тәкчә Азербайжан дејил, бүтүн Шәргдә опера сәнәтинин баниси олуш вә јени мусиги тәфәккүрүнү јаратмышдыр.

Мәни бу бөјүк бәстәкарла Әбдүррәһимбәј һагвердијев таныш етмишдир. Халг Маариф Комиссарлыгы нәздиндәки инчәсәнәт идарәсинин рәиси олан Әбдүррәһимбәј һагвердијев «Әсли вә Кәрәм» операсында Кәрәм ролунда чыхышымын икинчи күнү өз иш отағында мәни Үзејирбәјлә таныш едиб деди:

— Бу бизим Бүлбүлүмүздүр. Дүнән Кәрәм ролунда бүлбүл кими чәһ-чәһ вуруб, чамаата ләззәт верди.

О вахт Үзејирбәј мусиги шө'бәсинин мүддир иди.

Онун көзәл, чәзибәдар симасы, ики тәрәфә ајрылмыш, ачча гыврым сачлары, садә вә мә'налы бахышлары мәни елә һейран етди ки, көзүмү бир ан белә онун симасындан ајыра билмәдим.

Үзејирбәј мәним бу һейранлығымы дујараг зарафатла деди: «Һә, истәјирсән сәни тә'рифләјим?».

Күнләр кечди... Үзејир бәјин әсәрләринин гәһрәманы олдум...

1934—35-чи илләрдә Глијерин «Шаһсәнәм» вә М. Магомајевин «Нәркиз» опералары тамашаја гојулду.

Нәһајәт, бөјүк бәстәкарымыз бунларын ардынча «Короғлу» операсынын клавирни театра тәһвил верди. Бу, бизим опера сәнәтимизин бајрамы олду. «Короғлу» операсы илк тамашадан сонра үрәкләрә јол тапды, бир чох мүғәнниләрин ифасында гардаш республикаларын сәһнәләриндә, ефирдә тез-тез сәсләнмәјә башлады.

Мән театрымызын сәһнәсиндә халг гәһрәманы Короғлу ролунда 400 дәфәдән чох чыхыш етмишәм. Нәр дәфә бу ролу ифа едәркән Үзејирбәјин сәнәтинә вәләһ олурам. Бу операнын үвертурасына мән дәфәләрлә гулаг асмышам. Үвертура башлананда инсаны чүшә кәтирир. Елә бир мусиги һәвәскары тапылармы ки, бу мусиги парчалары ону һәјәчана кәтирмәсин?! Бу увертура операнын гәһрәманы кими сәсләнир бүтүн һадисәләрин тәрчүманы кими гәбул олурур.

Үзејир сәнәтинин гүдрәти орасындадыр ки, бәстәкарымыз Азербайжан халг мусигисинин, муғамларымызын бүтүн инчәликләрини билир, онун мәләһәтини дујур, өјрәнир вә халгын севәчәји јени әсәрләр јаратмағ үчүн кениш ахтарышлар апарырды. Бу фикрими сизә изаһ етмәк үчүн бир-ики мисал кәтирим.

«Короғлу» операсынын биринчи пәрдәсиндә Никарын аријасы вә Низаминин сөзләринә бәстәләнимиш «Сәнсиз» романсы һеч кәсин хатириндән силинмәз. Бу әсәрләрин, икиси дә ејни пәрдә, «Шикәстеји-фарс» үстүндә јазылмышдыр. Никарын аријасы «шикәстеји-фарс» илә башлајыр, орта һиссәси әрагәнчикаһдыр, дилкәш јолу илә јени «Шикәстеји-фарс»а гајыдыр вә «Секаһ» нәфәсилә ајаг вериб гуртарыр.

«Сәнсиз» гәзәли дә «Шикәстеји-фарс» илә башлајыр. Орта һиссәси манәнди мұхалифидир. «Үззам» нәфси вуруб јенә шикәстәјә енир вә «Секаһ» нәфәсилә ејни пәрдәдә ајаг вериб гуртарыр. Һалбуки бу ики әсәр бир-биринә охшамыр. Никарын аријасында онун залымлара

нифрәти, Рөвшәнә олан пак мәнәббәти, һәгиги севкинн вар-дөвләтдән үстүн тутмасы, Рөвшәни ахырадәк севәчәји, мәнәббәтиндә ахырадәк садиг галачағы тәрәннүм едилир.

«Сәнсиз» гәзәли иә бир тәнһалығын, сәнсизлијин үрәк чырпынтысыдыр. Көрүн булар нә гәдәр ајры-ајры мөвзулардыр. Башга-башга әсәрләрдир. Һалбуки буларын икиси дә ејни пәрдәдә јазылмышдыр. Үзејир сәнәтинн өлмәзлији дә мәнз бундадыр!

«Севкили чанан» гәзәли вә Фирузәнин аријасы «Бажаты-Шираз» муғамы үзәриндә гурулмушдур. Фирузәнин аријасыны Зәһра Рәһимованын ифасында ешидәркән, мәнә елә кәлир ки, бүтүн операја гулаг асмышам. Ејни муғам үзрә гадын сәси (сапроно) үчүн јазылмыш бу арија мүрәккәб вә кениш бир фикри ифадә едирсә, «Севкили-чанан» гәзәли бир көзәлин тәрифини верир...

Ајлар бир-бирини говур, иллер өтүб кечир, фәсилләр бир-бирини әвәз едир. Бу фәсилләрин ән көзәли, үрәк ачаны, фәрәһлиси баһардыр. Үзејир јарадычылығы, Үзејир сәнәти дә баһарын бөнөвшәси, јасәмәни, әтирли чичәкләрдир. Үзејирин мусигиси һәмишә бу чичәкләр ки ми үрәкәчән олачаг, инсанларын руһуну охшајачаг, инсанларда јашамаға, севмәјә, севилмәјә чошгун һәвәс ојадачагдыр.

1958

МЕҢДИ МӘММӘДОВ»

КЛАССИК СӘНӘТ НҮМУНӘЛӘРИ

Әсл сәнәт һәмишә зәнкин һәјат мәзмуну дашыјыр, өзүнүн ичтиман пафосу, естетик сигләти илә фәргләнир. Бөјүк сәнәткарын јарадычылығы һәмишә өз әсринин мәнсулудур. Белә јарадычылыг дөврүн јарадычы мејлләриндән гидаланыр вә кәләчәјә доғру истигамәтләнир. Һазыры көрә билән вә кәләчәјә бојланан сәнәткарын әсәрләри һәм өз мүасирләри, һәм дә сонраки нәсилләр үчүн марағлы вә кәрәклидир. Онлар өзләринин идеја-бәдилик гижмәтини, мүасирлик кејфијәтини итирмадијинә көрә дә классик ирс хәзинәсинә дахил ола билрләр.

Үзејир Һачыбәјов мәнз белә әсәрләрин мүәллифидир.

О, совет мусиги сәнәтинин көркәмли хадимләриндән, классик нүмајәндәләриндәнбир. Ону јарадычылығы биринч ичтиман-бодии јүксәлишимиздә мүйүм бир мәрһәләни, мусиги сәнәтимиздә иә бүтөв бир дөврү тәмсил едир.

Бөјүк бәстәкар 1938-чи илдә мөгаләләринн бириндә јазырды: «Бу ил Азәрбајчан операсынын отуз иллији тамам олмушдур. Һәм илк, һәм дә һәләлик ахырынчы Азәрбајчан операсынын мүәллифи олмаг шәрәфи мәнә нәсиб олмушдур. Беләликлә, «Лејли вә Мәчнун» дан «Короғлу» ја гәдәр кечилән јол тәкчә Азәрбајчан операсынын отуз иллик тарихи дејил, һәм дә мәннм шәхси јарадычылыг јолумдур». Бу сөзләрдә тәвәзәкар, тәләбкар устадын халг вә тарих гаршысындакы мәсулијјәт һисси, јүксәк сәнәткар шууру өз ифадәсини тапмышдыр. Бу сөзләр бәстәкарын өз јарадычылыг јолуна чидди бахышдан, өзүнүтәһлилдан ирәли кәлән дүрүст елми нәтичәни, тарихи һәгигәти тәсдиг едир. Елә бир һәгигәт ки, ону инди дә, бәстәкарын анадан олмасынын 90 иллији јубилејиндә дә јада салмаг, тәкрар етмәк фәјдәсиз олмазды. Чүнки бәстәкарын илк өвлады «Лејли вә Мәчнун» һәлә јашајыр, сон бешији «Короғлу» иә опера сәнәтимизин зирвәси олараг галыр.

Ү. Һачыбәјов бу ики әсәр арасында халг мусигисиндән мүасир профессионал мусиги сәнәтинин ән мүрәккәб формаларына доғру узанан јолу елә мөчүзәли бир сүрәтлә кечмиш, бу бөјүк мөсафәни елә гүдрәтли бир сычрајышла гәт етмишдир ки, ону ади сәнәткарын ади јериши илә анчаг онилликләрин, бәлкә дә әсрләрин мүддәтиндә кечмәк мүмкүндүр. Елә тәкчә бу фактын өзү илк Азәрбајчан бәстәкарынын сәнәткар дүһасына, надир сәнәткарлығына һејран олмаг үчүн ки фәјәтдир. Бу факт мусиги сәнәтинин вә мусигишүнаслығын бир чох проблемләрини арајыб өјрәнмәк, јахуд јенидән өјрәнмәк үчүн дә тәкан ола биләрди.

Ү. Һачыбәјовун билаваситә өзүнүн јарадычылыг ирсинә кәлинчә о, нә гәдәр тәдиг вә тәһлил едилсә белә, јенә гејри-ади, надир вә түкәнмәз сәрвәт олараг галмададыр. Ону надирлији, гејри-адилији јарадычылыг инкишафынын мисилсиз сүрәтлә зәнкинлији иә јарадычылыг гүтбләринин, үфүгләринин кенишлијиндә, јарадычылығын жанр мүхтәлифлијиндә, чохчәһәттлијиндә вә чохистигамәтliliјиндә көрүнүр; бәстәкар дирижор, драматург, журналист, публицист, мүәллим, алим!..

Биз охучуларын диггәтини бу нәһәнк фаилијјәт даирәсини, чохчәһәтли јарадычылығын бир саһәсинә—Ү. Начыбәјовун драматуркијасына чәлб етмәк истәјирик.

Ү. Начыбәјов Азәрбајчанда һәм мусигили театрын, һәм дә драматуркијада мусигили жанрын банисидир. Һәр ики саһәдә о, илк аддым атмыш, сөзүн әсл мәнәсында, новатор олмушдур. Һәм дә бу новатор фәалијјәти еләчә јени сөз демәк һәвәсиндән дејил, әсрин ичтимаи сифаршиндән доғмушдур. XX әсрин әввәлиндә ики ингиләб арасындакы дөврдә иртичанын һүчүмларына бахмајараг, ингиләби-демократик һәрәкәт Азәрбајчанда да кеңишләнир, маариф вә инчәсәнәт чәбһәсиндә демократизм, азад фикирлилик вә азадлыг мејләрә гүввәтләнирди. Бәдиј јарадычылыгда халгын гәлбинә асан јол тапа билән, јени фикирләр тәблиғ едә билән жанрлар мејдана чыхырды.

Опера мусиги сәнәтинин ән демократик жанры, күтлә үчүн, күтләви идрак үчүн ән әлверишли нөвүдүр. Гәрби Авропа вә рус мусигиси, Глинка, Бородин, Чајковский кими бәстәкарларын опера јарадычылығы буну әјани сурәтдә көстәрмишдир. Гәдим мусиги вә поезија мәдәнијјәтинә малик Азәрбајчан халгы да бу жанра еһтијач дујурду. Ү. Начыбәјов бу еһтијачы—дөврүн еһтијачы, халгын ичтимаи-естетик тәләби кими гијмәтләндирмәкдә вәтәндаш вә сәнәткар һәссаслығы көстәрмишдир. О, илк опера әсәринин мејдана кәлмәсинин сәбәбләрини шәрһ едәрәк көстәрир ки, «Азәрбајчан халгы өз сәһнәсиндә Азәрбајчан операсынын јаранмасыны көзләјирди. «Лејли вә Мәчнун» да исә әсл халг мусигиси илә машһур классик сүжәт бирләшмишдир». Бу о демәкдир ки, һәмнин һадисәләрин һәр икиси—опера жанрынын доғмасы да, илк әсәрин мәһз «Лејли вә Мәчнун» олмасы да тарихи-ичтимаи, естетик-тәрбијәви бахымдан объектив амилләрлә шәртләниш һадисәдир.

Инчә бир нөгтәјә диггәт јетирин.

«Лејли вә Мәчнун» нечә јаранмышдыр? Мүәллиф бу суала белә чаваб верир: «Мән опера үзәриндә 1907-чи илдән ишләмәјә башламышам. Лакин мәнәдә бу идеја хејли әввәл, тәхминән 1897—1898-чи илләрдә, мән он үч јашлы ушаг икән доғма шәһәрим Шушадә һәвәскар актјорларын ифасында «Мәчнун Лејлинин мазары үстүндә» сәһнәсини көрдүкдән сонра јаранмышдыр». Демәли, әсәр өзү бир илдән аз бир мүддәтдә јазылса да, онун мүәллифинин јарадычылыг тәсәввүрүндәки бәтн

дөврү исә он ил чәкмишдир. Нә сәнәткарын јенијетмә вахтындан јарадычылыгга мәшғул олмасы, нә дә әсәрин бәтн дөврүнүн чох чәкмәси вә идејасынын белә узун мүддәт јетишмәси тәәччүб доғурмамалыдыр. Бөјүк вә самбаллы әсәрләрин узун илләр бојунча фикирдә, тәсәввүрдә јетишдијинә биз аз раст кәлмирик. «Лејли вә Мәчнун» исә бөјүк әсәрдир. Онун әдәби мәнбәји классик поезијадан мусиги мәнбәји исә халг муғамларындан алынса да, узун ахтарышлар, кәркин әмәк баһасына баша кәлмиш әсәрдир. Кәнч Үзејир классик муғамлардан мусиги материалы сечәркән бу хәзинәјә көзәл бәләдлинјини онлардан истифадә едәркән әсл бәстәкарлыг дујғусуна малик олдуғуну көстәрмишдир. Өзү јаздыгы кими, «һадисәләрин драматик планыны ишләјиб һазырлајанда» исә бөјүк либретточу истәдадыны, драматург мәһарәтини көстәрмишдир.

Әслиндә драм театры үчүн јазылан пјеслә мусигили әсәр үчүн јаранан либретто арасында принцип фәрғи јохдур. Онларын һәр икиси сәһнә әсәридир. Либретто мүәллифи һеч дә пјес мүәллифиндән аз мәс’улијјәт дашымыр. Бүтүн драм жанрларында олдуғу кими, мусигили театр үчүн јазылмыш либреттолар да идеја маһијјәти, вәзијјәтләрин, образларын мәнтиги вә тәбии рәсми, һабелә дил, ифадә, тәләффуз кејфијјәти тәләбләринә чаваб верилмәлидир. Бурада мәтн илә мусигинин там вәһдәти дә әлавә тәләб кими ирәли сүрүлүр. Башга сөзлә либреттонун кејфијјәти һәм дә һадисәләрин драматик инкишафынын тәбиилији илә мусиги формаларынын ујғунлуғу, онларын бирлији вә бүтөвлүјү, әсасында өлчүлүр. Бәстәкарла либретто мүәллифинин сәмәрәли әмәкдашлығы, јарадычылыг аһәнки бу шәртләрдән, тәләбләрдән, онларын дәғиг көзләнилмәсиндән асылыдыр. Белә аһәнкдар әмәкдашлыг асан мүјәссәр олмур. Бу иттифак нүмунәләри о гәдәр дә чох дејил. Олсун ки, буна көрә бә’зи бәстәкарлар, ејни заманда, өзләрини либретто мүәллифи кими үстүн тутурлар.

Ү. Начыбәјов да бу мөвгедә дајанмышдыр. «Короғлу»дан башга бүтүн сәһнә әсәрләринин либреттоларыны өзү јазмышдыр. О, алты опера, үч оперетта либреттосүмотивләри мә’лум әдәби мәнбәләрдән фолклордан алымотивләри мә’лум әдәби мәнбәләрдән фолклордан алыныр, оперетталар исә мүасир һәјата, мүәллифин јашадыгы дөврүн ичтимаи проблемләринә, ингиләбдан әввәлки мәишәтин тәғидинә һәср едилир. Биринчиләр

фачиэ жанрында, романтик услубда, икинчилэр исэ комедия жанрында, реалист-сатирик услубда жазылыр.

1908-чи илдэ тамашаја гојулан «Лејли вэ Мэчнун» эсаринин идејасыны, мўаллифин өзүнүн е'тирафына көрө, узун иллер гэлбиндэ, фикриндэ кэздирмиш, «надисэлэрин драматик планыны» ишлэјиб хазырламаг үчүн бөјүк эмэк сэрф етмишдир.

Калэчөк тамашанын композисиясыны, фабуласыны, драматик планыны чэкмэк үчүн Ү. Гачыбөјөв бир тэрэфдөн Фүзулинин поемасыны дэриндэн-дэринэ өјрөнмиш, онун поетик дүнјасында јашамыш, онун камалынын дэрин дэрјасына чуммуш, бу ше'р хэзинэсинин эн дэјэрли инчилэрини сециб топламышдыр. Дикер тэрэфдөн о, јени жанрада эсэр јаздыгыны нэзэрэ алараг, бунунла элагэдар олан шэртлери, јә'ни сәһненин вэ опера тамашасынын талэблэрини көзлөмишдир. О, бөјүк бир поеманы он беш ијирми сәһифалик опера либреттосуна чевирәнкән, доғрудан да надир драматург һүнэри көс-тәрмишдир. Алты шәкилдән ибарет бу эсэрдэ һадисэлэр өз әһәмијэтинэ көрө дэгиб сечилимиш, заман вэ мөкан е'тибарилэ табиин, мәнтигли суретдэ, лаконик тэрздэ группашдырылмышдыр. Опера емосионал гатылыг, драматик һэрәкәт истәјир ки, мўаллиф буна да лазымнча риәјат еләјир. Поеманын чохлу образлары ичәрсиндән операнын аз саялы иштиракчыларыны да о мөһәрәтлэ сечмишдир.

Бунларын һамысы «Лејли вэ Мэчнун» операсынын ичтиман мээмунуну долғунлашдырмаг, онун идеја истигамәтини ашкарламаг ишинэ хидмәт едир. Үзејир Фүзулијэ зидд, ја хилаф ола билән һеч бир тәшәббүс јол вермир, бә'зи либретто мўаллифлери кими өзбашыналыг еләјир, әдәби мәнбәдән еһтијатла, гәдиршүнаслыгла фәјдаланыр, онун зәманә үчүн актуал вэ һәмәһәнк чәһәтлэрини санки јени бир ракурсда, јенидән ишыгландырыр. Бу магамда вэ әндазәдә Үзејир өзүнү сәрбәст, азад һисс едир ки, бу да онун мўаллифлик һаггы, һүгугу вэ һүнәридир.

«Лејли вэ Мэчнун» либреттосу мүстәгил јарадычылыг ишидир, јүксәк кејфијәтли драматуржи мөһсулдыр. Онун кејфијәти вэ мүвәффәгијәтли чәһәтлэринин һамысы һаггында јазмаг үчүн либреттонун бүтүнлүкдә, һәм дә мүфәссәл тәһлили лазымдыр. Буна имкан олмадыгындан анчаг ики чәһәт—ана хәтт вэ идеја мәсәләлэринэ диггәт јетирәк. Поемадакы чохшәхәли һадисэлэрин мұга-

билиндә опера либреттосунда эсас јери: ардычыл бир һадисә хәтти-Мэчнунун өз ешгинин чәтин јолларындакы мүбаризә хәтти тутур. Либреттонун идеја мээмунуна вэ истигамәтинә кәлинчә, мўаллиф онлары јашадыгы ингилаблар дөврүнә һәмәһәнк ишләјир. О, Мэчнунун ешгини, Лејлијә мәнәббәти бир тәригәт, јә'ни бир әгидә, мәсләк кими шәрһ етмәјә вэ буна мұвафиг олараг Мэчнуну үсјанкар, мүбариз бир шәхсијәт кими танытдырмага, фачиэ гәһрәманы кими сәчијәләндирмәјә чалышыр.

Бу либретто фачиэ жанрынын поетикасына, нүмунәви саяылан сәһнә эсарлэринин драматуржи шәртлэринә гамам ујғун кәлир. Бурада классик формаја ујғун фачиэ конфликти вэ онун инкишафына тәкан верән експозисия, конфликт бағланышы, зирвә ачылышы вардыр. Мэчнун да, Лејли дә бу мәрһәләрдән әсл фачиэ гәһрәманына хас мәтанәтлэ кечиб һәлак олуурлар. Биз онларын мәрәмыны, мәгсәдини һәлә биринчи шәкилдән өјрәнәририк. Гәһрәманын илк сәһнәдә—мәдрәсәдәки дуетиндә сәсләнән бејт буну көзәл ифадә едир:

Билдим тәриги-ешг хәтәрнакдыр, вәли

Мән дөnmәзәм бу јолдан өлүм олса гајәти...

Икинчи шәкилдә, елчиләр сәһнәсиндә Мэчнунә верилән рәдд чавабы әслиндә ичтиман мээмун дашыјыр, чәмијјәтин Гејсә—бу «саһиб-камал, саһиб-нәзәр» вэ «әһли-һүнәр» шәхсијәтә мұнасибәтнин билдирир. Бу кәнчә дүшмәни мұнасибәт кәскинләшдикчә Гејсин дә дөврәна, мүнјәт гаршы нифрәти, гәзәби артыр, онун инсанлардан узаглашыб сәһралара дүшмәси анчаг е'тираз, үсјан формасы, барышмазлыг әзмидир. Бу гәтијјән (бә'зи ифачыларын ојадыгы кими) дәһлиик нишанәси патоложи һадисә һесаб едилә билмәз. Бунун доғру сәбаби, дүзкүн шәрһи Мэчнунун сәһра шәклиндә «Баяты-Шираз» үс-түндә охунан «Фәзәји-ешги чүн көрдүм» аријасында, хүсусилә—

Мәнү сәһраји-вәһшәт

Мәнзил етмәм афијәт күнчүн,

Әсири-зүлмәт олмазам,

чүн талиби нурәм...

— мисраларында ашкар ифадәсини тапмышдыр... Биз өз гаршымызда даһили ингилаб кечирән, мә'нәви гијамә галхан бир кәнчин образыны көрүрүк. О, инсанлар арасында вәһшәт, вәһши сәһраларда, јыртычы һејванлар арасында исә мөһрибанлыг көрүр, көзәллик ахтарыр. Гејс һеч вахт өз ағлыны итирмир, әксинә, кетдикчә ка-

мала јетир, нифрэт етдији реал һајатдан фәргли бир аләмдә—өз хәјалында, дүшүнчәсиндә јаратдығы идеал аләмдә, ешгин фәзаларында гидракын зирвәләринә жүк-сәлә белир. Мәчнунун вә Лејлинин һәјәти инсанлыг, азадлыг, азад фикирлилик һәсрәти илә чырпынан чәфа-кешләрин һәјәтыдыр. Онларын өлүмү исә бу һәсрәтин, һуманист арзуларын өлмәзлији, гәләбәси, тәнтәнәси дәмәкдир.

Ү. һачыбәјов бу идеја мотивләрини Фүзули поезија-сындан алмыш, көзәл драматург гәләми, сонра исә бөјүк мусигичи һүнәри илә чилаламышдыр. О, илк либретто-сунда пак, идеал ешгин фачиәли тәнтәнәсини кәстәрмәк-лә дөврүн маарифпәрвәр-демократик фикирләрини, азад-лыг, бәрәбәрлик идејаларыны тәрәннүм етмишдир.

«Шејх Сән'ан» (1909), «Әсли вә Кәрәм» (1912) либреттоларынын да тәмәлиндә һәмнин идејалар дајаныр. Мотивләри Шәрг дастанларындан, нағылларындан алын-мыш бу әсәрләрдә азад мәнәһбәт мүдһиш иртича илә—дини фанатизм, милләт ајры-сечкилији илә гаршылашыр. Әрәб шејхи Сән'ан күрчү көзәлинин көзәллијиндә реал аләмнин көзәллијини тапыр, аллаһын адына јазылан үл-вәјјәтин, һүснүн әсл һәгигәтдә инсана мәнәһбәт олдуғуну көрүр. Мүсәлман оғлу Кәрәм хачпәрәст гызы Әслијә вурулур. Әслинин атасы гара Кешиш бу ешгин јолунда чохлу мәнәәләр төрәдир. Севәнләрин чәфасы, әзабы һәр ики әсәрдә фачиә илә битир. Амма бу фачиәләр дә жүк-сәк, нәчиб инсан арзуларыны, мүтәрәгги, һуманист бир фикри, инсан азадлығынн тәрифләјиб, динләрин бу азад-лыға, инсан достлуғуна, үлфәтинә, мәнәһбәтинә дүшмән кәсидлијини тәсдиг едирләр.

«Һарун вә Лејла»нын мәтнин әлдә јохдур. Лакин мә-лумдур ки, онун да сүжети, «Рүстәм вә Сәһраб», «Шаһ Аббас вә Хуршидбану» вә «Фируз» операларынын сү-жәтләри кими классик Шәрг поезијасындан, Шәрг фолк-лорундан гидаланыр.

«Шаһ Аббас вә Хуршидбану» (1912) әсәри мүүлли-фин ингилабдан әввәл јаздығы операларын сонунчусу-дур. Идеја мәзмунуна, драматуржи һәллинә көрә бу әсәр һусуси мараг доғурур, бу күн дә бизим үчүн гијмәт-ли көрүнүр. Бурада шаһла одунчу гызы Хуршид мүхтә-лиф бахышлы, башга бичимли ики характер кими гар-шылашдырылмышдыр. Бу мүгајисәдән чыхарылан мә'на бундан ибарәтдир ки, ади рәијјәт гызынын камалы, ади инсан әмәјинин хиласкар күчү шаһын рүтбәсиндән, адын-

дан, фәрманындан үстүндүр. Драматург либреттода әсәс јери Хуршидә вермиш, бу ағылы, чазибәдар гызын сба-разыны мәнәһбәтлә јаратмышдыр.

Ү. һачыбәјов драматуркијасынын бөјүк бир гисмини онун оперетталары, мусигили комедијалары тәшкил едир. Әкәр опера либреттоларында мүүллифин фачиә-нәвислик исте'дады, шаирана-романтик үслубу парла-јырса, оперетталарында комедијанәвислик исте'дады, са-тирик үслубу бүтүн кәсәри вә көзәллији илә мејдана чыхыр. Икинчи гисмдән олан либреттоларын кәсәри он-ларын амансыз тәнгидиндә, ифша күчүндә, көзәллији исә мүхтәлиф нијјәтиндә—һәјәти, чәмијјәти ејбәчәр вә һагис тәзаһүрләрдән тәмизләмәк, тәмиз көрмәк арзула-рындадыр. Комедијанәвислик ишиндә Ү. һачыбәјовун гаршысында М. Ф. Ахундов, Н. Б. Вәзиров кими мүүллиф-ләр вардыр. Бөјүк сәнәткар өз сәләфләринин әдәби ирсин-дән вә естетикасындан өјрәнирди. Өјрәнир, көрүр вә ина-нынды ки, «инсанларын тәбиәтиндә олан пис вә јарамаз әмәлләри тәнгид, истеһза вә мәнәһбәдән башга, һеч бир васитә илә мәнәһбәт етмәк олмәз». Тәнгиди, истеһзаны, мәнә-һәрәни драматург Ү. һачыбәјов бир нештәр, кәсәрли бир силәһ кими сәрраст ишләдир. Онун комедијаларында һәр кәс өз пајыны алыр, лајигли чәзаја чатыр. Мәрчән бәј, Кәблә Губад, Мәшәди Ибад, һәсәнгулу бәј, Рза бәј кимиләр мәнәһбәт өлүмә мәнәһбәт едилер, мәнәһбәт атәһин илә «күлләһәниләр». Солтан бәј, Рүстәм бәј, һәмбәл кимиләр тәнгид гамчысы илә дојулүрләр. Бәзнләри исә јүнкүл истеһза һәдәфи олмагла јаха гуртара билирләр. Лакин Ү. һачыбәјовун комедијаларында бир гисм ишти-ракчылар да вардыр ки, мүүллиф онлары күнаһсыз ша-һидләр, јахуд иттиһамчылар кими данышдырыр. Сәр-вәр, Күлназ, Сәнәм, Күлчәһрә, Телли белә образлардыр.

Ү. һачыбәјовун һәр үч комедијасы «Әр вә арвад», (1909), «О олмасын, бу олсун» (1911), «Аршын мал алан» (1913) үчүн үмуми сајыла билән бир мөвзу вар-дыр: гадын тәлеји, гадына мүнәсибәт мәнәһбәси бу ко-медијаларын ләјтмотивидир. Буна көрә иштиракчыла-рын бөјүк бир гисми, һусусилә мүсәбәт образлар әсәсән гадынлардыр. Драматуркијада тез-тез раст кәлипән бу һал, әлбәттә, тәсадүфи дејил. Бу, мүүллифләрин, о чүм-ләдән Ү. һачыбәјовун ичтинәм һәјәт һадисәләрини дүз-күн тарихи-сијасы мүнәсибәт бәсләмәләринин һәттичәли-дир. Ари, азадлығын вә демократик һүғуғлары дәрәчәси вә нә дәрәчәдә реаллығы чох вахт гадынын чәмијјәтләки

вэзијјәти вә мөвгеји илә өлчүлүр. Ү. Һачыбәјов «Аршын мал алан» һаггындакы гејдләриндә јазыр ки: «О заманлар азербайҗанлы гызлар ән елементар һуғуғлардан белә мәһрум едилмишдиләр. Бу комедијаны јазмагдан да мөгсәд сәһнә вә мусигили әсәр васитәсилә гадын азадлығына јардым, көһнә адәт вә ән'әнәләри ифша етмәк иди». Ү. Һачыбәјов һассаслыгла дүјмушдур ки, ингилабдан әввәлки һәјатын ејбәчәр вә нагис чәһәтләри јухарыда һаггында данышдығымыз мөвзу илә тәмәсда дәрһал вә даһа габарыг сурәтдә үзә чыхачагдыр.

Көркәмли совет мусигишүнасы И. Попов мәгаләләринин бириндә Ү. Һачыбәјовун јарадычылығындан данышаркән јазыр ки; «Мәшһур Азербайҗан бәстәкары бир гајда олараг өз либреттоларынын мүәллифи олмушдур. Һәм дә әла мүәллифи олмушдур! Сәһнәнин «сирләрини» билмәк, сүжет јолларыны инчәдән-инчәјә һисс етмәк, драматуржи интириганы кәскинләшдирмәк, инкишаф етдирмәк, образлара һәјат вериб чанландырмаг чәһәтдән онун опералары вә оперетталары классик дүнја комедијанәвислијини хатырламага мәчбур едир».

Үзејир драматуркијасында классик дүнја комедијанәвислијини хатырладан, һәр шейдән әввәл, онун ичтимаи долғунлуғу, идеја маһијјәтидир. Бүтүн классикләр кими, о да мәзмунлу, мәналы күлүш устасыдыр. О, күлүшдән бөјүк мөгсәдләр үчүн—гадын азадлығы дүшмәнләриники, наданлығын, чәһаләтин мүхтәлиф тәзаһүрләринин тәнгид вә ифшасы, мүсбәт характерләри, әмәлләри исә тәрифләмәк үчүн истифадә едир. Башга сөзлә, о, комизмә, комиклијин маһијјәтинә, поетикасына мұвафиг тәрәдә мүрачиәт едир. Онун комедијаларында гаты һәјат мәзмуну садә, бәзән ади һадисәләрдә тәчәссүм тапыр, ади һадисәләр, фәрдиләшдиримлиш характерләр исә ән типик оланы үзә чыхарырлар. Бу образларын бир чоһу мәфһум, мәна, рәмз, тимсал дәрәчәсинә чатдырылмыш, буна көрә дә белә мәшһурлаша билмишләр. Белинскин сөзләри илә десәк, онлар «бизим танымадығымыз танышлардыр».

Сөз, ифадә, чүмлә, мүкалимә дә бу әсәрләрдә о дәрәчәдә образлы, типик вә афористикдир ки, онларын бир чоһу зәрби-мәсәл кими дилдән-дилә дүшмүшдүр.

Ше'р Үзејир драматуркијасынын зәиф тәрәфидир. Чоһ вахт о, сөзләри, мисралары һазыр мусигијә сығышдырмага мәчбур галдығындан ше'рин гајда-ганунларындан ваз кечмәли олур. Лакин диалог гурмаг, иштиракчы-

лары мәнтиглә, һәм дә һәр кәсин өз дилиндә, өз характеринә үјгүн тәрәдә данышдырмаг чәһәтдән о, ән уста драматурғларла мұгајисә едилә, классик мүәллифләрдә бәрәбәр тутула биләр. Ү. Һачыбәјов классик дүнја комедијанәвислији ән'әнәләриндән фәјдаланмышдыр. Бу-расыны да демәк вачибдир ки, о мәктәб кими өјрәндикләрини, зәңкин тәчрүбә кими газандығларыны һеч вахт механики сурәтдә тәкрар етмәмишдир. Бөјүк бәстәкарын драматуркијасында классик нүмунәләрә заһири бәнзәјиш нишанәләри көрмәк бәлкә дә мүмкүндүр. Мисал үчүн классик комедијаларын бир чоһунда сүжет хәтти вә иштиракчыларын дүзүлүшү чүзи фәргләрлә ашағыдакы схемә јахын олур, чаван ашиг өз мәшһүгәсинә јетмәк истәркән ја гоча ашигин, ја гызын бәдхасијјәт атасынын мұғавимәтинә раст кәлир. Тәрәфләрин мұбаризәсиндә, адәтән нөкәр, јахуд гуллуғчу гыз чаванлара кәмәк едир: һадисә күлүш һәдәфи олан гоча ашигин, јахуд аталарын мәғлубијјәти илә битир... Буна бәнзәр сүжет мотивләри Үзејирин комедијаларында да вар. Образларын дүзүлүшүндә дә бәнзәјиш тапмаг мүмкүндүр. Лакин бунларын һеч бири Ү. Һачыбәјовун нә образлар силсиләсинин, нә дә комедијаларынын тәрәватини вә орижиналлыг дәјәрини гәтијјән азалда билмәз. Онлар мүстәгил јарадычылығын тарихи—милли зәминдә јетишмиш мәһсулудур. Милли колорити зәңкин олан бу әсәрләрдә бейнәлмиләл кејфијјәтләр ахтармаг һәнгигәтә даһа јахындыр. Һәмин кејфијјәтин нәтичәсидир ки, бу оперетталар, хүсусилә «Аршын мал алан» комедијасы чоһдан Шәрг вә Гәрб халғларынын дилинә тәрчүмә олунуб, дүнја сәһнәләриндә тамашаја гојулмушдур.

Үзејир драматуркијасы һәјат мәзмунунун, әдәби-драматуржи үсулларын, лирик, драматик вә сатирик бојаларын, фәрди вә типик ичтимаи вә психоложи мотивләрин зәңкинлији илә диггәти чәлб етмиш вә етмәкдәдир. Бу баһымдан һаггында данышдығымыз опера вә оперетталарын ингилаби, ичтимаи вә мэдәни мөвгеләри дә, хидмәтләри дә чоһ бөјүкдүр. Онлар бу мәнада Мирзә Әләкбәр Сабирин ше'рләри, Әзим Әзимзәдәнин рәсмләри, Чәлил Мәммәдгулузәдәнин һекајәләри илә јанашы дајанмыш, халғын мэдәни инкишафында, ичтимаи-ингилаби шуурун формалашмасы процесиндә һәнгигәтән бөјүк хидмәт көстәрмиш вә бундан сонра да көстәрәчәкдир.

ВЭТЭНПЭРВЭР ИНСАН

Оунла чаризмин иртича иллэриндэки илк көрүшүмү хатырлажаркөн Үзејирин—өз халгыны сон. суз мөһөбөтлө сөвөн вэ бүтүн һајатыны она сөрф едөн вэтонпэрвэр инсанын унутулмаз образы гаршысында бир даһа баш әјирәм.,.

Мәним Үзејирлө гәлбимдә дәрин из салмыш илк көрүшүм 1912-чи илдә олмушдур. Бақыда олдуғумдан хәбәр тутуб, о, мәним тәләјимдә јахындан иштирак етди. Өзүнүн илк мусиги әсәрләринин мүвәфғәғијјәтиндән руһланан Үзејир, сон әсәрләринин әлјазмасыны көтүррәк, мәни өз јарадычылыг планлары илө таныш етди. Бу илк көрүш чох сәмими кечди. Вәсаит олмадығы үчүн мусиги тәһсилни јарымчыг гојдуғуму ешидән кими о, дәрһал тәклиф етди ки, тамаша тәшкил едиб, топланан пулла мәни јенидән оумаға көндөрсинләр. Бу сәмими дәгигәләр узун илләр гәлбимдә көк салды. һәссас гәлбә малик Үзејир һајатымын ән чәтин аңларында өз көмәк әлини мәнә узатды.

Тәле бизи бир даһа Азәрбајчанда Совет һакимијјәтинин хошбәхт илләриндә көрүшдүрдү. Бақыдакы гадынлар клубунда «Аршын мал алан»ын гәһрәманы Күлчөһрә ролунда илк дәфә чыхыш едән заман јенидән Үзејирлө көрүшдүм. Бурада мән ондан ојунум һаггында илк хош рәјләр ешитдим. Онун сәмими тәрифләри мәни һәвәсә кәтирдди вә кәләчәк артистлик фәалијјәтим үчүн мәнә бөјүк руһ верди. Дост вә мүәллим, һәссас вә хејирхаһ Үзејирлө достлуғум бу андан башлады. Бу достлуғ 30 ил давам етди.

Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы тәшкил едилдији илк күндән бүтүн фикрини кәнч кадрларын јетишдирилмәсинә јөнәлдән Үзејир биз мүәллимләрә дә аталыг гајғысы кәстәрирди.

Бөјүк дөврүмүзә лајиг кәнч кадрлары јетишдириб тәрбијә етмәк һаггында Үзејирин хејирхаһ төвсијјәләри биз мүәллимләр үчүн бир нөв һајат девизи олду.

1948

ЈАДДАШЫМДА ГАЛАНЛАР

Мән Үзејир һачыбәјову ушагылыг илләриндән таныјырам. О да өз дөврүнүн дикәр танынмыш сәнәткарлары кими данм бизим Үчәришәһәрдәки евимизә кәлиб-кедәрди. Бабам Мәшәди Мәлик Мәнсуровун «Бақы мусиги мәчлисләри»ндә Мирзә Садыг, Сејид Мирбабајев, һачы һүсү, Мирзә Фәрәч, Мәшәди Иси, Ала Палаз оғлу Молла Рза, Лазар Тер-Вартанесов, Аға Кәрим Салик, Бәјләр, Әли Зүһаб, шамаһылы Мирзә Мәмәдһәсән, ичәришәһәрли Балададаш, Әбдүлбағы-Бүлбүлчән, каманчачалан Мирзә Сәттар, Сејид Шушински, Ислам Абдуллајев, Мәшәди Азәр, Үзејир һачыбәјов, Мүслүм Магомајев кими мусиги хадимләри иштирак едәрдиләр. Бу мусиги мәчлисләринин давамчылары олан атам Мәшәди Сүләјман вә әми́м Мирзә Мәнсурла јахын дост олан Үзејир һачыбәјов, Зүлфүгар һачыбәјов вә Мүслүм Магомајев дә бураја тез-тез кәләрдиләр. Одур ки, мән онлары илк дәфә өз евимиздә көрмүшәм.

1920-чи илдә Бақыда Шәрг консерваторијасы тәшкил олунду. Оранын мүдирі каманчалан Саша Оганезашвили, онун мүавини исә көзәл пианочу ханым Гајыбови иди. Һәмин консерваторија индики Гогол күчәсинә илө Тәлстој күчәсинин тининдәки евин үчүнчү мәртәбәсиндә јерләширди. Консерваторијада әсас диггәт Шәрг мусигисинә верилдијиндән Саша Оганезашвили Кечәчи оғлу Мәммад, Шәкили Әләскәр, Чаббар Гарјағдыоғлу, Мирзә Фәрәч, атам Мәшәди Сүләјман, әми́м Мирзә Мәнсур, Ширин Ахундов, Гурбан Примов кими көркәмли мусигичиләри ораја дәрс демәјә дәвәт едир. Атам Мәшәди Сүләјман вә әми́м Мирзә Мәнсур орада мүнсифләр һеј'әтинин үзвү идиләр. Онлар орада һәм дәрс дејир, һәм дә Азәрбајчан халг мусигисинин дүзкүн инкишафындан өтрү консерт-бахыш тәшкил едәрдиләр. Мәсәлән, Чаббар-Гурбан-Саша, Әләскәр-Ширин-Левон, Мирзә Фәрәч-Ағабала-Мәшәди Гулу вә башгалары, һәр дәстә бир дәсткәһ чалыб охујурдулар. Бу вахт мүнсифләр һеј'әти муғамын дүзкүнлүүнә диггәт јетирирди. Атам вә әми́м һәр күн ораја кедәндә мәни вә гардашым Мәлики өзләри илө апарырдылар. Чүнки евимиздә кечирилән мусиги мәчлисләриндә дә бизи әјләшдирәрдиләр ки, гу-

лагларымыз мусиги илэ долсун вэ онларын дүзкүнлүжүнү өйрөнөк.

Әел консерваторија 1921-чи илдэ тәшкил олунду. Бу консерваторија исе индики Меһди Гүсеји күчәси илэ Бујнакск күчәсинин тининдәки бинанын үчүнчү мәртәбәсиндә јерләширди. Буранын директору Үзејир Га-чыбәјов иди. О, атамы орада муғамдан дәрс демәјә дөвәт едир. Атам Үзејирбәјә дејир ки, мән хәстәјәм, Мәнсур кәлиб ишләјәр. О вахтдан әминин тарыны һәр күн ораја мән апарыб-кәтирирдим. Көрүрдүм ки, тар-чаланлардан Мирзә Фәрәч, Арсен Јарамышев, Ширин Ахундов, Гурбан Примов, ханәндәләрдән Әбдүлбағы Зулалов, Чаббар Гарјағдыоғлу, Мәшәди Мәммәд, Ке-чәчи оғлу Мәммәд, Әләскәр Абдуллајев вэ башгалары-ны Үзејирбәјә ораја топلامышды. Муғамларын тәдрис програмыны дүзәлтмәкдән өтрү онларын айрылығда фикрини өйрәнирди. Мәсәлән, Үзејирбәјә сорушурду ки, «Раст»да нечә һиссә вар? Әбдүлбағы дејирди ки, 5 һис-сә, Чаббар дејирди ки, 7 һиссә, Мәшәди Мәммәд де-јирди ки, «јох» елә дејил, «Раст» 9 һиссәдир. Бунла-ры динләдикдән сонра Үзејир Гачыбәјов әминлә бир-лякдә муғамдан дәрс демәк үчүн тәдрис програмыны тәртиб едирдиләр. Одур ки, та кичик јашларымдан белә јығынчағларда мусигијә аид кедән мүбәһисәләрн дин-ләјирдим. Јығынчағ гуртаранда јенә дә әминин тары-ны көтүрүб евә кәлирдим. Үзејирбәјә дәфәләрлә әјим Мирзә Мәнсурун фолклорчулуғ габилитјәтиннә јүксәк гижмәт вермишдир. О, халғ мусигисинә, хүсусән муғам-лара аид мүбәһисәли мәсәләләр заманы Мирзә Мәнсуру инамла динләјир вэ онула разылашырды.

1929-чу илдә педагожи техникуму битириб доктор Иоанесјанын оркестриндә ишләмәјә башладым. О за-манлар мәни Радио Комитәсинә дә биринчи дәрәчәли тарзан кими ишә гәбул еләдиләр. Мән орада һәм соло, һәм дә охујанлар үчүн ән'әнәви үчлүкдә чалыб, концерт-ләр верирдим.

1931-чи илин ахырларына јахын Мүслүм Магомајев бизи Радио комитәсиндә јығыб деди:

— Мән истәјирәм ки, бурада бир нотлу оркестр топ-лајағ. Үзејирбәјәи чағырағ. О, һәм бәдини рәһбәр, һәм дә дирижор олсун.

Мән дедим ки, Мүслүм дадаш, ахы, бурдакылардан чохч нот билмир, биз нечә чалачағығ.

О деди:

— Јох, јох, көмәк етмәк лазымдыр ки, бу иши гурағ, сонра нотчаланлар кәләр, сиз јенә дә өз үчлүјүнүздә чаларсыз.

Елә белә дә олду. Биз 5—6 ај бу оркестрдә чалдығ. Јадымдадыр, биз Брамсын «Мачар рәси»ни, Шубертин «Марш»ыны вэ бир сыра башга әсәрләр дә чалырдығ. Вахт кәлди чатды. Биз јенә дә кечдик үчлүјә, өз солола-рымыз чалмаға. Оркестрдә исе јаваш-јаваш консервато-ријадан тәзә тәләбәләр јығылырды. Беләликлә, бурада оркестр чәм олду. Илк оркестрин 24 үзвү вар иди. Ор-кестрин һеј'әти Әмрулла Мәммәдбәјли, Хосров Мәли-ков, Әлиһәсән Нуријев, Сүлејман Бабајев, Әбүлфәз Фә-рәчзадә, Лазар Габриелјан, Туту Кәримзадә, Көвһәр Чавид, Бикә Сәмәдзадә, Әлөвсәт Садыгов, Сәид Рүстә-мов, Гылман Салаһов, Ашот Ајрапетов, Гриша Баба-лов, Гафиз Мирзәлијев, Халығ Бабајев, Арташ Аґаба-бов, Аґан, Назар, Степан, Арам, Әһмәдаға Әлијев, мән вэ Әнвәр Мәнсуровдан ибарәт иди.

Әмин оғлу Әнвәр Мирзә Мәнсур оғлу Мәнсуров бу оркестрә кәләндә һәлә чох кәнч иди. Анчағ бунула белә бармағлары тарын пәрдәләриннә чохдан јатмышды. Чүнки тарзәнләр аиләсиндәки тәрбијә, сәнәтә мәнәббәт онун үрәјиндән бармағларына ахмышды. О, әсасән чал-мағы атасы Мирзә Мәнсурдан өйрәнмишди. Онун мән-кәм биләји варды, тарда чалма техникасы јахшы иди. Бир чох муғамлары өзүнәмәхсус шәкилдә көзәл чалыр-ды. «Шур», «Раст», «Чаһаркаһ», «Секәһ», «Шүштәр», «Раһаб» кими муғамлары чаларкән санбаллы мизраб-лар вурмагла јанашы, тарын пәрдәләриндә јүксәк тех-ника нүмајиш етдирәр, һеч дә виртуозлуғу илэ өзүндән јашлы сәнәткарлардан кери галмазды. Сонралар мән онула биркә бир нечә концертдә иштирак етмишәм.

1922-чи илдә, индики мусигили комедија театрынын бинасында, о вахт ора «Тағыјевни театры» дејирдиләр. Мәндән јашча бөјүк олан бибим оғланлары көрдүм ки, театра кедирләр. Сорушдум: «Һара кедирсиз, нә теар-дыр?» Дедиләр: «Лејли вэ Мәчнун». Дедим: «Мәни дә апарын, мән дә кетмәк истәјирәм ора». Дедиләр ки, јох, сән балачасан, сәни бурахмазлар. Мән чох хаһиш еләдим, ахырда мәни дә өзләри илэ апардылар. Чох чәтинликлә, биртәһәр ичәри кечдим. Тамаша башлан-ды, көрдүм ки, көзәл бир тар сәси кәлир. Үрәјимдә өз-өзүмә дедим ки, бурада тарын сәси нә јахшы кәлир, көрәсән, мән дә бурада чала биләрәмми? О күнү тама-

шада Һүсејнгулу Сарабски Мәчнун, Сона Һачыјева исә Лејли ролуну ојнајырдылар. Јашымын кичик олмасына бахмајараг, Һүсејнгулу Сарабскинин Мәчнунуну көрән дән сонра, Гурбан Примовун чалгысыны ешидәндән сонра үрәјимдән кечирдим ки, көрәсэн мәнә дә белә бир устад үчүн чалмаг нәсиб олачагмы? О тамашадан сонра тара олан һәвәсим бирә-јүз артды.

1930-чу илдә мән арзума чатдым. Мәни опера театрына апаран мәшһур бәстәкарымыз Мүслүм Магомајев олмушдур. О заман Мүслүмбәј театрын баш дирижору вә бәдии рәһбәри иди. Бир күн о мәнә деди:

— Сәни театра апарачағам.

О, онсуз да мәни һәрдән театра апарырды, амма мән билмирдим ки, нә үчүн? Мәнә дејирди ки, кәл әјләш, көр орада нечә јахшы тамашаларымыз вар. Кәл, «Ашыг Гәриб», «Лејли вә Мәчнун», «Шаһ Исмајыл», «Әсли вә Кәрәм»ә бах. Мән дә билмирдим ки, бунун нијјәти нәдир.

Адәтән муғам операларынын тамашалары кедәндә чалан дирижор пултунун јанында әјләшир. Тамаша за-заманы тарзән Әмрулла Мәммәдбәјли чаланда мән дә онун јанында отурурдум. О, бир һиссә чалдыгдан сонра Мүслүмбәј јавашдан мәнә деди ки, Бәһрам ардыны чала биләрсән? Мән дедим ки, чаларам вә чалдым.

Мүслүмбәј мәни тез-тез театра дә'вәт едирди вә операларын бә'зи сәһнәләриндә охујанлары мүшајиәт ет-мәји мәнә тапшырырды. Беләликлә, мән муғам операларыны... мүкәммәл өјрәнмишдим. Сән демә Мүслүм Магомајевин мәгсәди мәни театра ишә көтүрмәк имиш. Бир күн о мәнә деди: «Сән мүтләг театра ишләмәли-сән». Дедим: «Мәнә ағыр олар, һәм «Мүдафиә еви»ндә (индики филармонија) ишләјирәм, һәм дә оркестрдә мәнним үчүн чох чәтин олар». Деди ки, јох, јох, сәни һөк-мән апарачағам театра.

1932-чи илдән мән тәлејими опера театры илә бағладым. Илләр өтдү. Артыг мән Һүсејнгулу Сарабскинин Мәчнунуну тарымда мүшајиәт едирдим.

Һәлә кәнч јашларымдан бу театры өз доғма евим билмишәм, операларымызы исә үрәкдән севмишәм, онлары сәһнәмиздә узун илләр боју јашатмагдан өтрү вар гүввәмлә чалышмышам. Үзејир Һачыбәјовун, Мүслүм Магомајевин, Зүлфүгар Һачыбәјовун муғам операларынын мусигисинин олдуғу кими горунуб сахланмасындан өтрү әлимдән кәләни етмишәм. Даим истә'дадлар ахта-рыб театрымыз үчүн кәнч кадрлар һазырламышам.

Мән фәхр едирәм ки, Азәрбајчан профессионал опера сәнәтинин баниси Үзејир Һачыбәјовун һәмишәчаван әсәри олан «Лејли вә Мәчнун» операсынын тамашаларыны 55 ил өз тарымла мүшајиәт етмишәм.

ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ*

ШИРИН БИР ХАТИРӘТӘК...

Һәр һансы классиклә шәхсән көрүшәнләр, онлардан ејни заманда јахшылыг, јардым көрәнләр, һеч олмәзса, садәчә автограф аланлар белә һәмишә бу бәрәдә фәхрлә данышыр, јазырлар. Бу мүүллифләрә гошулмаға мәнним дә мүүјјән әсәсым олдуғуна көрә «Үзејир Һачыбәјову дүңјаја көз ачдығым күндән көрмүшәм» десәм, сәһв еләмәрәм.

Хәјалән о илләрә гајыданда инсаны инчәсәнәтә го-вушдуран техники васитәләрин мәнһуд олдуғу о шәрант-дә мусигинин бизим үчүн нечә әсрарәнкиз аләм олдуғуну, ијирминчи илләрин ахырларында радионун аиләләрә нечә чанланма, севинч кәтирдийини јад едирәм. Филармонија концертләри, ашыг гурултајлары, бајрам шәнликләри, аилә «мүсамирә»ләри, тојлар, јубилеј кечәләри— һамысы мусиги илә бағлы иди вә Үзејир Һачыбәјов бү-түн бунлары өз сәхавәтли дүһасы илә бу вә ја башга шәкилдә рөвнәгләндирән сәнәткар иди.

Мүбәлиғәсиз дејә биләрәм ки, «Лејли вә Мәчнун»-дакы «Шәби һичран» хору мәнним нәзәримдә ана ләјласы гәдәр әзәли, фүсункар, мүгәддәјир. «Әсли вә Кәрәм»дә ојнаг бир мусиги парчасы вар, һәр дәфә ону ешидәндә 20—30-чу илләрин тој мәрәсимләри кәлиб көз өнүндә дајаныр. кәлини бә'зән о мусиги илә көчүрәрдиләр...

Сајдығым һәјати лөвһәләрин минләр, он минләр, јүз минләрлә мүасиримә аид хош хатирәләр олдуғу шәксиз-дир. Бир факт вар ки, тәкчә мән хатирәләр әләмимдә фәхр вә шәфгәтлә горујуб әзизләјирәм: онлардан бири аиләмизин узун илләр Бакыда бөјүк сәнәткарла гоншу-лугда јашамасыдыр.

«Верхнјаја пријутскаја»дакы (индики Кетсховели) евиндән чыхыб, «Персидскаја» (индики Полухин) илә

Коммунист күчәсинә тәрәф кедән о учабојлу, хошүзлү, көзүклү кишидә нечә дә агајана көркәм варды!..

Ушаг шүүрунун гәрибәлијинә бах ки, бир тәрәфдән, дедјим кими, һәр аддымда ешитдијимиз көнүлохшајан мусигиси, о бири тәрәфдән дә сәһәр-ахшам гапымыздан кечиб кетмәси ону бизә тамам доғмалашдырмышды. Бизә елә кәлирди ки, о, чох мәһрәм адамымыз, јахын го-һумумүздур, онунла һәтта бәркә дүшәндә дәрдләшмәк дә мүмкүндүр.

13—14 јашларында икән үч дост бир күн ахшамчағы консерваторијаја кетдик (мусиги мәктәби дә һәмин би-нада јерләширди). Кабинетиндә тәкчә отурмуш «гоншу-муз» бизи мейрибанлыгла гаршылајыб кимлијимизи өј-рәнди. Кәлишимизин сәбәбини сорушанда дедик ки, бурада охумаг истәјирик.

— Чалмағы бачарысыныз?

Достларымын бири пиано вә гармон, мән дә бир аз тар чала билдијимизи сөјләдик.

— Чох әчәб. Чох јахшы. Кәлин бир сизи јохлајым көрәк,—дејә кабинетин ортасындакы ројала јахынлаш-ды.

— Мән бу дилләрә вурачағам. Сиз чалышын о сәсә ујғун сәслә «аааа» дејин. Јахшы?

Дејиләнә әмәл еләдик. Сонра «имтаһаны» икинчи һиссәси башланды. Бизи архасы ројала тәрәф дајанды-рыб, дилләри сәсләндирир вә һәр дәфә дә сорушурду: нечә сәсдир? Нечә дилин сәсини ешидирсән?

— Ики сәс.

— Үч сәс.

— Бир сәс.

Һәр үчүмүзүн мусиги дујумунун дәрәчәсини вә сәчиј-јәсини мөјјәнләшдирәндән сонра јазы масасынын да-лына кечиб гәрарыны билдирди. Виолончел синфинә (јәгин ки, мусиги мәктәбиндә) кирмәјими мәсләһәт көр-мәси мәнним үчүн чох көзләнилмәз олду. Чүнки о вахт-лар мәһәлләмиздә Әнвәр адлы сәлигәли кејинән, башы-на цилиндр гојан 21—22 јашлы бир чаван (дирижор Ка-мал Абдуллајевин дајысы) варды. Виолончел чалырды. Дәрсә кедәндә биз онун әлиндәки ири чалғы алатинә ушаг дәчәллији илә шит-шит көләрдик. Одур ки, Үзејир мүәллим чавабларымы нәзәрә алыб мәнә виолончел син-фини тәклиф едәндә өзлүјүмдә пәрт олмушдум.

Бизи мейрибанлыгла јола салыб деди ки, «...кедин фикирләшин вә ата-ананызла да данышын. Мәсләһәт

олса кәләрсиз». Анчаг сонралар, симфоник вә камера мусигиси илә јахындан таныш оlanda баша дүшүм ки, Ү. Һачыбәјов о заман республикада Гәрб чалғы аләтлә-ринә дә рәвач вермәк лазым кәлдијини нәзәрә алыб, бу сәһәдә кадрлар һазырламаг бәрәдә дүшүнмүшдүр.

Демәлијәм ки, устада вердијим әһмәт мугабиллиндә мусигичи олмадымса да, әввәлән, әсил мәнәда мусиги әсири олдум; икинчиси, онун «борчундан» ашағыда тәс-вир едәчәјим бир вәсилә илә чыхдым.

Үзүн мүддәт «Лејли вә Мәчнун», «Әсли вә Кәрәм» и илә зөвгүмүзү охшајан бөјүк сәнәткар «Короғлу» опера-сы илә бүтүн халгын сеvimлисинә чеврилди. Тәхминән һәмин илләрдә о, «Монолит» бинасына көчмүшдү. Мү-һарибә илләриндә вә сонра ону филармонијада профес-сор Л. Кинзбург, К. Зандерлинг вә башга мәшһур дири-жорларын симфоник концертләриндә көрәрдим. Респу-бликамызда академија јарадыланда онун илк һәгиги үзв-ләри сырасында олан Ү. Һачыбәјов консерваторијада ректор, бастәкарлар иттифагында сәдр вәзифәләриндә ишләмәклә бәрәбәр, академија системиндә ичнәсәнәт институтунун тәшкилиндә дә әсас сима иди. Бу заман мән артыг әдәбијат институтунда, университетдә иш-ләјир, ејни заманда аспирантурада охујуб шаир Мәһәм-мәд Һади һаггында диссертасија јазырдым. Үстәлик ин-ститутумузун директору Мәммәд Ариф мәнә мүһарибәдән әввәл мәрһум Һәбиб Сәмәдзадәнин тәртиб етмәјә баш-ладығы, лакин јарымчыг галмыш Чәлил Мәммәдгулу-задә «Әсәрләри»нин үчүнчү чилди (публисистика) үзә-риндә иши тамамлајыб ону чапа һазырламаға тапшыр-мышды.

Мирзә Чәлили вә Һадини өјрәнмәк үчүн әсас мә-хәзләрдән бири ингилабдан әввәлки Азәрбајҗан мәтбуа-ты олдуғуна көрә, чохлу гәзәт-журнал бағламаларыны вәргәләјирдим. Иш просесиндә бир һәгигәти «кәшф» елә-дим: бастәкар Ү. Һачыбәјов ејни заманда бизим бөјүк журналистләримиздән имиш.

Тәдгигат заманы өјрәндим ки, кәнч Үзејир илк ше-р-ләрини һәлә Гори семинаријасында јазыб, илк тәрчүмә-ләрини дә орада еләмиш вә семинаријаны гуртаран или бир нечә күн Тбилисидә М. Шаһтахтинскинин «Шәрги Рус» гәзетинин редаксиясында ишләјиб, орада Мир-зә Чәлиллә таныш олмушдур. Сонра «Молла Нәсрәдди-нин» редактору илә аиләви достлугдан савајы онун жур-налына сатирик әсәрләр јазмыш, 1909-чу илдә исә Ба-

кыда «Һәгигәт» гәзетини чыхармышдыр.

Мирзә Чәлилин чапа һазырладыгым әсәрләри, мәктублары вә Ү. һачыбәјовун фелјетонлары, публицист мәгаләләри мәнә Азәрбајчанын бу ики бөјүк сәнәткарынын һәјәти, јарадычылыг әлағәләри, достлуғу һаггында зәнкнн тәсәввүр вердији кими, онларын бир јандан ингилаби-демократик идејалар, о бири јандан да реалист сатира зәмининдә бирләшдикләрини ашкар көстәрди (бу гәнәәтими «Азәрбајчан Молла Нәсрәддини» китабымда вермәәти чалышмышам).

«Һәгигәт» гәзети мәнәдә бир фикир дә ојатды: мадам ки, бу гәзетин редактору Ү. һачыбәјов олмушдүр, онда мән онунла көрүшмәлијәм. «Һәгигәт»дә фәәл иштирак еләмиш һадидән гәзетдә олмајан јени шејләр данышк биләр.

Инчәсәнәт институтунда гәбулуна кетдим һади һаггында иш јаздыгымы сөјләдикдә тәәччүблә сорушлу:

— Нә әчәб әсәриниз үчүн ону сечмисиз?

Анчак ону дејә билдим ки, «мүәллимләрим белә мәсләһәт билдиләр». Азачыг фикрә кедиб нә барәдәсә көтүр-гој еләдијини ашкар дүјдүм. Мөвзүм ону ачмамышды. Нә үчүн? О заман мән буну баша дүшә биләмдәм. Инди о диалогу хатырлајанда белә бир нәтичәгә кәлирәм ки, Ү. һачыбәјов, чох күман, илк нөвбәдә һадинин јарадычылыг зиддијәтләрини нәзәрә алыб, чаван бир тәдгигатчы үчүн бунун бөјүк чәтинлик тәрәдәчәјини габагчадан көрмүшдүр. Белкә дә ону бәзи әдәбијјатчыларын гырхынчы илләрин орталарында һадини инсафсызчасына көздән салмаг чәһдләри бу фикрә кәтирмишди.

Мүсаһибимин ани дүшүнчәдән сонра дедији сөзләрдә ачыг-ајдын гајыкешлик әләмәти дүјдүм:

— Мән биләни јахшы оларды сизин кими бир чаван, мәслән, Гасымбәј Закир Сарычалујини (бу сөзү хүсуси вургу илә сөјләди) өјрәнсин, јахүд елә көтүрәк Хуршудбану Натәваны. Нәр икисинин көзәл ше'рләри, Ширин дилләри вар. Бунлар һагда јахшы әсәр јазмаг оларды.

...Диссертасијаны јазыб мүдафиә еләдим. Јалныз бир нечә ил сонра, онун үстүндә башым белә чәкәндә дәрк еләдим ки, о бөјүк инсанын «нә әчәб?..» суалында нә гәдәр дәрин һикмәт вармыш (ону да дејим ки, һәмнин диссертасијаны јалныз узун илләр тәкмилләшидириб чох јерини тәзәдән ишләјәндән сонра чап етдирә билдим).

Ү. һачыбәјовун сөзләриндәки «Хуршудбану Натәван»

мотиви дә чох дүшүндүрүчү иди: онун Низамијә бөјүк мәнәбәәти, Фүзулијә вурғунлуғу мәлүмдүр. Бәс, көрәсән, Натәваны хүсуси јад етмәси нә демәк иди?

Сонралар мәнә бу «сирр» дә әјан олду: әввәлән, 1894-чү илдә Ә. һагвердијевин башчылыгы, Ч. Гарјағдоғлунын иштираки илә Шушадаки «Лејли вә Мәчнун» сәһнәчијиндә хорда охујан кәнч Үзејиркилин еви «Хан гызы»нын мүлкүнүн јахынлыгында имиш. Бәзи мүәллифләр һәтта шаирәнин исте'дадлы јенијетмәјә хүсуси нөвәзш бәсләдијини дә гејд едилрләр. Дикәр тәрәфдән емүр боју бөјүк бәстәкарын руһуну, зөвгүнү охшајан естетик гита мәнбәләри ичәрисиндә Натәван лирикасынын да мүһүм јерләрдән бирини тутдуғуну инанмаг һеч дә чәтин дејил. Мәшһүр рәссамымыз Микајыл Абдуллајев көзәл бир табло чәкмишдир: орада Натәванын Горијә охумаға кедән Үзејрә хејир-дуа вердији тәсвир олунур.

Демәлијәм ки, бу ики классикә — Г. Закир вә Х. Натәвана ишарә тәдгигатчыны сәмәрәли бир фикир ахарына да сала биләр: көрүнүр, Ү. һачыбәјов јарадычылыгындаки сатирик-тәнгиди пафос («Мәшәди Ибад», фелјетонлар) вә лирика («Әсли вә Кәрәм», маһнылар) илә Закир, сентиментал-романтик пафосла («Лејли вә Мәчнун», «Короғлу»да Никар хәтти) илә Натәван поезијасы арасында кенетик әләгә вардыр.

Илләр Ү. һачыбәјов һаггында тәсәввүр вә хатирәләримә јени чизкиләр, јени мәтләбләр әләвә еләди.

«Молла Нәсрәддин» журналынын гырх иллији мүнасәбәтилә академјијада кеширилән елми сессиянын рәјасәт һеј'әтиндә Мирзә Чәлилин арвады һәмидә ханымла бирикдә Ү. һачыбәјов да отурмушду. Сәдр академик һејдәр һүсәјнов иди. Сессияда мүәллим академик Мәммәд Чәфәр сонралар «Молла Нәсрәддин», ја Молла Хәсрәддин?» ады илә чап етдирдији көзәл бир мә'рузә еләди. Ики күн сонра Низами институтуна кәлән һејдәр һүсәјнов сәһбәт заманы Мәммәд Чәфәрнин мә'рузәсиниң һачыбәјовун чох хошуна кәлдијини, бу чаванын јахшы алим олачагыны сөјләди.

Шаирләрин дедијинә көрә, јаз вүсәл, пәјызла гыш исә һичран мөвсүмүдүр. Азәрбајчан өз бөјүк оғлуңу пәјызда итирди. Мәрһүмун табуту академјянын Коммунист күчәсиндәки биначынын үчүнчү мәртәбәсиндә фоједә гојулушду. Бүлбүлүн о күн табут башында дәрин һәсрәт вә һүзнлә охудуғу «Сәнсиз» орадакыларын чоху-

ну ағлатды. Сәмәд Вурғунун о күн чап олунмуш ше'ри исә кәдәрли олдуғу гәдәр дә тәсәлливеричи иди: «Ширин бир хатирәтәк јашајачаг дүнјада—Севәрәк јашајанлар, севиләрәк өләнләр».

Ү. Һачыбәјовун инчәсәнәт институтундакы отағы бир мүддәт бош галды. Аталар наһаг демәјиб ки, «јерләр һәлә о јерләр, көрүнмәз о адамлар». Аз сонра һәмнин отагда академиянын президент муавини һейдәр һүсејнов отурду. Бир күн о мәни чағыртдырыб, һәмишәки кими фамилиямла мүрачигәт етди:

— Мирәһмәдов! Сәнә бир иш тапшырачағам. Кәрәк биз Үзејирбәјин русча чыхмыш китабыны тә'чили азәрбајчанча чапдан бурахағ. Билирсән дә һансы әсәри дејирәм? «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары»ны.

Дурухдугуму көрүб үрәк-дирәк вермәјә башлады:

— Горхма, китабы бир мусигишунас вар, азәрбајчанчаја о чевириб. Сән тәрчүмәни үслубча дүзәлтмәкдә она көмәк еләмәлисән. Билдин? О јолдашы сәннин јанына көндәрчәјәм.

Бир нечә күн сонра тәрчүмәчи илә таныш олдум: о, һәрби хидмәтдән тәзәчә бурахылмыш, һәлә әскәри шинеллә кәзән 33—35 јашлы Мәммәдсәләһ Исмајылов иди. Үзејирбәјин тәләбәси олдуғуну, вахтилә Гара Гарајев вә Чөвдәт Һачыјевлә бир синифдә охдуғуну сөјләди, китаб үзәриндә нечә ишләдијини нағыл еләди.

Инди консерваториянын профессору олан вә Ү. Һачыбәјовун јаратдығы Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары курсундан дәрс дејән Мәммәдсәләһ мұаллим китабын тәрчүмәси үзәриндә бөјүк зәһмәт чәкмишди. Ики ајадәк биркә ишләјиб тәрчүмәни үслубча редактә етдик вә чапа һазырлады. О, 1950-чи илдә чапдан чыхды.

М. Ф. Ахундовун өлүмүнүн јетмиш беш илији әрәфәсиндә, 1952-чи илдә әдиб һаггында јазмалы олдуғум китабча үчүн әләвә мә'хәзләр топламагдан өтрү бир аја јахын Тбилисндә ишләдим. Ә. Терегуловун бир мөгәләсинин изи илә елә о күнләрдә Күрчүстан маариф музейнә кедиб Гори мұаллимләр семинаријасынын архив фондунда Ү. Һачыбәјов вә М. Магомајев һаггында о вахтадәк мә'лум олмајан гижәтли материаллара раст кәлдим: бу, һәр ики сәнәткарын тәләбәлик илләри, дүнја көрүшү вә јарадычылығынын формалашмасы һаггында тәфәрруатынадәк зәнкин тәсәввур верән сәнәдләр иди. Доғрусу, архив тапынтысынын севинчи мәнә чохдан та-

ныш иди. Бу дәфәки һамыны өтдү. Зарафат дејил, бөјүк бир сәнәткарын өмрү китабынын гаранлиг сәһифәләри үстүнә ишыг дүшүрдү. Кәнч Үзејирин илк гәләм тәчрүбәләринә даир фактлар, мұаллимләринин шаир тәбиәтли семинаристә вердикләри хасијјәтнамәләр хүсусилә марағлы иди. Бу барәдә бир мөгәлә јаздым. «Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Хәбәрләринә тәғдим олундуғу заман ону о илләрдә академијанын вите-се-президенти ишләјән Сәмәд Вурғунун да охујуб бөјәнмәси мөгәлә мұәллифинә чох хош олду.

ЕДВАРД МИРЗОЈАН⁷⁵

МӘНӘББӘТ АШИГИ

Үзејир Һачыбәјов ермәни халгынын ән чох севдији бәстәкарлардандыр. Онун әсәрләри ушагдан бөјүјәдәк һамымызын мәнәббәтини газанмышдыр. «Корюғлу», «Аршын мал алан», «Мәшәди Ибад» дилләр әзбәри олмушдур. Үзејирин маһнылары, романслары, оперетталарындан аријалар, дуәтләр ифачыларымызын репертуарында шәрәfli јер тутмушдур.

Үзејир Һачыбәјовун әсәрләриндә мелодиклик сон дәрәчә күчлүдүр. Онун мәшһур романслары бу күндәк өз рајиһәсини итирмәмишдир.

Азәрбајчан операсы вә опереттасынын јаранмасы Азәрбајчан профессионал мусигисинин баниси Үзејир Һачыбәјовун ады илә бағлыдыр. Бу жанрларда илк либреттолари о јазмышдыр. Илк оркестрләри о јаратмышдыр. Азәрбајчан консерваториясыны о јаратмышдыр. «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» һаггында илк монументал әсәри о јазмышдыр. Мән дирижорлуг, мұәллимик, кениш публицистик вә саир диггәтәлајиг фәалијјәтләри дә әләвә еләсәм, Үзејир Һачыбәјовун нечә бир даһи инсан олдуғу көз өнүндә чанланар.

Азәрбајчан вә ермәни халгларынын мусигиси һәмишә бир-биринә јахын олмушдур. Үзејир Һачыбәјов һәм бәстәкарлары фәалијјәти, һәм дә ичтимаи фәалијјәти илә халгларымыз арасында достлуғун даһа да мөһкәмләнемәсинә чалышмышдыр. Гардаш халгларын профессионал мусигисинин инкишафына Ү. Һачыбәјовун көмәји чох олмушдур.

Үзејир Һачыбәјовун һәјаты Азәрбајчан мусигисинин

тарихидир. Бу мусиги инкишаф етмиш совет бәстәкарлығынын ән күчлү голларындан биринә чеврилмишдир.

1975

КИРИЛЛ МОЛЧАНОВ⁶

Мүһарибәдән сонра, Москвада Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүү заманы... исте'дадларың бу күчлү вә чохәсли хорунда Үзејир һачыбәјовун јарадычылыг сәси хүсусилә фәргләнирди. Онун сәмими, илһамлы, һәгигәтән демократик исте'дады сәһнәдән вә концерт естрадасындан өзүнә јол ачырды. Өлкәмиздә елә бир кушә јох иди ки, Үзејир һачыбәјовун көзәл вә орижинал әсәрләри ифа едилмәсин, динләјичиләрин нәчиб гәлбинә јол тапмасын. Бу көзәл бәстәкарың әсәрләри бу күн дә һәјати гүввә илә сәсләнир, динләјичиләрин һәдсиз вә даими мәнәббәтини газаныр. Әсил халг мәнәббәти буна дејәрләр. Заманың сынағындан чыхан әсил исте'дад буна дејәрләр!

1975

ВАНО МУРАДЕЛИ⁷

Мәним хатиримдә кәнчлик дөврү парлаг сурәтдә чанланыр. 1922-чи ил. Гори шәһәри. Јашајыш евинин бөјүк дәһлизиндә сәһнә гурулмушдур. Бизим рајонун јенијетмәләри күрчү дилиндә мәшһур «Аршың мал алан» опереттасыны ифа едирләр. Күлчөһрәнин ролуну мәним кичик бачым Женја, мән исә Әскәр ролуну ојнајрам. Мусиги мушајнәти мәним мандолинамдыр. «Тамашачылар» бу бирлијин әлејһинә дејилләр. Гејри-ади мүвәффәгијјәт. Бу мисал илә мән бизим өлкәнин бир чох халглары үчүн Ү. һачыбәјовун парлаг јарадычылығынын нә гәдәр әһәмијјәтли олмасыны гејд етмәк истәјирәм. «Аршың мал алан»ы јаранмасындан сонра чох тез мүддәт Загафгазија вә Орта Асиянын садә адамларғыз дилләриндә охумаға башладылар.

20 илдән сонра 40-чы илләрдә мән хејирхәһ вә гонагпәрвәр Ү. һачыбәјовун гонағыз олдум. О дөврдә гурулан

138

бу инсани достлуг вә јарадычылыг мәсләкдашлығы бәстәкарың һәјатынын сон күнләринә гәдәр кәсилмирди.

1965

М. МУРАДЈАН⁸

Көркәмли бәстәкарлар Үзејир һачыбәјов, Александр Спендиаров, Захари Палнашвили Загафгазија халгларынын мусиги мәдәнијјәтләринин мејдана кәлдији чағларда јазыб јаратмышлар. Азәрбајчан, ермәни вә күрчү халгларынын достлугунун вә мусиги мәдәнијјәтләринин гаршылыгы тә'сиринин мөһкәм тәмәли дә мәнз онларын фәалијјәти сајәсиндә гојулмушдур. Инди биз бу достлугун вә мәдәнијјәтләрин әсил тәрәғгијә чатдығыны көрүрүк. Фәрәһли һалдыр ки, һачыбәјовун вәтәниндә онун көзәл ирсини әдәбиләшдирмәк үчүн бөјүк иш апарылыр.

1975

РУБАБӘ МУРАДОВА⁹

«МӘН ҮЗЕЈИР ЛЕЈЛИСИНИН МӘЧНУНУЈАМ.»

Мән опера вә балет театрымызда тамашаја гојулан чох әсәрләрдә ојнамышам. Бунларын арасында Ү. һачыбәјовун опералары мүстәсналыг тәшкәл едир. Онун операларында ифа етдијим партијаларың һәр бирини севмишәм, әзизләмишәм. Хүсусилә Лејли ролуна бүтүн варлығымла бағланмышам. Гысача десәм, мән Үзејир Лејлисинин мәфтунујам, мәчнунујам.

Севки дуғулары душтаг олан Лејли мәнәви чәһәтдән мунис вә пакдыр, ешгиндә садигдир. Бунула бәрәбәр, о, көһнә дүнјанын әдаләтсиз ганунларына гаршы мүбаризәдә ачидир, мү'идир. Лејли үчүн сәчијјәви олан бу чәһәтләри долғун ифадә етмәк, тәләбкар тамашачыны разы салмагдан өтрү ифачыда мәнз Лејли мәнәббәти, ешг јанғысы, үрәк тәләтүмү олсун кәрәк. Мән

139

бу ролу ойнајанда һәр чүр сун'иликдән гачмаға, Лејли образыны Фүзули ше'ринә вә Узејир бәстәсинә хас олан жүксәк поетикликлә јаратмаға сә'ј едирәм.

1975

ВӘЛИ МУХАТОВ⁸⁰

Узејир һачыбәјовун көзәл, никбин вә дәрин милли колоритә малик мусигиси чохмилләтли совет мусиги мәдәнијәтинин инкишафында һәмишә јол көстәргән улдуз олмушдур вә олачагдыр.

Узејир һачыбәјов бир чох өлмәз мусиги әсәринин муәллифидир. Мейдигулу адына Түркмәнистан Дөвләт Опера вә Балет Театрынын сәһнасиндә мусиги сәнәтнин инчиләри олан «Короғлу» операсы вә «Аршын мал алан» опереттасы он илләрдән бәридик ки, мүвәффегијәтлә көстәрилир.

Һачыбәјовун фәалијәти кениш вә чохчәһәтли олмушдур. О, маарифчи, Азәрбајчан мусигичиләри нәслинин муәллими, бөјүк ичтимаи хадим, Азәрбајчан Бәстәкарлар Иттифагынын вә республиканын мусиги кадрлары очағы олан консерваторијанын рәһбәри иди. Көзәл мусигичи вә көзәл инсан Узејир һачыбәјовун әзиз хатирәси индики вә кәләчәк нәсилләрин гәлбиндә јашајачагдыр.

1975

ШАЛВА МШВЕЛИДЗЕ⁸¹

УСТАД

Гардаш Азәрбајчан халгы чох даһиләр јетирмишдир. Хагани, Низами, Нәсими, Фүзули, Ахундов, Сабир—һәрәси бир дағ зирвәси кими дүңја мәдәнијәти силсиләсиндә учалыр, Узејир һачыбәјов да Азәрбајчан халгынын даһи оғлудур, бир уча дағ зирвәсидир. Узејир һачыбәјов Прометей үрәкли—јанар үрәкли инсан олуб. Бөјүк мәһәббәтли инсан олуб.

Онун өз халгы үчүн көрдүјү ишләри чох да узун олмајан өмрү илә мүгајисә етдикдә инсаны һейрәт бүрүјүр.

Ихтијарсыз олараг өз-өзүндән сорушурсан: бу инсан һеч динчәлмәјиб? Узејир һачыбәјов динчлик билмәјән инсанлардан олуб.

140

Узејир һачыбәјов биз күрчүләрин дә доғма бәстәкардыр. Әввәлә о, 1904-чү илдә Күрчүстан торпағында мәшһур Гори семинаријасыны битириб. Икинчиси, шүбһәсиз, бу әсас сәбәбдир—Узејир һачыбәјовун әсәрләри Азәрбајчандан илк аддымыны Күрчүстана атмышдыр. Онун мусигиси сәсләнән күндән үмүмхалг мәһәббәти газанмышдыр. Узејир һачыбәјов милли олдуғу гәдәр дә бејнәлмиләл бәстәкардыр.

Узејир һачыбәјов кими сәнәткарлара һөрмәт әләмәти олараг уstad дејирләр. Мән вә мәним бәстәкар јолдашларым бу әләмәтәр күндә уstad Узејир һачыбәјову сонсуз миннәтдарлыг һисси илә хатырлајырым. Онун сәнәт абидәси Гафгаз дағлары гәдәр әзәмәтли вә әбәдидир. Бу мөһтәшәм абидәни һәлә чох нәсилләр күл-чичәклә бәзәјәчәкләр. Узејир һачыбәјов мусигиси һәлә чох үрәкләрә рөвнәг верәчәкдир.

1975

ҺӘЛИМӘ НӘСИРОВА⁸²

УЗЕЈИР АҒА ЧОХ БӘСИРӘТЛИ ИДИ...

Мәнә Азәрбајчанла, онун поезијасы вә мусигиси илә танышлыг һәлә јарадычылыг јолумун башланғычындан нәсиб олмушдур. 1924-чү илдә Бакы Театр техникумуна Әзбәкистандан бир груп кәңч көндәрилмишди. Кәңч Совет Азәрбајчанында һәмнин дөвр ичтимаи-сијәси жүксәлиш вә әләлхүсус мәдәни гуручулуғун сәмәрәли, мүтәмади инкишаф дөврү иди. Узејир һачыбәјовун бүтүн әсәрләри кими кениш шөһрәт газанмыш «Аршын мал алан» опереттасы да Әзбәкистан «елчиләри»нин дәрһал хошуна кәлмишди. Она көрә дә тәсадүфи дејил ки, артыг илк тәһсил илинин сонунда бизим труппамыз һәмнин әсәри тамашаја гојду вә јәј тә'тили күнләриндә Әзбәкистанын бир чох шәһәрләриндә көстәрди. Бунунла да биз Азәрбајчанын мусиги јарадычылығыны кениш јәјанларын вә тәблиғ едәнләрин биринчи сыраларындаыг. Әзбәк халгыны Узејир һачыбәјовун јарадычылығы илә илк дәфә мәнз биз таныш етмишик. Шүбһәсиз ки, онун јени, гејри-ади мелодияларынын интонәсијалары нәнки бизим бәстәкарларын јарадычылы-

141

ғына тәсир көстәрмиш, һәтта һардаса өзбәк мусигисинә сирајәт етмишдир.

О заман өлкәмизин һәр јеринә радио «ајаг ачмамышды» вә радио верилишләри јеничә тәшәккүлә башлајырды. Белә бир вахта бизим гастроллар, концертләр һәм тәрбијәвиллик, һәм дә маарифчиллик бахымындан мүнһүм әһмијјәт дашыјыр, гардаш халғын мусиги мәдәнијјәтинә мараг ојадыр, динләјичиләрин дунјакөрүшүнү кенишләндирир, күтләләрин естетик тәрбијәсинә күчлү тәсир едән васитәјә чеврилирди.

Бақы Театр Техникумунда охууғумуз илләрдә актјор кими тәшәккүл тапмағымызда Нүсејнгулу Сарабски, Сидги Руһулла, Аббас Мирзә Шәрифзадә аз рол ојнамамышлар. Севимли мүғәнниләрдән Соһа ханым һачыјева, Сүрәјја Гачар, Чаһан Талышинскаја, Шөвкәт Мәмәдова вә бир чох башгалары бизә Азәрбајчан муғаларыны, вокал сәнәтинин инчәликләрини ојрәдирди. У. Һачыбәјов исә бизим група хүсуси диггәт көстәрирди, тез-тез «Аршын мал алан»ын мәшгләриндә олур, өзүнүн дәјәрли мәсләһәтләри илә комедијадакы образлары јаратмагда бизә дүзкүн истигамәт верирди. Һәлә лап кәңч икән Узејир һачыбәјовун гајғысыны вә хејир-хаһлығны дүјән һәр биримиз она өзүмүз борчлу сајырыг. Бәлкә дә бу, бир дә она көрәдир ки, «Аршын мал алан» тамашамыз һәмишә бөјүк мүвәфғәијјәтлә кечмишдир. Ачығыны дејим ки, һәр јердә бизи һејранлыгла, тәәччүблә, һејрәтлә динләјә, тамашадан сонра исә салон сүрәкли алғышлардан титрәјирди...

Узејир аға чох бәсирәтли иди. Илк дәфә мәнә гулаг асаңда дәрһал инанмышды ки, сәсим мәнә шөһрәтләндирәчәк вә кәләчәјимә пејғәмбәрчәсинә үмид бәсләмишди.

Бизим режиссорумуз Кирманшаһлы сөһбәт заманы она дејәндә ки, Һәлимә истәнилән ролун сөзләрини дәрһал әзбәрләмәји бачарыр, Узејир аға тәәччүбләнмиш вә ондан сорушмушду ки, мәкәр белә шәј мүмкүндүрмү?

Ахы, бәзән мән бир күн әрзиндә өз вокал партијамы өјрәнә билирдим вә сәһәриси күн ону Азәрбајчан дилиндә сәрбәст охујурдум.. «Аршын мал алан»да Күлчөһрәнин партијасында охумағым онун чох хошуна кәлирди вә инанырды ки, мән мүтләг Лејлинин партијасыны ифа едә биләчәјәм... Нечә демишдисә, елә дә олду. Сонрлар јалғыз онун операсындан арија вә маһнылары Азәрбајчан дилиндә охумаг дејил, һәм дә Р. Глијер вә Т. Са-

дыховун «Лејли вә Мәчнун» операсында (Ә. Нәвәинин поемасы әсасында) Лејли образыны ојнадым. Мәһз о образын уғурлу тәчәссүмүнә көрә 1939-чу илдә ССРИ Дөвләт мукафатына лајиг көрүлдүм. Азәрбајчанлы достларымын һамысы буна чох севинирдиләр; Узејир һачыбәјов вә Бүлбүл јүксәк мукафат алмағым мүнәсибәтилә мәнә шәхсән тәбрик етдиләр.

...Севимли «Аршын мал алан» 1929-чу илдә К. Јашенин тәрчүмәсиндә Әндичан театрында тамашаја гојулду. Бу дөврдә К. Јашенлә аилә гурмушдуг. Азәрбајчан дилини јахшы билдијимә көрә һәјат јолдашыма тәрчүмә ишиндә көмәјим дәјди. Сонрлар бу тамаша мусигли театрларын репертуарына мөһкәм даһил олду. Дашкәнддә Күлчөһрәнин партијасыны мән охујурдум. Әскәрин партијасыны исә Қари Јагубов.

Јенидән тәһсил илләри... Москва консерваторијасынын нәздиндә өзбәк опера студиясында вә јенә дә Нәван адына Өзбәкстан Дөвләт Опера вә Балет театрында әмәк фәалијјәти...

О вахтдан чох илләр кечмишдир. Лакин нә өтән заман, нә дә мәсәфә Азәрбајчаны, јарадычылыг јолуму мүәјјәнләшдирәрәк мәнә инчәсәнәт әләминә кәтирән гајғыкеш инсанлары унутдура билмәјиб. Дејә биләрәм ки, бүтүн бу илләр әрзиндә Азәрбајчан мусигисинә мәһбәтти артыб, мөһкәмләниб, илдән-илә һәјатымын ајрылмаз һиссәсинә чеврилиб. Азәрбајчанын севимли арија вә маһнылары даим репестуарымда олуб. Мән Азәрбајчан инчәсәнәтинин, мәдәнијјәтинин, әдәбијјатынын һәмишәлик вурғунујам. Гардаш республикадакы һәмкарларымын вә достларымын јарадычылыг уғурлары һәмишә мәнә севиндирир.

Мәнә Узејир һачыбәјовла ССРИ Дөвләт Мукафаты Комитәсиндә (1938) биркә ишләмәк нәсиб олуб. Биз инчәсәнәт, о чүмләдән мусиги һаггында сөһбәт едир, гәнәәтләримизи бөлүшүрдүк. Бүлбүл дә тез-тез бизим сөһбәтимизә гошулар вә биз үчлүкдә вокал сәнәтинин кәләчәк инкишафындан, милли охума манерасыны рус вә итајјан вокал мәктәбләри илә әлағәләндирмәк имкәнларындан данышардыг. О заман Бүлбүл Италијадан, Милан операсындан јарадычылыг езәмијјәтиндән гајытмышды, она көрә дә вокал әһнәләринин өзүнәмәхсуслуғу һаггында сөһбәтимиз бәзән узунмүддәтли, лакин һәмишә достчасына мүбәһисәјә чевриләрди.

Илләр кечир... Мусиги әввәлки кими јенә дә дөјүнән

гэлбимдир. Ким исэ мэнэ дежиб ки, мэхэббэт вэ мусиги аҗрылмаздыр. Мусиги мэхэббэтин, мэхэббэт исэ мусигинин шаһзадэсидир.

Бу сөзлэр Узејир Гачыбэјовун һәмишэјашар мусигисинэ дэ аиддир.

1985

НЭЗАКЭТ НЭЗЭРЛИ⁶³

Узејир Гачыбэјовун һэјаты вэ јарадычылыг фэалијјэти халга фэдакарчасына хидмэт етмэк нүмунэсидир, бөјүк вэтэндашлыг һүнэридир. Көркөмли бэстэкарын мусигиси инсана, эмэкчијэ мэхэббэтлэ долудур вэ бу, үрөклэри фэтһ едир. Оун мусигиси бизэ ссвинч кэтирир, тэкчэ халгымызын гәһрәманыглыга долу кечмишиндэн, онун бу күнкү көзэл һэјатындаң дејьл, һәм дэ хошбахт кэлэчэкдэн хэбэр верир, јашајыб-јаратмаға, доғма Вэтэнин рифаһи намиһэ ишлэмэјэ чағьрыр.

Узејир Гачыбэјов көзэл маһнылары, романслары, мусигили комедијалары вэ опералары илэ һэинки тэкчэ Азэрбајчан халгынын, һәм дэ дикер халгларын мэхэббэт вэ һөрмэтини газанмыш бөјүк сэнэткарлардандыр. Эсил хэлгилик принципләринэ эсасланан бу эсэрлэр колхоз тарлаларында да, һејвандарлыг фермаларында да сәсләнир, гүввэләримизи артырыр, бизи јени эмэк наидијәтләринэ руһландырыр. Бу күн кечирдијимиз тәнтәнәли јығынчаг да бөјүк мусигичијэ үмумхалг мэхэббэтинин вэ еһтирамынын ифадэсидир.

1975

ЕЛМИРА НЭЗИРОВА⁶⁴

Тэкчэ Узејирбэјин ады илэ хатирэдэ чохлу фактлар, тәсадүфләр, һадисэләр, онунла олан көрүшләр чанланыр вэ даһа чох јадда галан епизодлары бирбириндэн ајырмагда олдуғча чәтинлик чәкирсән. Хүсусилэ о заман ки, сөз елэ бир инсан һаггында кедир ки, о сәнин ушаглыг вэ кәнчлик илләрини ишыгландырыб, сәни бу күнэ гэдәр мүшәјијәт едир. Нэ исэ эзәмәт вэ даһилијин, саф инсани садәлик вэ дүнјәви адилијин бир шәхсијјәтдэ үзви шәкилдэ бирләшмәсини тәсәвүрә кә-

144

тирмәк олдуғча чәтиндир. О инсан ки, һәлә сәғлығында өз мүасирләри үчүн идеал эфсанәјэ чеврилмишдир. Кәләчөк һәсилләр үчүн дэ беләк галачагдыр.

Мән мусигини севән аиләдә доғулмушам вэ бәлкә дэ «ата», «ана» кәлмәләри илэ бир вахтда Узејирбэјин адыны ешитмишәм. Мусиги илэ мәшғул олмаға башлајанда Узејирбэјин шан-шөһрәти нәдәнсә мәним үчүн олчатмаз, гејри-реал бир шејэ чеврилиб.

Һеч јадымдан чыхмыр, бир дәфә ахшам анам деди: сәһәр тәздән биз филармонијаға кедәчәјик, сән орда Узејирбэј үчүн чалачагсан. Каш ки, мәнә һәмни кечә бу сөзләр дејилмәјәјди, мән кечә бир нечә дәфә јухудан ајылыб саата бахдым, сәһэрин ачылмасыны интизарла кәзләдим евдәкиләри ојатмаға башладым ки, кечикмәјим. Елэ бил ки, ониликкләр кечмәјиб, мән Бујнакск күчәсиндә јерләшән евимиздән филармонијаға гэдәр олан јолу бүтүн тәфсилати илэ хатырлајырам. Мәнә елэ кәлирдки ки, бүтүн әтрафдакылар билирләр ки, мән бу саат Узејирбэјин гаршысында чалмаға кедирәм, санки биз нэ вахтдыр ки, јол кедирик, күчәдән кечән трамвајын исэ эәнки олдуғча кур сәсләнирди. Филармонијаға дахил олан заман мәни дәһшәт бүрүдү, бәрк һәјәчәндәндәм вэ дүшүндүм ки, һәр шеј јадымдан чыхыб, чала билмәрәм. Биз икинчи мәртәбәјэ галхдыг, о вахт орада халг чалғы аләтләри оркестринин мәшги кедирди. Узејирбэј дирижорлуғ едирди.

Бизи көрәндә о күлүмсәди вэ бир аз көзләмәји хаһиш етди. Бир нечә дәгигәдән сонра фасилә елан олунду вэ мән өз пјесләримдән бир нечәсини чалдым. Узејирбэј мәни тәрифләди, зарафатла мәнә «гочаг гыз» дејә мүрачәјәт етди, бир дэ чалмағымы истәди.

Мәнә дедији сөзләр хүсусилә јадымдадыр: мусиги бәстәләмәкдән өтрү чох мәшғул олмағ лазымдыр.

Елэ орадача мәнә тапшырыг верди—ладларда сәккиз тагтлы период јазмағ.

Ону да хатырлајырам ки, анам деди: Елмира бәстәләјән заман она концертә кетмәк вэ мусиги динләмәк олмаз. О деди: Нэ вахт ки, өзүм бәстәләмәклә мәшғул олурам, һатта радиоға гулағ асмырам вэ концертә кетмирәм—бу мәнә манечилик төрәдир.

Оун мәни һәлә о заман кәнч олан педагог Б. И. Зејдманын (Ленинграддан дәвәт етмишди) јанына нечә апардығы јадымдадыр.

«Борис Исакович!—деди һәрчәнд ки, Елмира балача-

10 сиф. 21

145

дыр, лakin Сиз ондан бөжүклөрдөн тэлэб етдијиниз кими тэлэб един».

«Короғлу» операсынын илк тамашасындан сонра һа- физемдә тамамилә унудулмаз тәәсүрат галды. Биз Үзе- јирбәјлә вә Мәлејкә ханымла биркә ложада әләшмиш- дик. Даһижанә мусигидән алдығмыз гејри-ади тәәсү- рат тамашанын көзәл гурулушуну, баш ролларын мисилсиз ифачыларыны Бүлбүлү вә Кнаркн Грыгорјаны көрәндә даһа да күчләнди, опера театрынын сәһнәсиндә чалды ат көрүнәндә саф ушағ вәчди илә севиндим. Ја- дымдадыр ки, мән кечә Үзејирбәјдән өјрәнмәјә чалыш- дым ки, аты һарадан алыблар?

Кәлән јәј Үзејирбәј Билкәһдәки бағымызын јанындан кечәркән мәнн көрдү вә мән ондан бағымыза кәлмәсини хаһиш етдим. Елә һәмнин илин јајында мәшғул олум дејә онун көстәриши илә баға консерваторијадан пиано кә- тирдиләр. Үзејирбәј вә Мәлејкә ханым бизим баға кәл- диләр вә мән фортепиано пјесләримнн вә Бетховенин Би- ринчи концертини чалдым. Јадымдадыр, Үзејирбәј нечә һәјәчанла деди: «Сән бу консерти симфоник оркестрлә биркә чалмалысан. Бунула өзүм мәшғул оларам».

Биз бағдан гајытмаға маҷал тапмамыш Үзејирбәј зәнк еләди вә мәнн дә көтүрүб, дирижор Николај Пав- лович Аносовун јанына кәлди, бизи таныш етди. Нәһа- јәт, мән оркестрлә бирликдә Бетховенин концертини чал- дым. Концертдән алдығым ән бөјүк севинч Үзејирбәјин тәбрики олду. Кәркин ишинә бахмајарағ, концертә кәл- мәјә вахт тапмышды. Концертдән сонра мәнн евинә дә- вәт етди вә нотларыны һәдијә верди.

Чәтин һәрб илләриндә Үзејирбәј мәншәтинә бөјүк гај- ғы илә јанашырды. 1942-чи илдә мән фортепиано үчүн прелүдләр јазандан сонра о мәннм, 14 јашлы мәктәбли- нин Бәстәкарлар Иттифағынын үзвү көтүрүлмәјимә наил олду. Мәннмлә бир јердә рәфигәм Лида Адаменко да гәбул едилди. Үзејирбәј мәнн тәбрик едәрәк деди: «Ин- ди сәни хүсуси мағазја тәһким етмәк лазымдыр. Ахы сәнин атан чәһәдәдир, сән исә јахшы гидаланмалысан».

1944-чү илдә Үзејирбәјин тәкиди илә мәнн Зағағза- зија республикаларынын Тбилисидә кечирилән мусиги онкүнлүүнә кедәнләрин тәркибинә дахил етдиләр. Про- грамларын тәртибинә вә ифачыларын сечилмәсинә Үзе- јирбәјин нә гәдәр гүввә вә енержи сәрф етмәси јадым- дадыр. О, бүтүн мәшғләрдә олурду, һәр шејә диггәт је- тирди, һәтта бизим кејимләрин рәнкиннн вә фасонуну

өзү сечилмишди, белә чәтин илләрдә јахшы материалын верилмәсинә инадкарлығла наил олмушду. Истәдијини тапмаға наил оlanda о, нечә дә мәғрур вә хошбәхт кө- рүнүрдү. Онкүнлүк заманы Үзејирбәј мейманханада је- ри дә өзү сечмишди, марағланырды ки, бизи нечә једир- дирләр. Тбилиси үзрә экскурсија тәшкил етмишди, бизн Москва, Ленинград вә Зағағзија республикаларынын мусигичиләринә тәғдим едирди.

Үзејирбәјин алтмышиллик јубилејиндә ониллик му- сиги мәктәбинин мүәллимләри Үзејирбәјә торг бишир- мишдиләр. Мәктәбин директору Көвкәб ханым Сәфәрә- лијева башда олмағла бир нечә шакирд ону тәбрикә кәл- диләр. Мәнн ән чәтин иш тапшырылмышды—торту апар- мағ. Јубилјарын евинә кәләркән о, бизим һамымызы өп- дү вә деди: «Мәлејкә ханым чај сүз, кәлән ушағларын сајы гәдәр торддан дилим кәс, гој онларын бу күнү ши- рин олсун!»

Мәктәби битирдијим заман о, узун мүддәт валидеји- ләримнн дилә тутду ки, мәнн Москваға охумаға көндәр- синләр. Онлаға дејирди ки, мусигичинин тәшәккүлү үчүн Москва консерваторијасында охумағ зоруидир. Дмит- ри Дмитрович Шостаковичин вә Јаков Израилевич Зак кими көркәмли шәхсијәтләрин јанында охумағым үчүн о, әлиндән кәләнн етмишди.

Хејрхәһлығ, гајғыкешлик, һәссаслығ, диггәтлилик— көзәл мүәллим вә педагогун, вәләһедичи мусигисинин бөјүк јарадычысы, әзиз хәтирәси мәннм үчүн мүғәддәс олан Үзејир һачыбәјовун характеринн чизкиләри белә- дир.

1985

НӘРИМАН НӘРИМАНОВ»

...Опера вә оперетталарымыз даһа артығ тәрәғги едәчәкләр. Чүнки Үзејирбәј чәнаблары охудуғу елмин сәбәбинә даһа көзәл опералар мејдана кәтирә- чәкдир. һәр һалда гејри әсәрләрә нисбәтән һал-һазыр- да Үзејирбәјин әсәрләри бөјүк үмид јолу ачыр. Бу јолда Үзејирбәјин даһа артығ тәрәғги етмәјини гәлбдән истә- јирик.

1916

Хатирәләримә башлыг сечдижим «Оху тар» кәлмәсинин мүнүм тарихи әһәмијјәти вардыр. Бир заманлар өзләрини «јениликчи» адландыран бә'зи бәд-хәһлар бир чох јыгынчагларда вә мәнбуат сәһифәләриндә чыхыш едәрәк, классик муғамларымызы вә милли чалғы аләтләримиздән тар вә камапчаны куја кечмишин лүзүмсуз галыглары вә «көнһәлик рәмзи» кими гәләмә верир, онлары ләгв етмәјә чәһд кәстәридиләр. Латин республикамызын ичтимәијјәти, хүсусилә габагчылы мусиги хадимләримиз халгын гүмәтли мусиги сәрвәтинә хор баханлары коскин тәнгид агаһинә тутду. Севимли шаиримиз Микајыл Мүшфиг дә «Оху тар» ше'рини мәнз бәлә бир вахтда јазмышдыр.

Азәрбајчанын көркәмли бәстәкарлары Үзејир һачыбәјов вә Мүслүм Магомајев һәлә 30-чу илләрдә халг мусигисинин инкишафы үчүн сәмәрәли фәалијјәт кәстәридиләр. Радиола илк нотлу халг чалғы аләтләри оркестринин јаранмасы ишиндә Үзејир һачыбәјовла Мүслүм Магомајевин тәшкилатчылыг вә јарадычылыг ишләриндән јадымда галан бә'зи хатирәләrimi нәгл етмәк истәјирәм.

1931-чи илдә радиола бәјүк вә кичик һеј'әтли симфоник оркестр, бир нечә ансамбл вә триола, еләчә дә рус вә Гәрби Авропа бәстәкарларынын маһныларыны ифа едән ајры-ајры вокал групплары варды.

Радионун бәдин рәһбәри Мүслүм Магомајев бу мусиги коллективләриндән әләвә нотлу халг чалғы аләтләри оркестри јаратмаг тәклифини дә ирәли сүрдү. О, бу барәдә јахын сәнәт достлары, о чүмләдән бәстәкар Үзејир һачыбәјовла мәсләһәтләшди. Көзәл тәклиф иди. Радиола бәлә бир коллективин тәшкил олунмасы нәтичәсиндә мусиги мәктәпләринин битирән кәнч кадрларын алдыглары ихтисас үзрә ишләмәјә әлверишли шәраит јараначагды. Бәлә бир тәклифи тезликлә һәјата кечирмәк ләзимды. Бу сәһбәт 1931-чи илин октябр ајында олмушду. Елә һәмин ајдан да оркестрин тәшкили иши Үзејир һачыбәјова һәвалә едилди.

О заман консерваторијада нот үзрә тар дәрсләри муәллими олан Сәид Рүстәмәв әввәлчә оркестрә концерт-мејстер гәбул олунду. 1932-чи ил јанварын 1-дән исә Ү. һачыбәјовун тәклифилә дирижор муәвини вәзифәси-

ни ифа етмәјә башлады. Оркестрин илк һеј'әти 24 нәфәрдән ибарәт иди... Илк вахтларда бунларын ичәрисиндә нот билмәјәнләр дә варды. Оркестрин илк солистләриндән Гылман Салаһов, Әмир Мәммәдбәјли, Бәһрам Мансуров, Хосров Мәликов, Ағасы Мәшәдибәјов, Әлаға Гулијев, һөкүмә Нәчәфова, Гәнчә Исмајылова, Тәрлан Әлијева, һафиз Мирзәлијев, Қаро Чарчоғлјан, Ашот Ајрапетов вә дофчи Халыг Бабајевин адларыны јахшы хатырлајырам. Нотлу оркестрин илк пианочусу Құлнар Ахундова иди.

Нотлу халг чалғы аләтләри оркестринин радиола илк концерти 1932-чи ил јанварын 5-дә Үзејир һачыбәјовун «Қолхоз чөлләриндә» әсәрилә башлады. Бу концертдә Бикә Сәмәдзәдә бәстәкарын «Завод сәни көзләјир» маһнысыны охуду. Сонра Јавәр Қәләнтәрли Сәид Рүстәмәвун оркестр үчүн ишләдији «Јадыма дүшдү» халг маһнысыны бәјүк мәнәртлә ифа етди. һәмин концертдә Александр Спендиаровун «Ғајтарма» вә «Һичаз» мусиги ләвһәләри, Шубертин «Һәрби маршы» чалынды. Концертдән сонра Мүслүм Магомајев, Мәммәд Сәид Ордубади, бәстәкар Хейфетс, вокал группунун о заманкы рәһбәри Әшрәф һәсәнов, хормејстер Тигран Налбандјан вә редакция ишчиләри студијаја кәләрәк, оркестрин бәди рәһбәри вә баш дирижору Үзејирбәји вә концерттин бүтүн иштиракчыларыны тәбрик етдиләр. Севинчдән Үзејирбәјин көзләри јашармышды.

Илк илләрдә оркестрин репертуарында Үзејир һачыбәјов, Мүслүм Магомајев, Александр Спендиаров, һәсән Реватов вә Сәид Рүстәмәвун әсәрләрилә јанашы классик рус вә Гәрби Авропа бәстәкарларынын популяр мелодијалары да әсас јер тутарды. Радио концертләриндә Чәјковски, Шуберт, Бизе, Гринг вә Мотсартын мелодијаларынын нотлу оркестрин ифасында әзәмәтлә сәсләнмәси вахтилә милли мусиги аләтләримизни муәсир мәдәнијјәтә јабанчы сајанлара косәрли чаваб иди. Адларыны чәкдијим бәстәкарларын әсәрләринин нотлу оркестр үчүн ишләјиб һазырлајан бәстәкар Хейфетсин хејрхәһ хидмәтини хүсусилә гејд етмәк ләзимдыр. Мән бу оркестрин концертләрини апармагдан хошландығым үчүн чох вахт диктор јолдашларым өз нөвбәләрини мәнә күзәшт едәрдиләр.

Јени репертуарла чыхышындан сонра оркестрин динләјичиләр арасында шәһрәти артмаға башлады.

Үзејир һачыбәјов јени коллективлә бирликдә Бајыл,

Сабунчу, Сураханы вэ Забратдакы мэдэнијјэт сарајларында, «Роте-Фане» паркында, Мэрдэкандакы истираһэт евлэриндэ, Эзизбэјов адына клубда верилэн ачыг концертлэрин чохунда иштирак едэрди. Бу концертлэрин эксэријјэти радио илэ транслјасија олунарды. Концерт салонлары вэ естрада мејданчалары тамашачыларла долу оларды. Буну да гејд едим ки, биз бир дэфэ паркда тамашачылар олмадан да концерт вермишик. Бу барэдэ сизэ мэээли бир эһвалат данышым.

1933-чү илин сентјабрында «Роте-Фане» паркында ачыг концерт вермэјэ кетмишдик. Концертдэ Јавэр ханым, Мүнэввэр Кэлэнтэри вэ Элэвсэт Садыгов да иштирак едирди. Дирижор Сэид Рүстэмов иди. Концерт радио илэ транслјасија олуначагды. һава бэрк сојуг вэ күлэкли олдуғундан естрада мејданчасында 6—7 нэфэр тамашачы отурмушду. Бир аздан күчлү јағыш жамаға башлады, онлар да јағышдан гачыб кетдилэр. Транслјасијанын позулмамасы хатиринэ Сэид Рүстэмов концерттин башланмасы үчүн сэрэнчам верди. Оркестрин чыхыш едэчэји естрада сэһнэси өртүлү олдуғуна көрэ ораны јағыш тутмурду. Мэн сэһнэјэ галхыб микрофон гаршысында концертин илк нөмрэсини елан етдијим заман алгыш сэслэриндэн диксиндим. Чеврилиб көрдүм ки, эл чаланлар оркестрин үзвлэри вэ мүғэнилэрдир. Ертэси күнү студијада мэшг заманы Узејирбэј Сэид Рүстэмова деди:

— Дүнөн ахшам концертинизи радиога динлэдим. Чох хошума кэлди. Анчаг белэ јағышлы һавада сизэ гулаг асан тамашачылары сиз алгышламагданса, онлар сизни алгышлајырды.

Сэид Рүстэмов күлэ-күлэ чаваб верди:

— Узејирбэј эсиндэ эл чалан биз идик, паркда тамашачы јох иди. Буну микрофонун хатиринэ етмишик. Оркестрин чохлу пэрэстишкары илэ јанашы, бэдхаһлары да вар иди. Буну ашағыда гејд едэчэјим мүһүм тарихи фактла нэзэринизэ чатдырмаг истэјирэм.

1933-чү илин март ајында Бақыда чыхан «Јени јол» гээети тэрэфиндэн «Ваһид мэдэни Шэрг оркестри тэшкил етмэли» башлығы алтында јени бир тэшэббүс ирэли сүрүлмүшду. Бунун бир нечэ сэбэби варды. Бу мүһүм сэбэб исэ Бақынын концерт мүэссисэлэриндэ ифачылыг сэвијјэси ашағы олан вэ иллэр боју јекнэсэг програмла чыхыш едэн бэзи мусиги коллективлэри һагында гээетэ көндэрилэн чохлу шикајет мәктублары иди.

Гээетин 16 март тарихли нөмрэсиндэ С. К. имзасы илэ мэгалэ јазан мүэллиф белэ коллективлэрдэн бирини кэскин тэнгид етдикдэн сонра радиога јени тэшкил олунан нотлу оркестр һагында белэ дејирди:

«Узејир һачыбэјовун рэһбэрлик етдији оркестр тэшкил олундуғу илк күндэн башлајараг нот системинэ кечмишидир. Доғрудур, бу оркестр кэнчдир вэ бурада иштирак едэнлэрин сајы аздыр. Лакин шүбһэсиз, бу оркестр кэлэчак үчүн даһа бөјүк үмид верир. һачыбэјовун шаһэр вэ рајонларда олан чыхышлары бөјүк мүвэффэгијэт газанмышдыр».

Мартын 23-дэ һэмин гээетдэ бөјүк мэгалэ илэ чыхыш едэн Сэид Рүстэмов республикада ваһид мэдэни Шэрг оркестринин тэшкили тэшэббүсүнэ гошулмагла өз үрэк сөзлэрини бу чүр ифаде етмишди: «Радиога нотла чалан Шэрг оркестрини гүвэтлэндирмэк вэ онун мэдэни сэвијјэсини јүксэлтмэк үчүн консерваторијада вэ мусиги техникумларында халг чалғы алэтлэри шөбэсинин тэдрис гајдаларыны јолуна гојараг савадлы мусиги кадрлары јетишидрэмэли, ишчи рајонларында олан мэдэнијјэт сарајларындакы вэ ишчи клубларында мусиги дэрнэклэриндэ апарылан мэшғэлэлэри нот үзрэ кечмэли вэ бурада өз габилијјэтлэрини кестэрэн кэнчлэри консерваторијага габүл етдирмэли, нотлу Шэрг оркестрини тој сазэндэлэриндэн тэмизлэмэли, бу јени мусиги коллективнини һејјэтини савадлы мусиги кадрлары һесабына гүвэтлэндирмэли».

Лакин апрелин 5-дэ «Шэрг мусиги һэвэскарлары» имзасы илэ дэрч олунмуш мэгалэнин мүэллифи нотлу халг чалғы алэтлэри оркестринин илк уғурлу аддымларындан бирчэ кэлмэ дэ гејд етмэдэн, гээетин кечэн нөмрэсиндэ һагы тэнгид олунан бир мусиги коллективнини јалтагчасына мүдафиэ етмишди. Јадымдадыр, мэгалэ мүэллифинин белэ мэнтигсиз чыхышы о заман чохларыны һиддэтлэндирмишди. Бу мүнасибэтлэ гээетин 17 апрел тарихли нөмрэсиндэ мэним дэ кичик бир мэгалэм чыхмышды. Эсасэн «Шэрг мусиги һэвэскарлары»нын гэрэзли чыхышыны ифша едэн мэгалэмэ бу сөзлэрлэ јекун вурмушдум: «Азэрбајчанда ваһид мэдэни Шэрг оркестри јаратмаг мәсэлэсини ирэли сүрэн «Јени јол» гээети шүбһэсиз ки, бу мәсэлэни кениш ишчи күтлэси вэ мусиги һэвэскарлары арасында мүзакирэ етмэк үчүн тэшэббүс кестэрэчэк.»

Бу мэгалэмдэн тэхминэн ики һэфтэ сонра, 1933-чү

илин мај ајында бу мәсәлә «Јени јол» гәзетинин тәшәб-
бүсү илә М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Опера
вә Балет театрында кечирилән јығынчагда мусиги
ичтимаийјәти тәрәфиндән әтрафлы мұзакирә олунду.
Мұзакирәдә чыхыш едән натигләр радиода Үзејир На-
чыбәјовун рәһбәрлиги илә јени фәалијјәтә башлајан ор-
кестрин илк сәмәрәли чыхышларыны алгышлајараг, она
бөјүк јарадычылыг ишләриндә мұвәфәғијјәтләр арзу-
ладылар.

Радиода диктор ишләдијим 30-чу илләрдә Үзејир На-
чыбәјовун Азәрбајҗанда Совет һакимийјәти гурулмасы-
нын 10-чу илдөнүмүнә һәср етдији һимн, «Чаһаркаһ» му-
ғамы мөвзусунда биринчи фантазија, «Шур» мөвзусунда
икинчи фантазија, «Колхоз чөлләриндә», «Ашыгсајағы»
инструментал әсәрләрини, «Мазут», «Комсомолчу гыз»,
«Завод сәни көзләјир», «Иш башына» маһныларыны,
Мүслүм Магомајевин «Радио маршы», «Шаһ Исмајыл»
операсындан увертура, «Азәрбајҗан чөлләриндә» рәпсо-
дијасыны, «Јаз», «Бизим кәнд» маһныларыны, Сәид Рүс-
тәмөвун оркестр үчүн ишләдији «Јахан дүјмәлә» халг
маһнысыны, «Бајаты-Күрд» вә «Кәлмә-кәлмә», «Шад-
лыг рәгиси» инструментал әсәрләрини, бәстәкар Нәсән
Реватовун «Зареманын маһнылары», «Шүр дәрәмәди»
сүнтасыны, Мәммәд Сәид Ордубадинин сөзләринә бәстә-
ләдији «Комсомол» вә «Кәнч әскәрәм» маһныларыны
апарычысы олдуғум концертләрдә дәфәләрлә елан ет-
мишәм. Маһнылар радионун вокал групунун солистлә-
риндән Јавәр ханым вә Мүнөввәр Кәлонтәрли, Сона Ба-
ғырова, Ругијјә Чобанзада, Сәлтәнәт Гулијева вә Тамара
Рзајеванын ифасында сәсләнәрдү. Оркестрин иштиракы
илә радио студијасында вә Бакынын мэдәнијјәт сарај-
ларында тәшкил едилән ачыг концертләрдә исә јухары-
да адлары чәкилән солистләрлә бирликдә һүсејнаға На-
чыбәбәјов, Әлөвсәт Садыгов, Зүлфү Адыкөзәлов, Зүл-
фүгар Сарыјев вә Ханлар Нагвердијев дә чыхыш едәр-
диләр.

Бөјүк бәстәкарымыз Үзејир Начыбәјов халг чалғы
аләтләри оркестриндә дирижорлуғ фәалијјәтини 1935-чи
иләдәк давам етдирмишдир. Үзејир Начыбәјовдан сон-
ра бәстәкар Сәид Рүстәмөв оркестр дирижор вә бәдиин
рәһбәр тәјин едилди. Лакин Үзејирбәј оркестрлә әла-
гисини тамамилә кәсмәмишди. Белә ки, о, филармонија-
да тәшкил етдији бир чох коллективә рәһбәрлик етмәк-
лә бәрәбәр, өз доғма оркестринә гајғы көстәрмәјә дә

вахт тапырды. О бу оркестр үчүн сонралар да ириһәм-
ли инструментал әсәрләр вә јени-јени маһнылар бәстә-
ләјәрди. «Чәнки», «Дөјүшчүләр маршы», «Зәфәр һимни»
«Шәфғәт бачысы» вә башга әсәрләр бу илләрин маһсу-
лудур. Үзејирбәјин бүтүн әсәрләри гијмәтли сәнәт ин-
чиләри кими бу күнәдәк оркестрин репертуарында фәх-
ри јер тутур.

Оркестрин һеј'әти илдән-илә бөјүјүр, онун сырала-
рына јени-јени кәнч истәдадлар даһил олурду. Јери
кәлмишкән гәјд етмәлијәм ки, вахтилә бу оркестрә бәс-
тәкар Нәсән Реватов вә Гылман Салаһов да дирижор-
луғ етмишләр. Фәрәһләндиричи һаддыр ки, өлкәмиздә
көркәмли мусиги хадимләри кими танынан Фикрәт Әми-
ров, Сүләјман Әлөскәров, Әшрәф Аббасов, Гәнбәр һү-
сејли, Адил Кәрај, Андреј Бабајев, Ағабачы Рзајева,
Начы Ханмәммәдов бу оркестрин јарадычы коллективин
илә бирликдә пулт архасында отурмушлар. Илләр өт-
дүкчә оркестрин репертуары онун һеј'әтиндә јетишән
бәстәкарларын әсәрләрилә даһа да зәнкинләшди.

Республиканын әмәкдар коллективин кими фәхри ад
дашыјан бу оркестр вахтилә Вәтәнимизин пәјтахты Мос-
квлада вә гардаш республикаларда кечирилән онкүмүлүк-
ләрдә вә радио фестивалларында јүксәк ифачылығ мә-
һарәти нүмајиш етдирмишдир.

1959-чу ил мајын 22-дә Москвада Азәрбајҗан инчә-
сәнәти вә әдәбијјаты онкүнлүјүндә оркестрин Москва
ичтимаийјәти тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланан чыхыш-
лары дедикләримә чанлы мисалдыр. О вахт мән онкүн-
лүјүн кедишини радио верилишләриндә вә мәтбуатда
дәрч олунан хәбәрләрдә диггәтлә изләјирдим.

Мајын 22-дә Кремл Театрында, 24-дә исә Максим
Горки адына паркын естрада мејданчасында оркестрин
вердији концертләр радио илә дә трансләсија олунмуш-
дур.

Концертин башланғычында Үзејир Начыбәјовун «Би-
ринчи фантазија» оркестр әсәри чалынмышдыр. Консер-
тин програмына мұғамат, халг маһнылары, Азәрбајҗан
вә рус бәстәкарларынын әмәк, сүлһ вә достлуғ маһныла-
ры даһил едилмишди.

Оркестрин мұшајәти илә Бүлбүл, Рәшид Бейбутов,
Хан Шушински, Шәвкәт Әләкбәрова вә Рүбәбә Мурад-
ванын охудуғлары маһнылар тамашачылар тәрәфиндән
курултулу алгышларла гаршыланырды. Бу концертдә
Рауф Атакишијевин оркестрлә бирликдә ифа етдији

«Москва ахшамлары» маһнысы москвалылары валеһ етмишди.

Оркестр тәшкил олундуғу илләрдән бәри онун сыраларында чохла истададлы ифачылар јетишмишди. Бу әмәкдар коллективин һәр наилијјәти оркестрин баниси Үзејир һачыбәјовун ады илә сых бағлыдыр. Бөјүк бәстәкарын бу јадиқарыны да көз бәбәји кими горујуб сахламағ лазымдыр.

1975

МӘММӘД СӘИД ОРДУБАДИ*

БӨЈҮК СӘНӘТКАР БАРӘСИНДӘКИ ХАТИРАТЫМ

Үзејир илә танышлығымыз биринчи дәфә «Молла Нәсрәддин» мәчмуәси илә башлады. Онун өзү сатирачылығда гүдрәтли бир гәләмә малик олдуғу үчүн сатира јазанларла таныш олмағы да севириди.

Мән һәлә Ордубада олдуғум заман рәссам Әзиз Әзимзадә илә таныш идим вә онунла тез-тез мәктублашырдым. Күнләрин бириндә мүштәрәк јазылмыш бир мәктуб алдым. Мәктуб Әзимзадә, Үзејирбәј, бир дә о заманын сатирачыларындан бириси тәрәфиндән јазылмышды. О мәктубда Үзејирбәј јазырды:

«Сәид! Тәәччүб едирәм ки, нә үчүн Ордубада гапаныб галмысан. Сән јығышыб Бақыја кәлсән, өз јазыларына чох кениш сәһифәләр тапа биләрсән, сәнилә јахындан таныш оларығ, сәнин ирәли кетмәјин үчүн имкан јарадарығ. Әзимзадәнин дедијинә көрә гочулардан горхдуғун үчүн Бақыја кәлмәк истәмирсән. Бу барәдә һеч дә горхмаға дәјмәз. Мәнә инан, гочуларын өзү дә сатираны күлә-күлә охујурлар. Сәнин «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсиндә «Пилов чәзаир мүчтәмәсинин әһвал чоғрафијасы» үнванлы сатиран чох хошума кәлди. Ону даима јорғун олдуғум вахт көтүрүб охујурам. Һәтта гарыңгулу моллалар белә, ачығландығларына бахмајарағ, бу јазыны күлә-күлә, дәнә-дәнә охујурлар. Мән мәсләһәт көрүрәм ки, белә шејләри јазанда охучуну јалныз күлдүрмәјә диггәт вермә, онлары дүшүндүрмәјә дә чалыш!

Сәнин ганбанә достун Һ. Үзејир».

Үзејир илә јахындан танышлығымыз Октябр ингилабындан сонра башлады. Мән ијирминчи илә һәштәр хандан Бақыја кәлдим. О заман Бақыја зијалылары вә јазычылары илә һәлә таныш олмамышдым, јалныз рәссам Әзимзадә вә Һагвердијевлә көрүшә билмишдим. Бир аз сонра мәрһум Чәфәр Чаббарлы илә «Әхбар» гәзети идарәсиндә таныш олдум. Үзејирнә көрә билмәмишдим. Бир нечә күндән сонра мәнә «Әхбар» гәзетиндә мүдир мұавини тәјин етдиләр. Бу радәләрдә Үзејирлә биринчи дәфә оларағ үз-үзә кәлдим вә таныш олдум. Бу көрүшлә, јадымдадыр, Үзејир әлими сыхды вә күлүмсәјәрәк деди:

— Даһа горхмурсан ки!..

Әлбәттә, бир дәфә көрүшмәклә Үзејир кими бир сәнәткары өјрәнмәк мүмкүн ола билмәзди. Тәсадүфи көрүшләр заманы дәхи сәнәт барәсиндә данышмағ чәтин иди. Бәзән көрүшләрдә иштирак едән башга адамларын аралыға атдығы чүрбәчүр мөвзулар сәнәт барәсиндәки сәһбәтләрә имкан вермириди.

Мән Үзејирин әсәрләринин һеч бирисини көрмәмишдим. Биринчи оларағ онун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын тамашасына кетдим. Зәни едирдим ки, кечдә Үзејирбәј илә көрүшмәк мүмкүн олачағдыр. Лакин о театра кәлмәмишиди. Бу әсәрин тамашасындан алдығым тәәсүрат чох бөјүк олду. Әввәла, бу әсәрдә Үзејирбәјин бир бәстәкар олмағдан башга, бачарығы драматурғ вә сатира устасы олдуғуну мүүјән едә билдим вә өз-өзүмә: «Үзејирбәј өз эпохасынын тәзә адамыдыр»— дәјә шадландым. О, бу әсәриндә чүрүмүш аристократиянын ич үзүнү көстәрдији кими, гадынлар барәсиндә олан көһнә нәзәријјәни дә лазыми гәдәр балталамышды.

Үзејирбәј илә јахындан танышлығымыз 1929-чу илләрдән башлады. О заман Азәрбајҗан мусигисинин инкишаф јоллары кениш мұзакирә олунурду.

Үзејирбәј бу мәсәләдә һамыдан артығ нараһат олур вә мусигимизин кәләчәји үчүн дүшүнүрдү. Мусигимиз үзәриндә башламыш деди-годулар күндән-күнә артырды. Бу заман партија вә һөкүмәтин көмәји илә Үзејирбәј Азәрбајҗан радио комитәсинин тәшәббүсү нәтичәсиндә халғ чалғы аләтләриндән нотлу оркестр дүзәлтмәјә башлады. Һәмин бу заманларда мән Азәрбајҗан радио комитәсинин әдәбијјат шөбәсини тәшкил вә идарә едирдим. Үзејирбәјлә тез-тез көрүшүрдүм. Бәзән онун

мусигичилэрлэ кечдији мешглэрлэ марагланьрдым. Бурадан алдыгым генаат, нотлу оркестр баресиндэ аралыгда кедэн деди-годуларын вэ бэдбинликларин жерсиз олдуғуну кестэрирди вэ мэн Узејирин мүвэффэгийјет газана чагына гэти инанмаға башладым.

Бу заманлар Узејир мэни нэгмэлэр үчүн ше'р жазмаға марагландырды. Бир нечэ ше'римэ мусиги јазды. Нэһажэт, күнлэрин бириндэ о, радио идарэсиндэ (тэнэффүс заманы) јанымда отуруб эдэби верилишлэримизин везијјэти баресиндэ данышды.

Сонра бир папирос јандырыб деди ки: «Хырда ишлэрдэн фајда јохдур. Нэлэлик оркестр илэ мешгулам, бир нечэ күндэн сонра сэнэ бир сөз дејэчэјэм, елэ билирэм ки, сэн ону бачарарсан, анчаг никаран галма, дедијин сөз инчэсэнэтэ аидир».

О кедэндэн сонра мэн чох дүшүндүм... нэһажэт, онун тэээ бир опера јазмаг фикриндэ олдуғуну мүэјјэн етдим.

Бу сөһбэтдэн бир ај сонра мэни опера театрына чағырдылар вэ «Дэмирчи Кавэ» пјеси эсасында бир опера либреттосу јазмаг үчүн мүгавилэ бағладылар. Мэн бу барэдэ Узејирбэјлэ тез-тез көрүшүрдүм. Биз эсэрин хорлары, аријалары баресиндэ мәслэһэтлэширдик.

Бэ'зэн о, мэнэ өлчүлэр вердијиндэн мә'лум олурду ки, артыг о эсэрин арија вэ хорларындан бир чохуну јазышдыр.

Бу эсэр үчүн көрүшлэримиз бир илэ гэдэр давам етди. Бу мүддэтдэ либреттону јазыб битирдим. Ону охујуб тэсдиг етдилэр. Артыг отуруб ишэ башламалыјдыг. Узејирлэ бир нечэ күн отурдуг, лакин неч бир иш көрмэдик, нөдэнсэ Узејир чох тэрэддүдлү көрүнүрдү. Нэһажэт, о өз гэлбини ачыб деди:

— «Дэмирчи Кавэ»нин либреттосу үзэриндэ чох зэһмэт чэкдин, мэн дә аз зэһмэт чэкмэмширэм. Анчаг мэн фикрими дејишимшэм. Бэ'зэн јахшы бир иш үчүн бөјүк зэһмэтлэри гурбан етмэјин дә ејби јохдур. Биз «Дэмирчи Кавэ» операсынын эвэзинэ елэ бир эсэр јаратмалыјыг ки, онунла халгымызын варлыгына гэһрэманлыг руһу ашыламаг мүмкүн олсун».

Биз сүкута далдыг. Бу сүкут бир чај ичмэк вэ бир папирос чэкмэк гэдэр давам етди. Нэһажэт, мэн она суал вердим:

— Нэ етмэк истэјирсэн?

— Короғлу дастаны эсасында бир опера јазмаг хэја-

лындајам. Сэн билирсэн ки, Короғлунун гэһрэманлыг симасы мүхтэлиф вариантлар ичэрисиндэ итиб кетмишдир. Короғлу кими сөбатлы бир ұсанчыны орта эсрлэрэ мәхсус бир чапгын вэ ешгбаз гэлэмэ верирлэр. Буна көрэ дә биз Короғлу дөврүнүн сијаси вэ ичтимаи мүндэрэчэсини јаздыгымыз операда ајдынлашдырмалыјыг. Халгымыз Короғлунун мөһкэм бир гэһрэман олдуғуну, өз эсэринин мешһур ұсан тэшкилатчысы кими феодаллара гаршы мүбаризэ апардыгыны сэһнэдэ көрмөлидир. Узејир бу сөзлэрдэн сонра мэнэ бир даһа мүрачиэт етди:

— Демэк ки, биз буну гэрара алырыг!—дедикдэ, мэн дә элимдэки чај стэканыны јерэ гојуб: Бэли, гэрарлашдыг,—дејэ чаваб вердим.

Бир нечэ күндэн сонра опера театрынын мүдиријјэти мэни чағырыб Короғлу операсынын либреттосуну јазмаг үчүн мүгавилэнэмэ бағлады.

Биз эввэлчэ бир нечэ күн отуруб либреттонун планыны һазырладыг. Аријаларын, хорларын вэ речитативлэрин јери вэ өлчүлэри мүэјјэн едилди. Бу иш бир гэдэр асанлыг јаратды. Эсэр парча-парча јазылды. Белэликлэ, либретто јазылыб гуртардығы заман, демэк олар ки, мусиги дә јазылыб гуртарды.

Саат бирдэн дөрдэ гэдэр отуруб ишлэмэји гэрара алмышдыг. Анчаг бэ'зэн вахтлары дејишидирмэк лазым кэлирди. Ишин кедишиндэ онун бир хасијјэти нэзэрни чэлб едирди. О, һэр күн ишэ башламадан эввэл мэним ишэ һэвэсим олуб-олмадыгымы јохлајырды. Нэркаһ мэндэ бир кэдэр һисс едирдисэ мүтлэг эһвали-руһијјэми дүзэлтмэјэ вэ лэтифэлэр васитэсилэ кэдэрлэрини унуттурмаға чалышырды. Сонра да ишэ башлајырдыг.

Елэ күнлэримиз оларды ки, вахтымыз јалныз эсэрин мүндэрэчэси үзэриндэ кедэн мүбаһисэјэ сэрф олунары—бир мисра белэ јазмаздыг (һэр бир сэһнэнин јазылышына узун мүбаһисэлэрдэн сонра башлардыг). Бизи чох мешһул едэн сэһнэлэрдэн бири дә һэсэн хан илэ эһсэн пашанын көрүш сэһнэси олду, чүнки јалныз бу сэһнэнин васитэсилэ эсэрин сијаси мүндэрэчэси тамам лана билэчэкди.

Бөјүк мүбаһисэјэ сөбэб олан сэһнэлэрдэн бири дә «Чанлибел» сэһнэси иди. Мэн Короғлу кими бир гэһрэманын чох тез инанан вэ садэ үрэкли бир адам кестэрилмэсинэ разы ола билмирдим. Онун кечэл һэмзэни (мөһтэријјэ) гэбул етмэсини јерсиз һесаб едирдим. Ла-

кин Гыраты огулратдырмаг үчүн дә башга бир жол жох иди. Үзејир бир чох эсарларда кестарилән гәһрәманларын садәүрәкли олмаларындан мисаллар кәтириб деди:

— Гәһрәманларда тез инанмаг вә садәүрәклилик тәбни бир характердир, ејни заманда бу һадисә әсәрин кедиши илә үзви сурәтдә бағлы олдуғундан, башга чүр кестәрмәјимиз мүмкүн дејил.

Үзејир чох тәләсик вә сүр'әтлә ишләмәји севмәзди. Мән әсәрин әлимиздә јубандығыны она сөјләмишдим. Нәһајәт, о мәнә белә чаваб верди.

— Әсәрин тез баша кәтирилмәсинә тәләсмәк лазым дејил. Биз бу әсәрин үзәриндә нә гәдәр чох ишләсәк, әсәр дә о гәдәр сәһнәдә чох давам едә биләр.

Бәстәкарын бу нәсиһәти нәтичәсиндә «Короғлу» операсынын бә'зи парчаларыны бир нечә дәфә дәјишмәк мәнә неч дә дарыхдырмады.

Бир дәфә Үзејирдән сорушдум:

— Нә үчүн бә'зи мусиги парчаларыны ројал гаршысында отурмадан јазырсан?

О күлүмсәјәрәк деди:

— Бәстәкар мусиги әләтләринин вердији сәсләри о гәдәр дәриндән мәнимсәмлидир ки, бә'зән ројал вә пиано олмадан да әсәр јаратмағы бачара билсин.

Үзејир бир чох һалларда фикриндә чанландығы бир әсәри анчаг јохламаг мәгсәдилә ројал гаршысында отурды.

«Короғлу» операсынын јазылышы заманы мән анчаг «Чәнлибел» сәһнәсиндәки хорун мусигисини тәфсилән ешндә билдим. О, әлчүләри мәнә өјрәтмәк үчүн бу хору бир нечә дәфә ројалда сәсләндирди.

Көрүнүр ки, Үзејир өзү дә хорун мусигисини илә ма-рағланырды. Бә'зән бу хору ројалда чалдығы заман һәјчәчанындан титрәдијини һисс едирдим. О, данма де-јәрди ки:

— Һәләлик мусигимиз халгымызын зөвгүнү чох аз тәмин едир, чүнки онун үзәриндә аз ишләнмишдир. Ону хаммал шәклиндән чыхарыб мэдәни бир вәзијјәтә салмаг, әләшүмул етмәк лазымдыр. Мән «Короғлу»да бу мәгсәди тамамилә һәјата кечирә билмәсәм дә, онун бү-нөврәсини гојмаг истәјирәм. Бәстәкарларымыз билмәли-дирләр ки, мусигимизи күтләләрә јахынлашдырмаг үчүн бу јол ән доғру јолдур.

Үзејирин «Короғлу» операсы јазылышында јүрүтдүјү әсас мәгсәдләрдән бири дә, Азәрбајчан халг мусигисини

ни дар чәрчивәдән чыхарыб инкишаф етдирмәк вә сәһ-нәјә чыхармагдан ибарәт иди. Буна көрә дә бәстәкар «Короғлу» операсында инкишаф етдирмиш һавалар кениш јер вермиш вә бу вәзифәнин өһдәсиндән чох мүвәфәғијјәтлә кәлә билмишдир.

Бизим Үзејир илә етдијимиз мүбаһисәләр ичәрисиндә тарын «Короғлу» операсы оркестриндә иштирак етмәси мәсәләси дә вар иди. О өз фикрини изаһ едәркән белә дејирди:

— Мән тарын бу операда иштирак етмәси үчүн баш-га чүр дүшүнүрәм. Сән өзүн фикирләш һәркәһ мән та-ры милли бир әләт олдуғу үчүн ирәли чәкмәк истәсәј-дим, о заман каманчаја да мүөјјән јер верәрдим. Лакин бу лазым дејилдир. Шәрг мусигисини әсасында јазылан әсәрдә каманчанын вәзифәсини скрипка даһа јахшы бә-дни бир сурәтдә ифа едә биләр. Лакин тар белә дејил, тарын тембри оркестрдә женилик јарадыр вә онун инчә сәсләри артыг дәрәчәдә хоша кәлдији үчүн оркестрә да-хил едилмәсини лазым билирәм.

Мән Үзејирин јарадычылыг барәсиндәки фикирлә-риндән өз јарадычылыг ишләримдә дә истифадә едирдим.

Үзејирбәј деди-годулара вә биртәрәфли тәнгидләрә әһәмијјәт вермәзди. О дејирди: «Бу чүр деди-годулар вә јерсиз тәнгидләр инсанын јарадычылыг фәалијјәтнин артырмалы вә инадыны чошдурмалыдыр. Белә ишләрин чавабы мүкәммәл бир әсәр јаратмагдан ибарәтдир». Үзејирин бу сөзләри индијә гәдәр мәним гулагла-рымда сәсләнир, јарадычылыгда белә бир јол көтүрмәји башгаларына да төвсијә етмәлијик.

Үзејирин әсас хусусијјәтләриндән бири дә садә јаша-јышы севмәкдән ибарәт иди. Мән әввәлчә бир чох опера вә оперетталар мүәллифи олан бу маһир бәстәкарын чох дәбдәбәли вә тәнтәнәли һәјат кечирдијини зәнн едир-дим. Амма «Короғлу» операсыны јаздығымыз бир нечә илин әрзиндә фикримин јанлыш олдуғуну анладым. Онун һәјаты ади бир инсанын һәјатындан о гәдәр дә фәрғли дејилди, чүнки о, газандығынын мүһүм бир һиссәсини пајлајырды, чох сәхавәтли вә әлиачыг адам иди.

Үзејир башладығы иши јарымчыг гојмаг вә ишин-дән ајрылмаг истәмәдијиндән, јаз заманы белә, истира-һәт үчүн бир тәрәфә кетмәзди. «Короғлу» операсыны јажын ән исти күнләриндә дә јазырды.

Үзејирбәј шәхси һәјатында садәлији севдији кими, данышыгда да садәлији севирди. О дејәрди: дили халг

дан, халгы да дилдэн узаглашдырмаг сәһвдир. Бунун үчүн либреттонун садәлижинә диггәт вермәји тапшырарды. Оуну фикринчә, XVII әсрә мәхсус бир әсәри (хүсусән мусигили әсәри) букүнкү әдәби дилин истилаһлары илә јазмаг сәһвдир. Бу мәгсәдлә дә «Короғлу»да «мүһарибә» сөзүнү «чәнк» «гошун» кәлмәсини «ләшкәр» вә с. әсрә мүвафиг кәлмәләрлә әвәз етмәжә чалышарды. О, һәтта шәһрләрин өлчүләриндә дә һәмнин фикри һәјата кечирмәји лазым билирди.

Үзејир чоһ доғру олараг тәкрар едирди ки; «Короғлу» операсынын сәһнәсиндә көрәчәјимиз шәхсијјәтләр либас вә гијафә чәһәтчә бу күнүн адамларындан фәргли олдуғлары кими, дил вә шивә етибарилә дә фәргли олмалыдылар.

«Короғлу» операсынын мәзмун вә мүндәрәчәси дәмәк олар ки, Үзејирин сијаси вә ичтиман варлығынын күзкүсүдүр.

Мән Үзејирин јарадычылығындакы мәнәрәти илә таныш олмаға бәрәбәр, онун шәхсијјәти илә дәриндән таныш олмаға чалышардым. О дејирди ки, «һәр адам илә дост ола билмәрәм, чүнки достлуг фикир вә әгидә бирлијиндән доған ичтиман бир варлығдыр. Бу варлығы һәр тәсадүфи шәхсијјәтләрлә јаратмаг имкан харичиндәдир». Бу сәбәблә дә о, дост олдуғу адамлара чоһ бөјүк гијмәт верәрди. Оуну севмәдији бир мәсәлә вардыса, о да ловғалығдан ибарәт иди. Оуну фикринчә, ловғалығ јарадычылығдакы ачизлик вә тәнбәллији кизләтмәк үчүн бир пәрдәдир. О даима: «Мән бу чүр тәләбәни көрмәк истәмәрәм»—дејәрди.

Оуну гејд едиләчәк хүсусијјәтләриндән бири дә, өз аиләсинә бәсләдији һөрмәт вә мәнәббәти иди. Үзејирин хүсусән өз һәјат јолдашына кестәрдији дәрин, даими гејдкешлији, онун сәһһәт вә сәләмәтлији илә мәшғул олмасы мәдәни аиләләрә өрнәк олачаг гәдәр јүксәк иди.

О өз гоһум-гардашыны көзүнүн бәбәји гәдәр севәрди, онларын сәһһәти вә игтисади вәзијјәти илә таныш олур вә әлиндән кәлдији көмәји әсиркәмәзди.

Халгыны севән бу сәнәткар халг тәрәфиндән дә севилрди. Бу севкини 1948-чи ил нојабрын 24-дә мәрһумун дәфи едилдији күн һамымыз ајдын көрдүк. Һәмнин күн јалныз шәһәрдә јашајанлар дејил, заводлардан вә

колхозлардан кәләнләр дә чамаата гошулуб бөјүк али-мә олан севкиләрини нүмајиш етдирдиләр.

АВАК ПЕТРОСЈАН⁸⁸

Кнарик Григорјан 1949-чу или хатырлады. Једдинчи мөвсүм иди ки, «Короғлу» Ермәнистан операсынын сәһнәсиндә ојнанылырды. Үзејир һачыбәјовун бу көзәл әсәри дүз 15 ил бизим Ермәнистан театрынын сәһнәсини бәзәмишдир.

Мән «Короғлу»да чыхышыма Ејваз ролундан башламышам. Оуну мусигиси илк күндән мәни әсир етмишди. «Короғлу» операсына, үмумијјәтлә, Үзејир мусигисинә вәлһә олмушдум. Буна көрә дә дәрһал үрәјимдә Короғлу ролунда ојнамаг арзусу ојанды. Театрын мүдирижәти буна ичәзә верән андан ишә башладым. Сәһнәјә Короғлу образында чыхмаға чоһ бөјүк һәвәслә һазырлашардым. Нәһәјәт, 1945-чи илдә мәгсәдимә наил олдум. Отуз илди ки, һәвәслә онун аријаларыны охујурам.

1957-чи илдә «Короғлу» операсынын 20 иллији мүнәсибәтилә Бақыдакы чыхышымы һеч вахт унутмарам.

Мән Үзејир һачыбәјовун јубилеј шәнликләриндә өзүмү гонаг һесаб етмирәм. Ахы, Азәрбајчан ССР халг артисти кими фәхри ад дашыјурам. Бу јүксәк мүкафата 1962-чи илдә мәнз Короғлу ролунун ән јахшы ифачыларындан бири кими лајиг көрүлмүшәм.

КАНРО РАЈНО⁸⁹

Һачыбәјовун мусигисиндә халг сәнәтнини вә милли сәнәтин мусиги дили бејнәлмиләл мусиги вә ситәләри илә ифадә етдирилмишдир. Азәрбајчан халг мелодиясынын көзәллији, халгын фикирләри вә фүсункар тәбиәт һачыбәјовун мусиги аламиндә ән камил тәһәссүмүнү тапмышдыр. Белә бир вәзифәни јеринә јетирмәк дәмәк олар ки, һәр бир сәнәткәрын арзусудур, лакин Үзејир һачыбәјовун галхдығы зирвәләрә галхмаг һәр бастәкәрын иши дејилдир. Биз, естон мусигичиләри

чох шадыг ки, бөжүк мусиги устады Үзејир Һачыбәјов Азәрбајҗан бәстәкарларынын, еләчә дә бүтүн совет мусиги хадимләринин арасында бу күн јашајыр вә һәмишә јашајачагдыр.

1975

ШӘРИФ РАМАЗАНОВ*

Өзбәкистан мусиги мәдәнијәтинин тәшәккүл тапмасында вә инкишафында Үзејир Һачыбәјовун ролу аз дејилдир. Бөжүк Азәрбајҗан бәстәкарынын ады һәм сизин халгыңыз үчүн, һәм дә өзбәк халгы үчүн ејни дәрәчәдә әзиздир.

Шәхсән мән Һачыбәјов илә илк дәфә 1927-чи илдә, онун бизим мусиги этнографја инчәсәнәт институтуна јардым кәстәрмәк үчүн Сәмәргәндә кәлдији заман кәрүшмүшдүм. Ү. Һачыбәјов Өзбәкистанын мусиги фольклору илә һәвәслә таныш олды. «Раһат» халг маһнысы онун хошуна кәлди. Һачыбәјов һәмин маһнын јазды вә рәгс групу үчүн ишләди. Бу рәгс республикамызын хореографја коллективләринин репертуарына дахил олушду. «Баһор» ансамблынын програмыны бәзәјир.

Үзејир Һачыбәјов јарадычылығынын Өзбәкистандакы шөһрәтиндән данышараг, кәзәл «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын Өзбәкистанда илк дирижор, олушду. Һәмин мусигили комедија инди дә Өзбәкистан сәһнәсиндә кениш мигјасда тамашаја гојулур. Бөжүк Вәтән мұһарибәси гуртардыгдан азча сонра «Короғлу» операсынын тамашаја гојулмасы Дашкәндин мәдәни һәјатында бөжүк һадисәјә чеврилди.

1975

ЈЕРҚАЛИ РАХМАДИЈЕВ*

Азәрбајҗан профессионал мусигисинин баниси Үзејир Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илдији елә бир јубилејдир ки, бүтүн өлкәмизин мусиги ичтимаијјәти үчүн бөжүк әһәмијјәтә малик һадисәјә чеврилмәјә билмәз. Белә санбаллы бир мигјасда бајрам едилән јубилејин јүксәк ма'нәви ма'насы бунда тәзаһүр едир, бу көркәмли мусигичинин вә ичтимаи хадимин

шәхсијјәтинә бизим һәдсиз миннәтдарлығымыз вә еһтирамымыз онун халг үчүн көрдүјү бүтүн ишләрин әһәмијјәтини кетдикчә даһа чох дәриндән дәрк етмәјимизин ифадәсидир.

Санки заман өзү Үзејир Һачыбәјову өн мөвгәјә чыхармышдыр. Лакин онун хидмәтинин маһијјәти вә дәрји бундадыр ки, Үзејир Һачыбәјов өзүнүн бәдин исте'дады, ичтимаи темпераментин, шәхси кәјфијјәтләри илә заманын ирәли сүрдүјү вәзифәләр сәвијјәсиндә олмушдур. Буна көрә дә о, һаглы олараг өз милли инчәсәнәтинин классики адландырылмышдыр.

Бәстәкарын фәалијјәти өз республикасынын һүдудларындан чох-чох кәнара чыхыр. О, өзүнүн тимсалы илә халг ән'әнәләрини башга милли мәдәнијјәтләрин јарадычылыгла мәнимсәнилмиш наилијјәтләри илә үзви сүрәтдә бирләшдирмәјин фәјдәсыны чох кәзәл сүбут етмишдир. Бурада рус бәстәкарлыг мәктәбинин идеја-естетик принципләринин тәсрири даһа бөжүк әһәмијјәтә малик олмушдур.

Дејиләнә көрә, өз һәјат принципләрини, әгидәсини башгаларына вермәјин ән тәсрири үсулу будур ки, сән өзүн дә һәмин принципләрә, әгидәјә ујғун јашајасан. Үзејир Һачыбәјовун бүтүн чохчәһәтли фәалијјәти бу сөзләрин доғрулуғуна чанлы сүбутдур. Елә буна көрә дә онун парлаг һәјаты јарадычылыг һүнәри, вәтәндашлыг, бейнәлмиләлчилик, вәтәнпәрвәрлик һүнәри адландырылар.

Үзејир Һачыбәјовун јорулмадан апардыгы бәдин ахтарышларын көмәји илә биз онун өзүнүн дә һәссаслыгла дудуғу заманын характерини, нараһат кәрдишини дәрк едирик. Шәргин милли мусигили театр сәнәтинин илки сајылан «Лејли вә Мәчнун» муғам операсыны јарадаркән о нечә дә сәһвсиз вә дүзкүн һәркәт етмишдир, «Короғлу» монументал операсы халг гәһрәманы, бир чох халгларын рәвајәтләриндә азадлыгсәвән инсан символу— ашыг һаггында мәшһур дастанын тәчәссүмүдүр. Бу опера совет опера классикасынын гызыл фондуна дахил олуб, 20—30-чу илләр инчәсәнәтинин вәтәнпәрвәрлик, гәһрәмәнлыг мејлләринин ән јахшы наилијјәтләрини өзүндә чәмләшдирмишдир.

Үзејир Һачыбәјовун хатирәсини тәкчә биз дејил, нәсилләримиз дә јашадачагдыр. Чүнки өз илһамынын, гәлбинин вә зәкасынын бәһрәси олан бүтүн јаратдыгларыны о, инсанлара бәхш етмишдир. Јени нәсилләр сәха-

11*

163

вәтлә тәгдим олуан бу һәдијәни гајғы илә гәбул едәркән, она лајиг олдуғларыны көстәрмәлидирләр. Фәхр едирик ки, бизим чоһмилләтли совет инчәсәнәтинин бешији башында Үзејир һачыбәјов кими корифејләр дајанмышлар. Онлар өзләринин фәдакар әмәји илә бу инчәсәнәтин мөһкәм тәмәлини гојмушлар.

1985

ВИЛЛЕМ РЕЈМАН²²

ҺӘР БИР МУСИГИЧИНИН ВӘЗИФӘСИ

Ү. һачыбәјовун јарадычылығы Шәрг мусигисиндә јүксәк зирвәдир. Мән чоһдан бәри онун әсәрләри илә дәриндән таныш олмағ истәјирдим, она көрә бәстәкарын вәтәнинә кәлмәк јеринә дүшдү. Ү. һачыбәјов халғ јарадычылығына гаршы диггәтли мүнәсибәти илә мәнә әзиздир. Өз шаһ әсәри олан «Короғлу» әсәриндә мүүллиф халғ вә классик форманын наидијәтләринә әсастанан мұасир мусигинин парлағ кәләчәјини тәсдиғ етмишдир. Бәстәкар дејирди: «Мән халғдан һазыр мелодиялары көтүрмәмишәм, мән јалныз халғ јарадычылығынын әсасларыны дәрк етмишәм».

Халғ јарадычылығынын әсасларыны дәрк етмәк һәр бир мусигичинин борчудур. Бунсуз инчәсәнәтә әсил гијмәтли әсәрләр кәтирмәк мүмкүн дејил. Халғ јарадычылығы мұасир мусигини гидаландыран, ону харичи тәсирдән горујан зәминдир. Хәлгиликсиз мусиги чансыздыр. Буну Ү. һачыбәјов вә естон операсынын баницләри Е. Аав, А. Лемба, А. Ведро чоһ көзәл баша дүшүрдүләр. Мұасир бәстәкарлар да буну чоһ көзәл анлајыр вә хатырладырлар ки, һәгиғи мусиги онлара баба вә улу бабаларындан мирас галмышдыр. О, санки јанлыш сәләри гәбул етмәјән саф бир хәзинәдир. Белә мусиги даһа чоһ гүввә топлајыр вә кәләчәјә доғру аддымлајыр. Һәр бир халғын бүтүн бәшәријјәтә мәхсус олан мусиги даһиси вардыр. Ү. һачыбәјов да беләләриндәндир. О, биз естонлулара да бөјүк һуманист кими әзиздир. Һачыбәјов јахшы баша дүшүрдү ки, бир халғын тәчрүбәси гапалы шәкилдә галмамалыдыр. О дејирди: «Авропа мусиги формалары бизим гәдим зәнкин мусигимизи је-

164

ни пилләјә галхмаға вә бүтүн дүнјада сәсләнмәјә көмәк едәчәкдир». Ү. һачыбәјовун арзусу јеринә јетди. Зәнкин Азәрбајчан мусигиси чоһдан бәри сәрһәлләри ашмышдыр.

1975

ҺӘМИД РӘҺИМОВ²³

Үзејир һачыбәјовун «Короғлу» операсынын Әлишир Нәваи адына Академик Опера вә Балет Театрынын сәһнәсиндә гојулмуш премјерасы Өзбәкистанын мэдәни һәјатында бөјүк бир һадисә иди. Мусигичиләр вә динләјичиләрә јахшы мәлүм олан Азәрбајчан бәстәкарынын ады театра минләрлә адамы чәлб етмишди. Чәлд вә сүр'әтли увертүранын гәһрәман вә лирик мелодиясы сәсләнән кими динләјичиләр вәләһ олмушду. Сонра һадисәнин инкишафы илә әләғәдар оларағ, парлағ инсан характери, күтләви монументал сәһнәләр инкишаф едәрәк мусигинин тәсирини даһа да артырды.

О вахтдан бу опера театрын сәһнәсиндә тез-тез тамашаја гојулур вә Үзејир һачыбәјов истәдадынын пәрәстишкарларынын сајыны даһа да артырырды. Бу операда чыхыш етмәји ән көзәл артистләр өзләри үчүн бөјүк шөһрәт һесаб едирдиләр. Бизим динләјичиләр ана дилинә тәрчүмә едилмиш бу операны динләјәркән ССРИ халғ артисти Кәлимә Нәсированын ифа етдији Никар образына вә бу партијаны ифа едән Сәлимә Ходжојеваја әл чалыр, онлар республиканын халғ артисти Сәттар Јарашевин ифа етдији Короғлу образыны да истиганлығла гәбул едирдиләр.

Бүлбүлүн бизә гонағ кәлмәси вә Короғлу ролуну ифа етмәси бизим үчүн бөјүк бајрама чеврилди. Тамашачылар гаршысында халғын сәадәти уғрунда вурушан, бунунла бәрәбәр поетик ашығ үрәјинә малик олан мұбариз образ бүтүн гүввәси илә ачылыб көстәрилди. Алғышларын арды-арасы кәсилмирди. Бу, мұғәннинин вә белә мусиги јарадан бәстәкарын әсил гәләбәси иди.

1975

165

НАЧЫ РЭНИМОВ*

РЕСПУБЛИКАНЫН ГАБАГЧЫЛ БЭСТӘКАРЫ

Бәстәкар Ү. Начыбәјов чохәсрли Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтиндә бөјүк һадисәдир. Онун истедады гүдрәтли, јарадычылыг диапозону мүстәсна дәрәчәдә кенишдир. О, нәинки Азәрбајчан опера сәнәтинин банисидир, һәм дә Азәрбајчан мусигили комедија жанрынын јарадычысыдыр. Бундан башга Начыбәјов бөјүк тәдгигатчы, нәзәријјәчидир—«Азәрбајчан халг мусигинин әсаслары» адлы елми әсәр јазмышдыр.

Биз Ү. Начыбәјову ејни заманда габиліјјәти мүстәсна бәстәкарлыг истедады илә јарышан мәтнләр мүәллифи кими таныјырыг.

Ингилабдан әввәлки илләрдә маарифин јорулмаг билмәјән мүдафиәчиси Ү. Начыбәјов социалист керчәклији шәраитиндә педагожи фәалијјәтлә мәшғул олмуш, Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин бүтүн саһәләриндә милли кадрлары һәвәслә тәрбијә етмишдир.

Устад бәстәкарын һәјәт вә јарадычылыг јолу—бу һәгигәтән Азәрбајчан милли мусигили театрын инкишаф вә јүксәлиш јолудур. Өзүнүн нәчиб сәнәтини Ү. Начыбәјов һәлә кәнчлик илләриндә баша дүшмүшдүр, о заман Азәрбајчан мусиги сәнәтинин илк јорулмаз ентузиастларындан биринә, досту Н. Г. Сарабскијә көндәрдији мәктубунда јазмышдыр: «...мәним дә бу гәдәр әлләшмәјим одур ки, кәләчәкдә театр ишини елә һала салаг ки, нәинки тәкчә бир Бакы вә ја Гафгаз, бәлкә һәр бир јердә вә һәр бир шәһәрдә театр вермәјә имканымыз олсун.

Анчак бир гәдәр вахт көзләмәк вә зәһмәт чәкмәк ләзымдыр. Мән Бакыда оларкән өз әсәрләринин гәдрини билмирәммиш, амма бурада билирәм ки, мәним әсәрим кәләчәкдә бөјүк бир иш көрәчәкдир».

Башладыгы бөјүк ишә бәсләдији бу инам бәстәкары илһамландыран гүввәјә чеврилмишдир. Сәчијјәвидир ки, һәлә ингилабдан әввәлки илләрдә Ү. Начыбәјов өз јарадычылыгында бүтөвлүклә кениш динләјичи күтләсинин зөвг вә тәләбләрини әсас көтүрмүшдүр. Мәһз халгын тимсалында о, мусиги әсаринин ән јахшы хиридарыны, инчәсәнәтдә деталлары бир-бириндән ајыран объектив тәғидчини көрмүшдүр.

Сүжетдә хәлгилик, мусиги дилиндә хәлгилик, услуб-

дә хәлгилик Ү. Начыбәјову нәинки бәстәкар кими, һәм дә драматург кими фәргләндирән чәһәтләр бунлардыр.

Илһамлы мелодија устасы Ү. Начыбәјов мусиги дилинин бүтүн башга элементләрини: һармонијаны, вокалы, ритми, һәр һансы бир мусиги мөвзусунун оркестр һәллинин ишләмәсини хәлгилијә табә етдирир.

Ү. Начыбәјовун Азәрбајчан мусигисн саһәсиндә бөјүк, сон дәрәчә гижмәтли елми-нәзәри иши илк дәфә ону республикамызын алимләринин сырасына чыхармышдыр.

Халгдан ајрылмајан, халг илә биркә јашајан, халгын мәнәфеји вә сәадәти наминә јаратмаг—республикамызын габাগчыл бәстәкарларына көстәрилән даими тәләбат беләдир.

1945

ЗӘҺРА РЭНИМОВА*

СЕВДИЈИМ АРИЈА

Мән 1947-чи ил сентјабр ајынын 18-ни һеч вахт унутмајачағам. Һәмин күн Үзејир Начыбәјовун анадан олмасынын 60 иллик јубилејиндә мән онун «Сән-сиз» гәзәлини охудум. Үзејир Начыбәјовун әсәрләрини ифа етмәк мәним үчүн бөјүк һадисә иди. Буна көрә дә гәзәлин јахшы сәсләнмәси үчүн бүтүн бачарығымы сәрф етдим. Мәнә хәбәр вердиләр ки, охумағым Үзејирбәјин чох хошуна кәлмишдир. Бу сөзләри ешидәндә севинчим јерә-кејә сығмырды. Һәмин һадисәдән үч күн сонра Үзејир Начыбәјов мәни јанына чағыртырды. «Зәһра ханым—деди,—сәсиниз вә ифачылыг бачарығыныз мәним хошума кәлди. Бу мелодијаја бахын, көрүн нечә сәсләнир». О, фортепианода кәзәл бир мусиги парчасы чалды. Бу, Фирузәнин кәләчәк аријасынын мелодијасы иди.

Үзејирбәј опера һаггында мәнә әтрафлы данышдыгдан сонра Фирузәнин мусиги партијасыны һазырламағы тәклиф етди. Мән һәвәслә ишләјирдим. Бир гәдәр сонра аријаны ачыг концертдә охудум. Јадымдадыр, арија бөјүк мұвәффәгијјәт гасанды.

Үзејир Начыбәјов олдугча һәссас бир инсан иди. О, һәмишә мүғәниләрин гајғысына галар, мусиги чүмләләринин дүрүст охунуб-охунмадығыны сорушар, ләзым кәлдикдә онлары бир гәдәр асанлашдырарды.

1947-чи ил нојабрын 10-да мән Үзејирбәјин јанына жетдим. О вахт һеч ағлыма кәлмәзди ки, бу бизим сон

көрүшүмүз олачагдыр. Чүнки онун халы жахшы иди, ағыр хәстә олдуғуна бахмајараг, күлүб-данышыр, зарафат едирди, дејирди ки, тезликлә ајаға галхыб «Фирузә»ни баша вурачагдыр. Лакин амансыз өлүм буна мане олду. Опера жарымчыг галды. Фирузәнин аријасы исә көзәл вә тә'сирли бир мелодија кими мәним репертуарыма зинәт верир, һәмишә гәлбимдә сәсләнир.

1975

РӘСУЛ РЗА РЗАЈЕВ*

САДӘ ВӘ БӨЈҮК ИНСАН

Биз она Үзејир әми дејәрдик... Јашына көрә јох, һөрмәт әләмәти олараг. О вахт Үзејирбәјә го-ча демәк олмазды. Отуз ил бундан габаг! Ону јахын-дан танымајанлар «сәрт адамдыр», «гарадинмәздир» дејә биләрдиләр. О, чох вә узун данышмағы севмәзди. Ону јахындан таныјанлар онда олан јумора, һазырча-ваблыға, хош сөһбәтин түкәнмәзлијинә һејрәт едирдиләр.

Мән, Үзејирбәјлә, шәхси танышлыгдан чох-чох габаг онун әсәрләрини охумаг, көрмәк, ешитмә јолу илә таныш олмушам. Јадымдадыр, бизим аилә һәлә Көјчајда икән тез-тез Бақыја кәлиб-кәдән кичик әмим Һидајәт «Аршын мал алан» опереттасындан бизә данышар, Солтан бәјин, Вәлинин ролларындан парчалар «кестәрәр», бизи күлдүрәр, биздә Үзејирбәјин әсәрләринә вә шәхсијәтинә бөјүк мараг ојадарды.

Иш белә кәтирди ки, мән 1938-чи илдә Москвада кечириләчәк Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүнә һазырлыг заманы республика дөвләт филармонијасында ишләмәли олдум. Үзејир әми илә јахындан танышлыгым да бурадан башлады. Онкүнлүјә һазырлыг, онкүнлүк вахты вә онкүнлүкдән сонра хәли мүддәт бир јердә ишләдик. Онкүнлүјүн бәди рәһбәри кими Үзејирбәј, кадр мәсәләсиндән тутмуш репертуарын чох кичик көрүнән деталларына гәдәр, һәр шејә гарышар, мәсләһәтләр вә рәр, гәрарлар чыхарарды.

Бә'ән онун мүлаһизә, ја гәрари сәрт олурду, лакин дүшүндүкчә көрүрдүн ки, бу рә'ј, мүлаһизә, ја гәрарлары принсипиал јарадычылыг мөвгејиндән башга һеч бир шејлә бағлы дејил. Елә олурду ки, фикир мүбадиләси

заманы Үзејирбәј башгаларынын дедијини һағлы көрүр вә ади бир шәкилдә, «аммаҗсыз, «лакин»сиз, гашларыны белә чатмадан разылашырды. Белә һаллар аз олурчу, амма олурду.

Үзејирбәј елә сәнәткардыр ки, онун ады тә'риф јүкү көтүрмүр, о, һәр һансы тә'риф пилласиндән јухарыда дуран бир симадыр. Белә адамларын һәр һансы халға мәнсуб олмасы о халгын адыны шәрәфләндирир, јүк-сәлдир. Мән Үзејир мусигисинин, Үзејир драматуркијасынын јүксәк бәшәри дөјәриндән, тарихи гијмәтиндән, бәди надирлијиндән јазырамса, бу, анчаг бир ифтихар һиссинин, бир мә'нәви гурурун мүтләг ифадәсиндән гачылмазлыгдыр. Бәли, Үзејир мусигиси бизә Азәрбајчан сөзү кими, Вәтән сөзү кими, һәјат сөзү кими јахын, әзиз вә доғмадыр. Ону јаратдығы әсәрләрин, истәр бөјүк, истәр кичик олсун, халларында биз гәлбимизин, көнлүмүзүн сәсини ешидир, арзу вә инамымызын ләһини дин-ләјирик.

Үзејирбәј бир сәнәткар кими, бөјүк сәдәлијин ән көзәл нүмунәләрини вермиш, сәдәлик үчүн енмәјиб, јүк-сәлмиш, кениш үфүгләрә ганадланмышдыр. Үзејирбәјин драматуркијасы һәлә өз инадлы, исте'дадлы, кениш билikli тәдгигатчысыны көзләјир. Бу интизар азы-чохму сүрәчәк, билмирәм. Јалныз ону дејә биләрәм ки, М. Ф.Ахундов, Мирзә Чәлил драматуркијасы гәдәр Үзејир драматуркијасы да елә зәнкин бир ахтарыш, тапынты, ичад, јарадычылыг зәфәри доғура биләчәк мәнбәдир ки, бу јолда нәчиб, ағыр, марағлы зәһмәтә гатлашан тарихи бир вәзифә көрмүш олачаг вә минләр, јүзмин-ләрин мәнәббәтини газаначагдыр.

«О олмасын, бу олсун» вә ја «Аршын мал алан» әсәрләринин драматуркијасы дәриндән, әтрафлы тәһлил, изаһ олунса, бурада нә гәдәр јени-јени сәнәткарлыг сирри ачылар! Бу әсәрләрин драматуржи камиллији, һәр бир реплика, һәрәкәт вә һадисәләрин кедишинин нечә зәркәрчәсинә ишләндијиндән, сөзләрин јеринә дүшдүјүндәндир ки, Үзејир тәсһиһ етмәк, ону «зәнкинләшдир-мәк», мүәјјән сәнәт формасынын тәләбләринә уғушлашдырмаг тәшәббүсләри баш тутмур, ја примитивлијә, ја бајағылыға, ја схематизмә апарыр.

Вахтилә Үзејир бәјин сағлығында чәкилмиш «Аршын мал алан» филминин бөјүк мүвәффејијәти, кениш халг күтләләри, еләчә дә сәнәт мүтәхәссисләри тәрәфиндән мәнәббәтлә гаршыланмасынын «сирри» дә мәнз ки-

но «Аршын мал алан»ын сәһнә «Аршын мал алан»ы илә екизлийнә иди. Бу екизлик доғум тарихинә көрә јох, характерик бәдин чизкилерин, белә демәк оларса, мусиги вә драматуржи рәнкләрин, үрәк чырпынтысы аһән-кинин вәһдәтиндә, доғмалығында, јол бирлийиндә иди. Сәһнәдә «дежилән» кинода «көстәрилер», сәһнә имкан-сызлығыны кино имканы әвәз едир.

Белә характерик бир эпизоду хатырлајырам. «Аршын мал алан» филминин чәкилдији заман әсәрин мусигисини оркестрә етмәк лазым иди. Јалныз тар, каманча, гавал кифәјәт дежилди. Мусиги мұасир оркестрин мұхтәлиф аләтләри дилиндә, әлван рәнкләрлә сәсләймәли иди. Бир дәфә Үзејирбәји киностудияја дә'вәт етдик. Оркестрә едилмиш парчалары динләдик. Мән диггәт етдим, мусигини динләдикчә Үзејир әминин гашлары чатылыр, о, адәтән әсәбиләшдији заманларда олдуғу кими, бығыны дидиширирди. Дәрин бир сүкутдан сонра, о, неч кәсә бахмадан деди: «Мәним евләдим јохдур. Әсәрләрим мәним балаларымдыр. Нә үчүн бу көкә салмысыныз?».

Әсәрин мусигисиндә елә бөјүк бир дәјишиклик едилмәмишди. Бә'зи парчалар ритмик чәһәтдән «мұасирләшдирилмишди». Гәрдән адамын гулағына тез кечән, өтәри чаз халлары дәјирди.

Бу «јениликләр» бөјүк бәстәкары дәриндән инчитмишди. Она көрә ки, бу халлар, бу ритмик дәјишмәләр Үзејирбәјин ачыг-ајдын, мүдрик мусигисинә јад, Азәрбајчан халг мусиги тәфәккүрүндән харич элементләр иди.

Үзејирбәј һағлы бир ғысганчлығла әсәрләрини—«балаларыны» һәр чүр тәчәвүздән горујурду.

Бир дәфә Үзејир әми илә филармонияда мәшгдән чыхыб дәниз кәнарына, бир аз һава алмаға кедирдик. Мән узун заман дилимин учунда олан бир суалы вердим:

— Үзејир әми,—дедим—нечә олур ки, сизин кими сәнәткар «Мәшәди Ибад» әсәриндә мәнтигә ујмајан чүмлә јазыр?

О, чешмәјин алтындан, никаран бахышла мәнә бахды, санки мәни биринчи дәфә көрүрдү. О нәдир оғлан?»—деди. Үзејирбәј, адәтән, дахили һәјәчан кечирдији, ја әсәбиләшдији заман јахын адама да «оғлан» дејә мұрачиәт едәрди. Мән буну һисс етдим вә суалымын бир гәдәр нәзакәтсиз олдуғуну да өз-өзүмә е'ти-

раф етдим. Лакин артыг сөз ағзымдан чыхмышды—нә олар, олар!—дедим.

— Мәшәди Ибадын гочулары Сәрвәрин үстүнә һүчүм чәкәндә дејирләр:

Еј, кимсән орда, ач гапыны!

Ач гапыны, кәләк сәни өлдүрәк.

Адам өлдүрмәјә кәлән неч белә бир хәбәрдарлыг еләјәрми?

Үзејир бәјин дүјүнләнмиш гашлары ачылды. Доғаларында хәфиф тәбәссүм көрүндү. Көзләринин ифадәсиндә бир мейрибанлыг, бир гајғы, бир тәәссүф доғма олурду. Санки бу бахышлар, бу тәбәссүм дејирди: «Кет доланкинән, хамсан, һәнуз!...»

Бир нечә аддым сәһсиз кетдик, мән ғызардығымы һисс едирдим. Инди мұбаһисә башланачаг. Лакин фикримин гүсурсузулуғуна о гәдәр инанырдым ки, мүтләг галиб чыхачағыма әмин илим. Үзејирбәј дәнизкәнары булвардакы скамјалардан бирини көстәриб,—отураг!—деди. Отурдур.

Үзејир бәј бығларыны дидә-дидә:

— Билирсәнми, Рәсул,—деди,—мән о сөзләри биләбилә јазмышам вә бурда неч бир мәнтигсизлик јохдур. Бақы гочуларынын ады чыхмышды, онларын «гочағлығы» һағғында әфсанәләр ујдурулмушду. Әслиндә онлар горхаг вә хырда адамларды. Мәшәди Ибадын гочулары бу јағлы мәшәдини мүмкүн гәдәр сојмаг истәјирләр. Онлар Мәшәди Ибад үчүн ганлы вурушмаја кирмәк, өзләрини тәһлүкәјә салмаг фикриндә дејилдиләр. Олур ки, «ач гапыны, кәләк сәни өлдүрәк» дејирләр ки, Сәрвәр мәсәләдән акаһ олсун, чыхыб кетсин. Билдијин тәки, бир фит сәси ешидән кими гочулар гачыб кедирләр. Мәнтиг дә елә бурдадыр.

Бәлкә Үзејирбәј бу сөзләри белә ардычылығла, бу дүзүмдә демәмишди. Мән јадымда галанлары јазырам, анчаг әсас маһијәт бу иди.

Бу эпизоду хатырладыгча бир даһа көрүрәм ки, бөјүк бәстәкарымыз, бөјүк драматурғумуз Үзејир бәјин әсәрләриндә тәсадүфи эпизодлар, јеринә дүшмәмиш сөзләр ахтармаг тәшәббүсләри ачы нәтичәләр верир. Үзејир охуја билмәк үчүн Үзејирин сәнәтинин дилиндә савадлы олмаг шәртдир.

«Мәшәди Ибад» кинофилминин мүвәффәғијјәт газана билмәдији мәһз Үзејир сәнәтинин принципләринә јад олан әләвәләр, «тәһснһләр», дәјишмәләрин ачы нәтичә-

сидир. Франсызлашдырмаг, күчәдә говду-гачды сәһнәләрн дүзәлтмәк вә бу кими «кинолашдырмаг» Үзејир мусигисини вә сөз драматуркијасыны дәрнндән дәрк ет-мәмәк демәкдир.

Ејни сөзләрн даһа артыг гәтијјәтлә Бақы киностудиясынын икинчи дәфә чәкдији рәнкли «Аршын мал алан» һаггында демәк олар.

Рәнкли «Аршын мал алан» филминин мүәллифләрн даһа артыг техники имкан вә кениш ифадә васитәләрнндән истифадә едә билдикләрн үчүн, рәнк кими јени элементин зәнкин тәсир күчүндән фәјдалана билдикләрн үчүн даһа мараглы, даһа тутумлу, даһа камил әсәр јаратмалы идиләр. (Әслиндә филмин биринчи дәфә чәкил-мәси дә мәһз бу мәгсәдлә ола биләрди). Белә олмады. Рәнкли «Аршын мал алан» Үзејир драматуркијасына јад олан бајағы сәһнәләр, примитив јумор, гејри-тәбии эпизодларла корланды: нәтичәдә бәди дәјәри сон дәрәчә ашағы, чох јердә тәәсүф доғуран бир филм, бојалы «Аршын мал алан», бајағы әләвәләрлә классик јумору, тәбилији, јүксәк илһам парылтысы сөндүрүлмүш «Аршын мал алан» мејдана чыхды.

Рәнкли «Аршын мал алан»да Үзејирдән нә галмышдырса, јахшы, көзәлдир; Үзејир нә әләвә едилмиш, нә дәјишдирилмишсә, әсәрн руһуна ујмајан бир јамаг кими бәди әһәнки, дүзүмү позмушдур.

Мәнчә, рәнкли «Аршын мал алан»а кедән тамашачыларын бөјүк әксәријјәти биринчи «Аршын мал алан»ын һәвәси илә кедир.

Һәр һансы бир әсәр экран дилинә чеврилдији заман мүејјән дәјишиклик олмалыдыр, бу мүбаһисәјә еһтијачы олмајан бир һәгигәтдир. Анчаг нечә? Ајры-ајры чизкиләрн ачмаг, тәсир күчүнү артырмаг, кино сәнәтинин өзүнәмәхсус имканларындан бачарыгла истифадә етмәк јолу илә. Јухарыда кәтирдјим ики мисалдан ајдын көрүнүр ки, Үзејирбәј «кефим кәлди» әләвәләр дә дәјишикликләрә гәти дүшмән иди.

Үзејирбәј сәјсыз охучулары, динләјичиләрн, танышбилшишләр арасында олдуғу кими, евдә, аилә үзвләрн арасында да бөјүк мәнәббәт вә һөрмәтлә гаршыланырды. Меһрибанлыг, садәлик, гајғы Үзејир бөјин өзүнәмәхсус бир шәкилдә онун сөзүндә, һәрәкәтиндә көрүнүр, дујулурду. Бир дәфә (1938-чи илдә), Үзејирбәј бизи—мәни вә Никары евинә гонаг чағырмышды. Биз Үзејирбөјин јашадығы бирмәртәбәли евин гапысындан кирән-

дә онун анасы вә бир нечә башга гадын «хош кәлдиниз!»—дејиб бизи ичәри апардылар. Үзејирбәј һәлә кәл-мәмишди. Биз сәлигәли, садә отагда отурдуг. Дивардакы шәкилләрә бахыр, чај ичир, ев саһибинин кәлмәсини көзләјирдик. Үзејирнн анасы тез-тез гапыја, пәнчәрәјә бахыр, «бу ушаг һарда галды?»—дејиб һәјәчан кецирирди. Ананын никаранчылыгы бизи дә раһатсыз етмишди. Мән билирдим ки, Үзејир әминин өвләды јохдур. Бәс бу ушаг ким ола? Ана бир нечә дәфә гапыны ачыб күчәјә бахды вә һәр дәфә ејни сөзләрн тәкрат етди: «Бу ушаг һарда галды?» Нәһәјәт, ајаг сәсләрн кәлди. Үзејирбәј гапыда көрүндү. Ана ону гаршылајыб: «Ај бала, һарда галдын? Јәгин ачсан», дејиб тәләсик о бири отаға кечди. Үзејирбәј кечикдији үчүн үзр истәјиб һал-әһвал сорду. Мән: «Үзејир әми, ананыз чох никарандыр. Ушаглардан кими исә көзләјир»,—дедим. Үзејир әми бәркдән күлдү. «О ушаг мәнәм!»—деди. Сонра онун үзүнә хәфиф бир кәдәр думаны чөкдү. Бәлкә дә бу, јүзләрлә өвләд јетишидриб, онлары һәјат јолуна чыхармыш бөјүк сәнәткарын кәдәри «бала, ушаг» сөзүнү анасы кими демәкдән мәһрум олдуғундан доған бир кәдәр иди.

Онун өвләдлары әсәрләридр. Кәлин, онлары бөјүк һөрмәт, еһтијат вә мәс'улијјәтлә јанашаг!

1974

АҒАБАЧЫ РЗАЈЕВА⁹⁷

ПАРЛАГ ЗӘКА

Мәнә мүһарибә илләриндә Ү. һачыбәјовун синфиндә охумаг нәсиб олмушдур. Онун өз тәһсил үсулу варды, бизә, мусиги мәктәби вә консерваторијанын тәләбәләринә, һәјаты динләмәји, дујмағы өјрәдирди. Һәр күн бизи бир нөв имтаһана чәкирди. Совет мәлумат бүросунун хәбәрләриндән нә өјрәнмишик, гәзәтләрдә нә охумушуг? Биз дә бир-биримзин сөзүнү кәсәкәсә нәгл едәрдик.

«Һә, инди дүшмән үзәринә һучума кечән дөјүшчүләрин маршыны јазын»—дејә Үзејирбәј тәклиф едирди. Биз дә ихтисас фәнни, һармонија, полифонија үзрә өјрәндјимиз бүтүн биликләрә иснад едәрәк һәвәслә марш бәстәләмәјә башлардыг. Сонра бу әсәрләрн синифдә әт-

173

рафлы музакирэ едәрдик. Мүәллимимиз өзүнә хас олан тәмкинлә бу музакирәни елә апарарды ки, нөгсанлардан белә данышаркән һеч кәс инчимәзди.

Ү. Һачыбәјовун чох гижмәтли бир хүсусијјәтинн дә гејд етмәк истәрдим. О, бизим нәинки јарадычылыг инкишафымыза нәзәр јетирир, һәмчинин һәјатымызла, сәһ-һәтимизлә дә марагланырды. Синфә кирәндә һамыны нәзәрдән кечирир (ахы, муһарибә вахты иди!), бир наһатлыг һисс едән кими һөкмән сорушурду:

— Бура бах, нә исә көзүмә јахшы көрүнмүрсән, дәрс-дән сонра бир јаныма кәл...

Мүәллимимиз, достумуз, көзәл инсан чоһдандыр ки, јохдур. Анчаг онун хатирәси һәмишә гәлбимиздә јаша-ыр.

1965

РУГИЈӘ РЗАЈЕВА*

**УНУДУЛМАЗ МҮӘЛЛИМИМ
ҮЗЕЈИРБӘЈ ҺАГГЫНДА
ХАТИРӘЛӘРИМ**

Мән балача идим, анчаг јахшы јадым-дадыр, Фәрәч бабам сәһәр евдән чыхарды, һара исә тәләсәрди. Ахшам евә гајыданда бир нечә нәфәр һәмкар илә өзү дә чох һәјәчанлы оларды. О, әсәби һалда тары әлиңә алараг үрәклә чаларды, пәрдәләр үзәриндә гүв-вәтли бармаглары илә кәзишиб јерә гојарды. О, нәји исә сүбүт етмәјә чалышарды. Кәләнләрин һамысы үрәк долусу данышардылар.

О, о илләр иди ки, республикамызда «пролеткултчулар» әмәлә кәлиб, халгымызын ән гәдим севимли мусиги аләти олан тарыны көһнәлијин галыгы кими ләвб етмәји ирәли сүрүрдүләр. Бу мүбәһисәләр заманы тез-тез Үзејирбәјин ады чәкиләрди. Бу ад мәнним о вахт-дан јадымда галмышды.

Бабам һеч тар алмазды. О, тут вә ја гоз ағачы кәтириб күнләрлә ону јонуб һамарлар, чанах дүзәлдәрди. Сонра она гол, ашыглар салыб, пәрдәләр бағлар, үз чәкәр, симләр саларды. Өз зөвгү илә дүзәлтдији тар, онун әлиңдә, гүввәтли бармаглары алтында инсан кими данышарды. О, севимли тарыны кечә-күндүз чаларды

һәтта узананда да синәси үстүндә мизрабсыз чалынан һәзин-һәзин муғамларыны динләрдик.

Тар онун бүтүн һәјаты иди. О, әввәл консерваторијада (1920—22), сонра да мусиги мәктәбиндә (техникум) (1923—26) муғам дәрсләри апарырды. 1920-чи илләрин башланғычы иди. Мусиги аләминдә әмәлә кәлән гәфил дәјишниклик бабама һәддән артыг тә'сир етмишди. О, нә едә биләрди, бу ишә һөкүмәт гарышышды. Анчаг о вахт иккинчи бир чәбһә Үзејирбәј Һачыбәјовун, Мүслүм Магомајевлә биркә јаратдыгы чәбһә иди. Бу чәбһә сәһв фикирли адамлар гаршы, халгын севимли тарыны го-рујуб сахламаг уғрунда мүбаризә едән бир чәбһә иди. Бабам вә онун һәмкарлары бу чәбһәнин әтрафында то-пласыб ондан чох үмидләр көзләјирдиләр. Үзејирбәјин ады севимиздә чох һөрмәтлә чәкиләрди. Анчаг мән онун өзүнү көрмәмишдим. Бабам һүндүрбәјлу, тәкәббүрлү киши иди. Мәнә елә кәлирди ки, Үзејирбәј адланан адам бабамдан да һүндүр, зәһмли бир киши олмалы иди.

Нәнәмин дајысы нәвәси Рухсара Мирзәбәјова кон-серваторијада пиано чаларды. Ону хошлајан нәнәм ба-бама дејәрди ки, Ағабачыны да апар, Үзејирбәјин ја-нына гој, о да пиано чалсын. Бабам разы олмазды. Де-јәрди ки, о, чох зәифдир, ики дәрси бачармаз, давам кә-тирмәз. Јетмиш беш јашлы бабам һарадан билә иди ки, о өзүнүн бә'зи хасијјәтләрилә бәрабәр мусиги исте'дады-ны да, өз илк севимли нәвәси Ағабачыја вериб вә кәлә-чәкдә Үзејирбәјин ән севимли тәләбәси олачагдыр.

Бу гармагарышыг илләрин пис тә'сириндән кәркин әсәбилик кечирән бабам 1927-чи ил мартын 26-да 80 јашында хәрчәнк хәстәлијиндән вәфат етди.

1934-чү илин август ајы иди. Биз әиләви Маштаға бағларында истираһәт едирдик. Атам шәһәрдә һеса-дар ишләјирди. Бир күн шәһәрдән баға кәлиб бачым Ағабачы илә мәнә деди ки, һазырлашын, сизи сабаһ шәһәрә апарачағам. Үзејирбәј мөһкәм тапшырыб ки, сизи кәтирим, јохласын вә мусиги мәктәбинә јазсын. Биз о күн бүтүн күнү чалдыг. Бабам вәфат едәндән сонра атам бизә тарда чалмағы өјрәтмишди (мәнним тара һә-вәсим исә тәсадүфи олду. Бизи, гоншумуз Мирзаға Ал-масзадә, опера сәһнәмизин илк балет устасы Гәмәр Ал-масзадәнин әмиси, өз оғлу Мирзәбабаны атамнн јанына кәтириб хаһиш етди ки, она тарда чалмағы өјрәтсин. Биз бир јашда идик. Нәдәнсә мәндә бир һәсәдми дејим,

175

јохса һәвәсми дејим әмәлә кәлди. Атам һәр икимизә отурдуб дәрс кечирди).

Сабаһысы шәһәрә кәлдик. Максим Горки күчәсиндә мусиги мәктәбинин 2-чи мәртәбәсиндәки залда бир нечә адам отурмушду. Мән Мирзә Мансуру таныдым. Чүнки о, бабамын ән севимли тәләбәси иди, демәк олар ки, һәр күн бизә кәләрди. Анчаг о бириләрини танымадым. Сонралар билдим ки, орада отуранлар Сәид Рүстәмов, Хосров Мәликов, Әмирулла Мәммәдбәјли (она да илк дәфә тары әлинә бабам вермишди, евә кәлиб ондан дәрс аларды).

Үзејирбәј бизи көрән кими күлүмсәјиб деди: «Ну вот бах белә, гој әввәл өз гызларымыз чалсынлар ки, сонра да башгалары онлары көрүб һәвәсә дүшсүнләр, јохса гызлар кәлмәјирләр».

Мән онда биринчи дәфә олараг Үзејир бәји көрдүм. О, һеч дә мәним дүшүндүјүм кими зәһмли адам дејилди. Мән онда Үзејирбәјин дедији о сөзләрини мә'насыны баша дүшмәдим. Сонра Мирзә Мансур өз тарыны верди*. Әввәл Аґабачы, сонра да мән сәһнәјә чыхыб «Күрд-Шаһназ» чалдыг. Үзејирбәј мәнә деди ки, дејирләр сәнин јахшы сәсин вар, гој атан тарда чалсын, сән дә оху. Атам јенә «Күрд-Шаһназ» муґамыны чалды, мән охудум. Сөзләри «Әсли вә Кәрәм» операсындан:

Гырх пилләкән чыха-чыха севишдик
Бир пилләкән галмыш иди көрүшәк
Илаһидән бир од дүшдү алышдыг
Алыш Кәрәм, тутуш Кәрәм, јан Кәрәм,

Муґамы гуртарандан сонра о илдә јеничә дәбә дүшүш «Аман овчу» маһнысыны охудум. Мән охудугча фикрим Үзејирбәјдә иди. Мәнә елә кәлирди ки, о, һеч гулаг асмајыр. Үст додаґыны гашыјыр (ону да дејим ки, сонралар Үзејирбәјин додаґыны, даһа доғрусу, быґыны гашымасы кими мәшһур адәтиңә бәләд олдуг) вә нә исә фикирләширди: Маһны гуртаран кими күлүмсәјиб деди: «Ну вот, гогаг гыз јахшы чалыр, һәлә јахшы охујурсан, сәсин вар. Мән сәни профессор Налбадјанын синфинә јазырам, охујарсан вокал синфиндә». Мән үрәкдән наразы олсам да бир сөз дејә билмәдим. Воґазым исә кечирдијим бу һәјәчандан гурумушду.

Дәрсләр башланандан сонра Аґабачы М. Мансуровун синфиндә тар чалды, муґамдан, нотдан исә Сәид Рүстәмов дәрс верди. Мән профессор Налбадјанын синфиндә вокал дәрси алырдым. Мүәллим разы иди. Анчаг

јашым аз олдуґуна көрә мәни Үзејирбәјин јанына апарыб деди ки, биз сәһв етмишик, она һәлә ики ил охумаг олмас. Онда Үзејирбәј мәни дә тар синфинә көчүрдү. Анчаг тапшырды ки, сәсими ишләдәм, јохса тутулар. Икинчи ил Үзејирбәј мәни каманча синфинә кечирди. Деди ки, бир бачы тар, о бири каманча чалса јахшыдыр. Мән әввәл Левон Гарахановдан (о вахтилә бабам Мирзә Фәрәчин каманча чаланы олмушду), сонра исә Гылман Салаһовдан дәрс алдым. Чәмиси 3—4 каманча чалан тәләбә варды. Үзејирбәј исә нәзәри дәрсләри апарды. Һәмишә дәрсдән әввәл һалымызы сорушарды, башга дәрсләримиздән хәбәр тутарды. Һәтта анамын гара чијәринин хәстә олдуґуну билдијиндән хырда дәрманлар верәрди ки, она ичирдәк. Ким дәрсә кәлмәсәјди тапшырарды ки, ондан кәчиб мүтләг хәбәр тутаг. Башга мүәллимләр кими саатла дәрс кечмәзди. Чалышырды ки, бизә чох шеј өјрәтсин.

Бир дәфә кечмиш ханәндә Билал Әлијев дәрс заманы Үзејирбәјин јанына кәлди, вәзијәтиндән шикајәт етди. Үзејирбәј ону динләјиб деди ки, сабаһ кедәрсән Чамал Пашајевин јанына (Чамал Үзејирбәјин бачысы оғлу вә онун ишләрини апаран иди), о сәнә пул верәр. Сонра да һәр ај кәлиб ондан мәним һесабыма пул аларсан. Мән она сәни тапшырарам.

Үзејирбәј кенишгәлбли, мейрибан, аличәнаб, әсл инсага нүмунә олан бир шәхсијјәт иди. Онун үчүн адамын ким олдуґу, һансы јердән олдуґунун һеч фәрғи јох иди. Онун јеканә бир мөгсәди вар иди. Азәрбајчанын мусиги мәдәнијјәтини јүксәк зирвәләрә галдырмаг, депутат олдуґу үчүн мусигичиләрдән башга сечичиләри дә онун јанына кәлирдиләр. О, һеч кәси гапыда көзләтдирмәјирди. Дәрсимизә мане олсалар да онлары гәбул едиб, разы салырды. Биз мүәллимин јеринә һирсләнәрдик. Үзејирбәјин отаґыны сәлигә-саһмана салан, она тез-тез чај көтирән Настја адлы гадын да әсәбиләшиб дејәрди ки, Үзејирбәјин һеч өзүнә јазығы кәлмәјир, јорулулр, анчаг һәр кәләни саатларла динләјир, адамларда да инсаф јохдур. Мүәллим бә'зән евә о гәдәр кеч кедәрди ки, Мәлејкә ханым нараһат олуб зәнк едәрди.

Һеч јадымдан чыхмајыр, бир дәфә дәрс заманы ишыглар сөндү. Мүәллим тез телефону көтүрүб Мәлејкә ханыма зәнк еләди: «Мәлејкә, ишыглар кечиб, горхма,

* Бу тар һазырда Азәрбајчан Тарихи Музејиндә сахланыр.

мән бу саат евә кәләрәм, спичка тумбочканын јешиндәдир, лампын јандыр». Сонра синифдәки гызлары оғланлара тапшырып деди ки, онлары евләрине гәдәр өтүрсүнләр. Һәтта кимин һансы тәрәфдә олдуғуну да сорушуб өјрәнди. Мәнимлә Ағабачынын һарада олдуғуну музу билерди, евимизи таныјырды.

1936-чы ил иди. Мусиги әләминдә ән кәркин бир ил. Ики ил сонра Москвада кечириләккәк Азәрбајчанын илк инчәсәнәт онкүнлүјүнә кениш һазырлыг кедирди. Үзејирбәј истәјирди ки, «Аршын мал алан» опереттасы өзүнүн радиода 1931-чи илдә тәшкил етдији халг чалгы әләтләри оркестринин мүшајиәти илә кәстәрилсин. Лакин оркестр кичик иди, ону тезликлә бөјүдүб күчлү етмәк лазым иди. Буна көрә Үзејирбәј мәнә һәфтәдә ики дөфә әләвә каманча дәрси дә тәјин етди. О, истәјирди ки, мән јахшы чалым, оркестрә апарсын. 1936-чы илдә биринчи күн мән оркестрә кәләндә Үзејирбәј өзүнүн биринчи фантазијасыны мәшг едирди. Мән икинчи каманчаларда өз муғамат мүәллимин Асатур Саркисовла бир пултда отурдум. Онда һәлә оркестрә Үзејирбәј өзү дирижорлуг едирди. Сәид Рүстәмов биринчи тарларда биринчи пултда Хосров Мәликовла отурурду. Онкүнлүклә әләгәдар олараг, хор коллективинә охујанлар јығмаг үчүн гәзетләрдә е'ланлар верилди.

Бир дөфә дәрә заманы хидмәтчи Настја Үзејирбәјә хәбәр верди ки, бир гыз кәлиб мүәллими көрмәк истәјир. Үзејирбәј ону ичәри чағырды. Көк, гәшәнк, гырмызыјанаг бир гыз ичәри дахил олду вә гәзетдә е'ланы охујуб хора кәлдијини билерди.

Үзејирбәј деди ки, көрүн ешикдә Әләгадан, Һачы Һүсејндән (Һачы Ханмәмәдову дејирди) ким вар, кәлиб чалсын, гыз охусун. Биз дә гулаг асаг. Гыз деди ки, нараһат олмајын, мән өзүм пианода чалыб охујачағам. О, чох гүвәтли әлләрилә пианода муғам чалыб охуду. Онун о гәдәр күчлү сәси вар иди ки, һаумызы вәләһ етди. Мүәллимин севинчә үзүндә охунурду. Гызы консерваторијанын вокал шөбәсинә гәбул етди. О, ејни заманда да Азәрбајчан Тибб Институтунун үчүнчү курсунда охујурду. Бу гыз сонралар романсларын вә маһныларын чох көзәл ифачысы олан Зәһра Рәһимова иди (о, 1938-чи илдә апрел ајында Москвада кечирилән биринчи Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүндә јекун концертиндә А. Ионесјанын рәһбәрлик етдији оркестрин мүшајиәти илә Азәрбајчан халг маһнысы олан «Севкили

178

јар»ы ифа етди. Бөјүк театрын залындакы тамашачыларын курултулу алгышлары инди дә гулагларымдадыр).

Үзејир мүәллимин рәһбәрлији алтында мусиги коллективләри бөјүјүрду. Хора да өзү рәһбәрлик едирди. Мәктәбдә дәрсләримиз чидди кечирди, һәлә онун ичтиман ишләри башдан ашырды. Үзејир мүәллимдә олан гүввәјә, һөвсәләјә, ишкүзарлыға һаумыз һејран олурдуг. Бунунла белә һеч вахт бир нәфәрлә јүксәк тонла данышдығыны көрмәмишдик, һәтта күнаһкар олан адамла да. Кәнардан бахан дејәрди ки, нә гәдәр сакит адамдыр, лакин Үзејир мүәллим дахилән бөјүк бир әләм иди. Гаршыда јеканә мөгсәд онкүнлүјә јахшы һазырлашмаг, москвалылар, Азәрбајчан халгынын мусиги сәһәсиндәки јүксәк инкншафыны нүмајиш етдирмәк иди. Һәр шејдән артыг исә мусиги кадрларыны артырмаг, бунун үчүн мусиги мәктәбләрини ачыб, бу мәктәбләрә халгын ахыныны тәшкил етмәк иди.

1936-чы илдә бир күн Үзејир мүәллим оркестрдә өз дирижорлуг вәзифәсини тәнтәнәли сурәтдә Сәид мүәллимә тапшырды. Бундан сонра «Аршын мал алан» опереттасынын нотлары јазылды вә биз мәшгә башладыг. Әввәлләр артистләрсиз, сонра исә артистләрә биркә мәшгләримиз чох марағлы кечирди. Мән инди јуху кими кәлир ки, мәним чалдығым каманчанын мүшајиәти илә даһи мүғәнни Бүлбүл сәһнәдә Әскәрин аријасыны охујуб, мән нә гәдәр хошбәхт күнләр кечирмишәм.

Нәһајәт, 1938-чи ил март ајында 800-ә јахын Азәрбајчан инчәсәнәт иштиракчысы хүсуси гатарла тәнтәнәли сурәтдә Бақыдан Москваја јола дүшдүк. Гаршыда бизи бөјүк имтаһан көзләјирди. Гатарда чидди гәјда-ганун гојулмушду. Рәнс, јүзбашы (Әли Вәлијев) иди. Кичик бир гүсура јол верән, гәјданы позан адамы дәрһал керн гәјтарырдылар.

Биз оркестрдә беш нәфәр гыз идик. Ағабачы, Гөнчә Исмајылова, Хәдичә Әһмәдова (сонралар хариче дилләр институтунда дәрә дејирди) тарда чалырды, мән вә Чаванһир Гәсәнова каманчада. Бизим үчүн чәһрајы рәнкдә харадан миллә Азәрбајчан кәјими тикмишдиләр, башымызда исә дөврәси көј рәнкли калағәјә варды. Кишиләр үчүн вәзнәли гара чуха тикмишдиләр. Һаумыз чох гәшәнк көрсәнирдик.

Бизим олдуғумуз вагон Үзејирбәјин вагонундан бир аз узаг иди. Она бахмајараг, тез-тез кәлиб бизи јохлајырды. Ширин сәһбәтләр едирди ки, дарыхмајаг. Һәр-

12*

179

дән ашыг Мәммәди көндәрирди. О да өз балабан чала-ны илә бизә маһнылар охујурду, гәшәнк нағыллар сөј-ләрди.

Сәид мүәллим исә һәр күн кәлирди. Иш заманы чох чидди әсәби олан Сәид мүәллим јолда тамамилә дөјиш-мишди, бир аз кеч кәләндә һамы онун үчүн дарыхыр-ды. Нәһәјәт, Москваја чатдыг. Бизи гонаг отагларына пајлашдырдылар. Кечә саат 12-дә Узејирбәј зәнк едиб нечә раһатландығымызы сорушду.

Бөјүк театрын сәһнәсиндә «Короглу» операсынын көс-тәрилдији кечәнин мүвәффәгијјәтини һеч вахт унутма-јырам. Партија вә һөкүмәт адамлары хусуси лојаларда отурмушдулар. Курултулу алгышлар алтында артистләр-рин дәнә-дәнә сәһнәјә чағырлмасыны нечә унутмаг олар. Бөјүк театрын сәһнәсиндә Бүлбүлүн вугарлы кө-рунүшү, һәлә Гыратын сәһнәјә кәлмәси бир алаһ иди. О кечә Узејирбәјин кечирдији һәјәчаны тәсәввүр етмәк че-тинди. Сәһәр бүтүн мәркәзи вә јерли гәзетләр бу мү-вәффәгијјәти демәк олар ки, бүтүн өлкәјә јайдылар. Күндүзләр мәшгүмиз олурду. Узејирбәј «Аршын мал алаһ» комедијасы үчүн дә һәјәчан кечирирди. Чүнки һәлә Бақыда оларкән бу тамашанын бизим оркестрин мушәјитилә ојнанмасынын әлејһинә чыханлар вар иди. Онлар дејирди ки, оркестрин сәси чатмаз, пис вәзијјәт олар. Анчаг Узејирбәј өз дедијинин үстүндә гәти дурду, оркестрин үзвләрини артырды, сазчылар гәбул етди вә гәт етди ки, оркестр чалмалыдыр. Узејирбәј көстөрмәк истәјирди ки, бизим халг чалгы аләтләримиз неч дә Ав-ропа мусиги аләтләриндән кери галмајыр, бу аләтләр һәр шеји чалмаг дәрәчәсинә гәдәр тәкмилләшмишди. Бу бизим мусиги мәдәнијјәтимизин јүксәк сәвијјәдә ол-масыны әкс едирди. Узејирбәј бу инадында да сәһв ет-мәмишди. 1938-чи ил апрелин 10-дә «Аршын мал алаһ» Москвада Бөјүк театрда тамашаја гојулду. Чох гәрибә иди, пәрдә өртүлән кими тамашачылар оркестрин отур-дуғу тәрәфә кәлиб бизи күләр үзлә алгышлајырдылар, танымалылары мусиги аләтләримизә тамаша едирдиләр. Чох мүвәффәгијјәт газанан бу тамаша Узејирбәјин икин-чи гәләбәси иди. Сабаһкы күнү бу күн көрән белә даһи адамлар тәәссүф олсун ки, чох аздыр.

Беләликлә, бир-биринин ардынча олан мүвәффәгиј-јәтли чыхышлардан Узејирбәјин севинчинин һәдди јох иди. Биз дә мүәллимин чәкдији бөјүк эзијјәтләрин пар-лаг һәтичәсинә севирирди.

Нәһәјәт, ахырынчы кечә Кремлин Кеоркијевски за-

лында гонагылыг олду. Мән 33-чү столда отурмушдум. Столлар үзбәүз гојулдуғундан мән узагда дејилдим. Узе-јирбәј биринчи столда һөкүмәт үзвләри арасында отур-мушду. Нә данышырдыларса, һәрдән күлүмсәјирди. Ону да дејим ки, белә гејри-ади бир мәчлисдә иштирак ет-дијими јуху һесаб едирәм.

Бөјүк руһ јүксәклији илә мүвәффәгијјәтләрлә Бақы-ја гајытдыг. Доғрусу, бизим вағзалы һеч танымадым. Күлләр, чичәкләр, чырағанбан шәһәрин бүтүн машынлары сәфәрбәрлијә алыныб бизи көзләјирди. Вағзалын гар-шысында мејданчада трибуна гурулуб јүксәк сәсләнән радио апаратлары асылмышды. һөкүмәт рәһбәрләри дә бөјүк севинч ичиндә иди. Ахы, республиканын үзүнү ағартмышдыг. Мусиги сәдасы, чыхыш едәнләрин аловлу нитгләри, бир ај ајрылыгдан сонра гоһумларын сәмими көрүшләри нә гәдәр унутулмаз бир кечә иди. Бүтүн бун-лара керә мән, әзиз мүәллимим Узејирбәјә һәмишә мин-нәтлар олмушам.

Бақыда јерли гәзетләр онкүнлүјә чох бөјүк јер вер-мишдиләр. Гәзет охумајан адамлар да гәзет нөвбәсинә дајанмышдылар. һамы јалныс бу барәдә сөһбәт едирди. Атам күндәлик бүтүн гәзетләри јыгыб охумуш вә бизим үчүн сахламышды. О, Москваја бизә тез-тез мәктуб ја-зыб тәбрик едәрди. Ахы, о да мусигичи иди. Мусиги онун икинчи сәнәти иди. О, һесаблар ишләјирди, ахшамлар исә нәнәмин дајысы нөвәси халг артисти һачыаға Абба-совла «Сатирагит» театрында тар чаларды. 1923-чү ил-дән инчәсәнәт ишләри һәмкарлар иттифагынын үзвү иди. Бизи дә бу сәһәјә кәтирән о олмушду.

Һәр шејдән артыг марагылы о иди ки, бу вахтадәк мусигини севмәјән, сәнәт һесаб етмәјән гоһум вә гоһу-лар атамын јанына кәлиб хаһиш едирдиләр ки, онла-ры ушагларыны да мусиги мәктәбинә јаздырсын. Вах-тилә бүтүн гоһумларымыз бизә ришхәнд едәрдиләр. Ба-чыма әлимиздә тар вә каманча күчәдә кәләндә свләрин пәнчәрәләринин ағ пәрдәләри астача галгыб енәрди. Биз бундан чох сыхылырдыг. Билмирдим каманчаны нечә тутум ки, көрүмәсин. Онун учбатындан Агабачы икин-чи тар алыб радио комитәсиндә гојмушду ки, әлиндә апармасын.

Бәс инди нә олду ки, инсанларын шүүрунда белә бир дөнүш әмәлә кәлди. Демәли, әзиз мүәллимим Узејир-бәјин јорулмадан чалышдығы букүнкү күн үчүнмүш. Вахтилә бизи мәктәбә гәбул едәндә дедији тарихи сөз:

«Гој эввэл өзүмүзүн гызларымыз чалсынлар ки, сонра да башгалары онлары көрүб һэвасэ дүшсүнлэр. Јохса гызлар кэлмөјирлэр». Мән инди бу сөзүн мән'насыны баша дүшдүм.

Мән анамын арзусу илэ дүш һәкмилији мөктәбиндә дә охујурдум. Бу сәнәти сивмәсәм дә анамы артыг дәрәчәдә севдијимдән онун сөзүндән чыха билмәдим. Мусиги мөктәбилә бәрәбәр орада да охујурдум. Һәр икиндиндә дөвләт имтаһаным бир илэ дүшдүјү үчүн (1940) мусиги мөктәбиндә дөвләт имтаһанына кәлэ билмәдим. Чүнки күндүзләр поликлиникада ишләјирдим, ахшам охујурдум. Мән ону да дејим ки, нә гәдәр сәһв етдијими инди һәр дөғигә һисс едирәм.

1943-чү ил инди. Зијалылар евиндә радио комитәсинин ачыг концерти вар инди. Мән дә Аґабачы илэ кәлмишдим. Зала кирәндә көрдүм ки, Үзејирбәј биринчи сырада отуруб. Мәни көрчәк јанына чағырыб сәмини әл верди вә јанында отуртду. Әлләриндә күл рәнкли назик әлчәкләр вар инди (ону билирдим ки, әлләриндә егзема (сөвда) хәстәлији варды. Ону һеч кәс мүаличә едә билмирди, она көрә һәмишә һәкимләрин ачизлијиндән шикајәт едәрди). Халг чалгы аләгләри оркестри сәһнәјә чыхды. Аґабачынын тәзә јаздыгы «Јаллы» әсәрини ифа етмәјә башладылар. Дирижор Аґабачы өзү инди. Үзејирбәј чох диггәтлә гулаг асыр, һәр бир һәрәкәтинә фикир верирди, һәрдән күлүмсәјирди. Әсәр чалыныб гуртарандан сонра Аґабачыны сүрәкли алгышлајыб ики дөфә сәһнәјә чағырдылар. Мүәллим өзү дә әл чалырды, севинирди. О, өз зәһмәтинин бәһрәсини көрүрдү.

Сонра мүәллим мәнә дөнүб әсәби һалда деди: «Көрүрсән бачын нә олду! Һалбуки сәндән мән, ондан да артыг көзләјирдим, инди кедиб чүрүк дишләри гуртдалајырсан».

О дөғигә кечирдијим ағырлығы һеч тәсәввүр едә билмирәм. Дүздүр, мән ағыр чәзәја лајиг идим. Чүнки мусиги мөктәбиндә јахшы вә үрәклә охујурдум. Һеч јадымдан чыхмајыр ки, профессор Бретанитски каманчада чалмағымы јан отагдан ешидиб елэ билмишди ки, скрипкада чалырам. Гапыны ачыб тәәччүбләнди вә о гәдәр хошуна кәлмишди ки, мәним үчүн синфиндә дәрс күнләри тәјин етди. Јахшы сонаталар кәтирирди, мән чалырдым. Бир дөфә ритмика мүәллимим Рајиса Аркадијевна Битнер әлиндән тутуб Үзејирбәјин јанына апарыб хаһиш етди ки, ичазә версин о мәни ритмика мүәллими кими һазыр-

ласын. Мән нә фикирләшдимсә истәмәдим. Бу да бир сәһв инди...

Мән бөјүк ордудан кери галдым. Даһи мүәллимим Үзејирбәј! Сән Азәрбајчан халгынын нә гәдәр истә'дадлы халг олдуғуну дүзкүн тәјин етмишдин. Сән мусиги аләминә кечмәк үчүн бөјүк бир көрпү салдын. Сән о вахт о көрпүдән кечән тәк-тәк тәләбәләри көрүб севинирдин, каш ки, инди бу көрпүдән кечән бу бөјүк ордуну көрәјдин. Инди бизим Күрд овшарынын сәси Нју-Јоркун, Бостонун концерт салонларындан кәлир. Вахтилә надан «пролетаркултчуларын» әлиндә көһнәлијин галыгы кими мәнв етмәк истәдикләри тары, халгымын севимли тарыны әзмлә горујуб сахларкән јәгин сән билирдин ки, вахт кәлчәк, о тар бүтүн дүнјаны кәзәчәк. Бәли! Әзиз мүәллимим! О илләрдәки дөјүшләрдә галиб кәлмиш тарымыз өз е'чазкар сәсилә бүтүн дүнја халгларыны һејран едир. Сән дүнјадан чох тез көчдүн. Мусиги аләми үчүн тәртиб етдијин бөјүк планларынын нәтичәсини көрә билмәдин. Әзиз мүәллимим архајын ола билрәсән, сән тәләбәләринә тапышырдын ки, халгын баша дүшә билчәји тәрэдә јазсынлар. Халгдан ајрылмасынлар, муғамларымыза әсаслансынлар. Бәли, инди кәнч бәстәкарлар нәсли әмәлә кәлиб. Чох севиндирчи һалдыр ки, онларын әксәријјәти сәнин јолунла кедир. Халг да онлары јахшы гиймәтләндирир, чүнки халгымыз мусигичи халгдлр.

Һәлә сәнин ән севимли тәләбән Аґабачынын сәндән сонра маһны, романс вә гәзәлләриндә көз бәбәји кими горудуғун «Сәкаһ»ын, «Чаһаркаһ»ын, «Шур»ун нечә сәсләндијини кәрәк өзүн ешидәјдин. Чох гәрибәдир ки, Аґабачы сәнин дедикләрин әсасында јарадычылығыны давам етдирир. Һәлә һәјатда өмүр дә сәнин өмүрүн гәдәр олду. 63 јаш. Ахырадәк сәдагәтли тәләбән олду.

Мән инди хатирәјә чеврилмиш о илләрин тә'сири алтында јашајырам. Јахшы ки, о илләр, о адамлар вармыш.

1982

ҺӘГИГӘТ РЗАЈЕВА⁹⁹

ӘЛМӘЗ ӘСӘР

Бөјүк бәстәкарымыз Үзејир Һачыбәјовун әлмәз сәнәт әсәрләриндән бири олан «Лејли вә Мәчнун»

операсы һаггындакы гејдләрими јазмаг үчүн истәр-истәмәз хатирәләр дәфтәrimi вәрәгләдим, хәјалән 1926—27-чи илләрә гајытдым. О заман мән «Дамга» адлы тәнгид-тәблиг театрында ишләјирдим. Чаван идим, јакшы сәсим вар иди. Бир күн Опера вә Балет Театрынын баш дирижору, бәстәкар Мүслүм Магомајев мәни театра ишләмәјә чағырды. Нә гәдәр севиндијими тәсәввүр етмәк чәтиндир.

М. Магомајев театрда мәни чох мөһрибанчасына гаршылады. Бир аз сөһбәт етдикән сонра о, пианонун архасына кечди. «Чаһаркаһ» муғамынын «Мәнсуријә» һис-сәсинин зил сәдалары отағы бүрүдү. Ишин нә јердә олдуғуну дәрһал анладым. М. Магомајев мәни «Мәнсуријә» сынағындан кечирмәк истәјирди. Сынагдан мүвәффәгирјәтлә чыхдым...

Опера театрында илк ролум М. Магомајевин «Шаһ Исмајыл» әсәриндә Әрәбзәнки олду. Һәмин ролдан сонра М. Магомајев мәнә «Әрәбзәнки бачы» дејәрди. Чох кечмәдән Үзејир һачыбәјовла таныш олду. О да сәсимлә јакшындан марағланды. Лејлини ојнамағы мәсләһәт көрдү. «Лејли вә Мәчнун» операсына дәфәләрлә гулаг асмышдым. Өзүмү Лејли ролунда тәсәввүр етмишдым. Лакин елә ки, бу арзу һәгигәтә чеврилмәјә башлады, гаршыдакы ишин нә гәдәр чәтин вә мәс'улијәтли олдуғуну бир даһа дәрк етдим. Әрәбзәнки кими гәһрәман бир гадын сурәтиндән сонра лирик сәпкили Лејли образыны јаратмаг о гәдәр дә асан дејилди. Лакин үрәкләрә јол ачан Фүзули поезијасы вә инсаны вәләһ едән Үзејир мусигиси бу чәтин јолда мөним кәнч илһамымын гырылмаз ганадлары олду. Мән Лејлинин бүтүн дәрдини, кәдәрини, уғурсуз мәнәббәтини, мүсибәтини јашадым.

Јадымдадыр ки, илк тамашалардан бири иди. Үзејир һачыбәјов ложада отурмушду. Мән чәтин зәнкуләләрдән сонра тамашачылар һис етмәсин дејә, еһтијатла онун отурдуғу тәрәфә бахдым. О, разылыг әләмәти олараг јавашчадан башыны тәрпәтди. Бу, мөним үчүн, кәнч актјор үчүн чох бөјүк мүкафат иди.

Лејли илә достлуғум чох узун чәкмишдир. Ән јакшы чыхышларымын тәбиндири ки, республиканын халг артистләри һүсејнгулу Сарабски, һүсејнаға һачыбабабәјов вә Әләвсәт Садыговла олмушдур. Белә бир әсәрдә... дөнә-дөнә иштирак етдијим үчүн өзүмү хошбәхт сајырам.

1968

НАТАЛЈА РОЖДЕСТВЕНСКАЈА¹⁰⁰

ҮРӘКДӘН

Мән бөјүк миннәтдарлыг һисси илә Үзејир һачыбәјовун мусигисини хатырлајырам. Мән онун мусигиси һаггында дүшүнәркән һәмишә бөјүк Низаминин сөзләри јадыма дүшүр:

Үрәкдән кәлән сөз
Һәмишә үрәјә јол тапыр!

Чүнки Үзејир һачыбәјовун мусиги дили о гәдәр сәмимирди ки, һәмишә динләјичинин вә сөзсүз, мусиги ифачысынын үрәјинә јол тапыр. Үзејир һачыбәјовун јарадычылығы илә мән 1939-чу илдә радиода Күлчөһрәнин партијасыны ифа едәркән таныш олмушам.

Әсәсән лирик-драматик роллары ифа едәрәк, мән илк дәфә олараг мусигили комедија жанры илә үзләшдим. Лакин Күлчөһрә мусиги чәһәтдән о гәдәр марағлы, актјор чәһәтдән о гәдәр чәлбедичи иди ки, мән руһландым вә бу партија мөним үчүн ән севимли олду.

1965

ЛЕОПОЛ РУДОЛФ¹⁰¹

...Үзејир һачыбәјов Азәрбајчан бәдини актәршылар тарихиндә ән әһәмијәтли сымалардан биридир. О, Азәрбајчан мусигисинин, о чүмләдән опера сәнәтинин тәрәггиси уғрунда мүбаризәннин фәал иштиракчысыдыр. О, Азәрбајчан халг мусигисинин дәрин биличисидир. Бу мусигинин дили онун ана дилидир. Кениш динләјичи күтләси онун мелодияларыны асанлыгла гаврајыр. Халг онлары сеvir вә охујур.

Һәм мелодия боллуғуна, тәсирлилијинә, ифадәллијинә, гәһрәманлыг руһуна, һәм дә там јуморуна вә шадлыг әһвали-руһијәсинә көрә «Короғлу» операсы зәнкин хәзинәдир.

1937

БӨЈҮК БЭСТӘКАР

Бөјүк бәстәкар Үзејир Һачыбәјов Азәрбајчан халгынын мусиги хәзинәсини вә совет мусиги мәдәнијјәтнини зәнкинләшдирән бир ирс гојуб кетмишдир. Мүасир Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтнини елә бир сәһәси јохдур ки, Үзејир Һачыбәјовун ады илә бағлы олмасын. Азәрбајчан профессионал мусиги сәнәтнини баниси Үзејир Һачыбәјов мусиги сәнәти сәһәсиндә Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулана гәдәр мөвчуд олмајан мусиги коллективләринин дә билаваситә илк тәшкилатчысы вә рәһбәридир.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәтнини гурулмасы илә халгымызын һәјатында, игтисадидјјат вә мәдәнијјәтин бүтүн сәһәләриндә бөјүк наилијјәтләр дөврү башланды. Бақыда илк Азәрбајчан мусиги техникуму да Совет һакимијјәтнини илк илләриндә јарадылды. Бир чох ифачы мусигчиләрин вә бәстәкарларын мусиги тәһсил алмаға башладылары бу мәктәбин тәшкилатчысы вә рәһбәри дә Үзејир Һачыбәјовдур.

О вахта гәдәр мусиги мәктәби вә мусиги тәһсилнин нә демәк олдугуну билмәјән азәрбајчанлылар бу мәктәбә ахын-ахын кәлмәјә башладылар. Мән дә 1924-чү илин февралында бу мәктәбә гәбул едилдим.

1925-чи ил мај ајынын 22-дә Азәрбајчан Дөвләт Опера Театрынын бинасында мусиги техникуму илк јарадычылыг һесабат кечәси кечириди. Бу кечәдә мусиги мәктәби шакирдләриндән тәшкил олуномуш илк Азәрбајчан симфоник оркестринини мүшәјјәтилә «Аршын мал алан» мусигили комедијасы тамашаја гојулду. Оркестрин дирижору Үзејирбәј иди. Оркестрдә Асәф Зейналлы, Әфрасијаб Бәдәлбәјли, Әшрәф Һәсанов, Мир Чаббар Мирјәһјәјев (сонралар јазычы олмуш), Фуад Әфәндијев (сонралар мәшһур чәрраһ олмуш), Исмајил Ахундов (сонралар республиканын халг рәссамы олмуш) вә башгалары иштирак едирдиләр. Мән дә һәмин оркестрдә нотла тар чалырдым. Тамаша чох бөјүк мөвәффәгијјәтлә кечи, милли мәдәнијјәт бәјрамына чеврилди.

Һамы Азәрбајчан мәдәнијјәтнини бу јени гәләбәси мүнәсибәтилә Үзејир мұәллими алгышлајыр, тәбрик едирди. Севинч һисси илә долу үрәкләр, шадлыгдан ихтијарсыз јашаран көзләр бу көзәл шәраити јарадан Ком-

мунист Партијасы вә Совет һөкүмәтинә, севимли мұәллим вә бәстәкарымыз Үзејир Һачыбәјова миннәтдарлыг һисси илә долу иди.

1926-чы илдә мусиги техникуму әсасында илк Азәрбајчан али мусиги мәктәби—Дөвләт Консерваторијасы јарадылды. Консерваторијанын ректору вәзифәсинә Үзејирбәј тәјјин олуңду вә өмрүнүн ахырына гәдәр өз јарадычылыг ишләри илә јанашы Азәрбајчанда јүксәк ихтисаслы мусигичи кадрлар һазырланмасына билаваситә рәһбәрлик етди.

Үзејирбәј әввәлләр мусиги техникумунда, сонралар исе консерваторијада нотла тар вә һармонија дәрсләри апарырды. Мән һәм нотла тар чалмағы вә һәм дә һармонијаны Үзејирбәјин синфиндә кечирдим. 1931-чи илдә Асәф Зейналлы, Фуад Әфәндијев, Әшрәф Һәсанов вә мән Үзејирбәјин билаваситә рәһбәрлији вә редактәси илә илк дөфә олараг Азәрбајчан дилиндә «Ибтидан нот савады» адлы мусиги дәрслији јазыб чап етдирдик. О заманлар Үзејирбәј бизә синфиндә Азәрбајчан муғамларыннын «чох марағлы» ганунаујгун гурулушларындан сөһбәт ачыр вә өзүнүн Азәрбајчан муғамлары үзәриндәки јарадычылыг мүшәһидәләриндән данышыб, мисаллар кәстәриди. Бу «сөһбәтләр» кет-кәдә тәкмилләшәрәк, инди һамымызын билдији «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» адлы мұстәгил бир мусиги фәннинә чеврилди.

Асәф Зейналлынын «Өлкәм» романы һәмни илләр Үзејирбәјин синфиндә муғамлар һаггындакы «сөһбәтләр»нин мәһсулудур.

Үзејир Һачыбәјов 1926—27-чи илләрдә консерваторија тәләбәләрини топлајараг, 80 нәфәрдән ибарәт илк «чохсәсли» Азәрбајчан хор коллективи тәшкил етди. Хорун репертуарына халг маһнылары илә јанашы, орижинал әсәрләр вә гардаш халгларын маһнылары дахил едилди. Бу коллектив о заман мәдәнијјәт сарајларында вә бәзән рәсмни ичтимаи јыгынчагларда чыхыш едәрәк, азәрбајчанлы динләјичиләри тәдричән чохсәсли хор әсәрләринә гулаг асмаға алышдырыр вә кениш динләјичиләрин һүсн-рәғбәтини газанырды.

Илк Азәрбајчан мусиги техникумунда Үзејир Һачыбәјовун тәшәббусү нәтичәсиндә Авропа аләтләри илә јанашы, Азәрбајчан халг мусиги аләтләри—тар, каманча, һабелә ханәдә синифләри дә тәшкил олуномушду. Бурада халг чалғы аләтләриндә муғамат вә халг мусиги

жарадычылыгы өjrөнилмәклә бәрәбәр, Азәрбајчан халг чалғы аләтләриндә нотла чалмаг да тәдрис програмына дахил едилди. Сонралар, 1931-чи илдә һәмнин синифләрдә тәһсил алан тәләбәләрин гүввәси илә Азәрбајчан Радио комитәсиндә Узејир һачыбәјовун рәһбәрлији илә «Биринчи нотлу Азәрбајчан халг чалғы аләтләри оркестри» јарадылды. Узејирбәј бу оркестр вәситәсилә кеши динләјичи күтләсини башга халгларын, хусусилә рус халгынын мусиги мәдәнијәтинин мүнәсиб нүмунәләри илә таныш етмәк вә динләјичиләрдә тәдричән даһа жүксәк вә мүрәккәб формалы мусиги әсәрләринә мараг ојатмаг мәгсәдләрини дашыјырды. Буна көрә дә халг чалғы аләтләри оркестринин репертуарына Азәрбајчан мусигиси илә јанашы, тәдричә рус классикләри Глинка, Чајковски, Күи, Ипполитов-Иванов, гардаш халгларын бәстәкарлары Спендиаров, Палиашвили, Совет бәстәкарлары Дунајевски, Новиков, Соловјев-Седој, Книппер, Глијер, Хачатурјан, Гәрби Авропа классикләри Гуно, Верди, Шуберт, Мотсарт, Бизе, Брамс вә башгаларынын әсәрләри дахил едилмишиди.

1938-чи илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүндә «Аршың мал алан» опереттасы һәмнин халг чалғы аләтләри оркестринин мүшәјиәти илә ифа олунмуш вә Москва динләјичиләри тәрәфиндән жүксәк гиймәтләндирилмишидир. Сонралар мүхтәлиф илләрдә бу оркестр Загафгазија мусиги баһарларында, Азәрбајчан вә ССРИ Бәстәкарлар Иттифагынын пленумларында, гардаш республикалара олан гастролларда мүвәффәгийәтлә чыхыш етмиш, кәнч Азәрбајчан бәстәкарларынын әсәрләрини кеши динләјичи күтләләринә чатдырмышдыр. Бу коллектив Узејир һачыбәјовун ән гиймәтли јадикарларындан биридир.

Азәрбајчан мусигиси инди совет мусиги мәдәнијәтинин өн чәркәләриндә дурур. Азәрбајчан бәстәкарларынын әсәрләри Вәтәнимизин харичиндә дә шөһрәт газанмышдыр.

Азәрбајчан бәстәкарлары вә мусигичиләри мусиги мәдәнијәтимизин һәр саһәсиндә әлдә етдикләри мүвәффәгийәтләрдә бөјүк бәстәкарымыз Узејир һачыбәјовун мисилсиз әмәјини һисс едир вә онун әзиз хатирәсини өз гәлбләриндә бөјүк һөрмәт вә дәрин мәнәббәт һисси илә јашадырлар.

Бөјүк мусиги хадими вә ичтимаи хадим олан Узејир һачыбәјов өз вәтәнинин, өз халгынын әсл оғлу иди. Доғма Вәтән илә әлағәни дәриндән һисс едән Узејир һачыбәјов вәтәнин она вердијини јүз гат артыгласы илә гајтармышдыр.

Узејир һачыбәјовун нә гәдәр бөјүк жарадычылыг һүнәри кәстәрдијини јубилеј күнләриндә хусусилә ајдын баша дүшүрсән. О, өмрү боју инчәсәнәтә сәдагатлә хидмәт етмишидир. Бөјүк бәстәкарын хидмәти һеч дә тәкчә Азәрбајчан мусигисинин кәләчәјини мүәјјән етмәклә битмир. О, чохмилләтли совет вәтәнинин дикәр көркәмли хадимләри илә јанашы, бүтүн совет мусигимизин инкишаф јолларыны кәстәрмиш вә мүәјјән етмишидир.

Доғру дејирләр ки, инсаның јаратдығы јашы нә варса, һеч дә тәкчә бир халгын сәрвәти олараг гала билмәз. Чохмилләтли совет мусигисинин гызыл фондуна дахил олан Узејир һачыбәјов жарадычылыгы буна парлаг сүбүтдур. Бејнаһмиләлчилик бөјүк Азәрбајчан бәстәкарынын жарадычылыгынын ән мүһүм хусусијәтидир.

Узејир һачыбәјов Умумиттифаг бәстәкарлар тәшкилатынын жарадычыларындан вә рәһбәрләриндән биридир. Дикәр гардаш республикаларымызын мәдәнијәтләри илә, һәр шејдән әввәл рус мәдәнијәти илә Азәрбајчан мусиги мәдәнијәти әлағәләринин мөһкәмләнмәсиндә бу көркәмли бәстәкарын нә гәдәр бөјүк рол ојнадығыны биз бу күн бир даһа гејд едирик.

Тәсадүфи дејилдир ки, һачыбәјовун нәзәри әсәрләриндән бири «Чајковски вә Азәрбајчан мусигиси» адланыр. Бу олдугча аламәтдардыр. Чајковскинин «Гаратохмаг гадын» операсы һачыбәјовун ән чох севдији опералардан иди. Гоголун «Мүфәттиш» әсәри Азәрбајчан мусигичисинин ән севимли китабларындан иди.

Рус сатирасынын һачыбәјов жарадычылыгында орижиңал сүрәтдә әсл Азәрбајчан милли руһунда нечә әслләндији барәдә хусуси тәдгигат әсәри јазмаг оларды. һачыбәјовун сатирик мәһарәтинин хусуси күчү бәлкә елә бундадыр. Әбәс дејилдир ки, вахтилә мүсәлман руһаниләри вә буржуа-феодал даирәләринин нүмәјәндәләри Узејирин әлејинә галхмышдылар. Узејир һачыбәјов Азәрбајчан халгыны рус халгы илә бирләшдирән гырылмаз достлуг телләри һаггындакы фикрини бүтүн сәнәткар вә публисист чошғунлуғу илә гејд едирди.

Бөжүк Октябр Совет Азербайжанынын инчәсэнәтинә јени һәјат верди вә Үзејир һачыбәјов өз Вәтәнинин јени мәдәнијәти уғрунда мүбаризәнин өн сырларында да-јанды. Бәстәкар өзүнүн бөјүк вә орижинал истә'дадыны халга һәср етди. Халг да она иззәт вә мәнәббәтлә чаваб верди.

Мәнз буна көрә дә Азербайжан бәстәкарынын е'чәз-кар вә тәрәвәтли мелодиялары бу күн һеч дә тәкчә Азербайжанда, Москвада, гардаш совет республикала-рында сәсләнмир. Бу мелодиялар Вәтәнимизин һүдуд-ларыны ашараг чох-чох узаглара јайылмышдыр.

1975

МУШЕГ САГИЈАН¹⁰⁴

Өз архивими нәзәрдән кечирәркән мән «Короғлу» операсынын декорасија вә кәстјумларынын ескизләрини көрдүм. Хатиримдә гәлбимдә эзиз олан пар-лаг шәкилләр чанланды. Мән Үзејир һачыбәјовун јени битирдији операсыны динләмәјә дә'вәт едиләнләрин һә-јәчаныны хатырладым. Бунлар јарадычы группун ишти-ракчылары—бәстәкарлар, рәссамлар, артистләр иди. Вә ројалын ифасында оркестр чаларларынын бүтүн зән-кинлији әкс олуна билмәдијинә бахмајараг, биз баша дүшдүк ки, бизим гаршымызда көзәл әсәр чанланыр. Бу, бәстәкарын узун илләр чәкдији әмәјин вә ахтарыш-ларын бәһрәси иди.

Бу әсәри динләјәндән сонра бөјүк руһ жүксәклији илә биз ишә башладыг. Өз хәјәлымызда тамашанын реал чизкиләрини чәкирдик. Рүстәм Мустафајевә вә мәнә та-машанын тәртиб һиссәси тапшырылды. Биз декорасија вә кәстјумларын ескизләри үзәриндә чох һәвәслә иш-ләјир вә онлары Үзејир һачыбәјова кәстәрирдик. О, тәр-тибат техникасынын ганунларына јијәләнмәклә бизи һеј-рәтләндирир вә чох вахт ишкүзар инчә гејдләри илә би-зи вәләһ едирди.

1962

САМУИЛ САМОСУД¹⁰⁵

Халг гәһрәманлары һаггында әфсанәләр нәчабәт вә икидликлә долу, халгы әсарәт алтыннда сах-лајан зүлмкарлара гаршы мүбаризә нәчабәтли вә икид гәһрәманлар бәстәкара онун опералары үчүн парлаг мусиги чаларлары верир. Буна көрә дә Ү. һачыбәјовун ифадәси илә долу мусигисин ајдын инаидырычы вә халг руһундадыр.

1965

АРАМ САТЈАН¹⁰⁶

БИЗИМ ЭЗИЗ МҮӘЛЛИМ

Үзејир һачыбәјов һәссас вә диггәтли мү-әллим иди. Мәнә 30-чу илләрин әввәлләриндә Бақыда тәһсил алмаг вә о заман јени тәшкил олунамуш халг чал-гы әләтләри оркестриндә ишләмәк мүәссәр олушдыр. Мән тез-тез бу кәнч коллективин мәшгләриндә олур вә Үзејирбәјин нечә инадла мәшг етмәсинин вә ифачылары оркестр чалғысыны нечә диггәтлә өјрәтмәсинин шаһиди олушам.

Бир дә мән Үзејир һачыбәјовун кәнч бәстәкарлары мәнәббәтлә јетишдирмәсини гејд етмәк истәјирәм. О би-зә гижмәтли мәсләһәтләр верир, әсәрләримизи динләмәјә вахт тапыр вә бизим бу иши мүвәффәгијәтлә баша чат-дырмағымыз үчүн әлиндән кәләни әсиркәмирди.

1939-чу илин сентјабрында Ү. һачыбәјовун рәһбәр-лији илә республика Бәстәкарлар Иттифагынын нөвбәти ичласында мәним бир нечә вокал вә инструментал әсә-рим динләнилирди. Үзејирбәј мәни сәммим-гәлбдән тәб-рик етди.

— Бах, сиз Азербайжан Бәстәкарлар Иттифагынын үз-вү олдунуз. Инди ишләмәк, јаратмаг лазымдыр.

Бу мәним үчүн унутулмаз күн олду. О замандан аз кечмәмишдир. Үзејирбәјин тәләбәләри гочаман бәстәкар, мәшһур мусигичи олушлар. Онлар јарадычы сурәтдә өз севимли мүәллиминин ән'әнәләрини давам етдирир-ләр.

1965

Ҳаҷибов Ҳачибовов жародычылыгы биздә лајигли шөһрәт вә мөһәббәт газанмышдыр. 30-чу илләр-дә онун «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын јенинчә жарадылмыш Ә. Лаһути адына Мусигили Драм театрынын сәһнәсиндә тамашаја гојулмасы театр сәнәти-мизин тарихиндә әләмәтдәр мәрһәлә олмушдур. Ҳачибововун һәлә ингилаби дөврләрдән әввәл Шәргдә мәш-һур олан «Лејли вә Мәчнун» операсы Орта Асија рес-публикаларында бөјүк шөһрәт газанмышдыр. Ҳәҗибовов биз бәстәкарлар үчүн өрнәкдир, биз бу көзәл әсәрләрин мүәллифинин жародычылыгы дүһасындан һә-мишә илһам алмышыг. Көркәмли Азәрбајҗан бәстәкары Шәргдә илк дәфә елә бир јол ачмышдыр ки, милли опе-раларын жародычылары онун ардынча бу јолла кетмиш-ләр.

Бу да башлыча чәһәтдир ки, Ҳәҗибововун өлмәз жародычылыгы өз зәманәсинин һудудларыны һей-ли ашмышдыр вә даһа чох мүасир дөврә вә кәләчәјә мөхсусдур. Бизим күнләрдә јени инчәсәнәтин, совет мә-дәнијәтинин баниси—кечмишдә тајы-бәрәбәри олмајан бир бина учалдылар. Бу мәдәнијәтин хүсусијәти ондан ибарәтдир ки, о, милли вә бейнәлмиләл ән'әнәләри сар-сылмаз бир иттифагдә бирләшдирир. Бу мәдәнијәт бән-зәрсиз милли жародычылыг үнсүрләринин гајы илә ин-кишаф етдирмәклә јанашы, онлары башга халгларын бәдиинә иллијәтләри илә говушдурур. Биз, совет инчәсә-нәти хадимләри, бүкүнкү наилијәтләримизин бешии башында дурмуш инсанын хатирәси гаршысында, даһи бәстәкар Ҳәҗибововун жаршысында миннәтдар-лыгла вә еһтирамла баш әјирик.

1985

КӨВКӘБ СӘФӘРӘЛИЈЕВА¹⁰⁸

БӨЈҮК ИНСАН

Ҳәҗибовов Ҳачибовов һаггында чох јазыл-мышдыр. Амма елә күман едирәм ки, онунла көрүшмәк имканы тапан һәр кәс чох шеј даныша биләр вә өз ха-тирәләри илә Азәрбајҗан мусигиси тарихиндә гејри-ади

рол ојнамыш көзәл мусигичи вә инсан һаггында тәсәв-вүрү зәнкинләшдирә биләр. Одур ки, мән дә унутулмаз Ҳәҗибововин һәмишәлик хатиримдә галмыш бә'зи һәјәт сәһифәләрини охучуларла чатдырмаг истәјирәм.

Бир дәфә мөшгәлә заманы Ҳәҗибовов синфә кирди вә мәним хорун ишиндә аккомпаниатор кими иштирак едиб-етмәдијими сорушду. Тәбии ки, мән буну чох арзу едәр-дим, амма бу ролда илк дәфә чыхыш едәчәјимдән гор-хурдум, ишин өһдәсиндән кәлә биләчәјимми? Һәмишә олдуғу кими, Ҳәҗибовов көмәјимә чатды. Мәнә нотлар верди вә ики күн сонра мәни динләјиб мусигинин харак-тери илә темпи һаггында кәстәриш верди, мөшгә кәлмә-јими тәклиф етди. Һәмишә вахтдан башлајараг мән семи-нарија хорунун кениш чыхышларынын даими иштирак-чысы олдум! Ҳәҗибовов ишләмәк чох асан иди, чүнки онун бүтүн кәстәришләри һәмишә мөнтигдән, бөјүк сә-нәткәрини өз ишини јакшы билмәсиндән доғурду.

1922—1923-чү илләрдә — БХМШ* мусиги техникуму-нун фортепиано шө'бәсинин тәләбәси олан заман—мәни гадын семинаријасында (тәһсил програмына илк дәфә дахил едилмиш) фортепиано үзрә мөшгәлә апармаға дә'вәт етдиләр... Мәнз бу семинаријада илк дәфә Ҳәҗибововла көрүшдүм. О, гызлардан әввәлчә кичик хор тәшкил етмишди. Сонрлар исә бу хор мәктәблилә-ри тәдричән Азәрбајҗан бәстәкарларынын әсәрләри илә таныш едән вә клубларда чыхыш едән бөјүк ифачы кол-лективинә чеврилмишди.

Мән Ҳәҗибововин өзүнүн көзәл, е'чазкар мусигиси илә, һәбелә халг маһнылары илә таныш олдум. Гызлар Ҳәҗибововун көзәл мусигиси илә инсаны һейран едән «Әсли вә Кәрәм» операсындан «Ахшам олду», «Леј-ли вә Мәчнун» операсындан гә'сирли вә ифадәли «Шәби һичран» хорларыны, һәбелә «Шаһ Аббас вә Хуршудба-ну» операсындан Хуршудбанунун көзәл мелодијалы ари-јасыны унисон* тәрздә һүзнүлү вә сәминиијәтлә охујур-дулар.

Ҳәҗибовов хорла һәмишә һәвәслә чыхыш едирди. О, мусигинин күтләләр арасында кениш јайылмасына бөјүк әһәмијәт верирди...

1926-чы илдә онун рәһбәрлик етдији мусиги техни-куму Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасы илә бирлә-

* Бакы Халг Маариф шө'бәси.
* Бир сәслә охумаг.

шөндөн сонра биз, демек олар, һәр күн онулла көрүшүрдүк.

О, унутулмаз шәхсиyyət, һеч бир мәсәләни җавабсыз гоҗмајан, һәмишә лазым олан аңларда мәсләһәт верә билән, көмәклик кәстәрән адам иди...

Үзејирбәјин адамлара һуманист мүнәсибәти, тәләбәләр инкишафына кәстәрдији гаҗы һәмишә оун һәркәтләриндә өз әксини тапырды. Мисал үчүн, 40-чы илләр ин әвәлләриндә консерваторија кичик бир бинада (индики Низами күчәси дәнкәсиндә) јерләшдији заман Үзејирбәј мәнән хәниш етди ки, синиф кабинетинә кәлим. Оун јанына кәлдикдә Үзејирбәјлә өз онулла гаршы-гаршыја әјләшмиш садә кејимли, мәнә тамамила таныш олмајан җаван бир оғланла саламлашдым. Үзејирбәј бизи бир-биримизә тәгдим етди вә мәнән сорушду: «Сиз концерт тәшкил едә биләрсинизми? Кәнч пианочу консерваторија тәләбәләри үчүн И. С. Бахын пре-луд вә фугаларындан ибарәт силсилә әсәрләрини җалмаг истәјир». Бу кәнч пианочунун ады вә фамилијасы Свјатослав Рихтер иди. Мән о заман С. Рихтери үздән танымырдым, амма 30-чу илләр ин орталарында Москвада оларкән ешитмишдим, Генрих Густавович Нејгаузун тәләбәләри арасында истәдадлы бир пианочу вар. Мүәјјән дөврә кими Нејгауз ону һеч кәсә кәстәрмәк истәмирди. Концерт тәшкил етмәјә бөјүк мәннунијәтлә разы олдум вә Рихтерлә бирликдә салона кечдим ки, ројалы јохласын. С. Рихтерин програмы җох кениш олуб ики концерт һәминдә иди. Салон ағзынадәк динләјичиләрлә долмушду. Гапылары җыг гојдуг ки, тәләбәләр синифләрә дә, вестибүлә дә, кечидләрә дә топлаша билсинләр. Бүтүн динләјичиләр Бахын әсәрләринин ифасына һејран галмышдылар вә пианочуја өз дәрин миннәтдарлығыны билдиридиләр. Концерт гуртардыгдан сонра С. Рихтер Үзејирбәјин јанына кәлиб, җох сәммии гәбул үчүн өз гызғын тәшәккүрүнү билдириди. Өз нөвбәсиндә биз дә Үзејирбәјин кәнч пианочуја—она хас олан хејирхәһ мүнәсибәт бәсләдијини, мүәллим вә тәләбәләрә белә унутулмаз мусигичини динләмәк имканы јаратдығына көрә миннәтдарлыг етдик. С. Рихтер кабинетдән җыхдыгдан сонра Үзејирбәј мәнән хәниш етди ки, галым. Оун сөзләри индики кими јадымадаыр: «Көвкәб ханым, мәнним сөзләримни јадда сахлајын! Бу кәнчи бөјүк кәләмкә кәзләјир. Белә узак јерә кәлиб тәмәннасыз җалмаг һәр кәсә хас олан җәһәт дејил. О, әсә мусигичидир».

Нәһәјәт, 1943—1945-чи илләрдә Үзејирбәј «Азәрбајҗан халг мусигисинин әсәслары» адлы бөјүк әсәри үзәриндә ишләдији заман мәтнин кәләмкәк редактору кими мән онулла тез-тез көрүшүрдүм. Үзејирбәјлә ишләдијим илләр мәнним һәјатымын ән јахшы, ән мараглы дөврүдүр. Кәзәл мусигичи илә көрүшләр мәнән өтрү әсл мәктәбә җеврилди, халг мусигисинин гиймәтсиз бәдни кејфијәтләрини јени тәрздә дәрк етмәјә мәнни мәчбур етди. Үзејирбәј өз билијини вә инчә мұшаһидәләрини һәмишә һәвәслә бөлүшүрдү. Үзејир һаҗыбәјовун китабы Азәрбајҗан мусигисини өјрәнмәк үчүн ән зәрури бир дәрслијә җеврилмишдир. О, Азәрбајҗан мусигисинин шифаһи ән'әнәләринин ганунаујғунлуғларыны кениш мусигичиләр үчүн ачмышдыр.

Бу китабын көмәји илә инди дә Азәрбајҗан мусигисинин әсәслары өјрәнлир. Мән җох хошбәхтәм ки, бөјүк бәстәкар-алимлә бирликдә ишләмәк мәнә нәсиб олмушдур.

1975

СУЛХАН СИНСАДЗЕ¹⁰⁹

ХАЛГЛАРЫН СЕВИМЛИ ӨВЛАДЫ

...Үзејир һаҗыбәјовун күрчү торпағында, күрчү үрәјиндә позулмаз изи галмышдыр. Оун Күрчүстанда достлары җох олмушдур. Захари Палиашвили илә Үзејир һаҗыбәјовун мөһкәм достлуғу бу күн дә сәдагәт, мөһәббәт нүмунәсн сајылыр. Бу достлуғ ики бәстәкар арасында гардашлыг рәзинә җеврилмишдир.

Үзејир һаҗыбәјовун вә Захари Палиашвилинин адлары һәр ики халгын тарихиндә бир дөвр, бир мәктәб кими сәсләнир.

Азәрбајҗан бәстәкары ики халгын ел мусигиләри кими пешәкар мусигини дә јахынлашмасына шәраит јаратмышдыр. Белә ки, «Аршың мал алан» опереттасы Азәрбајҗан сәһнәсинә җыхан күнүн сәһәри Күрчүстанда да севилмишдир. Әввәлчә Әскәрин вә Күлчәһрин аријалары нотсуз әзбәрләниб охунмушдур. Сонра опереттадан парчалар ојнанылмышдыр. Аз сонра бүтүн комедија күрчү дилинә тәрчүмә олунмуш, там шәкилдә сәһ-

нәжә чыхарылмышдыр. Мәшһур комикләр Васо вә Гасо Абашидзеләрин Солтан бәји вә Күлчәһрәси унудулмаз обрәзләра чеврилмишдыр.

Үзејир һачыбәјов опера жанрына Гори семинарија-сында охујаркән һәвәс көстәрмишдыр. Там әсәсла дејә биләрәм ки, онун «Лејли вә Мәчнун»у һәм дә бизим мәһәббәт дастанымыздыр. Күрчү опера сәнәткарларынын репертуарында мөһкәм јер тутмуш өлмәз «Короғлу» бизим дә гәһрәманлыг поемамыздыр. Үмүмијјәтлә, динләјичиләр Үзејир әсәрләринин һансы халға аид олдуғуну дүшүнмәмишдыр. Һәмин әсәрләр јаранан күндән һамы илә доғмалашмышдыр.

Бу, һәм Үзејир истәдадынын бөјүклүјүндән, һәм дә Үзејир мәһәббәтинин бәшәри мәһәббәт олмасындан ирәли кәлмишдыр.

Үзејир һачыбәјов бүтүн Загафғазја халғларынын севимли оғлудур.

1985

ВАСИЛИ СОЛОВЈОВ-СЕДОЈ¹⁰

«Азәрбајчан мусиги сәнәтинин парлаг инкишаф перспективләри вардыр. Лакин чәсарәтли олмағ, јахшы охумағ вә мәһсулдар ишләмәк ләзимдыр. Совет халғынын жүксәк мәһәвијјатыны дујмағ, онун үмид вә арзуларынын ифадәчиси олмағ, никбинлијини, әһвалируһијјәсини мусиги васитәсилә әкс етдирмәк ләзимдыр» — Үзејир һачыбәјов бу сөзләри нечә дә пејғәмбәрчәсинә демишдыр.

Азәрбајчан мусигиси бәстәкарларын бөјүк дәстәсинин гүввәси илә һәгигәтән совет халғынын гәһрәманлыг руһуна нүфуз едә билмишләр. Онлар бизим көзәл дөврүмүзә ләјиг әсәрләр јарадырлар.

Гара Гарајевин, Фикрәт Әмировун жүксәк бәдини ја-радычылыг мәһсулу, Солтан һачыбәјовун, Чөвдәт һачы-јевин вә бир чох башгаларынын илһамлы әсәрләри Вәтәнимизин вә харичи өлкәләрин минләрлә динләјичилә-ринә Азәрбајчан республикасынын әзәмәтли наилијјәт-ләриндән, онун гүдрәтли жүксәлишиндән сөз ачыр. Үзе-јир һачыбәјов да буну әввәлчәдән көрмүшдүр.

1975

ЈАКОВ СОЛОДУХО¹¹

Мәнә Үзејир һачыбәјовла көрүшмәк сәә-дәти онун өмрүнүн ахыр илләриндә нәсиб олуб. Бу кө-зәл сәнәткарын өлмәз образы јаддашында даим јаша-јыр. О, сөзүн әсл мәһәсында бөјүк мусигичи иди. Нәин-ки тәкчә халғ мусигисинин јахшы билчиси, һәм дә ја-ратдығы өлмәз әсәрләрилә Азәрбајчан мусигисинин клас-сикли олмушдур.

Јахшы јадымдадыр, чаван бәстәкарлар һағгында о, нечә дә үрәкдолусу, ағыздолусу данышарды! О бәстә-карлар ки, инди Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин фәх-ри сајылырлар. Бу исә бөјүк сәнәткарын узағкөрәнли-јинә јахшы сүбүтдур.

1975

АРО СТЕПАНЈАН¹²

Гафғаз халғлары арасында Үзејир һачы-бәјовун ады кимә мәһлум дејил?

Кичик јашларындан онун Азәрбајчан вә ермәни театр-ларынын бүтүн сәһнәлариндә тамашаја гојулмуш по-пулјар мусигили комедијалары олан «Аршын мал алан», «Мәшәди Ибад» вә сәирәнин һејрәтләндиричи мүвәфғә-гијјәти јадымдадыр. Бу комедијаларын мелодијалары һәр јердә охунур, тамашалар халғ күтләсинин кениш данрәсиндә бөјүк мүвәфғәгијјәтлә вә популјарлыгла ке-чирди.

Ү. һачыбәјов өз бәстәкарлыг фәалијјәтинин илк ад-дымларындан севимли бәстәкар олмуш вә онун ССРИ халғ артисти адына ләјиг көрүлмәси буну бир даһа сү-бүт едир. Онун әсәрләри вә «Короғлу» операсы бәстә-кары даһи устасы кими даһа да жүксәјә галдырмышдыр. Бәстәкарын јарадычылыгынын һәјатилији онун халғ мәһәбәји илә, халғилији илә шәртләнир: Ү. һачыбәјов өз торпағы, өз халғы илә сых бағлыдыр. Ү. һачыбәјовун бир ичтимаи хадим кими фәалијјәти чох бөјүкдүр. Азәрба-јчанын мусиги мәдәнијјәтинин инкишафына о бир ичти-маи вә елм хадими, мусигишүнәс-нәзәријјәчи кими дә дахил едилмишдыр. Онун һәр јени тәшәббүсә олан диг-гәтли мүнәсибәти нәзәријјә вә практика сәһәсиндә еј-нидир. Онун нәзәриндән доғма дијарын мусиги мәдәни-јәтини ирәли чәкән һеч бир шеј өтүб кечмирди. О, Азәр-

197

байчанда тәһсил алан кәнч бәстәкарлар, һәмчинин башга милләтдән олан бәстәкарлар чох диггәтлә гаҗы көстәирди. Гафга халлларынын мусиги онкүнлүүндә онун Азәрбајчан мусигисинин кәнч вә исте'дадлы бәстәкарларын лајигинчә тәғдим едилмәсиндә нә гәдәр іахын-дан көмәклик көстәрдијинин шаһиди олурсан.

А. СУСУНАВА¹³

Үзејирин «Короғлу» операсы һәр бир мәм-ләкәтин, һәр бир опера театрынын бәзәји, тачы ола биләр.

1965

НИЈАЗИ ТАҒЫЗАДӘ¹⁴

УСТАДЫМЫЗ

Шушадә — Азәрбајчанын дилбәр кушә-синдә тарын һезин сәдалары гатарлашыб учан дурна-ларын сәсинә, зәмзәм күмзүмәли булагларын нәғмәсинә гарышыр... Јарандығы күндән тар һеч вахт белә сәслән-мәмишди. Исте'дадлы сәнәткар Садыгчанын кәшфи илә икинчи һәјат газанан, онун сәһркар әлләри илә даһа да камилләшән бу мусиги алатинин сәси Шушадан чох-чох узагларә—бүтүн Загафгазијаја, Орта Асијаја, Ирана, Әфғаныстана, Түркијәјә јајылыр...

Јенә дә Шуша, 1897-чи илдә бурада мәшһур драма-турғумуз Әбдүррәһимбәј һағвердијевин рәһбәрлији илә һәвәскар мусигичиләр групу Фүзулинин өлмәз «Лејли вә Мәчнун» поемасынын мусигили тамашасыны һазырла-јыр. Бәлкә дә елә бу тамаша Азәрбајчандә халг муси-гили театрынын илк гарангушу олур...

Азәрбајчан мусигисинин өлмәз устәды Үзејир һачы-бәјовун кәнчлији дә мәнз бу шәһәрдә—ше'р, сәнәт күл-шәнимиз Шушадә кечмишдир. О, өзүнү дәрк едән күн-дән әдәби-бәдии кәчәләрә кетмиш, ше'рлә, мусиги илә нәфәс алмышдыр. Анасы Ширин ханымла о дөврүн шан-шөһрәтли шаири Хуршудбану Натәван дост олмуш, бир-биринә мейрибан мүнәсибәт бәсләмишләр. Атасы Әбдүл-һүсејн һачыбәјов Гарабағда бир сыра хејирхәһ тәдбир-ләрин һәјата кечирилмәсиндә Натәванын јахын көмәкчи-

си иди. Кәнч Үзејирә халг мусигисинин сирләрини му-ғам сәнәтинә дәриндән бәләд олан дајысы Ағаларбәј Әли-вердибәјов өјрәтмишди. Илк тәһсилини Шушадә алан Үзејир сонралар Гори муәллимләр семинаријасында охумуш (1899—1904), бир мүддәт һадрутда вә Бақыда муәллимлик етмишди. Әввәлләр семинарија һәјаты—рус вә харичи јазычыларын, бәстәкарларын әсәрләри илә танышыг, сонралар 1905-чи ил ингилабы илә әлә-гәдар Бақыда јаранан ичтимай-игтисади вә сијаси вә-зијјәт онун бир публицист кими, бир мусигичи кими је-тишмәсиндә мүнһүм рол ојнамышдыр. Мәнз бу илләрдән Ү. һачыбәјовун публицист исте'дады бүтүн парлаглыгы илә өзүнү көстәрир, о, мәгалә вә фелјетонларында өз дөврүнүн актуал мәсәләләринә тохунур, тәрәгги, милли азадлыг һәрәкаты, халглар достлуғу, һуманизм, вәтән-пәрвәрлик проблемләринә ингилаби-демократик мөвгә-дән јанашыр, мөвчуд ичтимай гурулушу, дини фанатиз-ми, ичтимай бәрәбәрсизлији, керилији вә паданлыгы тәнгид едирди. Онун өз дөврүнүн нәбзини һәссаслыгла дуја билмәси, заманын тәләбләринә, чағырышына чаваб вермәк еһтирасы, нәһәјәт, Азәрбајчан мусигисини дун-ја пешәкар мусиги мејданына чыхартмағ арзусу 1908-чи илдә «Лејли вә Мәчнун» операсынын тамамланыб тамашаја гојулмасы илә нәтичәләнди. Бу бөјүк јарады-чылыг һадисәсинин тарихи әһәмијјәтини гијмәтләнди-рмәк чох чәтинди. Бу орижинал вә шаيرانә әсәрлә Үзе-јир һачыбәјов Азәрбајчан пешәкар опера мусигисини јаратды вә мусиги тарихимиздә јени демократик бир сәнәт нөвүнүн әсасыны гојду.

«Лејли вә Мәчнун» операсы бир нечә чәһәтдән әһә-мијјәтли олуб диггәти чәлб едир. Мусиги әсасынын сә-лис гурулмуш архитектоникасы—солнстләрин маһир им-провизә габиліјјәти, мүнһүм драматик рол ојнајан хор вә оркестр үчүн јазылан эпизодлар, сөз вә мусигинин тә-бии бир вәһдәт јаратмасы «Лејли вә Мәчнун»у узаг кеч-мишин мусиги абидәләри илә—Флоренсија вә Венетсја бәстәкарлыг мәктәбинин нүмајәндәләри Пери, Каччини, Монтивердинин үч јүз ил әввәл јаратдылары, дунјада илк опера нүмунәләри һесаб олунан әсәрләрә доғма-лашдырыр, јахынлашдырыр.

Фүзулинин классик гәһрәманлары Үзејир һачыбәјо-вун интерпретасијасында даһа реал, даһа фәал адам-лардыр. Бир сөзлә, зәманәмизин бөјүк бәстәкары бүтүн поеманы өз дөврүнүн «көзү илә охумушдур». Мәкәр бу

факт ијирми икки жашлы Үзејрин «бу күн дә кечмиши көрмөк» бачарығыны характеризә етмирми? О, поемадакы бә'зи дини мәрәсимләрлә бағлы образлары идеализә едән сәһнәләри—Ибн Сәләмын, Мәчнунун атасынын өлүм сәһнәләри, Лејлинин шамла сәһбәтини ихтисар едиб, әсәс дигәтини реал образлара јөнәлдир, әсәрин фәлсәфи дәринлијинә нүфүз едиб, характерләрин вә еһтирасларын тоғушмасыны даһа габарыг вермәјә мүнвәффәг олур. «Лејли вә Мәчнун» операсынын јарадычылыг принципләри бөјүк бәстәкарын халг романтик дастаны вә әфсанәләринин, классик әдәбијатын мөвзу вә сурәтләри әсасында јаранан «Шејх Сән'ан», «Рүстәм вә Сәһраб», «Шаһ Аббас вә Хуршудбану», «Һарун вә Лејла», «Әсли вә Қәрәм» кими операларында даһа да инкишаф етдирилмишдир. Елә буна көрәдир ки, Азәрбајчан опера мусигисинин вә пешәкар мусиги сәнәтинин бу өлмәз банисинин һәр бир әсәри сәнәтдә вә һөјәтдә дәрин ичтима әһәмийәт кәсб едән һадисәјә чеврилди. Бу әсәрләрдә сәнәткарлыгладә ифадә олунан үмумбәшәри һиссләр—шәхсийәт азадлыгы, бејнәлмиләлчилик мотивләри бүтүн халглар үчүн, бүтүн дөврләрин тамашачылары үчүн гиймәтлидир.

Азәрбајчан опера сәнәтинин формалашмаға башладығы бу илләрдә Үзејир һачыбәјов даһа бир чәсарәтли аддым атыб сәнәт әләминдә јени јол ачды. Һәммин вахтда јаранан «Әр вә арвад», «О олмасын, бу олсун», «Аршын мал алан»ла Азәрбајчан мусигили комедијасынын тәмәл дашы гојулду. Бу жанр драматург Үзејрин әлиндә буржуа чәмијәтинин һагсызлыгларыны, сијәси симаасыны, јалтаглыгы, наданлыгы, икүнүзлүлүјү гамчыламағ үчүн кәсәрли бир силаһа чеврилди. Бу жанрда јаздығы әсәрләрдә, о, әсл вәтәндаш гејрәти илә шовинизмә, милләтчиликә, халғын зәһнини, дүшүнчәсини зәһәрләјән, күтләшдирән пантуркизм, панисламизм тәзаһүрләринә гаршы мубаризә апарырды. О өзү јазырды ки, мән мусигили комедијаларымда буржуа чәмијәтинин нүмајәндәләрини амансыз гамчыламышам. Бу мәнәда бәстәкарын «Аршын мал алан»ғы әвәзсиз бир әсәрдир. Бөјүк драматуржи усталыг, мусиги характеристикасынын ајдынлыгы, комик вәзијәтләрин тәбијилији, сатирик бәјәләрын түндлүјү бу әсәри дүнја классик мусигили комедијалары илә ејни сәвијәјә гојмаға һагг верир. Тәсадүфи дејилдир ки, бу даһиянә әсәр бир чох дилләрә тәрчүмә олунмуш, өлкәмиздә вә онун һүдудларындан узағларда бир сыра

театрларын сәһнәләриндә тамашаја гојулмуш вә дәфәләрлә экранлашдырылмышдыр.

Бүтүн бу мүнвәффәгийәтләрдә јанашы, гејд етмәк ләзымдыр ки, пешәкар мусигимизин инкишаф јолу һамар олмамшы, онун башынын үстдә вахтилә иртичанын, дини фанатизмин, мүнәфизәкарлығын, сијәси корлуғла «Домокл гылычы» асылмышдыр. Өлмәз бәстәкарымызын өзүнүн дедији кими, чар мә'мурлары һәр вәһлә милли мусигили театрын јаранмасына мане олур, рӯһаниләр, диндарлар бу театра гаршы гызғын тәблиғат апарыр, олмазын бәһтанлар ујдурулдулар. Мүсават һөкүмәти театр хадимләринин һеч олмаса, һәфтәдә бир тамаша көстәрмәк хаһишини дә дәфәләрлә, дөнә-дөнә рәдд етмишдир.

Бах, белә ағыр шәраитдә өз јарадычылыг принципләринә садиг галан Үзејир һачыбәјов Октябр ингилабыны бөјүк севинч вә фәрәһ һисси илә гаршыламышдыр. 1920-чи илин күнәшли Апрель сәһриндән сонра башы бәләлар чәкмиши Азәрбајчан торпағынын хош күнләрә говушдуғу андан е'тибарән јени бир гүввә илә ишә башламышдыр. Азәрбајчан мусиги мәдәнијәтинин габачыл нүмајәндәләри өз тәшкилатчылыг бачарығыны, јарадычылыг истәдадыны тамамилә јени ичтима шәраитдә јени истигамәтә јөнәлдир, даһа сәјлә чалышырдылар. Бу јени јарадычылыг ишинин өн чәркәсиндә Ү. һачыбәјов кедир, республиканын мусиги һөјәтында чидди дөнүш јаранмасында фәал иштирак едирди. О, Халг Маариф Комиссарлығында мусиги шө'бәсинин башчысы кими, республикада өз гапыларыны халг истәдадарларынын үзүнә ачан илк мусиги техникумуну јарадыр. Ү. һачыбәјовун бу илләрдә јаратдығы чохәсли хор вә халг чалғы аләтләринин нотлу оркестри республиканын мусиги һөјәтында әсл ингилаби әһәмийәтли һадисәләр иди. Бөјүк бәстәкар хордакы чохәслилик вә һармонија проблемини өзү һәлл едир, илк хор партитуралары јазыр, бунлары илк хор коллективинә өзү өјрәдир вә дирижорлуғ едирди. Нотла чалан халг мусиги аләтләри оркестринин јарадылмасы бир чох ән мүрәккәб елмитехники мәсәләләрин һәлли илә бағлы иди. Тәдрис програмы вә вәсаити јаратмағ, тарда, каманчада, түтәкдә, нағарада нотла чалмағы бачаран савадлы, бачарыглы ифачылар јетишдирмәк ләзым иди; Шәргдә илк халг чалғы аләтләринин нотлу оркестри үчүн бөјүк формалы әсәрләр јазмағ тәләб олунурду. Өзү дә бүтүн бу мәсәлә

ләр, бу проблемләр елми-тәдгигат институтунда дежил, елми лабораторијада вә елми ишчиләр коллективни тәрәфиндән дежил, тәкчә бир нәфәр—бөјүк Үзејир Һачы-бәјов тәрәфиндән һәјата кечирлир вә вахтында һәлл олунурду. Һәмин оркестрдән башга, Үзејир Һачыбәјов гәдирбилән нәсилләрә мелодиклијинә, һармониясына вә формасына керә надир инчи һесаб едилән ики даһи-јанә фантазијанын («Чаһаркаһ» вә «Шур») оркестр партитураһыны јадиқар гојмушдур. Бу партитуралар Азәрбајчан симфонизминин илк нүмунәләри кими өз дәјәрини һәлә сахлајыр.

Буна да гејд етмәк јеринә дүшәр ки, бәстәкарларымызын «тәшкилатчылыг илләри» адландырдыгы һәмин дөврдә онун рәһбәрлији илә мүтәрәғи мусиги хадимларымиз сәнәтдә мұһафизәкарлыға вә нийилизмә гаршы чидди мүбаризә апармалы олмушлар. Бир группә јаланчү вәтәнпәрвәр мусигини Азәрбајчан мусигисини бүтүн дүңја мусиги мәдәнијәтиндән тәчрид олунмуш һалда, онун тохунулмазлығны куја «јад тәсирләрдән горумағы» төвсия едир; башга бир группә мусигимизә нийилист мөвгедән јанашыр. халғымызын чохәрлик мусиги мәдәнијәтиндә һеч бир мүсбәт чәһәт көрмәк истәмирди. «Азәрбајчан операсыны әрәб әлифбасы илә бирликдә архивә вермәји» тәкид еләјән үздәнираг зијалылар Үзејирин чидди тәңгидинә мәрүз галырдылар. Ү. Һачыбәјов вә онун мәсләк достлары һәр ики мејлин мүртәчә характерини, зијанлылығыны ачыб көстәрир вә өз јарадычылығлары илә белә мејлләрин әсассызлығыны сүбута јетирдиләр.

1937-чи ил Үзејир Һачыбәјовун Азәрбајчан мусиги мәдәнијәти тачыны ән гиймәтли инчи илә бәээдији бир илди—«Короғлу» операсынын тамамландыгы вахтдыр. Бу даһијанә опера уstad новатор бәстәкарын чохиллик јарадычылыг ахтарышларынын нәтичәси олуб сүбүт етди ки, әсл инчәсәнәтин мәғзи онун милли симасында вә бејналмиләл мәзмунундадыр. «Короғлу» операсынын әсас фикри, идејасы гүвәтлин, реал бәдин вәситәләрлә ифадә олунмушдур. Үмуми композисија, ајры-ајры һиссәләрин вә аријаларын, ансамблларын, бөјүк хор вә оркестр эпизодларын форма бүтөвлүју «Короғлу» операсында маһир сәнәткар әли илә ифадә олунмушдур.

Биз фәхрлә гејд етмәлијик ки, Үзејир Һачыбәјовун «Лејли Мәчнун»ундан «Короғлу»суна кими Азәрбајчан операсынын отуз илдә кечдији јүксәк инкишаф јолуну

Гәрби Европанын бәзи мәмләкәтләриндә опера сәнәти ики јүз илә кечмишдир.

Үзејир Һачыбәјов бүтүн һәјаты боју бир ан белә өзүнү доғма халғындан ајры һесаб етмәмиш, онун севинчи илә севинмиш, кәдәри илә кәдәрләнмишдир. О, Бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә чохмилләтли совет халғынын гәләбәсинә дәрин инамла јазыб-јарадыр, халғымызын мәрд оғул вә гызларыны фашизмә гаршы сәсләјирди. «Ананын өјүдү», «Шәфғәт бачысы», «Чағырыш», «Чәбһә» маһнылары; «Чәнки», «Марш» кими инструментал мусиги әсәрләри нәһәјәт, «Вәтән вә чәбһә» кантатаһы Үзејир вәтәнпәрвәрлијинин парлаг ифадәси олмушдур. Вәтән оғулларыны гәһрәманлығлары руһландырды. Үзејир Һачыбәјов бүтүн варлығы илә гәләбәмизин јахынлығына, совет халғынын динч, әмин-аманлыг дөврүндә јашајыб јарадачағына инанырды. Онун «Сәнсиз», «Севкили чанан» кими әсл сәнәт кәшфләри олан романслары, «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» монументал елми әсәри мәһз бу инан нәтичәсиндә јаранмышдыр. Кимјәви элементләр системини кәшф еләјән Менделеев кими Үзејир Һачыбәјов да бу елми монографијасында халг мусигисинин илләрдән бәри бағлы олан сиррләрини ачымыш, тарихдә илк дәфә онун нәзәри әсасларыны ишләмишдир.

Үзејир Һачыбәјовун чохсаһәли јарадычылыг јолуну бир мәғаләдә изләмәк ағыласыған шеј дејил. Бу зәнкин ирт һәмишә алимләримизин, мусигишүнәсләрымызын тәдгигат объекти олмуш, јемә дә олачагдыр. Онун јарадычылығы Азәрбајчан бәстәкарларынын нечә-нечә нәслинин јетишмәсиндә, формалашмасында чидди рол ойнамыш бир мәктәб олмушдур. Бундан сонра јетишчәк бәстәкарлар да һәмин мәктәбин шакирдләри олачаклар. Әсримизин бөјүк сәнәткәры Дмитри Шостаковичин сөзләрини хатырлајырам: «Совет мусигичиләри вә мусиги харидарлары совет халғынын шан-шөһрәтли оғлу Үзејир Һачыбәјову һәмишә севәчәк вә һөрмәтлә хатырлајачаклар. Онун шакирдләри—Азәрбајчан бәстәкарлары чох һағлы олараг совет мусиги сәнәтинин өн чәркәләриндә аддымлајырлар. Бу, Үзејир Һачыбәјовун әмәјинин бәһрәсидир».

Вәтәнимиз, халғымыз, партија вә һөкүмәтимиз Үзејир Һачыбәјовун әмәјини јүксәк гиймәтләндирмишдир. О, ССРИ халг артисти адына, Ленин вә Гырмызы Әмәк Бајрағы өрдәнләринә, ики дәфә ССРИ Дөвләт мукафа-

ты лауреаты адына лажиг көрүлмүшдүр. Республикамызда елмин инкишафында бөжүк хидмэтлери олан Үзејир Һачыбәјов Азербайжан ССР Елмләр Академијасынын академики сечилмишдир. Бу күн Азербайжан Дөвләт Консерваторијасы, Азербайжан Дөвләт оркестри, бир сыра колхоз вә совхозларымыз, орта вә орта ихтисас мәктәпләри, абад күчәләримиз Үзејир Һачыбәјовун адыны дашыјыр. Онун әсәрләри бизим һәјатымыза, мәишәти-мизә дахил олуб. Онун мусигиси ганымыза ишләјиб. Нечә илләрди ки, бизи һәр сәһәр Үзејир Һачыбәјов мусигисинин сәдалары—республиканын Дөвләт һимни јухудан ојадыр. Бөјүк сәнәт ешги вә еһтирасы илә јаранмыш бу әсәр өлмәз бәстәкарын башга әсәрләри кими бизи јени-јени әмәк гәләбәләринә руһландырыр. Бу, индијә кими белә олмуш, индән сонра да белә олачаг. Бөјүк Үзејиримизин, мусигимизин вә шәхсән мәним достум, халг шаиримиз Сәмәд Вурғунун дедији кими:

О, сабаһа бизимлә аддылајыр јанаш,
«Короғлу»дан охујар јенә зәфәр ордумуз,
Еј Фүзули ше'ринин бир бәстәкар гардашы,
Шеһрәт тапды адыла бизим ана јурдумуз!

1975

ОТАР ТАКТАКИШВИЛИ¹¹⁶

ХАЛГ МҮДРИКЛИЈИ

Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығы јалныз Азербайжан халгы үчүн дејил, бүтүн халглар үчүн јахын вә әзиздир.

Азербайжан халгынын семимли оғлунун илк операсыны јаратдығы дөврдән кејли вахт кечмишдир. Көркәмли бәстәкар «Лејли вә Мәчнун» операсындан вә дикәр әсәрләриндән сонра өлмәз «Короғлу»суну јаратмышдыр. Бәстәкарын мәһарәти кетдикчә чилаланмыш, јүксәлмиш, јалныз халгла бағлылығы дәјишмәз галмышдыр. О, даим доғма торпагдан, халг мүдриклијиндән гита алмышдыр.

Бу күн «Лејли вә Мәчнун» операсы бәзиләринә бәсит әсәр кими көрүнә биләр. Лакин операдакы паклығы, халг руһуну неч кәс инкар едә билмәз. «Лејли вә Мәчнун» солмаз чичәк кими инди дә тәрәвәтлидир, әтирлидир.

204

Биз «Аршын мал алан» мусигили комедијасына гулар асаркән халг јуморундан, көзәл мусигидән вәчдә кәлирик.

Шүбһәсиз ки, Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығынын зирвәси «Короғлу» операсыдыр. Халг мусигиси формалары мәнә бу операда јүксәк зирвәјә галдырылмышдыр. Она көрә «Короғлу» јени руһда јазылмыш әсәрдир вә белә бир әсәр олараг даим јашајачагдыр.

1965

ЈОХАН ТАМВЕРК¹¹⁶

Сизин өлмәз һәмјерлиiniz, еләчә дә онун «Короғлу», «Лејли вә Мәчнун» әсәрләри сабаһ да мүасир олачагдыр вә бу әсәрләр һәлә бир чох нәсилләри севиндирәчәк вә мәфтун едәчәкдир. Үмидварам ки, бурада ешитдијим Азербайжан мусигисиндән өз јарадычылығында истифадә едәчәјәм.

1975

ӘЛИ ТЕРЕГУЛОВ¹¹⁷

ГОРИ МҮӘЛЛИМЛӘР
СЕМИНАРИЈАСЫНДА

1899-чу ил августун сон күнләриндә Тифлис губернијасынын кичик гәза шәһәри Горидә, бөјүк икимәртәбәли евин кениш һәјәтиндә бөјүк чанланма варды...

Һәр ил Гафгазын, хүсусән Загафгазијанын бир чох јериндән мүхтәлиф милләтләрә мәнsub кәнчләр мүәллимләр семинаријасына кирмәк үчүн бураја, Горијә кәлирдиләр. Семинарија јухарыда дедијимиз икимәртәбәли бинада јерләширди. Шакирдләр арасында руслар, азербайжанлылар, ермәниләр, күрчүләр, абхазлар, күрдләр, Дағыстанын чохла халгларынын нүмәјәндәләри, Кубан вә Терек казаклары, һәтта нојаглар вә Поволжје татарлары да варды.

Гори мүәллимләр семинаријасы хүсусилә азербайжанлылары чәлб едирди, чүнки үмуми гајдалардан фәргли

205

олараг бу мәктәбдә «Загафгазија татарларындан», јә'ни азербәјчанлыларындан мүәллимләр һазырламаг үчүн ху- суси пансион у олан «татар шө'бәси» вар иди. Буна көрә дә семинарија кирмәк истәјәнләр арасында азербәј- чанлы кәнчләр чох олурду, оларнын арасында да гара- бағлы вә газакхлылар әксәријјәт тәшкил едирди...

Бу ил гәбул имтаһанларыны вериб семинаријаның «татар шөбәси»нин ашағы һазырлыг синфинә гәбул олу- нанлар арасында ачыг гәһвәји рәнкли шакирд көдәк- чәси кәјмиш, белинә енсиз гајыш бағламыш, гарақул папағы гојмуш гарабуғдајы, арыг бир чаван да варды.

Бу Узејир һачыбәјов иди.

Сәрт вә бөјүк чиддијјәтлә кечән беш иллик семина- рија тәһсил, һабелә пансионатда бир јердә јашамаг бизи достлуг вә јолдашлыг айләсиндә бирләшдирмиш- ди.

Истирахәт саатларында биз гираәтлә мәшғул олур, дәрсләри өјрәнир, достлуг сөһбәтләри едир, бә'зән дә муси- ги илә марагланырдыг. Мусиги илә марагланмағымыз ондан доғурду ки, мәктәбдә мәчбури дәрсләрдән бири дә авазла оумаг вә чалмағы бачармаг иди. Семинари- јаның бүтүн шакирдләри, мусигијә һәвәс вә истә'дадла- ры олуб-олмамасына бахмајараг, авазла оумағы вә скрипкада чалмағы өјрәнмәли идиләр, чүнки ибтидаи мәктәб мүәллиминин вәзифәсинә ушагларә скрипканың мүшајиәтилә оумағы өјрәтмәк дә дахил иди...

Мәшғулијјәтләримиздә мусигијә, рәгсләрә бөјүк мејл вә бачарыг кәстәрән капелмәјстер көмәкчиси вәзифәси- нә ирәли чәкилмиш Мүслүм Магомајев фәал рол ојна- јырды...

Бизим мусиги инкишафымызда мүәллим Семјон Пав- лович Гогличидзенин апардығы нәгмә дәрсләри дә аз рол ојнамамышдыр. Бу дәрсләрдә биз илк дәфә нот сис- теми, гаммалар, тонлар, јарымтонлар, ики вә үчсәсли оума илә таныш олурдуг. Јолдашларымыздан бир чоху үчүн, хуәсүн Азербәјчаның узаг кәнд вә рајонларындан кәлмиш вә һеч заман гәрб мусигисини, оума тәрзини ешитмәмиш ушаглар үчүн бүтүн бу гаммалар, нот иша- рәләри, мусиги терминләри чәтнялик тәшкил едирди. Ша- кирдләрдән чох аз адама бу чәтняликләри адлајыб, «икинчи» вә «үчүнчү» сәслә оумаг мүјәссәр олурду.

Буна көрә дә Гарабағдан кәлмиш вә о вахтадәк Ав- ропа чохсәсли оума тәрзини ешитмәмиш Узејир һачы-

бәјовун дәрһал, бир-ики дәфә изаһ етдикдән сонра буну мәнимсәмәси вә нәинки бирбаша нот вәрәгиндән «икин- чи» вә «үчүнчү» сәслә охуја билмәси, һәтта һәмин маһ- ны үчүн икинчи тонлары сечә билмәси биздә тәәччүб доғурду. Бу, хуәсүилә бизи она көрә һејран гојурду ки, чох аз адам «үчүнчү» сәслә охуја билирди...

Шәрг мусигиси вә охумасы саһәсиндә исә јолдашла- рымыз арасында Узејир ән биличи вә көзәл ифачы иди.

Бајрам ахшамларында, базар күнләриндә тәләбкар семинарија рәһбәрләри бизи бир нечә саатлыга шәһәр конарына кәзмәјә бурахдыглары заман азербәјчанлы достлар вә һәмјерлиләр Узејирин вә јахшы муғамат ифачысы олан Балабәј Мәммәдбәјовун охумасындан бө- јүк зөвг алырдылар.

Семинаријада тәһсилимизин сон илләриндә, мәшғәлә- ләрдән кәнар саатларда, јемәк салонунда Узејир јахын јолдашларың иштиракы илә «Шәби һичран» һавасыны хорла оумага сә'ј кәстәриди. Пис алынмырды вә бу иш јолдашларының чох хошуна кәлирди. Сонраларә «Шәби һичран»дан «Лејли вә Мәчнун» операсының мү- гәддәмәсиндә истифадә етди...

1904-чү ил ијунун әввәлләриндә биз Загафгазија мүәллимләр семинаријасы илә видалашыб өвләрәнимизә гајытдыг вә тә'јинат алдығымыз халг мәктәбләринә иш- ләмәјә кетдик.

1906-чы илдә Бақыда Узејирлә јенидән көрүшдүм вә узун илләр боју давам едән достлугумуз башлады. Ху- сусилә 1907—1908-чи илләрдә, Узејир «Лејли вә Мәчнун» операсыны јазмага башлајанда даһа тез-тез көрүшүр- дүк.

Азербәјчан операсы јаратмаг вә ону сәһнәдә гојмаг ијәјасы о заман о гәдәр дә чох олмајан Азербәјчан эн- јалылары, хуәсүн кәнчләр арасында (шүбһәсиз ки, Узе- јирин кечмиш мәктәб јолдашлары олан достлары ара- сында) көрүнмәмиш, бөјүк марага сәбәб олду. һәр кәс она бачардығы көмәји етмәјә һазыр иди. Мән скрипка- да пис чалмырдым, операның артыг һазыр һиссәләрини јохламагда, һәмчинин хор нөмрәләринин өјрәнилмәсиндә она көмәк едирдим.

Илк Азербәјчан операсыны тамашаја гојмаг үчүн о заман нә артист, нә дә проффәсинал мусигичиләр вар иди. Мусигичи тапыланда да вәсаит, пул өлмурду.

Беләликлә, операны јеничә фәалијјәтә башлајан кәнч

Һәвәскаp артистләр Һүсејн Әрәблински, Һүсејнгулу Саpабски, Һәнәфи Терегулов вә о заманадәк һеч вахт сәһнәдә чыхыш етмәмиш кәнчләрин иштиpакы илә тамаша гојмалыјдыг.

Оркестрин һеј'әти әсасән биртәһәр скрипкада чалмағы бачаран кечмиш семинаристләрдән вә Гурбан Примовун башчылығы илә Шәрг алатләриндә чалан мусигичиләрдән ибарәт иди. Мәнә биpинчи скрипка чалмаг шәрәфи нәсиб олмушду.

Операнын тамашасына һазырлыг ишләри (ролларын өјрәнилмәси, хорун вә оркестрин мәшгләри) әввәл ајры-ајры парчаларла, сонра исә бүтөв пәрдәләрлә «Исламијјә» мейманханасы нөмрәләринин бириндә кечирилди. Чох вахт күнортадан сонра хор охујанлар, мусигичилә вә соло нөмрәләринин ифачылары бураја топлашардылар...

Нәһајәт, чохдан көзләдијимиз күн кәлиб чатды. 1908-чи ил январын 12-дә Бақыда «Лејли вә Мәчнун» операсын тамашасыны билдирән афишалар көрүндү.

Тағыјев театрынын* кассасы өнүнә чохлу адам топланмышды. Билетләр дәрһал алынды.

Ахшам, ағзынадәк долу олан салонда, тамаша башланды. Тамашанын һәвәскаp иштиpакчыларынын, бөјүк горху вә һәјәчанла өз ролларыны ифа етмәләринә, мусигичиләрин исә вәзијјәтдән бир тәһәр чыхмаларына бахмајараг, тамамилә јени мусиги әсәри олан бу опера тамашачылар тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланды. Курултулу алгышларын, мүәллифин вә баш роллары ојнајан артистләрин дөнә-дөнә сәһнәјә чағырылмасынын, чичәк-ләp тәгдим едилмәсинин сону јох иди.

Азәрбајчан халғы Совет һакимијјәти илләриндә көрүнмәмиш дәрәчәдә инкишаф едиб чичәкләнмиш Азәрбајчан мусиги инчәсәнәтинин кәләчәк инкишафынын тәмәлини гојмуш илк бөјүк милли мусяги әсәринин јаpнамасыны бајрам едирди.

1945

* Индики Ш. Гурбанов адына мусигили комедија театрынын бишасы.

МҮГТӘДИP СӘНӘТҚАР

Мән Үзејир Һачыбәјовун мусигимиздәки мөвгејини Мирзә Фәтәли Ахундовун драматуркијамаыздакы мөвгеји илә мугајисә едәрдим. Әкәр М. Ф. Ахундов Азәрбајчан әдәбијјатында драматуркијанын мүждәчиси вә банисидирсә, Ү. Һачыбәјов профессионал мусигимизин илк гарангушу вә устайдыр. Мирзә Фәтәли рус вә Европа драматуркијасындан бөјүк усталыгла бәһрәләнмишдирсә, Үзејир камил бир бәстәкаp вә мусигишунас алим кими Азәрбајчанын сон дәрәчә көзәл, мәлаһәтли, тә'сирли мусигисини рус вә Европа мусигисинин мүтәрәгги ән'әнәләри илә үзви шәкилдә әлағәләндиpмишдир. Ән нәһајәт, М. Ф. Ахундов Шәрг гадыныны гара чадраја бүрүјән, онун арзу вә дүшүнчәләрини буховлајан ислам дини әлејһинә ачыг, гызғын мүбаризә апармышдырса, Ү. Һачыбәјов исламијјәтин гадына феодапатриархал мүнәсибәтини мусигинин вә ичтиман сатиранын дили илә ифша етмишдир. Бәстәкаpын јаратдығы опералар, оперетталар, вокал вә инструментал әсәрләр бу күн дә мүстәсналыг тәшкил едир, өз мүгтәдир мүәллифинә өлмәзлик кәтиpир.

Нәлә кәнчлијимдән Ү. Һачыбәјов әсәрләринин вурғуну олмушам. Бәстәкаpын тәқpаролунмәз әсәрләриндә һамы кими мән дә өз истәјими тапмышам. Чүнки онун мөвзулары кими, персонажлары да һәјатидир, хәлгидир.

Бөјүк бәстәкарла шәхси танышылығымын тарихи 1922-чи илдән башлајыр. Доғрудуp, бир кәнч актјор кими о вахта гәдәр чыхыш етдијим тамашалары, хүсусән «Өлүләр»и Ү. Һачыбәјов көрмәмиш дејилди: һатта вахтлilә бәстәкаpын өзүнүн дә чыхыш етдији «Өлүләр»ин мүзәкирәсиндә мән дә данышмышым. Бунунла белә, илк көрүшүмүз Азәрбајчан Дөвләт Театрына мән баш рәһбәр (бу вәзифә бәди и рәһбәр вә директор фунскијасыны ифадә едирди) тәјин едилдикдән бир аз сонра олмушдуp. Театр опера вә драм коллективини бирләшдиpирди. Дүзүнү дејим ки, бу мусиги ағсагалы илә көрүшмәк үчүн бир фүрсәт ахтарырдым. Бир күн Үзејирин тәсадүфән театра кәлишини мәнә хәбәр вердиләр. Мән һөвләнак галхыб, икинчи мәртәбәдән ендим, бәстәкаpа јахынлашыб салам вердим вә ону отаға дә'вәт етдим. Бәстәкаp тәрәддүд ичиндә иди, тә'кидлә тәвәгге

етдијини көрүб, сөзүмү сындырмады, ағыр аддымларла пиллэлэри галхыб, отага дахил олду, эjlэшиб фикрә кетди.

Дәрин сүкуту мән поздум:

— Бу театр сизинкидир;—дедим.

О, үзүмә бахмаса да, билирдим ки, мәнә диггәтлә гулаг асыр. Бир аныг паузадан сонра:

— Театр Азербайжан халгынындыр, биз исә онун ади, сырави хидмәтчиләријик,—дејиб, башыны галдырды, сөзүмүн доғрулуғуну, сәмимилјини билмәк истәјирмиш кими сынајычы нәзәрлә көзүмүн ичинә дик бахды. Буну көрүб чүр'әтләндим:

— Мәним сизин көмәјинизә еhtiјачым вар, театра көмәк един.

Бахышлары мүлајимләшмишди, һисс етдим ки, сөзләримдәки сәмимилјәтә инаныб.

— Мәним сизә нә көмәјим дәјә биләр?

— Билрисиниз ки, савадлы актјорлара театрын бөјүк еhtiјачы вар. Бу сөз опера мүғәнниләринә дә аиддир. Онларын тәһсил алмасы үчүн бизә көмәк един. Мүслүм Магомајеви дә баш дирижор вәзифәсинә көтүрмүшүк. Истәјирәм сиз дә театрда дирижорлуғ едәсиниз, һеч олмаса, өз әсәрләринизә.

— Мүслүм истә'аддлы адамдыр, чох јахшы да дирижордур. О, драм тамашаларына да мусиги јаза биләр,—деди.

Ү. һачыбәјов театрда ишләмәсинә разылыг верди вә театрын ән јахын көмәкчиси олду. О, актјор вә мүғәнниләрин тәһсили мәсләсиндә бизә јахындан көмәк етди. 1923-чү илдә театр техникуму ачылды. Москвада тәһсил алмағ үчүн чаван актјорлар көндәрдик. Ү. һачыбәјов опера мүғәнниләриндән Мәммәдтағи Бағиров вә һүсејнага һачыбабабәјовун өз ифачылығыны тәкмилләшдирмәсинә көмәклик көстәрди.

Даһи бәстәкарын дирижорлуғунда мәшг заманы бир гәрибәлик һисс етмишдик; оркестр ғызгын чалдығы јер дә бирдән сағ элиндә дирижор чубуғу донар, оркестр сусарды, адәти үзрә сол эли илә бығыны сығаллајарағ, нә исә фикирләшәр вә бирдән дирижор чубуғуну һәрәкәтә кәтирәр, оркестр чалмағында давам едәрди. Бунун сәбәби бизә кәлән дәфә ајдын оларды; сән демә, бәстәкар әсарин һәмнин јеринә јени бир мусиги парчасы вә ја мусиги ибарәси артырымыш. Бу да көзәл сәсләнмәсилә, адәтән, әввәлки вариантдан фәргләнәрди.

Ү. һачыбәјов тәкчә операларда дејил, һәм дә бүтүн драм тамашаларынын ичтимаи бахыш вә музакирәләриндә иштирак едәрди. Чох јығчам данышар олдуғча мән'алы тәклифләр вә көстәришләр верәрди. Ү. һачыбәјов театр сәнәттерин һәтта режиссорлуғ сиррлоринә дә чох көзәл бәләд иди. Бунула әлагәдар бир һадисәни хәтырлајырам: Мирзә Ибраһимовун «Мадрид» пјесинин ичтимаи бахышы олмалыды. Вахт дар иди. Декорасијанын бир һиссәси һалә һазырланыб гуртарамамышды. Көзләмәк олмазды. Мән һәмнин сәһнәдә башга бир тамашанын декорасијасындан истифадә етмәјә мәчбур олдум. Илк тамашанын кениш музакирәси олду. Гәрибәдир, Ү. һачыбәјовдан башга һеч ким—нә тамашачылар, нә иштиракчылар, нә дә рәссам бу «әләвә»ни ајырл едә билмәмишди. Бәстәкар үзүнү мәнә тутуб өзүнәмәхсус инчә бир јуморла һәмнин «әләвә»јә ејһам вурду:

— О декорасија да чох көзәл иди...

Мәним Үзејир һачыбәјовла сых јарадычылыг әлағәм бир дә «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын экранлашдырылмасы илә бағлыдыр. Классик драматуркијанын реалист ән'әнәлоринә әсасланан бу оперетта тәкчә е'чазкар мусигиси илә дејил, һәм дә ақтуал мөвзусу, кәскин конфликтләри, долғун образлар сипсләси, бәдилийи, камиллийи вә колоритли мәзмуну илә јарадычы һеј'әтин диггәтини чәлб етмишди. Одур ки, 1943-чү илдән е'тибарән, опереттанын сценариси үзәриндә кәркин ишләмәјә башладыг. Дүздүр, оператта илә сценари арасында мүәјјән фәргләр вардыр. Кинонун имканындан истифадә илә биз, опереттанын јүксәк идеясыны—көрмәк, бәјәнмәк, севмәк, өмүр-күн јолдашы сечмәк, бир сөзлә, азад севки идеясыны габарыг шәкилдә көстәрмәк үчүн дәјишикликләр, әләвәләр етмишик. Лакин бунларын һамысында мүәллиф фикринә әсасланмышыг, садиг галмышыг. Чалышмышыг ки, «Аршын мал алан»ын көзәл мусигисини, онун классик драматуркијасыны, ајдын вә мән'алы сүжетини, милли колоритини олдуғу кими сахлајағ.

Актјор һеј'әтини дә јахшы мүәјјәнләшдирмишдик: Рәшид Бейбутов, Лејла Бәдирбәјли, Мүнәввәр Кәләнтәрли, Фатма Мәһрәлијева, Әләкбәр һүсејизадә, Лутфәли Абдуллајев, Исмајыл Әфәндијев... һәр бири чох јапышыглы сәси, пүхтәләшмиш актјор истә'ады; тәбин, инандырычы ојуну илә бизи мәфтун етмишди. Мән гәраба әлмәшдым ки, Солтан бәј ролунда көркәмли актјор Ка-

зым Зијаны чәким. Сынаг чәкилишиндән дә чох көзәл чыхмышды. Ү. Һачыбәјов сифариш көндәрмишди ки, әкәр мүмкүндүрсә, Әләкбәр Һүсејизадәни дә јохлајым. Ә. Һүсејизадә сынагдан чох көзәл, һәтта мүбалиғәсиз дејәрдим ки, бүтүн актјорлардан гүвәтләи чыхды. Мән Үзејирин исте'дады танымаг мәһарәтинә гибтә еләдим.

О заман тамашачыја олдугча ејбәчәр, идбар, јашлы адамлар кими тоғдим олунаң Вәли вә Телли образларынын трактовкисы илә разы дејилдим. Бу ролларда чыхыш едәнләр Вәлини сыртгы кадә, Теллини исә «чохбилмиш» арвад кими ојнајырдылар. Мән варлыларын нөкәрләрә вә кәнизләрә бу чүр тәһгир көзү илә бахма-сыны истәмирдим. Чүнки онларын да бир инсан кими өз гәлби, өз севки аламы вардыр... Бәстәкара билдирдим ки, Вәли вә Теллини көзәл, көјчәк, чаван көрмәк истәр-дим, тәхминән Әскәр вә Күлчөһрә јашында Ү. Һачыбәјов мәним бу фикримлә разылашды. Мән бунунла онун бөјүк бир инсани кејфијјәтини—өзүндән кичикләрин фәјдалы мәсләһәтинә гулаг асмаг камиллијини дә јәгин ет-дим.

Чәкилишини 1945-чи илдә баша чатдырдығымыз «Аршын мал алан» бәди филми 1946-чы илдә экранларә вәсигә алды. Филм мүвәфәғијјәтләи чыхды вә ССРИ Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлдү. Бу мүвәфәғијјәт, һәр шејдән әввәл, мусигинин хәлгилијиндә, Үзејир драматуркијасынын камиллијиндә вә актјор ансамблыннын дүзкүн сечилмәсиндә иди.

Азад севки Һачыбәјовун хүсусилә сәһнә әсәрләринин лејтмотиви, әсас гәјәсидир. Гадын азадлығы бу бөјүк сәнәткары даим дүшүндүрмүшдүр. Һәлә илк операсынын мөвзусу кими бу лејтмотив вә гәјә илә сәсләшән Фүзули «Лејли вә Мәчнун»уна мүрачиәт етмәси дә әбәс дејилмиш. Ү. Һачыбәјов «Аршын мал алан» бәди филми-нә илк дәфә баһанда мән бунун бир даһа шаһиди ол-дум: о, филмә тамашачыларла биркә бахырды. Салон-да шән әһвали-руһијјә һаким иди.

Филм гуртарды, тамашачылар салону тәрк етдиләр. Тәкчә Ү. Һачыбәјов башыны әлләринин арасына алыб фикрә кетмишди. Мән интизарда идим. Филм барәдә онун фикрини билмәк истәјирдим. Анчаг јахынлашамага чәсарәт етмирдим. Өзүмү топлајыб әлә алдым, сакит аддымларла бәстәкара јахынлашдым вә һәјәчәнла со-рушдум:

— Нә фикирләширсиниз, олмаја филм хошунуза кәл-мәјиб?

О, фикриндән ајрылыб, чаваб верди:

— Сиз нә данышырсыныз, лап јахшыдыр (бу сөзү ешитмәк нә гәдәр хош иди, үрәјим елә бил јеринә кәлди), мән о барәдә фикирләшмирәм. Ону фикирләширәм ки, Шәрг гадынны азад етмәк үчүн, онлары там хошбәхт көрмәк үчүн даһа нә етмәк мүмкүндүр?

Үзејир Һачыбәјовун өзүнүн иштиракы вә мәсләһәти-лә һазырланмыш һәмин ленти инди дә арабир нүмајиш етдирмәк јеринә дүшәрди. Чүнки бу бәстәкарын чохчә-һәтләи јарадычылығыны, хүсусән кәңч сәнәтсәварләрин даһа әтрафы ејрәнилмәсинә көмәк едәрди.

1975

МИКАҖЫЛ УСЕЈНОВ¹⁰

БӨЈҮК ГӘЛЬЛИ ИНСАН

Азәрбајҗан мусигисинин классики вә онун инкишафында јени јоллар ачан Үзејир Һачыбәјовун ју-билеји республиканын мәдәни һәјатында бөјүк һадисә, көзәл бајрамдыр. Бу бөјүк сәнәткарын ады илә Азәрбај-җанда бәстәкарлыг јарадычылығынын гурулмасы вә ин-кишафы, ифачылыг сәнәти, мусиги елми вә тәһсилә дә бағлыдыр. Бунунла бәрабәр о исте'дадлы публисист вә драматургдыр.

Мән Һачыбәјову шәхсән таныјырдым. Үзејир бизим институтумузун рәһбәри иди. О, јүксәк исте'дадлы сән-нәткар олмагла, һәмчинин көзәл тәшкилатчы, һәмкар-ларына гаршы әдаләтләи, бөјүк вә инчә гәлбли инсан иди.

Һачыбәјов һаггында чох јазылмышды — китаблар, брошуралар вә мәгаләләр. Дәрин тәдгигат әсәрләри вә популяр очеркләр. Буна баһмајараг, Ү. Һачыбәјовун јарадычылығы мүхтәлиф истигамәтдә ишләјән тәдгигат-чылары, мусигишүнаслары, филологлары, тарихчиләри вә философлары марагландырыр.

Бизим институтун ишчиләри көркәмли бәстәкарын ју-билејинә чох фәал һазырлашырдылар. Шүбһә етмирәм ки, кәләчәкдә дә «Үзејир Һачыбәјов» мөвзусу институ-тун елми ишчиләринин тәдгигатларында әсас јер тута-

чаг. Азербайжан мусигисинин классикинин эһәмијјәти һаггында Дмитри Шостакович чох садә вә дәгиг демишди: «Мән Азербайжан бәстәкарларына Ү. һачыбәјовун көркәмли ән'әнәләрини инкишаф етдирмәји арзу еди-рәм».

1975

АРКАДИ ФИЛИППЕНКО¹⁰

Азербайжан халгынын шанлы оғлу Үзејир һачыбәјовун ады, онун илһамлы јарадычылығы өлкә-мизин бүтүн халгларына јахын вә әзиздир. Онун јара-дычылығы Совет Украинасынын бәстәкарларына, бүтүн Украина халгына јахын вә әзиздир.

Һачыбәјов өзүнүн чохһәәтли фәалијјәтиндә Азербай-жан милли мәдәнијјәтинин мүтәрәгги мөвгеләрини инки-шаф етдирди. Бунунла јанашы о, сөзүн ән там вә дәр-ин мә'насында бејнәлмиләлчи иди.

Һәлә XX әсрин әввәлләриндә бәстәкар Азербайжан милли мәдәнијјәтинин инкишафы уғрунда мүбаризә апа-ран габагчыл хадим кими чыхыш едирди. Онун бејнәл-миләлчилик руһу илә долу олан публицист мәгаләләри бу мәгсәди күдмүшдүр. Бә'зи мәгаләләриндә һачыбәјов ингилаби дәјишикликләрин зәрури олдуғу барәдә ачыг данышырды. Мәсәлән, о, 1905-чи ил ингилабыны нәзәр-дә тутараг јазмышды: «Русијадакы һадисәләр бизә чох бөјүк тә'сир көстәрмишдир, бу һадисәләр көзүмүзү ач-мыш, бизи ајылтмышдыр».

Һачыбәјов иртичачылары, ичтимаи вә мәдәни тәрәг-гинин дүшмәнләринә гаршы амансыз мүбаризәдә Азәр-байжан профессионал мусигисинин төмәлини гојурду. Һа-чыбәјов халгын онунла олдуғуну, халгла бирликдә һәр һансы бир маниәни дәф едәчәјини билән сәнәткар икид-лији вә әзми илә ирәлиләјирди.

«Аршын мал алан» мусигили комедијасында бәстә-кар өзүнү истә'дадлы сатирик кими көстәрмишдир. Мү-сәлман руһаниләринин, буржуа-феодал даирәләри нүма-јәндәләринин она гаршы һүчума кечдјинә тәәччүблән-мәк лазым дејил. Бәстәкар габагчыл идејалар уғрунда јорулмадан мүбаризә апарыр, иртичанын мүгавимәтини дәф едирди. Инди дикәр көркәмли әсәрләр кими «Ар-шын мал алан» комедијасы да милјонларын сәрвәтинә

чеврилмишдир. Бу әсәр Загафгазијанын вә Орта Асија-нын сәһнәләриндә тамаша гојулмуш, Москвада, Парисдә, Берлиндә, Нју-Йоркда, Тейранда, Гаһирәдә көстәрилмиш-дир. Бу, габагчыл инчәсәнәтин бејнәлмиләл әһәмијјә-тинә парлаг мисалдыр!

Бөјүк Октябрын гәләбәсиндән сонра Үзејир һачы-бәјов Совет Азәрбайжаныны вә бүтүн өлкәмизин мусиги-синин инкишафына бөјүк көмәк көстәрмишдир. Һачы-бәјовун «Короғлу» операсы бүтүн совет адамлары кими мәнә дә хүсусилә әзиздир. Бу опера азадлыг уғрунда халг мүбаризәсинин јаратдығы әзәмәтли гәһрәмәнлыг епосунун сәһифәләридир. Украинанын халг вә профессио-нал инчәсәнәтиндә дә гәһрәмәнлыг епосу шәрәфли јер тутур. Мәһз буна көрә «Короғлу» операсы биз украинә-лыла чох јахындыр. Операнын мусигиси халгын кә-дәрини вә гәзәбини, мүбаризә вә азадлыг фәрәһини чох бөјүк гүввә илә ифадә едир.

Бизим дөвр Совет өлкәсиндә чохмилләтли инчәсәнә-тин јени јүксәлиши дөврүдүр. Бүтүн милли мусиги мәк-табләримиз мөһкәмләнир вә јени-јени мүвәффејјәт-ләр газаныр. Онларын јарадычылыг әлағәләри кениш-ләнир, мусиги мәдәнијјәтинин гаршылыглы сурәтдә зән-кинләшмәси просеси дәринләшир. Биз бу просесдә со-сиалист Вәтәнимизин халглары арасындакы сарсылмаз вә әбәди достлуғун ифадәсини көрүрүк.

1975

ҺАЧЫ ХАНМӘММӘДОВ¹¹

БӨЈҮК МҮӘЛЛИМ

Мүәллимиз Үзејир Һачыбәјовун бөјүк ады илә бағлы олан һәр шеји горумаг вә мүһафизә ет-мәк бизим мүгәддәс борчумуздур.

Мүәллимизин бүтүн јарадычылыг јолуну әһәтә ет-мәјә мәним чәсарәтим чатмаз, лакин шаһиди олдуғум бир чох эпизодлары хатырламағы өзүмә борч билирәм. Мүәллимизин бөјүклүјү бәстәкар, драматург кими га-билијјәтинин мәғзиндәдир. Онун бүтүн һәјәты бөјүклү-јүн парлаг нүмунәси иди.

Милли опера театрынын баниси кими, профессионал

мусиги тәһсилниниң тәшкилатчысы кими, «Лејли вә Мәчнун», «О олмасын, бу олсун», «Аршың мал алан», «Қороғлу» вә с. әсәрләриниң муәллифи кими Үзејир һачыбәјовун хидмәтләрини, мһүм ролуну тарих һеч заман унутмајачағ.

Үзејир һачыбәјов бир сыра ифачылығ коллективләри јаратмышдыр: хор, маһны вә рәгс ансамблы, халг чалғы аләтләри оркестри вә филармонијаның нәздиндә Дөвләт симфоник оркестри.

1932—33-чү тәдрис илиндә мән Рабфака (Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын нәздиндә орта мусиги тәһсили очағы иди ки, сонралар мүстәгил мусиги мәктәбинә чеврилди) дахил олмағ үчүн (тар синфинә) Дәрбәндән Бақыға кәлдм.

Имтаһнә комиссијасынын сәдри Үзејирбәј иди. Мусиги габилијәtimi јохладығдан сонра Үзејирбәј мәнә скрипка синфинә дахил олмағы тәклиф етди. Мән Бақыға кәләнә гәдәр тарда чалырдым вә буна чәсарәт етмәдим, даһа доғрусу, бәләд олмадығым скрипка аләтиндә чалмаға горхдум. Үзејирбәјдән хәниш етдим ки, мәни тар синфинә кәтүрсүн, о исә е'тираз етмәди вә мәни педагог Сәид Рүстәмовун јанына кәндәрди. Биләндә ки, мәним јашамаға јерим јохдур, консерваторијаның нәздиндәки јатағханаја кәтүрүлмәјим барәдә сәрәнчәм верди вә мәнә мадди чәһәтдән көмәклик кәстәрди. Белә хејирхәһлығ һеч заман унутулмур.

Рабфака охудуғум вахтдан ики ил кечмишди ки, Үзејирбәј мәни Радио комитәсинин нәздиндәки халг чалғы аләтләри оркестриндә ишә дүзәлтди, оркестрин бәдини рәһбәри вә дирижор олдум.

1936-чы илдә Үзејирбәј өзүнчү «Қороғлу» операсыны битирди вә симфоник оркестрин партитурасына илк дәфә халг чалғы аләтләри—тар, каманча, балабан вә зурна аләтләри дахил едилди. Бураја Радио комитәсинин халг чалғы аләтләри оркестриндән мусигичиләр дә'вәт олунду. Үзејирбәј бизә исәһ етди ки, «Қороғлу» операсыны биз 1938-чи илдә Москвада кечирилчәк Азәрбајчан инчәсанәтинин биринчи онкүнлүјүндә кәстәрмәк үчүн һазырламалыјығ. Биз операны һазырламаға башладығ, дирижор да Үзејирбәј өзү иди.

Онкүнлүкдә кәстәрилмәк үчүн тәхмини һазырланандан сонра «Қороғлу» операсы дирижорлардан Әшрәф һәсәнова вә Нијазижә тапшырылды. «Қороғлу» операсындан башға биз оркестрин мушајиәтилә М. Мағомаје-

вин «Нәркиз» вә Ү. һачыбәјовун «Аршың мал алан» мусигили комедијасыны һазырладығ. Мә'лум олдуғу кими, онкүнлүк бөјүк мүвәффәғијәтлә кечди.

1942-чи илдә Ү. һачыбәјов Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын нәздиндә Азәрбајчан мусигисинин әсасларыны өјрәнмәк үчүн шө'бә ачды. Онун бу сәһәдә узуниллик зәһмәтинин бәһрәси кими «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» адлы фундаментал әсәри мејдана чыхды. Бу шө'бәдә республиканың бир чох мусиги хадимләри охудулар. Мән дә бурада охумушам. Биз муғамлары өјрәнирдик вә ејни заманда Үзејирбәј бизә бу вә ја башға муғамда мелодијаны һечә бәстәләмәји өјрәдирди.

Бу мәшғәләләрин вә Үзејирбәјин мүдрик мәсләһәтләринин сәјәсиндә биз мусиги бәстәләмәји өјрәндик.

1985

ТУШИК ХАЧАТУРЈАН¹³²

ҺАМЫНЫҢ СЕВИМЛИСИ

Үзејир һачыбәјовла һеч олмаса бир дәфә көрүшмүш адам бу даһи мусигичини, әсил вәтәндашы, гајғыкеш, меһрибан инсаны гәтијјән унуда билмәз. Азәрбајчан халгынын мусиги мәдәнијәтинин инкишафы онун јарадычылығ фәалијәти илә әлағәдардыр.

Үзејир һачыбәјовун ады биз мусигичиләрә чох әзиздир. Бу ад сәнәткарын доғма өлкәјә, доғма халға, совет мәдәнијәтинә мисилсиз хидмәтинин парлаг нүмунәсидир.

Онуңла үнсидәтдә олмағ һәмишә фәрәһли иди. Үзү һәмишә күлүрдү, көзләриндән нур сачылырды. Онун меһрибан тәбәссүмү вә чох көзәл, мән дејәрдим ки, гејри-ади сәси инди дә јадымдадыр.

Үзејир һачыбәјовла 1942-чи илдә таныш олмушам. О заман мән Ермәнистанын инчәсәнәт хадимләри илә бирликдә Азәрбајчан мәдәнијәтинин ики көркәмли нүмајәндәсини—бәстәкар Үзејир һачыбәјову вә јазычы Мәммәд Сәид Ордубадини гаршыламағ үчүн вағзала кетмишдим. Онлар «Қороғлу» операсынын илк тамашасы мүнәсибәти илә Јеревана кәлмишдиләр. Бу тамаша бөјүк мүвәффәғијәтлә кечди вә ики гардаш халгын сәмини достлуғунун нүмајишинә чеврилди. Јахшы јадым-

дадыр, Үзејир Һачыбәјов ермәни артистләринин сәнәт-карлығына жүксәк гүмәт верир, Вардан Әчәмјанын гурулушуну тәрифләјир вә тамашанын бүтүн иштиракчыларына үрәкдән тәшәккүр едирди.

Халглар арасында достылуғун даһа да мөһкәмләнмәси уғрунда даим мүбаризә апаран Үзејир Һачыбәјов Бақыда «Ануш», Јереванда «Короғлу» операларынын тамашаја гојулмасына хүсуси әһәмијјәт верирди.

Мән Никар ролунун ифачысы идим. Инди, тәхминән 25 ил кечәндән сонра мән Үзејир Һачыбәјовун ајры-ајры ифачылар һаггында јаздығы сөзләри бөјүк ифтихар һисси илә хатырлајырам. Бәстәкар јазырды:

«Операнын баш ифачыларына кәлинчә мән Никар ролунун ики ифачысыны ССРИ халг артисти А. Даниелјаны вә артист Т. Хачатурјаны хүсусилә гејд етмәк истәрдим. А. Даниелјанын көзәл сәси вә мисилсиз ифачылыг мөһарәти вардыр. О, Никарын лирик образыны јарадыр. Т. Хачатурјанын ифасында исә Никар еһтираслы, чошғун бир кәлиндир.

Јереван опера театры әсәрин баш образынын драматик тенор үчүн јазылмасына бахмајараг, ону баритон сәслә артистә һәвалә етмишдир. Бу, доғру һәрәкәтдир. Чүнки Короғлунун гәһрәман образыны баритон сәслә јаратмаг да мүмкүндүр. Көстәрмәк лазымдыр ки, республиканын халг артисти Шәра Талјанын ифасында сәһнәдә Азәрбајчан дијарынын халг гәһрәманынын парлаг образыны көрүрүк».

Никар мәним ән чох севдијим сәһнә образларындан биридир. Бу горхмәз азәрбајчанлы гызынын образы мәнә Глинканын «Иван Сусанин» операсындакы Антониданы хатырладыр. Антониданын вә Никарын гәлби вәтән үчүн, халг үчүн дөјүнүр. Онларын икидијиндә доғма халгын гүдрәти, ирадәси вә вәтәнпәрвәрлији тәчәсүм етдирилмишдир. Тәсадүфи дејилдир ки, һәр ики образын мусиги дили халг маһнылары интонасијаларына әсасланыр. Һачыбәјов Короғлунун севимлиси көзәл Никарын аријаларында дүнја классик операсынын ән'әнәләринә садиг галмыш, рус вә Гәрби Авропа мусиги мәдәнијјәтинин наилијјәтләриндән јарадычылыгла истифадә етмишдир.

1965

Бөјүк бәстәкар вә бөјүк мусигичи Үзејир Һачыбәјов һаггында өз фикирләрини демәјә имкан гәзәнмаг мәним үчүн бөјүк шәрәфдир.

Онунла шәхси танышлығым 1938-чи илдә башланмышды. Һачыбәјов о вахт Москвада Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјүнүн мусиги програмында парлаг шәкилдә чыхыш етмишди. Биз онунла дәфәләрлә Москвада, бәстәкарын вәтәниндә, Бәстәкарлар Иттифагындакы ичләсларда вә һабелә евдә дө көрүшүрдүк. Бу чәһәт чох бөјүк, зәкалы вә принсипал инсан олан Һачыбәјову даһа дәриндән баша дүшмәкдә мәнә көмәк етмишдир.

Һәмнин дөвр севот мусигисини Мјасковски, Прокофјев, Шостакович кими бәстәкарларын адларынын нуру илә ишығланан чошғун тәрәггиси иллори сәјылыр. Јарадычылыг һәјәтымзын сәхијјәви әләмәти јени чәмијјәтин мусиги мәдәнијјәтинин һансы истигамәтдә инкишаф етмәли олдуғу барәдә гызғын мүбаһисәләр иди. Үзејир Һачыбәјов даим реалест инчәсәнәт, халг инчәсәнәти уғрунда еһтирасла мүбаризә апарырды. Онун принсипал јарадычылыг мөвгеји бүтүн совет мусигисинин кәләчәк инкишафына бөјүк тәсир көстәрмишдир.

Һачыбәјов Азәрбајчанын мәдәни вә елми һәјәтынын ән мүхтәлиф сәһәләринин инкишафы үчүн гејри-ади дәрәчәдә чох иш көрүшүдүр. О, алим, бәстәкар, ичтиман хадим, инчәсәнәтдә јени-јени һадисәләрин тәшәббүсчүсү иди. Мәсәлән, мән хатырлатмаг истәјирәм ки, Һачыбәјов Шәрг мусиги аләтләри оркестринин илк тәшкилатчысы олмушдур. Һәмнин оркестрдә онун билавансәтә тәсири илә чохсәслилик јаранмышдыр. Һачыбәјов јени тембр имканларыны сәјлә ахтарараг Авропа вә Шәрг мусиги аләтләрини илк дәфә олараг бирләшдирмиш, онларын үзви синтезини јаратмышдыр.

Һачыбәјовун мусигиси истәр өлкәмиздә, истәрсә дә харичи өлкәләрдә Шәрг халгларынын мусиги јарадычылығынын инкишафына индијәдәк сәмәрәли тәсир көстәрир.

Миннәтдарлыгла гејд етмәк истәјирәм ки, Үзејир Һачыбәјов јарадычы ахтарышларында мүәллимим олмуш, мәнни руһландырмышдыр. Мән инчәсәнәтдә өз јолума башларкән бу нүфузлу вә ағыллы инсан, көзәл бәстәкар голумдан тутмуш, сечдијим хәтти бәјәнмишдир.

Рус классик мусигиси биз совет мусигичиләри үчүн

Бөјүк нүмунәдир. Биз һамымыз өзүмүзү рус классик мусигисинин шакирдләри сајырыг. Совет мусиги һојатынын инкишаф тәчрүбәси көстәрир ки, инчәсәнәтдә ән сәмәрәли јол милли әсасларын кенишләндирилмәси вәсәтәсилә үмүмбәшәри, бейнәлмиләл чәһәтләрә жүксәлмәк јолудур. Бу, рус классик мусигисиндә тамамилә вә дәриндән ачылыб көстәрилмишдир. Үзејир һачыбәјов өзүнүн јарадычылыг практикасында һәмнин принципләрә әмәл едирди.

Мән Үзејир һачыбәјовун хәләфләри һаггында, ондан естафети аланлар һаггында хүсуси данышмаг истәјирәм. ССРИ-нин милли республикаларында мусиги мэдәнијәтинин тәрәггисини мән Совет һакимијәтинин ән тәсирли мөчүзәләриндән бири сајырам. Лакин Үзејир һачыбәјов бу чүр даһи бәстәкар олмасажды, сонракы нәсилләрин бәстәкарларынын јарадычылығына бу гәдәр сәмәрәли тәсир көстәрмәсәјди, бәлкә дә Азәрбајҗан мусигиси инди тутдуғу мөвгәјә белә бир гыса мүддәтдә вә белә бир инамла галха билмәзди.

Үзејир һачыбәјовдан естафети чох фәал вә кәркин ишләјән, сүр'әтлә ирәлијә доғру кедән Азәрбајҗан бәстәкарларынын бөјүк бир дәстәси гәбул етмишдир...

Мән ән әввәл Гара Гарајевин адыны чәкмәк истәјирәм. О, һачыбәјовун ән'әнәләрини инкишаф етдирмәклә, һачыбәјов сәнәтинә еһтирам көстәрмәклә Азәрбајҗан мусигисини ирәлијә доғру апармышдыр. Бу көзәл бәстәкарын јарадычылығы мүасир мусигинин ән јени наилијәтидир. Фикрәт Әмиров, Чевдәт һачыјев, Чаһанкир Чаһанкиров, Ариф Мәликов, Тофиг Гулијев вә бир чох дикәр Азәрбајҗан бәстәкарлары диггәтәләјиг сәнәткарлардыр. Онларын јарадычылығы бәдиһи фәрдијәтләрин вә жанрларын һејрәтамиз чохчәһәттилијинә парлаг нүмунәдир.

Јашлы нәслә мәнсуб олан бир бәстәкар кими мән Үзејир һачыбәјов естафетинин етибарлы әлләрдә олдуғуну көрүб севинирәм. Мән һачыбәјовун варисләрини онун вәсијәтләрини һәмишә јадда сахламаға, өзләринин јарадычылығында бу вәсијәтләри инкишаф етдириб чохалтмаға чағырырам. Бүтүн нәсилләрдән олан Азәрбајҗан бәстәкарларына онларын парлаг вә истә'дадлы јарадычылығында үрәкдән јени мүвәфғәјигәтләр арзулајырам.

1975

РАМАЗАН ХӘЛИЛОВ²⁴

ИКИ ДОСТ, ИКИ СӘНӘТКАР

Заман кечдикчә саралмыш гәзет вәрәгләри... Онлар һојатын мүхтәлиф сәһәләриндәки нә гәдәр марағлы һадисәләри әкс етдирмиш, нә гәдәр һојәчанлы хәбәрләр вермишләр. Үзејир һачыбәјовун архивини гәјдәјә саларкән, она һәср олунмуш бүтөв гәзет сәһифәләри, мәғаләләр, материалларла гарышлашдым. Нәзәрими «Бакински рабочий» гәзетинин 1945-чи ил 19 сентябр тарихли нөмрәсиндәки кичик бир хәбәр чәлб етди:

«Дүнән М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Опера вә Балет театрында Баки ичтимаијјәти тәнтәнәли ичләсдә ССРИ халг артисти, бәстәкар Үзејир һачыбәјовун анадан олмасынын 60 иллијини вә јарадычылыг фәалијәтинин 40 иллијини гејд етмишдир. Сәлона топлашанлар јубилјары сәмимијјәтлә гаршыладылар...

Бу гыса сәтирләр һафизәмдә Азәрбајҗан мэдәнијәтинин тәнтәнәсинә чеврилән һәмнин унутулмаз кечәни чанландырды. О заман бөјүк јубилјарын досту Гејдәр һүсејнов, күрчү бәстәкарларынын елчиси Григори Киладзе, бәстәкар Сәид Рүстәмөв, актриса Шөвкәт ханым Мәммәдова нә гәдәр сәмими сөзләр сөјләдиләр! Лакин Сәмәд Вурғунун чыхышы һамыја унутулмаз тәсир бағышлады. Сәмәд севинч, кәдәр дәгигәләриндә һәмишә бир јердә олдуғу, һојат јолларында чјин-чјинә ирәллидји бир адам һаггында данышырды...

Ики дост, ики сәнәткар. Бир-бирини белә јахшы баша дүшән, дујан, әмәкдашлыг едән ики шәхс, јарадычылыгда јанашы кетмәјә билмәзиләр. Үзејирбәј јени бир мелодија јазан кими Сәмәд үчүн чалмаға тәләсирди. Сәмәд дә илһам кәлән кими, јеничә јаздыгы ше'ри Үзејир охумаға чан атырды.

Бир дәфә кечәјары һачыбәјовун мәнзилиндә телефон зәнк чалды:

— Үзејирбәј, әзизим, гулаг ас, ше'р...

Сонра шаир индичә јаратдыгы сәтирләри бәстәкара охумаға башлады. Ше'р она тәсир етмиш олмалыдыр, һәјәчанланды вә:

— Дејинән, јазым—дејә шаирдән һаһиш етди.

Шүбһәсиз, бүтүн бунлары сәһәрәдәк тәхирә салмаг оларды, амма достлар белә дејилдиләр; һәвәсә кәлди-

ләрми, демәк, дәрһал ишә башламалы идиләр. Үзејир-
бај о дәгигә кејинди, ројал архасына әлләшди, бир мелодия
чалыб зүмзүмә етмәјә башлады. Бир саат јарым-
дан сонра Сәмәд зәнк вурду:

— Билирсән, өлчү нә исә дүз кәлмир...

Көрүнүр, о да јатмајыбмыш, зәнки көзләјирмиш,
ахы Үзејирә јахшы бәләд иди.

— Инди кәлирәм...

Шаир гаранлыға гәрг олмуш шәһәрин күчәләри илә
аддымлајыр, јолда ону сахлајан патрулу дилә тутур.
Үзејирин евинә тәләсирди. Она јолда мане олмадылар.
Сәмәд кәлди. Тезликлә бурада иш гызышды, сәһәри
мәсләкдашлар јени маһны илә—«Вәтән ордусу» маһны-
сы илә гаршыладылар.

Вурғунун көзәл мисралары еһтираслы вә гызғын мелодия
илә һәмәһәнк сәсләнди.

Достлар дөјүшчүләрлә көрүшләрдә дә бирликдә ишти-
тирак едәр, һәрби һиссәләрдә вә госпиталларда да бир
чыхыш едәрдиләр. Бу көрүшләрин нәтичәси олараг
«Шәфғәт бачысы» кими маһны мејдана чыхды. Бу
маһны тибб ишчиләринин мүрәккәб вә кәркин мүбаризәсини
әкс етдирди.

Чох популяр олмуш вә кениш јајылмыш бу маһнылар
адамларда вәтәнпәрвәрлик һиссләри, дөјүш шәрәфи,
һәрби вәзифәјә сәдагәт һиссләри тәрбијә едир, онлары
гәһрәманлыға чағырырды. Маһнылар дөјүшән орду һиссә-
ләриндә сәсләнирди. Тәсадүфи дејил ки, орду кенералы
Јеременко мұһарибәдән аз сонра Үзејир һачыбәјова
јазырды: «Совет инчәсәнәтинин көркәмли хадими, өлкә-
мизин бөјүк бәстәкары, бир чох мүбариз әсәрләрин
мүәлифинә өз атәшин миннәтдарлығымы билдирирәм».

Ики нәһәнкин—поезија вә мусиги нәһәнкинин ја-
дычылыг достлуғунун сон зирвәси—«Зәфәр һимни» олду.
Бу әсәр тәнтәнәли эзәмәтли, халгын кәләчәк талеји
һаггындакы парлаг дүшүнчәләрлә диггәти чәлб едирди.
Јубилеј кечәсиндә Вурғуну динләјәркән бүтүн бу һадисә-
ләр бир кино ленти кими көзләрим гаршысында чан-
ланды.

Хүсусилә рәјасәт столу архасында отураркән стено-
графија сүр'әтилә јазыб, чыхышындан сонра охудуғу
ше'р.

Һәдсиз дәрәчәдә шадам ки, Сәмәд Вурғунун бу ше-
рини тарих үчүн горујуб сахлаја билмишәм. Мәсәлә бун-
дадыр ки, һәммин ше'р јазылмыш вәрәги мәнә бағышлама-

сыны шаирдән хаһиш етдикдә Сәмәд деди:

— Бу експромт, тәләсик јазылмышдыр. Дүзәлдиб тә-
зәсини верәрәм.

Мән дәнә-дәнә тә'кид етдим ки, ше'р мәнни хошума
кәлир, ону мәнә вер.

— Јахшы, онда көтүр,—дејә қағзы оvcума басды.

Мән узун мүддәт ону архивдә сахламышам... Құман
едирәм ки, поезија вә мусиги һәвәскарларына онунла
таныш олмаг марағлы олар.

БӨЈҮК БӘСТӘҚАР

Гартал кими ганадланыб фәзалары ашарсан,
Бил үлвијјәт аләмнини гучағында јашарсан.

О аләмин зинәтидир ајын, күнүн чамалы,
Рубабында ганад ачыр инсанлығын камалы.

Заман көрмүш, дүня көрмүш мүгәддәс бир Вәтәнин
Өвладысан!... Шәрәфиндир, шәһрәтиндир бу сәнин.

Һәр дил ачыб данышдыгча јаратдығын нәгмәләр
Күнәш кими бајраг чәкир хәјалыма мин сәһәр...

Мин сәһәр ки, онун һүснү ше'р гәдәр көзәлдир...
Јаратдығын о күнәшләр, о чәмәнләр көзәлдир.

Көзәллијин һејколидир сәнәтиндә чанланан,
Вәтән мүлкү алгыш дејир бу сәнәтә һәр заман!

Дил ачдыгча рубабынын о мә'налы телләри,
Үрәјиндә мин неј тутуб Азәрбајчан елләри...

Нәгмән кәзир чәмәнләри көзәлләрин дилиндә,
Севдасына ганад верир бүлбүлүн дә, күлүн дә...

Нә заман ки, үмман олуб далғаланыр үрәјин,
Мән дујурам мә'насыны мин мүгәддәс диләјин.

Сән ки һәјат ашигисән... гој бу ешгин вар әлсун.
Нәсилләрдән-нәсилләрә адын јадикар олсун!

Гартал кими ганадланыб фәзалары ашарсан,
Бил үлвијјәт аләмнини гучағында јашарсан.

О аләмин зинәтидир, ајын, күнүн чамалы,
Рубабында ганад ачыр инсанлығын камалы!

Үзејр Һачыбәјовун фәалијјәти о гәдәр мұхтәлиф нөвлүдүр кн, һәтта тәчрүбәли журналист бәлә өз гәзет мәғаләсиндә онун дәрин принципал, һәртәрәфли—мәһсулдар фәалијјәтини аз да олса әтрафлы көс-тәрмәјә гадир дејил.

Онун истә'дадынын диапозону милли чәрчивәдән чоу узағларә кедиб чыхмышдыр. Онун «Аршың мал алан», «Лејли вә Мәчнун» вә «Короғлу» операсыны классик әсәрләр сијаһысына аид етмәк ләзымдыр. Бу әсәрләр чохдан бәри бүтүн совет мусиги мәдәнијјәтинин әмлакына вә фәхринә чеврилмишдыр.

Үзејр јалныз Азәрбајчанын дејил, һәмчинин бүтүн совет халгынын фәхри вә шөһрәтидир. Күрчү халгы онун симасында өз досту вә гардашыны көрүр. Һәм севинч илләриндә, һәм чәтин илләрдә биз һәмишә әзиз Үзејрин күмраһ, руһландырычы сәсини ешидирик.

Һәссас јолдаш, диггәтли, сәмини гајғыкеш инсан—будур Үзејр характеринин хүсусијјәти. Бу хүсусијјәтләр онун адыны бүтүн танышлар үчүн јахын вә әзиз едир.

1965

Т. ХРЕННИКОВ¹²⁶

Инди дүнјада һағлы оларәг ән ирәлидә кедән мусиги мәдәнијјәти сајылан совет мусиги мәдәнијјәти чохмилләтли мәдәнијјәтдир. О, өлкәмизин бүтүн гардаш республикаларында јашајан чохлу мусигичинин чан халгынын бөјүк оғлу, көркәмли бәстәкар, совет му-чан халгынын бөјүк оғлу, көркәмли бәстәкар, совет мусигисинин классики, Азәрбајчан профессионал мусиги мәдәнијјәтинин баниси Үзејр Һачыбәјовун јарадычылығы буна бир даһа сүбут ола биләр. Онун ады истәр Совет Иттифагында, истәрәс дә Шәргин бүтүн өлкәләриндә сонсуз мәнәббәтлә чәкилир. Азәрбајчан бәстәкарынын јарадычылығы Шәргин мусиги мәдәнијјәтинин инкишафына дәрин тә'сир көстәрмишдыр вә инди дә тә'сир көстәрир. Парлаг «Короғлу» операсынын, шән «Аршың мал алан» мусигили комедијасынын, ән мұхтәлиф жанрларда истә'дадла јазылмыш дикәр әсәрләрин мүәл-

лифи олан Һачыбәјов чох һөрмәтли вә шөһрәтли совет бәстәкарларындан биридир.

1938-чи илдә Азәрбајчан инчәсәнәти онкүнлүјү заманы «Короғлу» операсынын совет пајтахтында илк дө-фә ифа олунамасы Москва мусиги ичтимаијјәтинә бөјүк тә'сир көстәрмишдыр.

Мәнә Һачыбәјову шәхсән танымак сәәдәти нәсиб олмушдур. О, чох мейрибан, инчәсәнәтдә чиддилији вә паклығы горумағ үчүн әсил принципаллығ көстәрән инсан иди. О, кәнч бәстәкарларә доғрудан да мисилсиз көмәк көстәрирди. Һәмин дөврдә кәнч совет мусиги сәнәтинин инкишаф јоллары һағгында тез-тез апарылан јарадычылығы мүбәһисәләриндә Һачыбәјов һәмишә реалист инчәсәнәт мөвгеләриндә дуранларын тәрәфини сахлајыр, өз әсәрләриндә халғ мусигисинин ән јахшы ән'әнәләрини инкишаф етдирирди. Диггәтәлајиг сәнәткар өз доғма республикасында түкәнмәз гүввә илә ишләјирди. О, Азәрбајчан совет мусигисинин јаранмасына вә инкишафына чох бөјүк тә'сир көстәрмишдыр. Инди биз онун фәалијјәтинин бәһрәләрини көрүб үрәкдән севинирик. Үзејр Һачыбәјов Азәрбајчан мусигисинин атасы иди. Бу мусигинин тәрәггиси совет бәди јарадычылығ һәјатында көркәмли наилијјәтдир. Республикада јаранмыш бәстәкарлығ вә ифачылығ мәктәби һамынын рәғбәтини газанмышдыр. Азәрбајчан мусиги һәјатыны зәнкинләшдирән концертләрә Һачыбәјовун өлмәз мусигисини лә јанашы, онун јарадычы хәләфләринин әсәрләри дә лајигли јер тутур.

1975

СОВАК ҺАМБАРСУМЈАН¹²⁷

БӨЈҮК БЕЈНӘЛМИЛӘЛЧИ

Бу күн... Мән бөјүк Азәрбајчан бәстәкарынын һәјат вә јарадычылығ салнамәсинин сәһифәләрини чевирирәм. Көзләрим гаршысында чәсарәтли вә јорулмағ билмәјән, инсанларын гәлбиндә јашајан, өзүндән сонра зәнкин јарадычылығ ирси гојуб кетмиш бир сәнәткар чанланыр. Ихтијарсыз оларәг аңчағ јахшы нүмунәләр, јахшы адамлар һағгында дүшүнүрәм. Елә бу

нәчиб һисләри ојатмағын өзү дә Үзејир сәнәтинин бө-
јүклүүнә сүбутдур.

Мән Үзејир дејәндә Александр Спендиарову хатыр-
лајрам. Чүнки азербайчанлы Үзејир һачыбәјову ер-
мәни Александр Спендиаров илә јахынлашдыран чәһәт-
ләр чохдур. Онларын һәр икиси доғма халғынын проф-
фессионал мусигисинин банисидир. Лакин әкәр Спенди-
аров Комитасын башладығы иши давам етдирмишдисә,
Үзејир һачыбәјов бу нәчиб вәзифәнин бүтүн ағырлы-
ғыны өз үзәринә көтүрмүшдү. Онларын һәр икиси «Кор-
оғлу» вә «Алмаст» гәһрәманлыг операларынын мүәл-
лифидир, онларын һәр икиси өз фәалијјәтиндә халг му-
сиги аләтләриндән јарадычылыгла истифадә олунмасына
бөјүк диггәт јетирмишдир. Спендиаров «Крым ескилә-
ри» вә «Јереван етүдләри» симфоник әсәрләриндә мил-
ли мусиги аләтләриндән истифадә етмишдир. һачыбәјов
исә Шәргин симфоник мусиги тарихиндә илк дәфә халг
чалғы аләтләрини оркестрә дахил етмишдир.

Кәнч милли кадрларын мусиги билликләринә профес-
сионал сәвијјәдә јијәләнмәси ишиндә Үзејир һачыбәјо-
вун вә Александр Спендиаровун хидмәтләри мисилсиз-
дир. Онларын һәр икиси халг мусигисинә гајғы вә мә-
һәббәтлә јанашырды. «Короғлу» вә «Алмаст» опера-
рындакы бир чох маһныларда вә рәгс сәһнәләриндә де-
дикләримизә аид парлаг нүмунәләр көрүрүк. Белә бир
факт марағлыдыр ки, А. Спендиаров «Алмаст» опера-
сындакы мәшһур «Иран маршында» «Мәшәди Ибад»
мусигили комедијасындакы рәгс мелодијасындан исти-
фадә етмишдир.

У. һачыбәјов бөјүк бејнәлмиләлчи иди. 20-чи иллә-
рин икинчи јарысында онун тәшәббүсү илә Бақыда
А. Спендиаровун әсәрләриндән ибарәт концертләр тәш-
кил едилмиш вә һәмин концертләр бөјүк мүвәффәғијјәт-
ләг кечмишди. А. Спендиаров Шәрг мусигисинин кәлә-
чәк профессионал инкишаф јоллары һағғында «Комму-
нист» гәзетинин сәһифәләриндә бөјүк бир мәгалә илә
чыхыш етмишди.

А. Спендиаровун вәфатындан он дөрд ил сонра онун
адына дашыјан Јереван Академик Опера вә Балет
Театрынын сәһнисиндә 1942-чи илин туфанлы күнләрин-
дә бәстәкарын сәнәт достунун јарадычылыг дүһасынын
бәһрәси олан «Короғлу» операсы тамашаја гојулмуш-
дур.

Ермәнистан республика мәтбуатынын сәһифәләрини
чевирәркән биз бу операнын тамашасынын баш ролла-
рын ифачылары ССРИ халг артисти А. Даннелјанын
(Никар), Ермәнистан ССР халг артисти Шар Талјанын
(Короғлу) бөјүк мүвәффәғијјәтиндән сәһбәт ачан чохлу
материаллара раст кәлирик.

Мәшһур «Аршын мал алан» опереттасы узун мүддәт
Јереван мусигили комедија театрынын, Ермәнистанын
бир чох халг театрларынын сәһнәләриндә көстәрилмиш-
дир...

Бөјүк Азербайчан маестросунун анадан олмасынын
100 иллијини Ермәнистанын мусиги ичтимајјәти дә мә-
һәббәт вә миннәтдарлыг һиссилә бајрам едир. Әләмәт-
дар јубилей мүнәсибәтилә сәркиләр, концертләр, муси-
гил сәһнәчикләр тәшкил олунур. Үзејир һачыбәјовун
әсәрләри онун адыны чохмилләтли совет мәдәнијјәти
салнамәсинә әбәдилик нәгш етмишдир.

1985

СОЛТАН ҺАЧЫБӘЈОВ:¹²

ИНСАН, ВӘТӘНДАШ

Үзејир һачыбәјов мусиги техникумунун,
сонра исә консерваторијанын мүдирі олмушдур. Бәс-
тәкарлар Иттифагында апарылан ишдә онун вахтыны
чох алырды. Бу иттифағын јарадычысы вә әвәзсиз ка-
тиби олараг, кәнч бәстәкарлара гәјжумлуғ етмәји өзүнүн
мүгәддәс борчу һесаб едирди. О, һәр бир нәфәрә хүсуси
һәссаслыгла јанашарды. О, даим кәнчләрә ахтарыш ис-
тигамәти верир, саатларла јени әсәрләрә гулаг асыр вә
онлары нәзәрдән кечирирди.

Үзејир һачыбәјов Иттифагда кечирилән һәр бир, һәт-
та рәсми ичласлары достлуғ мүзакирәләринә чевирә би-
лирди, о заман едилән сәһвләр барәсиндә дејилән сәрт
сөзләр јүнкүлләшир вә сонра нә етмәк лазым олдуғуну
баша дүшүрсән.

Мән Үзејир һачыбәјов кими сәмини гәлбдән биләва-
ситә башгаларынын мүвәффәғијјәтинә севинән, адамы
јүксәк нанлијјәтләрә тәһрик едән икинчи бир адам таны-
мырам. Онда бүтүн бәстәкарлары өз гүввәсини дүзкүн
истигамәтә јөнәлтмәк бачарығы вар иди.

15*

227

Бу көзөл инсанын, эсил достун вәфатындан сонра вә бәстәкарын өз халгына мирас олараг гојуб кетдији эсәр-ләрә бир даһа гулаг асараг биз бүтүн Азәрбајчан му-сигичиләри онун хатирәсини гејри-ади тәрздә јад еди-рик, о, даим бизим арамыздадыр. һәмишә бир эсәрнн мүвәфғијјәтини гејд едәрәк чох вахт дејирик «Үзејир-бәј буну ешитсәјди, чох шад оларды».

1965

РАУФ ҺАЧЫЈЕВ¹²⁹

Үзејир һачыбәјов... һәлә ушаглыг иллә-риндән бу ад јаддашымда һәкк олунмушдур. һәјаты-мы инчәсәнәтлә бағладығым вахтдан әввәл бизим евдә бу инсанын ады хүсуси еһтирамла чәкилир, нәчиблији вә мудриклији һәлә мәнә гејри-ади көрүнән, кифајәт гә-дәр анлашығлы олмајан мусиги аләмнинн е'чазкар вә чазибәдарлығы илә әлагәдар олан тәсәввүрләриннә гол-ганад верирди.

Үзејир һачыбәјов барәдә мәннм илк тәсәввүрүм ва-лидејинимнн онун һағгында етдији сөһбәтләрин вә хати-рәләрин тә'сири илә формалашмышдыр; аиләмизлә бу гејри-ади инсан арасында јаранмыш гаршылығлы мұна-сибәт јаддашымда дәрин из бурахмышдыр.

Мәни тәрбијә едиб боја-баша чатдыран Азәрбајчанын көркәмли ичтимай-сијаси хадими, маарифпәрвәр алими һәсәнбәј Зәрдабинин ғызы Гәриб Солтан Үзејирбәјин аиләмизлә сахладығы достлуг үнсијјәтини хүсуси фә-рәһлә вә мәнәббәтлә хатырлајыр вә тез-тез бу барәдә данышырды. О, дәфәләрлә демишди ки, һәсәнбәј Зәр-даби Үзејирбәјин јахын досту вә севимлиси иди, бәстә-кары һәр чүр мұдафиә едәрәк ону илк милли опера јаз-маға руһландырмышдыр.

Һәлә ингилабдан әввәлки дөврләрдә бизим евин би-насында һәсәнбәјин сәдағәтли досту вә мәсләкдашы һә-нифә ханым Мәликзадә тәрәфиндән тәшкил олунмуш вә онун рәһбәрлик етдији биринчи мүсәлман гадын ким-назијасы јерләшмишди. һәмнн кимназијада Үзејирбәј мусиги дәрсн апармыш, мәшғәләрарасы фәсиләләрдә тез-тез ројал архасында әјләшәрәк ишләмиш, импро-визә етмиш, мусиги бәстәләмишдир. Евимиздә инди әвәз-

сиз јадикар кими сахладығымыз бу мусиги аләтиндә о илләрдә һачыбәјов јарадычылығынн өлмәз шедевр-ләри—мелодијалары јаранмышдыр. Үзејир һачыбәјо-вун о вахт чәкдирдији шәкил аиләмзинн архивиндә ән әзиз хатирә кими мұһафизә олунмағдадыр. һәдијјә вер-дији бу шәклин архасында јазмышдыр: «Елмин вә ин-чәсәнәтин јолларында бәјүк нүфүз газанан әзиз һәнифә ханым Мәликзадәјә дәрин, сәмими һәрмәтлә. Мәннм зәһмәтими гһимәтләндирдијинизә көрә сәмими миннәг-дарлығымы гәбул етмәнизи хаһиш едирәм.

Үзејир һачыбәјов!»

«Әфсанәви инсан», «сеһиркар инсан»—Үзејир һачы-бәјов гәлбимдә белә јашамышдыр.

Илләр кечди. Үч-дөрд јашындан мусиги илә үнсијјәт бағладым: о заман фортепиано да чала билирдим вә мусиги бәстәләмәјә илк чәһдләр кәстәрирдим. һәмнн ил-ләрдә фортепиано үзрә көзәл мусигичи, дирижор, педа-гог Марк Исајевич Чернјаховскинин јанында мәшғул олурдум, мәшһур «Јаблочка»нын мөвзусунда бәстәләди-јим вариасија илә филармонија естрадасында чыхыш ет-мишдим. Бојнума алырам ки, бүтүн кәнч мусигичиләр кими, мәни дә гамма вә етүдләр аз чәлб едирди, ләкинјә јадыма кәлир ки, мусигијә гејри-ади марағым варды. Јә-гин ки, һәр бир мусигичинин тәлејиндә елә дөнүш аны олур ки, онлар мусигинин өз һәјатларына һәмишәлик вә гәтијјәтлә дахил олдуғуну дахындан дәрк едирләр вә о, мусиги онларын бүтүн варлығына һәким кәснлир. Бах, мәннм үчүн белә һәлледичи амил һәмнн илләрдә даһи һачыбәјовун өлмәз «Короғлу» операсы илә илк таныш-лығ олду.

Анамла биркә театрын бинасына, јени опера илә илк көрүшә узун мүддәт нечә сәјлә һазырлашдығымыз ја-дымададыр. Будар, биз артыг театрдајыг. Ложада севинч-лә әјләшәрәк, әтрафы бәјүк һәвәслә сәјр едирдим: көк-ләнән оркестрин сәсинә фикир верир, адамларын үзүнә тамаша едир, әләлхүсус мусиги илә көрүшә өзүмдә сөн-мәз дахили еһтијач дујурдум... Нәһајәт ки, увертура сәс-ләнди: онда әзәмәт, е'чазкар көзәллик, гәһрәманлығ вә түкәнмәз илһам чәмләшмишди. Бу әсил мусиги бајрамы, бәлкә дә мө'чүзә иди. Мусиги доғма, анлашығлы дилдә «данышырды», белә мусиги һәјәчанландырмаја билмәз-ди, онда елә бир нот јох иди ки, гәлбә тә'сир етмәсин.

Мусиги мө'чүзө жаратмышды, о, там мө'насы илэ мөни өз аламини апармышды...

Сонралар бу даһижанэ эсэри гимэтлэндирэркөн мөн дөнэ-дөнэ өзүмэ белэ суал вермишэм: Бу гејри-ади, е'чаз-кар мусигинин сирри нэдөдир? Сән демэ, бунун чавабы ајдын вэ садэ имиш—сон дэрэчэ милли, ејни заманда сон дэрэчэ бејналмилэл характериндэ.

Көркөмли режиссор И. Гидајетзадэнин көзэл сөһнэ гурулушу, рэссам Р. Устафэјевин элван декорасијалары вэ элбэттэ, шөһрэтли Бүлбүлүн тэкрарсыз охумалары... Јаддашымда из салмыш һөмин тамашадан мән чош шөј эхэ етдим. Оуну Короғлусу инчэ мусигилили вэ парлаг драматуржи ојун мүчөссәмэси иди. Бүлбүлүн е'чазкар сөси гејри-ади сөслөнирди. О, санки ојнамырды, сөһнэдэ өз гөһрөманынын образыны јашајырды. Һачыбөјовла икинчи танышылым белэ олду. Артыг бу, оуну мусигиси илэ танышлыг иди. Лакин кэлэчөкдэ тале мөни бу эфсанэви инсанла јенэ көрүшдүрөчөкди.

...Онда мөним оналты јашым вар иди, бөстөкарлыг сынагларымы излөјөн анам мөни Узејирбөјө көстөрмөк иштэди. Бу «имтаһан» бөјүк һөјөчан һисси илэ кетдим. Анам Узејирбөјөлэ аилэ хатирэлэриндөн сөһбөт ачаркөн мән тэсөввүрүмдэ индијө гэдэр чанланан о инсаны ис-рарла мүшаһидэ елөдим. Санки донуб галмышдым, һисс едирдим ки, һөјөчанларым јаваш-јаваш өтүшүр, лакин өзүмү итирдим вэ бир нечэ пјесими лап чөлд чалдым. Узејирбөј мөни диггөтлө динлөјиб анама деди ки, оф-лунда бөстөкарлыг исте'дады вар, онунла өзүм мөшғул олачагам. Мән өз «һөкмүмү» һөјөчанла, думанлы шөкилдэ ешитдим. Ағласығмаз сөвинч һисси, хошбөхтлики вэ ејни заманда һөјөчан лап узун мүддэт, та ки, һөјөтөм боју јадымда галан о илк мөшғөлөјө гэдэр мөни тэрк етмөди. Мән тәһлил-үчүн маһны (инди баша дүшүрөм ки, онлар нэ гэдэр гејри-мүкөммөл иди) кәтирдим. Мү-эллим ројал архасында отурду вэ маһнынын һәр бир тәгтини чалыб тәһлил етмөјө башлады, ејни бир јеринэ дөфөлэрлө гајыдыб дүзөлтди, дөјишдирди. О заман дедији сөзлөри мән санки бу күн дэ ајдын ешидирэм: «Һәр бир халг јалныз она мөхсус мусиги лүғәтинэ, лексикаја маликдир, она көрө дэ интонасијалар сечилмәсинэ сон дэрэчө чидди јанашмаг лазымдыр, даим өзүндөн со-рушмалысан: бу интонасија халгымда вардырмы, јохса кәлмөдир?»

Индијө кими бу суал мөни тэрк етмир, нэ үзөриндэ

ишлөјирәмсэ, истәр маһны, истәрсэ дэ ириһөчмли формалар олсун, фәрги јохдур, мән дахилән өз-өзүмэ һөмин суалы верирәм.

Мәнэ бөјүк устадын рәһбәрлији илэ илјарым мөшғул олмаг саадәти нәсиб олду. Мүэллимин мөндэ һөинки халг мусигисинэ, һәм дэ классикаја мөһөббөт ашылады. О мөни һәр вөчһлэ рус мусиги классикләриндән Чајковскини, Римски-Корсакову, Гәрби Авропа классикләриндән Вердини, онун көзөл операларыны динләмөјө чағырырды. Мүэллимин белэ һесаб едирди ки, эсил бөстөкарлыг исте'дады јалныз бу земиндөн фәјдалана биләр!

Мүһарибэ мөним мөшғөләримэ сон гојду, бүтүн планларымы алт-үст етди. Мүһарибэдән сонра мөшғөләрим и давам етдирдим. Азәрбајчан Дөвлөт Консерваторијасынын бөстөкарлыг фәкултәсинэ—көркөмли бөстөкар вэ педагог Гара Гарајевин синфинэ гөбул олундум. Ики ил охудугдан сонра онун эманәти илэ П. И. Чајковски адына Москва Дөвлөт Консерваторијасына көчүрүлдүм. Мүэллиминин—бөјүк Узејир һачыбөјовун вәфаты илэ әлағадар ағыр хәбәри дэ орада ешитдим.

Мүстәсна исте'дада малик бөстөкар—Һачыбөјов вэ бөјүк нөчиблик мүчөссәмәси олан инсан—Һачыбөјов. Инсанлара хөјрхан мүнәсибөт вэ мөһөббөт онун һөјөтө-нын әсас гајәсини тәшкил едир. Һачыбөјовун хош тәбәсүмү һамыны—ону эһатэ едөн һәр каси ишығландырыр, јолуна нур сөпирди. Узејирбөј һөмишэ дөјөрдди: «Кинли гәрәзкар адамлар јахшы мусиги јаза билмәзләр, она көрө ки, јахшы мусиги нөчиб олмалыдыр, инсанлара сә-дәт, сөвинч кәтирмөлидир».

Һачыбөјов јумору гимэтлэндирәр, әһәмијјәтини кө-зөл баша дүшөрдди, Гогола мөһөббәти эбәс дөјилди, онун «Шинели»нин Азәрбајчан дилинэ тәрчүмэ етмишди. Она көрө дэ онун мусигили комедија жанрыны сөчмәсн вэ бу сәһэдэ шедеврләр јаратмасы тәбин иди. Мусиги дү-һасы вэ нөчиблик бах, зөнинмчэ, мөним үчүн бу жанрын еталону олан өлмәз «Аршын мал алан» опереттасынын ики башлыча мөзијјәти бунлардыр. Һәр дөфэ оперетта-ја мүрачиәт едөркөн, мән бөјүк мүэллиминин бу жанр-да јаратдығы јарадычылыг принципләринэ бир даһа нө-зәр салырам. Һәр дөфэ дэ мусигилди комедијаларынын Москвада (беш опереттанын илк тамашасы пәјтахтда олмушдур), Вәтәнимизин башга шөһәрләриндэ вэ хар-чи өлкәләрдэ илк сөһнэ гурулушларыны көрөркөн «Ар-шын мал алан»ын тимсалында мәнэ мусиги драматур-

кијасынын сиррини, сәнәткарлығын сиррини ачмыш өз мүәллимими ифтихарла вә миннәтдарлыгла хатырлајырам.

Һачыбәјов һаггында чох дејилмиш вә чох јазылмындыр. Јени бәстәкар нәсилләри вә мусигичиләр кәләчәк, онлардан һәр бири дәнә-дәнә мусиги идејасыны ачмағ үчүн онун даһијанә ирсиндән бәһрәләнәчәк, парлаг дүһасына, бөјүк бәсирәтинә, јарадычылыг мүдриклијина, инсани нәчиблијинә һејрәт етмәкдән јорулмајачаглар.

1985

ЧӨВДӘТ ҺАЧЫБЕВ³⁰

БӨЈҮК МҮӘЛЛИМ ҺАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘРИМ

Ү. Һачыбәјовла илк көрүшүм 1926-чы илдә олмушдур. Валидејиләрим мәнә мусиги тәһсилли аймағымы вә һәр һансы бир әләтдә чалмағы өјрәнмәјимиз гәрәра алмышдылар. Бу мәсәдлә анам мәнә о заман Ашағы Гәбристанлыг адланан күчәдә (индики М. Ј. Лермонтов күчәси) мусиги мәктәбинә кәтирди. Анам директорун кабинетинин гапысыны дөјдү. Гапыны Үзејир Һачыбәјов өзү ачды, күлүмсәјәрәк бизи ичәри дөвәт етди вә анама әлләшмәк үчүн јер көстәрди. Онун хаһишини динләјәрәк деди:

— Кәлишиниз хошдур. Демәли бачы, оғлунуз мусигичи олмаг истәјир? Ну, что жы, бу бөјүк вә јахшы арзудур. Сән һансы әләтдә чалмаг истәјирсән?—дејә Үзејирбәј мәнә мүрачиәт етди. Утандығымдан мән нечә чаваб верәчәјими билмәдим вә лал-динмәз анама бахдым. Үзејир бәј өзүмү итирдими һисс еләјәрәк деди:

О, скрипкада чалачаг. Мән дә вахтилә скрипкада чалмышам, сонра исә мусиги бәстәләмишәм вә бәстәкар олмушам. Сән дә бәстәкар олачагсан. Амма бунун үчүн сән чох мәшғул олмаглысан, чалышмалысан, зәһмәт чәкмәлисән. Сонра онун чағырышы илә көзүндә пенсәне олан бир уча адам кабинетә дахил олду. Бу, профессор С. Ј. Бретанитски иди.

— Семјон Леонтевич, бу кәнч кәләчәкдә бәстәкар олачаг, ону өјрәдин.

Беләликлә, мән мусиги мәктәбинә дахил олдум.

Икинчи көрүш. Рабфакын скрипка синфини (Н. И. Тсимберовун синфи) битирдикдән сонра мән Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасынын нәзәри бәстәкарлыг факултәсинин I курсуна гәбул олундум. 30-чу илләрин әввәлләриндә Ү. Һачыбәјов көркәмли рус бәстәкары вә педагогу С. И. Танејевин кечмиш шакирди нәзәри-бәстәкарлыг факултәсинин профессору сифәтилә Л. М. Рудолфу Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасына дөвәт етди. Үзејирбәј биләндә ки, мән скрипкада, фортепианода импровизәни бачарырам вә мусиги јазырам, 1934-чү илдә мәнә профессор Л. М. Рудолфун синфинә кәчүрдү. Тәдрис һиссәсиндә мәнә дедилик ки, мән «Азәрбајҗан халг мусигисинин әсаслары»ны Ү. Һачыбәјовда кечәчәјәм. Бу хәбәр мәнә олдугча севиндириб һәјәчәландырды. Мән илк дөфә онун дәрсинә кедәндә Үзејирбәј нәзәри-бәстәкарлыг факултәсинә кәчүрүлмәјим мүнәсибәтилә мәнә тәбрик едиб деди:

— Сизин нәслин гаршысында олдугча бөјүк вә мүрәккәб вәзифә дајаныр. Сиз өз әсәрләриниздә дүнја мусиги мэдәнијјәтинин наилијјәтләрини доғма мусигинин әсасы илә үзви сурәтдә бирләшдирмәји өјрәнмәлисиз. Бахын, Мотсартын, Бетховенин, Чајковскинин, Римски-Корсаковун вә башгаларынын јарадычылығыны әсәсли шәкилдә өјрән. Бах, мисал үчүн мән инди «Короғлу» операсы үзәриндә инадла, сә'јлә ишләјирәм вә мәним гаршыма бир сыра мусиги проблемләрини арадан галдырмаг вәзифәси дурур. Һәләлик мән өз нијјәтими һәһәјата кечирирәм. Көркәмли педагог Л. М. Рудолфдан полифонијанын, һармонијанын вә формаларын әсасыны јахшы өјрәнмәјә чалыш, биз бу синифдә бүтүн бунларын Азәрбајҗан халг мусигисинин ладлары, гурулушу вә формалары илә үзви әлагәсини тапмаға чалышачагыг. Мән истәјирәм ки, сән дүнја мусиги мэдәнијјәтинин технолокијасына, формаларына вә жанрларына камил јијәләнмиш әсил халг бәстәкары оласан.

Ү. Һачыбәјовун синфиндәки мәшғәләр олдугча мағраглы вә казибәдар кечирди. Үзејирбәј бир мүәллим кими јүксәк дәрәчәдә истәдадлы иди. О, фәнни елә тәлим едирди ки, санки шакирд онун фәрди елми ахтарышларынын иштиракчысына чеврилирди. О, шакирдин сәһвини сон дәрәчә нәзакәтлә вә һисс олунмадан дүзәлдәр, чалышарды ки, бу онун һејсијјәтинә вә ләјагәтинә хәләл кәтирмәсин.

Ү. Һачыбәјовун синфиндә охудуғум дөрд ил әрзиндә

мән илк дөфә вә һәмишәлик оларға муғамларын идеја-бәдин хусусијјәтини, структуруну, формаәмәләкәтирмә әсасын дәрк етдим. Мән муғамларда Низами, Нәсими, Фүзули әсәрләринин, онларын фәлсәфәсинин дәрин мәнасынын, эпос вә дастанларымызын гурулуш камиллијинин вә бәдин образлар законлијинин сәслә тәчәссү-мүнү көрдүм. Ү. Һачыбәјовун «Азәрбајчан халг мусиги-синин әсаслары» елми әсаринин реформачылыг дәјри ондадыр ки, о, милли муғамларымыза әһәтәли вә дәриндән нәзәр јетирмәј имкан верир. Москва Консерваторијасына дахил олдум. 1936-чы ил гәдәр әсас мусиги фәнләрини Ү. Һачыбәјовун вә Л. М. Рудолфун синифләриндә кечмишәм. Бу мүддәт әрзиндә мән хәјли фортепиано мусигиси, кватрет вә симфоник мусиги јазмышам.

Үчүнчү көрүш. 1935—36-чы ил тәдрис илиндә Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасында Л. М. Рудолфун синфинин тәләбәләринин әсәрләриндән ибарәт концерт тәшкил олунашды. Мән фортепиано үчүн «Фантазија» мы тәгдим етмишдим. Әсәри өзүм чалырдым. Консертдә Ү. Һачыбәјов да иштирак едирди. Консертдән сонра о, мәнә јахынлашыб тәбрик етди вә деди:

— «Фантазија»н хошума кәлди. О, перспективли бәстәкар кими сәнин һаггында гәнаәтләримни тәсдиг етди. Бу күнүкү консертдән сонра халг мусигисини даһа да дәриндән өјрән вә мәшғәләрдә сәнә дедијими унутма ки, вахтилә милли зәмин әсасында өзүнүн тәқраролунмәз мусиги дилинә наил оласан вә онун материалыны дунја симфоник тәфәккүрү илә үзви әлағәләндирә биләсэн.

1936-чы илдә мән бөјүк симфоник оркестр үчүн симфонија јазмышдым, ону Бақыја гастролә кәлмиш Ленинград симфоник оркестри ифа етмәли иди. Ачыг дедим ки, әсаримий мәшгиндә вә динләнишиндә (әсәримә мән өзүм дирижорлуғ етмәли идим) дәрин һәјәчан кечирдим. Мәним хошбәхтлијимдән, биринчи дәрәчәли оркестрин сәји нәтичәсиндә илк ифа мүвәфғәјијәтлә кечди. Филармонијанын салонунда Р. Ахундов, Ү. Һачыбәјов Л. Рудолф, гастролда олан алман дирижору вә башгалары әјләшмишдиләр. Биринчи данышан Ү. Һачыбәјов олду. О, мәним мусиги мәктәбинә вә консерваторијада дахил олмағымы хатырлады, онун вә профессор Л. Рудолфун синифләриндә кечдијим дәрсләрин сәмәрәсиндән данышды. Сонра динләнилмиш әсәрә кечәрәк деди ки, бу, мүәллифин әһәмијјәтли јарадычылыг јүксәлишиндән

хәбәр верир вә перспективли симфонијачы бәстәкар олмасыны әввәлчәдән дүјдүғуму тәсдиг едир. Сонра музакирәнин нәтичәсиндә әсәрә мүсбәт гијмәт верилди вә мән тәһсилими Москва Консерваторијасында мүтләг давам етдирмәјим барәдә зәманәт алдым. Ү. Һачыбәјов вә Л. Рудолф Рухулла Ахундовдан хәниш етдиләр ки, бу ишдә көмәјини әсиркәмәсин.

Дөрдүнчү көрүш. 1946—47-чи илләрдә Ү. Һачыбәјов депутат ишләри илә әлағадар вә Азәрбајчан Бәстәкарлар Иттифагынын биринчи катиби кими тез-тез Москва кедирди. Һәмин илләрдә мән Москва Консерваторијасында Д. Д. Шостаковичин синфиндә охујурдум. Ү. Һачыбәјов кәләндә һәр дөфә онун дүшдүјү «Москва» мейманханасына кедирдим. Онун галдығы нөмрәјә кәләндә һәјәт јолдашы Мәләјкә ханым өзүнүн надир гонагларвәрлијини кәстәрир, Үзејирбәј исә мәним јарадычылыг үғурларыма, тәһсилимлә марағланырды. Москвада Ү. Һачыбәјовла көрүшләримин бириндә о, јеничә чапдан чыхмыш «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» китабыны автографла мәнә бағышлады. Хошбәхтликдән сәһәриси күнү ССРИ Бәстәкарлар Иттифагында Ү. Һачыбәјовла Д. Шостаковичин сөһбәтләриндә иштирак етдим. Сөһбәтләринин мөвзусу Москвада охујан Азәрбајчан бәстәкар кадрларына аид иди. Сонра мән дән сөз салдылар. Ү. Һачыбәјов деди:

— Бизим республиканын пајтахтда тәһсил алан кәнч бәстәкарларә бөјүк еһтијачы вар. Дмитри Дмитријевич, мән шүбһә етмирәм ки, Чөвдәт сизин бәстәкарлыг мәктәбинизи кечәндән сонра јеткин уста бәстәкар олачағ вә кәләчәкдә Азәрбајчан мусиги мәдәнијәтинин инкишафына өзүнүн лајигли төһфәләрини верә биләчәкдир.

Адәтим үзрә ахшам Москва мейманханасына—Үзејирбәјин јанына кәлдим. О, чап үчүн мәнә «Короғлу» операсынын клавиринин редактәсини тәклиф етди. Бундан сонра о, ССРИ Бөјүк Театрын китабханасынын директоруна мәктуб јазыб хәниш етди ки, операнын клавирини мәнә версин.

Бешинчи көрүшүм 1947-чи илдә олду. Москва Консерваторијасыны битирдикдән сонра мәни Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын бәстәкарлыг синфинә мүәллим кәндәрдиләр.

Буунла әлағадар консерваторијанын директору Ү. Һачыбәјовла көрүшмәли идим. Үзејирбәј онда хәстә јатырды, ишә чыхмырды. Онун катиби вә мүавини Р. Г.

Хәлилов деди ки, сабаһи саат 12-дә сәни евинә дәрвәт едиб. Ертәси күнү дүз саат 12-дә зонки басдым, гапыны Мәләжкә ханым ачды. Мәни олдугча сәмими гаршылады вә Үзејирбәјин кабинетинә апарды. Јазы масасынын архасында әлләшмиш Үзејирбәј хәстә олса да, күмраһ көрүнмәјә, ағыр хәстәлијини бирузә вермәмәјә чалышырды. О, Москва консерваториясыны битирмәјим мүнәсибәтилә мәни тәбрик едиб деди:

— Мән сәнин бәстәкарлыг үзрә мұаллим көтүрүлмәјин барәдә әвр вермишәм. Вахт нә тез өтүшүр! 1926-чы или хатырла, онда анан сәни—9 јашлы оғланы мәним јаныма кәтирәндә демишдим ки, сән мүтләг бәстәкар олмалысан. Инди исә артыг 1947-чи илдир. Сән јеткин бәстәкарсан, Москва консерваториясынын мәзунусан. Мән пејғәмбәр дејиләм, лакин сәнинлә илк көрүшүмдә һаггында дедим сөзләр дүз чыкды. Сән Д. Д. Шостакович кими көркәмли бәстәкарын вә инсанын синфиндә охумусан. Сәни гаршыда бәстәкарлыг вә педагожи иш көзләјир. Бу, бөјүк јарадычылыгын «хам торпагы»дыр. Азәрбајчан бәстәкарларынын јени нәслини тәрбијә етмәјин вә дөврүмүзүн, халгымызын руһуна, тәләбинә чаваб верән симфоник мусиги јазмагын үчүн бүтүн билијини, бачарыгын вә истәдадыны сәфәрбәријә алмагын вачибдир. Бир дә мән истәјирәм ки, сән нәзәри-бәстәкарлыг факултәсинин деканы оласан. Сән буна нечә бахырсан?

Мән чаваб вердим:

— Үзејирбәј! Сиз доғру дединиз ки, сәни гаршыда бөјүк јарадычылыгын «хам торпагы» көзләјир вә мән өзүм үчүн јени олан мұаллимлик саһәсинә гәдәм гојурам. Үстәлик, бир дә декан олмаға күчүм чатармы?

Үзејирбәј буна белә чаваб верди:

— Онда һәләлик сәнин үчүн јени олан профессионал вә һәјат јолуна алыш, биз исә бу мәсәләјә сонра гајыдарыг. Мусиги јаз вә кәнч бәстәкарлары тәрбијә ет, нечә ки, вахтилә сәнин өзүнү тәрбијә едибләр.

Ү. һачыбәјовла көрүшләримин тәлејимдә һәлледичи рол ојнајан, даһа парлаг вә мәним үчүн әһәмијјәтли оланлары һаггында хатирәләримни битирәркән, онун бир инсан кими портретинә мәнә әзиз олан бәзи штрихләр әләвә етмәк истәјирәм. Үзејирбәј инчә јумор һиссинә малик иди вә ондан сон дәрәчә нәзакәтлә, әдәб даирәсиндә истифада едәрди. Ушаг сәмимилији, хејирхаһлыг, сәхавәт, гәрәзсизлик, јарадычылыг принципаллыгы бу бә-

јүк инсанын, мүтәфәккирин, бәстәкарын вә мұаллимин фәргләндиричи вә характерик чәһәтләриндән иди. Бүтүн һәјатым боју мән ону белә хатырлајурам.

РАГИМАТ ҺАЧЫЈЕВА¹³¹

ЧОХ САҒ ОЛУН, УСТА!

1914-чү илдә бизим аилә Дағыстандан Бақыја көчдү. Онда мәним беш јашым вар иди. Бизим бахдымыз ишләди, бизим илә бир һәјәттә Үзејир һачыбәјовун бачысы Сәјадханым Пашајева јашајырды. Мән онун гызы Мәһбүбә илә јахын дост олдум. Биз һәмнишә онунла бир јердә олардыг. Тәбиәтдән көзәл сәсә малик олан Мәһбүбә чох вахт охујарды. Мән дә чох охујардым. Демәк олар ки, бизи маһны јахынлашдырды. Бәстәкар илә илк көрүшүм һәмнишә хатырымдадыр. Мән балача ләзки гызы, тәбиидир ки, чох утанырдым вә Мәһбүбәдән дајысы һаггында о гәдәр ешитмишдим ки, мән һәм ону көрмәк истәјирдим, һәм дә горху һисси кечирирдим. Мәһбүбә илә онлара кәлән кими о, дајысына мұрачиәт едәрәк деди: «Дајы бах, мән һаггында данышдыгым ләзки гызыны сәнин јанына кәтирмишәм». Һачыбәјов күлүмсүндү, бизим аилә илә марагланды, сонра гәфилдән сорушду: охумагы чохму сеvirәм. Мән јайлыгы үзүмдән чәкмәдән онун суалларына чаваб верирдим. Сонра Үзејир мұаллим мәнән бир шеј охумагымы хаһиш етди. Мән «Уча дағлар» ләзки халг маһнысыны охудум. Мелодия Һачыбәјовун чох хошуна кәлди, сонра о бу мелодияны пианода чалараг јенә охумагымы хаһиш етди. Бу күндән мән Һачыбәјовларын евиндә тез-тез гонаг олурдум. Бәстәкарын бүтүн гоһумлары, бүтүн јахын адамлары мусиги истәдадына малик идиләр. Бу аиләнин бир ситајиши вар иди: мусиги вә бир даһа мусиги!

Бөјүк бәстәкар илә кечирилән бу көрүшләр, онунла үнсijјәт, даим мусиги тәрбијәси мәним мұғәнни олмагымын әсас сәбәбләриндән бири иди.

Бир чох илләр кечиб кетмишдир. Мән чохдан профессионал мұғәнни олмушам, лакин ушаглы вә кәнчлик хатиратлары әввәлки кими тәрәвәтлидир. Демәк олар ки, һәр ил мән өз мәзунијјәтимни Бақыда кечирирәм. Артыг бир чох онилликләр «Қороғлу» операсындан Ни-

карын аријасы, «Аршын мал алан» мусигили комедијасындан Күлчөһрәнин аријасы, «Сәнсиз», «Севкили чанан» романслары, көзөл сәнәткар тәрәфиндән жаранмыш башга инчиләр мәним севимли әсәрләрим олмушдур. Мән онлары һәмишә бөјүк мәмнунијәтлә ифа едирәм. Белә анларда мән хәјалән өз көркәмли мүүәллимимә мүрачнәт едирәм. «Нә јахшы ки, һәјатымда мән сизинлә растлашдым вә өз халгымыза вә биздән һәр биримизә бағладығыныз бөјүк инчәсәнәтин нәфәсини дүјүм».

1965

әшрәф һәсәнәв¹³²

«КОРОҒЛУ» ОПЕРАСЫНЫН ЖАРАНМАСЫ БАРӘСИНДӘ ХАТИРӘ

«Короғлу» операсы мән тәләбә олдуғум илләрдә, көзүмүн бағағында жаранмышдыр. Мән о заман Үзејирбәјин синфиндә Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары вә һармонија дәрсләрини өјрәнирдим. Һөрмәтли мүүәллимимиздә көзәл бир хасијјәт варды. Тәзә һәр нә әсәр јазмыш олсајды, синфиндәки јухары курс тәләбәләринә чалар вә онларын фикрини өјрәнәрди. Мәним һеч јадымдан чыхмаз. Бир күн дәрсә кәтирилмиш бир әсәри барәдә о, белә деди: бу «Короғлу» операсындан Һәсән ханын аријасыдыр. Гулағ асын, көрүн хошунуза кәлирми? Беләликлә, биз тәләбәләр Күроғлунун, Никарын аријаларыны вә башга мусиги нөмрәләрини һәлә опера сәннәјә гојулмамыш әзбәрдән билирдик.

«Короғлу» операсында мүүәлиф халг маһныларындан ситат шәклиндә истифадә етмәсә дә, опера халгымызын баша дүшдүјү вә хошладығы бир дилдә јазылмышдыр. Һөрмәтли мүүәллимимиз һәмишә бизә дејәрди: һәр һансы халг олурса-олсун, онун јаратдығы маһнылар вә бу маһныларын руһунда јазылан әсәрләр башга халгларда да хош кәләчәк, чүнки мусиги дили бејнәлмиләл бир дилдир. Бу хүсусијјәтә көрә дә биз бир чох халгларын даһи бәстәкарларынын әсәрләрини һәр дәфә севә-севә динләјирик. Бунун үчүн дә дүня мигјасында танынмыш, мәсәлән, Бетһовен, Мотсарт, Чайковски, Шостакович вә башгаларынын јаздығлары әсәрләр бүтүн совет халгы үчүн һәмишә гиймәтлидир.

238

Үзејирбәј өз јарадычылығына чох тәләбкар иди. Она көрә дә «Короғлу» сәннәјә гојулдуғдан сонра белә операнын үзәриндә чох ишләјирди. Нәһәјәт, 1937-чи илдә операнын тәкмилләшмиш икинчи редакцијасы баша чатды. Бу дәфә операнын дирижорлуғу мәнә тапшырылмышды. Ону да демәлијәм ки, операнын биринчи дирижору мүүәлиф өзү олмушдур.

1938-чи илдә кечирилән Азәрбајчан әдәбијаты вә инчәсәнәти онкүнлүјүнә һазырлығла әләгәдар, Үзејир Гачыбәјов, о заман инчәсәнәт ишләри идарәсинин ранси Руһулла Ахундов вә операнын директору Мүсејиб Шаһбазов Москваја кәлмишдиләр. Мән Москва консерваторијасынын сон курсунда охујурдум. Москвада Үзејирбәјлә көрүшдүк. Көрүшән заман Үзејирбәј мәнә деди ки, Әшрәф онкүнлүклә әләгәдар јахшы олар ки, Бақыја кәләсән вә «Короғлу» операсыны јенидән һазырлајасан. Операнын онкүнлүклә дирижорлуғуну сәнә тапшырырам. Мән Бақыја кәлдим вә бөјүк һәвәслә мәшгләрә башладым. Нәһәјәт, опера Москвада Бөјүк Театрда чох бөјүк мүүәффәгијјәтдә үч дәфә көстәрилди. «Короғлу» операсынын биринчи режиссору И. Һидајәтзәдә, рәссамы Р. Мустафајев олмушлар. Ону да демәлијәм ки, Үзејирбәј әсәри јараданда һәмишә мөвчуд актјор гүввәсини нәзәрә алырды. Короғлу образынын илк јарадычысы халгымызын бөјүк мүүәнниси Бүлбүл олмушдур. «Короғлу» операсы илә бир чох чаван истәдадлар мејдана чыхмыш вә мәшһурлашмышлар. Һазырда консерваторијаны битирмиш вә Короғлу операсында иштирак едән кадрларымыз да аз дејилдир.

Ундулмаз бәстәкарымызын јаратдығы өлмәз әсәрләр тәк бир Азәрбајчан халгынын дејил, бүтүн совет халгларынын малы олмушдур. Онун аһәнклар мусигиси азәрбајчанлыја вә руса, түркмәнә вә ермәннә өз мафтунедичи гүввәсини көстәрир. Реализм вә демократизм, ајдынлығ вә садәлик, оптимизм вә чанлылығла долу олан бу мусиги бүтүн үрәкләрә јол ачмышдыр.

Үзејир Гачыбәјовун әсәрләринин садәлији даһијанә бир садәликдир. Бөјүк бәстәкарын јарадычылығынын халгымызын кечмиш мәдәни ирси илә сых әләгәсинә гүввәт вә тәрәвәт верән, ону өлмәз сәнәткар едән, Коммунист Партијасынын бөјүк идеја ишләри илә мөһкәм бағлы олмасыдыр. О, өзү јазыр: «Социализмин бөјүк идејалары, халгларын достлуғу вә гардашлығы идејалары, јүксәк вәтәнпәрвәријә, һәгиги илһама әсасланан

239

жарадычылыгы догуран руһ жүксәклијинин мәнбәјини тәшкил едир».

Үзејир һачыбәјов өз жарадычылыгы саһәсиндә халг мусигсинин заһирән сезилә билмәјән чәһәтләринни, онун ән инчә хүсусијјәтләрини дәрк едән бу әсәслары өз жарадычылыгынын бүнөврәсинә гојан истә'дадлы бир сә- нәткар иди.

Азәрбајчан вә бүтүн Шәрг мусиги мәдәнијјәти саһә- синдә Үзејир һачыбәјовун әсәрләри диггәтәшәјандыр. Бүтүн Шәргдә илк опера жарадычысы Үзејир һачыбә- јовдур. Онун әсәрләри, хүсусән «Аршын мал алан»ы бир чох дилләрә тәрчүмә едилмиш вә узун илләрдән бә- ри арды-арасы кәсилмәдән сәһнәдә гојулмагдадыр.

Инсан зөвгүнү охшајан, руһа гита верән сәнәт әсәр- ләри әбәди јашајыр. Үзејир һачыбәјовун әксәр әсәрлә- ри бу гәбилдәндир. Онун садә, лakin дәрин мәзмунлу әсәрләри динләјичини истәр-истәмәз өз тәсиринә алыр.

Онун әсәрләри мә'на илә долу мусиги әсәрләридир. Тәәдүфи дејилдир ки, Үзејир һачыбәјовун жарадычы- лыгында ше'римизин бөјүк устайы, мүтәфәккир шаир Фүзули сәнәти әсас вә көркәмли мөвге тутур. Истәр илк әсәри «Лејли вә Мәчнун»да, истәрсә дә сонракы әсәр- ләриндә Фүзули жарадычылыгы һәмишә тәкратларын вә Фүзулинин өлмәз ше'рләри, гәзәлләри һачыбәјов тәрә- финдән бөјүк һәвәслә бәстәләнирди. Үзејирбәј бәстәлә- дији ше'рин мә'на дәринлијини әсас тутурду...

...Һачыбәјовун әсәрләри динләнилдикчә өз тәрәвәти- ни, бакирәлијини итирмир. Дилләрдә дастан олан «Ко- роғлу»ну үрәк чырпынтысыз динләмәк мүмкүн дејил. Бу бөјүк әсәр эзәмәтли илһам мәһсулудур. Бурада бәс- тәкары жүксәкләрә галдыран, ону зәнкин фәзаларда уч- дуран, она ганад верән халг жарадычылыгынын мөһтә- шәм гүдрәти иди. «Короғлу» операсы мусиги сәнәтинин ән парлаг инчиләриндән биридир...

Әсас жарадычылыгы мусигидән ибарәт Үзејир һачы- бәјов, инсан билијинин мүхтәлиф саһәләри илә дә ма- рагланырды. О, бизим гаршымызда бир мүәллим, јазы- чы, алим вә ичтиман хадим кими жүксәлир. Азәрбајчан халгына бир мүәллим сифәтилә хидмәт етмәјә башлајан Үзејир һачыбәјов өз фәалијјәтинин илк аддымларын- дан әтрафындакы ичтиман вә мәдәни һадисәләрә ән ја- хын әлагә бәсләјир.

...Үзејир халгыны көз бәбәји кими сеvir вә халга олан бу мәһәббәт онун мусиги әсәрләриндә, ичтиман,

елми вә жарадычылыг саһәсиндә фәалијјәтиндә дә әсас јер тутурду. О, һәр васитә илә зәһмәткеш халга хидмәт етмәјә чалышырды...

...Үзејир һачыбәјов мүртәчә зијалылара гаршы аман- сыз мүбаризә етмишдир. Бу чәһәтдән онун бир сыра фел- јетонлары хүсусилә гејд едилмәлидир.

Бунлар һачыбәјовун бачарыглы јуморист вә сатирик олдуғуну көстәрмиш вә она шөһрәт газандырмышдыр.

Азәрбајчанын ән јакшы адамлары кими һачыбәјов да әдәбијјат, мусиги вә мөтбуат васитәсилә јени фикир- ләри халг арасында јаймаға чалышырды. О, зәнкин халг дили вә халг жарадычылыгындан, һабелә Азәрбајчан әдә- бијјаты классикләринин әсәрләриндән истифадә едиб, халг мәншәтинин нөгсанларыны, һөкм сүрмәкдә олан чүрүк әхлагы, наданлыгы, әдаләтсизлији вә саирәни көс- кин фелјетон силаһы илә тәнгид едирди...

...Азәрбајчанда халг маарифи тарихи, мөтбуат тари- хи вә ән нәһәјәт, драматуркија тарихи өјрәнилдикдә Үзејир һачыбәјовун ады һөрмәтлә јад едилмәлидир. Онун бу саһәләрдәки олдуғча әһәмијјәтли фәалијјәтинин унутмағ олмаз. Мусиги аламиндә бу дәрәчәдә шөһрәтә вә эзәмәтә малик олан бәстәкарын ичтиман фәалијјәти- нин һәртәрәфли олдуғуну көстәрмәк онун жарадычылы- гынын өз халгынын ичтиман һәјәти илә сых бағлы ол- масыны, халга бу гәдәр јакын олмасыны баша дүшмәк үчүн лазымдыр.

Үзејир һачыбәјов жарадычылыгынын гол-гонад ач- масына, инкишафына эәкалы рус халгынын бөјүк мәдә- нијјәтинин нәчиб тә'сири олмушдур. Ингилабдан әввәл- ки мүтәрәгги зијалылар ичәрисиндә Үзејир һачыбәјо- вун ады хүсуси бир јер тутурду. һачыбәјов бир халг мүәллими оларағ чәһәләтлә мүбаризәдә, елм вә маари- фин јайылмасында диггәтәләјиг ишләр көрмүшдур. һа- чыбәјовун фәалијјәтинин вә халга етдији хидмәтинин ан- чағ Совет һакимијјәти гијмәтләндирди...

...Халга хидмәт едән елм хадимләринин, сәнәткарла- рын гәдрини билән, онлары жарадычылыгына һәр чүр шәрәит јарадан, илһам верән јалныз Совет һакимијјәти вә Ленин партијасы олмушдур.

Үзејир һачыбәјов жарадычылыгынын шаһ әсәрләрин- дән олан «Короғлу» операсы Совет һакимијјәти дөврүн- дә жарадылмышдыр. Бир һәнгәтдир ки, Үзејир һачыбә- јовун жарадычылыгынын ән мәһсулдар дөврү Совет һаки- мијјәти илләридир. Азад вә бәхтијар совет зәманәси

Үзејир Һачыбәјова јени гүввә вә гүдрәт верди.

Үзејир Һачыбәјовун мусиги саһсиндә бир нәзәријәчи вә бир алим кими чох сәмәрәли фәалијјәти тамамилә совет дөврүнә аиддир. 1925-чи илдән Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары үзәриндә тәдгигата башлајараг, 1945-чи илдә «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» әсәриндә нәшр етдирди. Бу әсәрин һәгиги гижмәтини баша дүшмәк үчүн тәкчә ону нәзәрә алмаг лазымдыр ки, мұәллифин бу тәдгигатда әсасланачагы вә истифадә едәчәји һеч бир мәнбә олмамышдыр. Анчаг жүксәк вәтәнпәрвәрлик дүјгусу инсаны белә бир әмәји баша чатдырмаға руһландыра биләрди.

Үзејир Һачыбәјов бу иши көрмәклә Азәрбајчан халг мусигиси нәзәријәсинин дә баниси олду. Чох сәчијјәвидир ки, бәстәкар алим өзүнүн јаздыгы кими, бу тәдгигатыны нәшр етмәмишдән багаг сынагдан чыхармышды.

Азәрбајчан халгынын ән көркәмли огулларындан бири олан Үзејир Һачыбәјовун өз халгы гаршысындакы бөјүк хидмәтләриндән данышаркән Азәрбајчан мусиги кадрларынын јетишдирилмәсиндә, мусиги тәһсилинин тәшкили саһсиндәки һәгигәтән нәһәнк ишини гејд етмәмәк олмаз.

Өз јетишдирмәләринә јарадычылығынын көзәл принципләрини ашылајан бәстәкарымыз, јарадычылыг үслубунун, Үзејир Һачыбәјовун адыны дашыјачаг мусиги мәктәбинин ирәлидә дә бәһрәләр вермәсини тәмин етмишдир. Сон илләр әрзиндә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Инчәсәнәт Институту тәшкил едилдикдән сонра Үзејир Һачыбәјов мусиги саһсиндә елми ишчиләр јетишдирмәк ишинин дә тәмәлини гејду...

...Үзејир Һачыбәјов Совет һакимијјәтинә, халгымыза өмрүнүн ахырынадәк бөјүк вәтәнпәрвәр кими сәдагәтлә хидмәт етди. О, алман-фашист ишғалчыларына гаршы апардығымыз Бөјүк Вәтән мұһарибәси күнләриндә јаратдыгы әсәрләри илә чәбһәдә әскәрләримизи, архада исә әмәк гәһрәманларымызы јени гәләбәләр үчүн руһландырырды.

Үзејир Һачыбәјовун ады тәкчә Азәрбајчан халгынын дејил, Совет Иттифагынын бүтүн гардаш халгларынын үрәјиндә һәмишәлик олараг галачагдыр.

1975

ГЫЗГАЛЫТ ҺӘСӘНОВА¹³³

ГАДЫН СӘАДӘТИНИН ТӘРӘННҮМЧҮСУ

Бөјүк гәлбә малик олан Үзејир Һачыбәјов ингилаба гәдәрки Азәрбајчан гадынларынын тәлејинә биканә гала билмәзди. О, гадынларын һүгүгсузлуғуна гаршы бүтүн васитәләрлә мұбаризә апарыр—әсасән онлара көзәл мусиги әсәрләри һәср едирди. «Аршын мал алан»ын шән күлүшү, мелодијасынын парлаг тәрәвәти архасында, онун хошбәхт сону илә бирликдә, мұәллифин етираз сәсләри, гадынларын һүгүгсузлуғуна гаршы үсјаны ајдын ешидилдирди.

Һачыбәјов ингилаба гәдәрки дөврлә јазылмыш «Шејх Сән'ан», «Шаһ Аббас вә Хуршудбану», «Әсли вә Кәрәм», «О олмасын, бу олсун», «Әр вә арвад» әсәрләриндә лирик гадын сурәтләрини бөјүк мәнһәббәт вә һүсн-рәғбәтлә әкс етдирди. Азәрбајчанда ингилаб халгын гаршысында хошбәхт кәләчәк јоллары ачандан сонра Үзејир Һачыбәјов керидә галмыш гадынларын өз инсани, вәтәндашлыг ләјәгәтини, гавранылмасы вә онларын мәдәни чәһәтдән савадландырылмасы үчүн әлиндән кәләни әсиркәмирди. О, гадынлардан ибарәт хор дәстәси тәшкил едир вә онларла бирликдә гадын клубларында вә һәтта чадраја-бүрүнмүш тамашачылар гаршысында чыхыш едирди. Лакин заман кечир вә Азәрбајчан гадынлары социалист гуручулуғуна даһа сүр'әтлә дахил олур, инчәсәнәтә дә даһа чох мараг көстәрирдиләр. Үзејир Һачыбәјов онларын әмәк наилијјәтләри илә һејрәтләнәрәк онлара јени әсәрләр һәср едирди. Онларын арасында «Комсомолчу гыз»ы көстәрмәк олар. Һәмчинин «Короғлу» операсында халг гәһрәманынын лајигли рәфигәсинин көзәл образы көзләримиз гаршысында дурур.

Мұһарибә заманы «Ананын оғлуна нәсиһәти» маһнысы јараныр ки, бурада өз севимли оғлуну гәһрәманчасына дүшмәнлә мұбаризә апармаға чагыран әзәмәтли ана сурәти чанланыр.

«Шәфғәт бачысы» маһнысынын гәһрәманына нә гәдәр инчә һиссләрлә мұрачиәт олунмушдур. Бизин севимли бәстәкар өз истәдады илә ана, рәфигә, әмәкчи гадынлары жүксәкләрә галдырыб тәрәннүм етмишдир.

1975

243

Мәним опера сәнәтинә кәлишим билә-
васитә Үзејир һачыбәјовла бағлыдыр. Театр техникуму-
ну битириб Кәңч Тамашачылар Театрында ишләјирдим.
Мүһарибәнин башланмасы һәјатымызда чох шеји дә-
јиширдиди. Биз о вахтлар тез-тез чағырыш мәнтәгәләри-
нә кедир, әскәрләр гаршысында чыхыш едирдик. Мән
Үзејирбәјин «Гаракөз» вә «Шәфгәт бачысы» маһнылары-
ны охујурдум. Сәсим олса да, мүғәннилик иддиасында
дејилдим.

Бир күн Ағасәлим Манафлы театра кәлиб деди ки,
Үзејирбәј сәнин сәсинә гулаг асмаг истәјир. Мән филар-
монијара кәлдим, һәмин күн Ширзад Һүсејнов, Мүнәв-
вәр Кәләнтәрли вә Ханлар Һагвердијевин иштиракы илә
концерт верилрди. Мән дә сәһнәјә чыхмалы олдум. Кон-
цертдан сонра мәни Үзејирбәјин јанына кәтирдиләр. Ону
биринчи дәфә иди ки, көрүрдүм. Үзејирбәј мәнә:

— Гызым, јакшы сәсин вар,—деди,—Јакшы да оху-
дун. Амма...—Буну дејәндә бәрк һәјәчанландым.—«Бая-
ты-Шираз» охујанда кәрәк «Күчәләрә су сәпмишәм» тәс-
нифини дә охујайдын. Нә вахт «Баяты-Шираз» охусан,
тәснифини дә оху.

Бу, Үзејирбәјин мәнә илк нәсиһәти, сәнәт дәрси иди.
Бир күн сонра мәни опера театрына дә'вәт еләдиләр.
Бурада илк тамаша 1942-чи илдә олду, Әсли ролунда
ојнајырдым. Үзејирбәј дә аиләси илә кәлмишиди.

Тамашадан сонра Үзејирбәј мәни тәбрик еләјиб Ис-
мајыл Һидајәтзадәјә деди:

— Исмајыл, кешишин гызы нијә белә касыб кеји-
ниб, јә'ни кешишин хәзинәсиндә гызына вермәјә һеч нә-
ји јохдур?

Сонра үзүнү мәнә тутду:

— Нијә даш-гашыны тахмамысан?

Мәнә һеч нә вермәмишдиләр. Мә'лум олду ки, Әсли-
ни ојнајан мәшһур актрисамыз тапшырыбмыш ки, ону
тахдығы даш-гашы һеч кәсә вермәсинләр.

Исмајыл Һидајәтзадә о вахт Отеллону ојнајырды.
О, өз бәзәк әшјаларыны мәнә бағышлады. Икинчи ишим
«Короғлу» операсында ханәндә гыз ролудур...

Лејли ролунун үзәриндә ишләјирдим. Үзејирбәј Леј-
линин өлүм сәһнәсиндәки аријасыны динләјәндән сонра
деди:

— Гызым, бурада ханәндәлик лазым дејил! Сән Леј-

линин дахили аләмнини, әзабларыны, фачиәсини елә јә-
ратмалысан ки, тамашачы сәнә, сәнин Лејли олдуғуна
инансын.

Мән Лејли ролунун үзәриндә чох чалышдым.

Илк тамаша күнү исә гардашымын «гара кағызы»ны
алмышдым. Һәмин күн тәкчә Лејлинин фачиәсини јох,
һәм дә өз ағрымы, өз әзабымы ојнајырдым... Ојнамыр-
дым, јашајырдым...

Тамашадан сонра Үзејирбәјин һәјат јолдашы Мәләј-
кә ханым мәнә бир чүт голбағ бағышлајыб:

— Сән бизи ағлатдын,—деди.

Үзејир бәјсә:

— Һәмншә белә ағласан, сәсин тез гаралар,—деди.

Исмајыл мүәллим гардашымын «гара кағызы» кәл-
дијини сөјләди. Мән јенә ағладым.

Үзејирбәј мәнә тәсәлли верди:

— Ағлама, гызым, «гара кағыз» чох вахт јалан олур.

Һәмин күнүн сабаһы Үзејирбәј мәнә 500 манат пул
көндәрмишиди...

1950-чи илдә Һәгигәт ханым Рәзәјева операдан чыхыб
концерт бирлијинә кетди. Үзејир Һачыбәјовун әсәрләрин-
дә баш роллары тәкчә мән ојнамалы олдум. Дүз дөрд
ил белә олду. 1954-чү илдә Рубабә Мурадованын сәһнәјә
кәтирдик. Мән көмәјими ондан әсиркәмирдим. Сонра-
лар Рубабә ханым ән маһир опера ифачыларындан би-
ри олду.

Инди опера театрында исте'дадли ифачылар чохдур
вә онлара бахдыгча мән Үзејирбәјин јаратдығы өлмәз
сәнәтин сабаһыны, кәләчәјини көрүрәм. Опера театрына
кәтириб һазырладығым кәңчләрә илк сөзүм, нәсиһәтим
исә Үзејирбәјин мәнә вердији төвсијәләр олур.

ӘДИЛӘ ҺҮСЕЈНЗАДӘ¹³⁵

ГАЈҒЫКЕШ АТА

Тарихдә јаранан надир шәхснјәтләр ара-
сында Үзејир Һачыбәјовда да хүсуси јер тутур .О, бир
ата кими сәјсыз-һесабыз Азәрбајчан балаларынын
әлиндән тутуб, онлара мусиги савады вериб, халғымы-
зын мусиги хәзинәсинин инчиләриндән истифадә етмәји

өјрәдиб. Мән өзүмү чох хошбәхт сајырам ки, белә бир мүәллимин тәләбәси, «Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары» фәннини Үзејирбәјин синфиндә илк дәфә динлә-јәнләр сырасында олмушам. һәфтәдә ики дәфә Үзејирбәј бу фәнни муһазирә шәклиндә группда охујар, ајдынлаш-дырарды. Мин илләрлә өмрү олан бу муғамларын Үзе-јирбәј тәрәфиндән 20 иллик ахтарышы, зәһмәти нәтичә-синдә ашкара чыхарылмыш бу ганунаујунлуғу бизи валәһ едирди. Үзејирбәј тәләбәләрин муғамлары даһа дәриндән мәнимсәмәси үчүн халгмызын мәшһур тарзә-ни Мирзә Мәнсуру консерваторијаја дә'вәт етди. Мирзә Мәнсур муғамлары тарда чалдыгча, биз тәләсик нот-лара көчүрүр, һәм дә ројалда чалмаға өјрәнирдик.

Беләликлә, бир муғамын нәзәријәсини, чалмағыны өј-рәнәндән сонра Үзејирбәј тәк-тәк тәләбәләрлә бәстәкар-лыг дәрсләри кечирди. Бу дәрсләр чох марағлы олурду. Өјрәндијимиз муғам үзәриндә әсәрләр бәстәләмәли идик. Әввәлләр кичик фортепиано пјесләри, сонралар исә со-нәтина, соната, вокал әсәрләри бәстәләдик. Јадымдадыр, Үзејирбәј дәрсләрин бириндә мәнә Никар Рәфибәјли-нин суал-чаваб шәклиндә јазылмыш бир ше'рини верди вә тапшырды ки, суаллар бир муғамда бәстәләмәли, чаваблар исә башга-башга муғамлара модулјасија едил-мәлидир вә әләвә етди ки, биринчи бәндин суал вә чава-быны «Сәһаһда», икинчи бәндинин чавабыны «Баяты-Шираз»да, үчүнчү бәндин чавабыны исә «Раст» муғамында бәстәләјим. Мән чох чалышдым вә әсәри гур-тарыб Үзејирбәјә көстәрдим. Үзејирбәј елә мәним јанымдача Бүлбүлә зәнк вуруб, бу әсәри—«Вәтән һаг-гында нәғмә»ни охумасыны хаһиш етди. Беләликлә, әсәр чох концертләрдә, онкүнлүкдә сәеләнди.

Азәрбајчан муғамлары әсасында мусиги бәстәләмәји уstad бөјүк мәнәрәтлә өз тәләбләриндә ашыламышдыр, елә буна көрә дә ондан дәрс алан бәстәкарлар халгы-мызын милли мусигисиндән бачарыгла истифадә едир-ләр.

Гағыкеш ата Үзејирбәја, биз тәләбәләр «Үзејир әми»—дејә мүрачиәт едәрдик. Үзејир әми—бөјүк инсан-лара хас олан садәлији, нәвазишкарлығы, бә'зән һәтта сәрт рәфтары, фәгәт принципаллығы илә көзләрим өнүндә дурур.

1975

1913-чү илин бир јај күнү иди. Үзејир һачыбәјовун Петербургдан көндәрдији мәктубу Мүслүм Мағомәјев бизә охуду. О, мәктубда хаһиш едирди ки, тәзә јаздығы «Аршын мал алан» мусигили комедијасы-ны тамашаја гојар. Үзејир мәктубла бәрәбәр «Аршын мал алан» әсәрини дә көндәрмишди. О вахт Азәрбајчан милли опера труппасы индики Азәрбајчан Дөвләт Му-сигили Комедија театрынын бинасында јерләширди.

Актјорларымыз аз иди. Мадди чәһәтдән дә чәтинлик чәкирдик. Буна бахмајараг, биз һәвәслә ишә киришидик. Дирижорумуз Мүслүм Мағомәјев иди. Режиссорлуғу да һүсејн Әрәблински едирди. Мүғәнниләрдән Сарабски, Трегулов, Мәммәдов әсәрдә баш роллары һазырлајырды-лар. Мәнә дә Солтан бәј ролу тапшырылмышды. Өзүнүз билирсиниз ки, о вахт гадын ролларыны ифа едән ак-трисалар олмадығы үчүн биз бөјүк чәтинлик гарысы-нда галырдык. Чүнки азәрбајчанлы гадынлара нәинки сәһнәјә чыхмағ, һәтта театр тамашаларына кәлмәк дә гадаган едилмишди. Буна көрә дә гадын ролларыны ифа етмәк үчүн Азәрбајчан труппасына рус актрисала-ры Јева вә Александр Оленскаја бачылары дә'вәт едил-мишдиләр. Бир гәдәр сонра Азәрбајчан театр инчәсәнә-ти тарихиндә илк дәфә Күлсәбаһ ханым труппамызда чыхыш етмәјә башлады. О, әввәлләр драм театрында ишләјирди.

Бизим даими бинамыз олмадығы үчүн «Аршын мал алан» опереттасынын мәшғәләләрини гираәтханаларда, мәктәпләрдә, һүсејн Әрәблинскинин вә Сидги Руһуллан-нын мәнзилләриндә кечирирдик. Биз әсәри өјрәндикчә даһа да һәвәсләнирдик. Комедијанын мусигиси вә мәт-ни бизи руһландырырды.

Нәһајәт, «Каспи» гәзетиндә бир е'лан чыхды:

«Чүмә күнү, 1913-чү ил октјабр ајынын 25-дә Тағы-јевин театрында Үзејир һачыбәјовун «Аршын мал алан» адлы орижинал операттасы тамашаја гојулачагдыр».

Афишадә Мүслүм Мағомәјевин, Сарабскинин, Тере-гуловун, Ағдамскинин адлары илә јанашы мәним дә адым јазылмышды.

Тамашанын нечә мүвәффәгијәт газандығыны тәсвир етмәк мүмкүн дејил. Елә илк тамашадан башлајараг

халг Үзејир Һачыбәјовун јени әсәрини үрәкдән севди. Тамаша салону һәмишә долу олурду. Тезликлә «Аршын мал алан» ермәни вә рус дилләринә, сонра исә башга дилләрә тәрчүмә едилди. «Аршын мал алан» комедијасы елә шәһрәт газанмышды ки, нәинки бөјүк шәһәрләрдә, һәтта Азәрбајчанын кәндләриндә дә тамашаја гојулурду.

Мән «Аршын мал алан» мусигили комедијасынын илк тамашасындан бәри Солтан бәјин ролуну 600 дәфәдән артыг ифә етмишәм. Өзү дә һәр дәфә бу ролу ојнајанда әсил мәнәда зөвг алмышам.

1965

ҺЕЈДӘР ҺҮСЕЈНОВ¹⁹⁷

БӨЈҮК СӘНӘТҚАР

Мусиги мәдәнијәтимизин инкишафы тарихиндә Үзејир Һачыбәјовун хусуси вә мүстасна мөвгеји вардыр. Үзејир Һачыбәјову һәмишәлик јашадачаг чәһәт, һәр шејдән әввәл, онун халга бағлы олмасы, халгла јашајыб-јаратмасы иди. О, һәтта өз елми-тәдғигат әсәрләрини дә халг мусигисинә һәср едирди. Үзејир Һачыбәјов әсәрләриндә халгын арзу вә әмәлләрини тәрәннүм етмәјә чалышыр, өз сәнәтинә олдугча бөјүк тәләб вә еһтирасла јанашырды.

Үзејир Һачыбәјовун мусиги сәнәтинин өлмәзлији халг јарадычылығына истинад етмәсиндәдир. Бу бөјүк сәнәткар јахшы билирди ки, халг јарадычылығы илләр, әсрләр, һәтта мин илләр боју инкишаф едиб кәлән, һәмишә сафлашса, биллурлашсан илһам мәнбәјидир. Буна көрә дә Үзејир халгын руһундан гоһан, онун дахили аләмини, мәнәвијатыны ифадә едән мусиги әсәрләри јарадырды. Истәр онун илк гәләм тәрчүбәси олан «Лејли вә Мәчун» операсы, истәр өз дәринлик вә әзәмәтилә инсаны һејран едән мусиги сәнәтимизин инчиси «Қороғлу» операсы, истәрсә дә «Сәнсиз», «Севкили чанан» кими мусиги әсәрләри динләнилдикчә даһа да севилән вә мин дөфәләрлә динләнилмәси арзу едилән көзәл сәнәт әсәрләридир.

Үзејир Һачыбәјовун мусиги сәнәти халга бу гәдәр јахын олмагла бәрабәр, милли мәнһудлугдан да чоһ

узағдыр. Һәгигәтән, әсил милли сәнәт нүмунәләри һәмишә бејнәлмиләт әһәмијјәт кәсб едир. Үзејир јарадычылығынын белә 'бир маһијјәтдә олмасынын сәбәби ондадыр ки, о халг мусигисинин анчаг мүтәрәгги, һәјата мәғбул олан чәһәтләрини сечиб ајырмағы вә бу чәһәтләри јени инкишаф мәрһәләсинә галдырмағы бачармындыр. Үзејир Һачыбәјовун мусигисин халг мусигисинин мөһкәм, дәрин бүнөврәси үзәриндә јүксәлән мөһтәшәм бинадыр.

Унудулмаз бәстәкарымызын јаратдығы өлмәз әсәрләр тәк бир Азәрбајчан халгынын дејил, бүтүн совет халгларынын малы олмушдыр. Онуи аһәңкар мусигисин азәрбајчанлыја вә руса, түркмәнә вә ермәнәјә өз мәфтунедичи гүввәсини кәстәрир. Реализм вә демократизм, ајдынлыг вә садәлик, оптимизм вә чанлылыгга долу олан бу мусиги бүтүн үрәкләрә јол ачымышдыр...

Үзејир Һачыбәјовун әсәрләринин садәлији даһијанә бир садәликдир. Бөјүк бәстәкарын јарадычылығынын халгымызын кечмиш мәдәни ирси илә сых әлағәсинә гүввәт вә тәрәвәт верән, ону өлмәз сәнәткар едән, Коммунист Партијасынын бөјүк идеја ишләри илә мөһкәм бағлы олмасыдыр. О өзү јазыр: «Социализмин бөјүк идејалары, халгларын достлугу вә гардашылығы идејалары, јүксәк вәтәнпәрвәрлијә, һәгиги илһама әсәсләнән јарадычылығы доғуран руһ јүксәклијинин мәнбәјини тәшкил едир».

Үзејир Һачыбәјов өз јарадычылығы саһәсиндә халг мусигисинин заһирән сезилә билмәјән чәһәтләрини, онун ән инчә хусусијәтләрини дәрк едән, бу әсәслары өз јарадычылығынын бүнөврәсинә гојан истәдадлы бир сәнәткар иди.

Үзејир Һачыбәјовун әсәрләри Азәрбајчан вә бүтүн Шәрг мусиги мәдәнијәти саһәсиндә диггәтәшәјандыр. О бүтүн Шәргдә илк опера јарадычысыдыр. Онуи әсәрләри, хусусән «Аршын мал алан»ы бир чоһ дилләрә тәрчүмә едилмиш вә узун илләрдән бәри арды-арасы кәсилмәдән сәһнәдә гојулмағдадыр.

Инсанзөвгүнү охшајан, руһа гида верән сәнәт әсәрләри әбәди јашајыр. Үзејир Һачыбәјовун әксәр әсәрләри бу гәбилдәндир. Онуи садә, лакин дәрин мәзмунлу әсәрләри динләјичини истәр-истәмәз өз тәсиринә алыр. Онуи әсәрләри мәнә илә долу мусиги әсәрләридир. Тәсадүфи дејилдир ки, Үзејир Һачыбәјовун јарадычылығында шәримитин бөјүк устады, мүтәфәккир шаир Фүзули сәнә-

ти әсас вә көркәмли мөвге тутур. Истәр илк әсәри «Лејли вә Мәчнун»да, истәрсә дә сонрақы әсәрләриндә Фүзули ја­радычылығы һәмишә тәқрарланыр вә Фүзулинин өлмәз ше'рләри, гәзәлләри һачыбәјов тәрәфиндән бөјүк һәвәслә бәстәләнирди. Үзејирбәј бәстәләдији ше'рин мә'на дәриллијини әсас тутурду. О, чох көзәл билрди ки, сәнәт дәрин мә'на тәләб едир. Буна керә дә дәрин мез­муну олмајан мәнзумләр һачыбәјову марагландырмыр­ды. О, Фүзули ше'ринин инсаны һејран едән көзәллик, дәринлик вә инчәлијинә ујғун олан мусиги әсәрләри ја­ратмаға чан атыр, бу јолда да һәмишә јени шәкилләр, јени үсуллар ахтарыб тапырды.

Даһи Низаминин ше'р дүһасы Үзејир һачыбәјов үчүн јени бир илһам мәнбәји олмушду. О, Низами ше'ринә лајиг мусиги әсәрләри јаратды. «Сәнсиз», «Севкили чанан» кими ше'р инчиләринә лајиг мусиги әсәрләри ја­ран бөјүк сәнәткарымыз, ифтихарымыз Үзејир һачыбә­јов олмушдур. Низами дүһасына Үзејир мусигисинин әла­вә олунмасы нә гәдәр көзәл, нә гәдәр мә'налыдыр!

Ү. һачыбәјовун әсәрләри динләниликчә өз тәрәвә­тини, бақырәлијини итирмир. Дилләрдә дастан олан «Ко­роғлу»ну үрәк чырпынтысыз динләмәк мүмкүн дејил. Бу бөјүк әсәр әзәмәтли илһам мәһсулудур. Бурада бәс­тәкары јүксәкләрә галдыран, ону зәнкин фәзаларда уч­дуран, она ганад верән халг ја­радычылығынын мөһтә­шәм гүдрәти иди. «Короғлу» операсы мусиги сәнәтинин ән парлаг инчиләриндән биридир.

«Короғлу» дәрин гәһрәмәнлыг операсы олмагла бә­рабәр, һәм дә инсан руһуну охшајан, лиризмлә долу бир әсәрди­р. «Короғлу»да Үзејир һачыбәјов халгын мәғлуб­едилмәз гүдрәтиндән илһам ала­раг бөјүк бир мусиги да­станы јаратмышдыр. Халгын ја­радычылыг сәнәти өлмә­дији кими, бу сәнәтә һөр­мәт вә мәнәббәтлә јана­шан сәнәткарлар да өлмәздир.

Әсас ја­радычылығы мусигидән ибарәт олан Үзејир һачыбәјов, инсан билијинин мүх­тәлиф саһәләри илә дә марагланырды. О, бизим гаршымызда бир мүәллим, ја­зычы, алим вә ичтимаи хадим кими јүксәлир. Азәрбај­чан халгына бир мүәллим сифәти­лә хидмәт етмәјә баш­лајан Үзејир һачыбәјов, өз фәалијәтинин илк адды­ларын­дан әтрафындақы ичтимаи вә мәдәни һадисәләрә ән јахын әлағә бәсләјир. Бәстәкарын ја­радычылыг фәа­лијәтинә башламасы 1904—1905-чи илләрдәки ингила­би һәрәкатын Азәрбај­чанда доғурдуғу кеңиш демократик

мејлләрлә ајрылмаз сурәтдә бағлыдыр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, мүтәрәғги Азәрбај­чан зи­јәлиларынын ингилабдан әввәлки фәалијәти тәдғиг едиләрсә, Үзејир һачыбәјов бу мүтәрәғги зијәлиларын ирәлидә кедәнләриндән бири олараг нәзәримиздә чан­ланыр. Үзејир халгын көз бәбәји кими север вә халға олан бу мәнәббәт онун мусиги әсәрләриндә, ичтимаи, ел­ми вә ја­радычылыг саһәсиндәки фәалијәтиндә дә әсас јер тутурду. О, һәр васитә илә зәһмәткеш халға хидмәт етмәјә чалышырды. Үзејир һачыбәјовун истәр «Аршын мал алан», «Мәшәди Ибад» оперетталары, истәрсә дә онун дәрин ичтимаи-сијаси мезмунла долу олан фелјетон вә мөғаләләри диггәтәлајигдир. Мәсәлән, 1917-чи ил­дә «Каспи» гәзетиндә бир чәнаб, тамашачыларын опера әсәрләринә рәғбәтиндән данышаркән јазмышды: «Нә гә­дәр хоша кәлмәсә дә, гејд етмәк лазымдыр ки, инди опе­ра драманы вә комедијаны тамамилә сыхышдырмыш­дыр. Һалбуки мүсәлманлар мәнз бу чүр театр нөвлә­ринә бөјүк еһтијач һисс едирләр».

Бу чүр мөғалә јазанлар драм театрыны мөһкәмләт­мәк бәһанәсилә Үзејир һачыбәјова һүчумлар едир, он­ларын зәннинчә, куја һәлә јетишмәмиш олан азәрбај­чан тамашачыларын операны дәрк едә билмәјәчәкләрини ирәли сүрүрдүләр. Азәрбај­чанлы тамашачылары чох ашағы инкишаф сәвијәсиндә һесаб едән бу ағалар хал­гын тәрәғгиси мәсәләсинә ушағын тәрбијә вә тәһсил мәсәләси кими јанашырдылар. Бу чызмагарачылардан бири, јени инчәсәнәт үғрунда чарпышан Үзејир һачыбә­јовла мубаһисә заманы јазмышды: «Хырдача ушағы бир­дән-бирә кимназијанын јухары синфинә гојмаг, һабелә ибтидаи мөктәб шакирдини дарүлфунуна вермәк олмаз» Белә бир күлүнч мисал чәкидикдән сонра мөғаләнин са­һиби дејирди ки, Азәрбај­чан халгы үчүн опера, оперет­та јазмаг вахты да куја һәлә кәлиб чатмамышдыр.

Ејни заманда мөғалә саһиби «е'тираф етмәјә мөчбур олмушдур ки, Үзејир һачыбәјовун әсәрләри чамаат ара­сында бөјүк шөһрәт газанмышдыр.

Халгы тәрәғгигә доғру дејил, тәнәззүлә доғру апа­ран бу чүр мүһәррирләр сүбүт етмәјә чалышырдылар ки, куја мусиги тамашачынын тәрбијәсинә пис тә'сир едир.

Бу адамлар инчәсәнәтин бүтөв бир саһәси олан му­сигини данмаг дәрәчәсинә чатмышдылар. Онлар сүбүт

етмәк истәйирдиләр ки, халгын һәгиги тәрәггиси үчүн куја әввәлчә драм вә комедија инкишаф етдирилмәлидир.

Үзејир һачыбәјов мәс'улијјәтсиз фикирләри чавабсыз бураха билмәзди. О, «Сәһнәнин тәрбијә әһәмијјәти» вә «Опера вә драманын тәрбијә әһәмијјәти» һаггында бир сыра мәгаләләриндә операнын инкар едән мүнһәррирләрә гәти чаваб верәрәк, Азәрбајчан драм вә операсынын дүзкүн инкишаф јолуну кестәрирди. 1917-чи илдә «Каспи» гәзетиндә дәрч етдиридији бир мәгаләсиндә Ү. һачыбәјов јазмышды: «Опера, оперетта вә башгалары кими мусигили драм әсәрләринин тәрбијә әһәмијјәтини әсассыз олараг бу гәдәр тәкидлә данмаг, бир тәрәфдән, үмумијјәтлә театр вә театр сәнәти һаггында чамаатын шүүрунда биртәрәfli тәсәввүр ојадыр вә мусиги инчәсәнәтинә мәнфи мүнәсибәт бәсләнмәсинә сәбәб олур, дикәр тәрәфдән исә, мусиги инчәсәнәти илә мәшгул олмаг мөгсәдини гаршысына гојан мүсәлманлары һәвәсдән салыр. Беләликлә, инди мусигинин инкишафына мане олмаг мусиги тәһсилинә дә мане олмаг демәкдир».

Башладығы ишин дүзкүн олдуғуна инам Азәрбајчан мусигили театрынын инкишафы уғрунда чарпышан јорумлаз мүбариз һачыбәјова һәмишә гүввә верирди. О, вә ишыглы кәләчәјә һәмишә инанырды. һачыбәјов Петербургдан Сарабскијә јаздығы мәктубунда дејирди: «Мәним дә бу гәдәр әлләшдијим одур ки, кәләчәкдә театр ишини елә бир һала салаг ки, нәинки тәк бир Бақы вә ја Гафгаз, бәлкә һәр бир јердә вә һәр бир шәһәрдә театр вермәјә имканымыз олсун. Анчаг бир гәдәр вахт көзләмәк вә зәһмәт чәкмәк лазымдыр. Мән Бақыда оларкән өз әсәрләримин гәдрини билмирәммиш, амма бурада билирәм ки, мәним әсәрләрим кәләчәкдә дә бөјүк бир иш көрәчәкдир».

Үзејир һачыбәјовун бу инамы јалныз ону дејил, Азәрбајчан мусигили театрынын инкишафы уғрунда мүбаризә апаран бүтүн һәвәскарлары вә кәнч мусигичиләри дә руһландырырды. Јени инчәсәнәт—мусигили театр јаратмаг уғрунда бу фәдакар мүбаризә сәјәсиндә һәмин театр кетдикчә мөһкәмләнир, репертуарына јени мусигили әсәрләр дахил олур вә бу театрын тәрәфдарлары кетдикчә артырды.

Үзејир һачыбәјов демократик идејалар уғрунда ардычыл мүбаризә апармышдыр. О, ингилабдан әввәлки ичәрисиндә демократик идејалар јаймаг уғрунда хал-

гымызын бөјүк мүттәфиккирләринин, сәнәткарларынын ән'әнәләрини һәвәслә тәблиғ етмишдир. Бу јолда о, һеч бир шејдән чәкинмәмиш вә өз гүввәсини әсиркәмәмишдир. 1909-чу илдә «Тәрәгги» гәзетинин 195-чи нөмрәсиндә Үзејир һачыбәјов мүртәчә зијалы вә журналистләрә гаршы ачыг бир мәктуб чап етдирилмишди. Бу мәктубда Үзејир һачыбәјов јазырды: «Милләт балаларынын тәлим вә тәрбијәсиндә чәһд еднб дә валидеји тәрәфиндәч тәшәккүрләр алмаг, гәзетләрдә јазмагла әһәлијә хидмәт етмәк вә јаддан чыхмыш, ләһвү-ләәб адәти олмуш мусигимизи дирилтмәк вә һәр кәсин рәғбәтинә мәнһәр етмәјә чалышмаг вә бунларын әвәзинә ев тикдирмәк, банкларда пул сахламаг дејил, бәлкә өз аиләсини бәсләјәчәк гәдәр дә олмајан бир мүкафата разы олмаг, зәнбурчулар нәзәриндә пис шејдирсә, гој мән пис олум. Мадам ки, гара гәлбли вә кәскин үрәкли зәнбурчуларын хошуна кәлмирәм, гој кәлмәјим, гој онлар бачарсынлар да мәни дәф'ә чалышсынлар».

Үзејир һачыбәјов мүртәчә зијалылары гаршы амансыз мүбаризә етмишдир. Бу чәһәтдән онун бир сыра фелјетонлары хусусилә гејд едилмәлидир.

Бунлар һачыбәјовун бачарыглы јуморист вә сатирик олдуғуну кестәрмиш вә она шөһрәт газандырмышдыр. Үзејир һачыбәјов бу кәскин вә тутарлы фелјетонларыны «Ордан-бурдан» сәрләвһәси алтында «фланкәс» тәхәллүсү илә чап етдирирди. Онун фелјетонлары өз мәзмунунун мараглы олмасына көрә охучулары хусусилә чәлб едирди.

Азәрбајчанын ән јахшы адамлары кими, һачыбәјов да әдәбијјат, мусиги вә мәтубат васитәсилә јени фикирләри халг арасында јаймаға чалышырды. О, зәнкин халг дили вә халг јарадычылыгындан, һәбелә Азәрбајчан әдәбијјаты классикләринин әсәрләриндән истифадә еднб, халг мәншәтинин нөгсанларыны, һөкм сүрмәкдә олан чүрүк әхлагы, наданлыгы, әдәләтсизлији вә саирәни кәскин фелјетон силаһы илә тәнгид едирди.

Үзејир һачыбәјов өз фелјетонларында бөјүк рус тәмсилчиси Крыловун әсәрләринә тез-тез мүрациһәт едир вә ондан тез-тез мисаллар кәтирир.

Үзејир һачыбәјов өз фелјетонларында худбинләри, өз мәнфәәтини күдәнләри вә пахыллары, өз мәнфәәти хатиринә бачарыглы адамлары арадан галдырмаға вә бу адамлары варлылар гаршысында диз чөкдүрмәјә чалышанлары кәскин тәнгид едир, ејни заманда исте'дад-

лы адамлары мүбаризэе чағырды. «Һәр һалда бу мәсэл ки, «ағач бар вердикдә башыны ашағы тутар», һамынын хошуна кәлир. Амма бурасыны унутмаг олмаз ки, бары чох олан ағачын өз башыны бир о гәдәр дә ашағы тутмасы ағачын өзү үчүн зәрәрдир, чүнки сынар. О сәбәбдәндир ки, ағачын гәдир вә гижмәтини билән бағбан бу чүр ағачлара бир дајаг гајырар ки, бу «башы ашағылыгда» олана бир зәрәр вә сәдәмә јетишмәсин, һалбуки биздә тәк-түк тапылан барлы «ағачлар» бар верир, башы ашағы олдуғлары һалда, онун барындан мәнфәәт апаранлар даһа да башындан ашағы басырлар ки, бирнәва пуч олсун».

Үзејир һачыбәјов о заманкы һәјатын ејбәчәр һади-сәләрини чәсарәтлә тәнгид едиб әлә салырды. Бу һади-сәләр исә чәһаләтпәрәстлик, керилик вә һаданлыг нәти-чәләри иди. «Тәрәгги» гәзетинин 1909-чу илдә 212-чи нөмрәсиндә дәрч едилән фелјетон бу чәһәтдән чох мар-рағлыдыр. Бурада мәишәтдәки ејбәчәр һаллары тәнгид едәркән, нә кими јолла кетмәк лазым кәлдији дә кәс-тәрилир.

Үзејир һачыбәјовун фелјетон кими бир васитәдән истифадә етмәси һеч дә тәсадүфи дејилди. О, бу јолла өз халгынын тәрәгги вә инкишафына көмәк етмәк истә-јирди. Ејни заманда о, дөврүн ингилаби һәрәкаты, күт-лөләрин ајылмаға башламасы вә синфи мүбаризәнин кәскинләшмәсинин дә ән мүнәсиб формаларындан исти-фадә етмәји вачиб сајырды.

Азәрбајчанда халг маарифи тарихи, мәтбуат тарихи вә ән нәһајәт, драматуркија тарихи өјрәнилдикдә Үзе-јир һачыбәјовун ады һөрмәтлә јад едилмәлидир. Онун бу саһәләрдәки олдуғча әһәмијјәтли фәалијјәтини унут-маг олмаз. Мусиги әләминдә бу дәрәчәдә шөһрәтә вә эзәмәтә малик бәстәкарын ичтимаи фәалијјәтинин һәр-тәрәfli олдуғуну кәстәрмәк онун јарадычылығынын өз халгынын ичтимаи һәјаты илә сых бағлы олмасыны, хал-га бу гәдәр јахын олмасыны баша дүшмәк үчүн лазым-дыр.

Үзејир јарадычылығынын гол-һанад ачмасына, инки-шафына эәкалы рус халгынын бөјүк мәдәнијјәтинин нә-чиб тәсири олмушдур. Ингилабдан әввәлки мүтәрәгги зијалылар ичәрсиндә Үзејир һачыбәјовун ады хүсуси бир јер тутурду. һачыбәјов бир халг мұәллими олараг чәһаләтлә мүбаризәдә, елм вә маарифин јајылмасында диггәтләјиг ишләр көрмүшдур. һачыбәјовун фәалијјә-

тини вә халга етдији хидмәтини анчаг Совет һакимиј-јәти гижмәтләндирди. һачыбәјову Совет һакимијјәти са-јәсиндә халг өз Али Советинә депутат сечди, тәлтиф ет-ди. О, ССРИ халг артисти адыны алды, Девләт мұка-фаты лауреаты кими јүксәк бир ада лајиг олду.

Халга хидмәт едән елм хадимләринин, сәнәткарларын гәдрини билән, онларын јарадычылығына һәр чүр шә-раит јарадан, илһам верән јалһыз Совет һакимијјәти вә Ленин партијасы олмушдур.

Үзејир һачыбәјов јарадычылығынын шаһ әсәрләрин-дән сајылан «Короғлу» операсы Совет һакимијјәти дөв-рүндә јарадылмышдыр. Бир һәгигәтдир ки, Үзејир һачыбәјовун јарадычылығынын ән мәһсулдар дөврү Совет һакимијјәти илләридир. Азад вә бәхтијар совет зәманәси Үзејир һачыбәјова јени гүввә вә гүдрәт верди.

Үзејир һачыбәјовун мусиги саһәсиндә бир нәзәриј-јәчи вә бир алим кими чох сәмәрәли фәалијјәти тама-милә совет дөврүнә анддир. 1925-чи илдән Азәрбајчан халг мусигисинин әсаслары үзәриндә тәдгигата башла-јараг, 1945-чи илдә «Азәрбајчан халг мусигисинин әсас-лары» әсәрини нәшр етдирди. Бу әсәрин һәгиги гижмә-тини баша дүшмәк үчүн тәкчә ону нәзәрә алмаг лазым-дыр ки, мұәллифин бу тәдгигатда әсасланаचाғы вә исти-фадә едәчәји бир мәнбә олмамышдыр. Анчаг јүксәк вәтәнпәрвәрлик дүјгүсу инсаны белә бир әмәји баша чатдырмаға руһландыра биләрди.

Үзејир һачыбәјов бу иши көрмәклә Азәрбајчан халг мусигиси нәзәријјәсинин дә баниси олду. Чох сәчијјә-видир ки, бәстәкар алим, өзүнүн јаздығы кими, бу тәд-гигатыны нәшр етмәмишдән габаг сынагдан чыхармыш-ды.

«Өз узун мүддәт сүрән ишимин кедишиндә, чыхар-дығым нәтичәләрин дүзкүнлүјүнү јохламаг мәгсәдилә заман-заман мусигичиләрин вә Азәрбајчан мусигисинин биличиләри арасында елми мұзакирә сәчијјәси дашыјан мәрузәләр едирдим. Мәгсәдим, чыхардығым нәтичәлә-рин әсәсыз олдуғуну мәнә исбат едәчәк вә Азәрбајчан мусигисинин бу вә ја дикәр әсас нөгтәләринә аид дә-лилләрини пуч едә биләчәк оппонентләрин чыхышына наил олмаг иди».

Азәрбајчан халгынын ән көркәмли оғулларындан би-ри олан Үзејир һачыбәјовун өз халгы гаршысындакы бөјүк хидмәтләриндән данышаркән Азәрбајчан мусиги кадрларынын јетиширилмәсиндә, мусиги тәһсилинин

тәшкили сәһәсиндәки һәгигәтән нәһәнк ишини гәјд ет-мәмәк олмаз.

Өз јетишдирмәләринә јарадычылығынын көзәл принципләрини ашылајан бәстәкарымыз, јарадычылыг үслубунун, Үзејир һачыбәјовун адыны дашыјачаг мусиги мәктәбинин ирәлидә дә бәһрәләр вермәсини тәмин етмишдир. Сон илләр әрзиндә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын Инчәсәнәт Институту тәшкил едилдикдән сонра Үзејир һачыбәјов мусиги сәһәсиндә елми ишчиләр јетишдирмәк ишинин дә тәмәлини гәјду. Тәәссүф амансыз өлүм она бу сәһәдә башладығы ишин бәһрәсини көрмәјә имкан вермәди.

Үзејир һачыбәјов Совет һакимијәтинә, халгымыза өмрүнүн ахырынадәк бөјүк вәтәнпәрвәр кими сәдагәтлә хидмәт етди. О, алман-фашист ишғалчыларына гаршы апардығымыз Бөјүк Вәтән мұһарибәси күнләриндә јаратдығы әсәрләри илә чөбһә әскәрләримизи, архадә исә әмәк гәһрәмәнларымызы јени гәләбәләр үчүн руһландырырды.

Үзејир һачыбәјовун ады тәкчә Азәрбајчан халгынын дејил, Совет Иттифагынын бүтүн гардаш халгларынын үрәјиндә һәмшәлиқ олараг галачагдыр.

1948

ГРИГОРИ ЧХИКВАДЗЕ¹³⁸

Күрчү динләјичиләринин профессионал Азәрбајчан мусигиси илә илк танышлығы Үзејир һачыбәјовун ады илә, онун көзәл «Аршын мал алаң» мусигили комедијасынын Тбилисидә тамашаја гојулмасы илә бағлыдыр. Бу опереттанын мусиги дилинин сәмимилији, фактларынын ајдынлығы, бәдии образларынын биткиллији күрчү тамашачысына елә гүввәтли тәсир бағышламышды ки, опереттадан парчалар күрчү евләриндә охунмаға башланмышды. һачыбәјовун мусигили комедијасы күрчү дилинә тәрчүмә едилдикдән сонра о, даһа бөјүк шөһрәт газанды. Үзејир һачыбәјовун досту вә сәлаһдашы, күрчү мусигиси классики Д. И. Аракишвили тәрәфиндән јүксәк гәјмәтләндирилмиш «Короғлу» операсы да бизим динләјичиләримизин дәрин мәнәббәтини газанмышдыр...

Азәрбајчанын мусиги һәјатынын өнүндә кедән ис-

256

те'дадлы бәстәкар вә мусигичиләрин јетишдирилмәсиндә Үзејир һачыбәјовун бөјүк ролу олмушдур. Гој онлар да өз мүдрик мүәллимләринин вәсијәтләринин вә тапшырыгларынын һәмшә јадда сахласынлар. Азәрбајчан мусиги сәнәтинин бајрағыны уча тутсунлар.

1975

ЧАҲАНКИР ЧАҲАНКИРОВ¹³⁹

ҮЗЕЈИР ҺАЧЫБӘЈОВ ҺАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘРИМ

Илк дәфә Үзејир һачыбәјовла көрүшүм 1937-чи ил апрел ајында Азәрбајчан Дөвләт Филармонијасында олду. Үзејирбәј Филармонијанын иәздиндә јүз нәфәрдән ибарәт илк Азәрбајчан хор капелласы тәшкил етмишди. Мән бу вахтлар театр техникумунда тәһсил алырдым. Биз бир нечә нәфәр јолдашла филармонијаја кәлдик. Мәним чох диапазонлу сәсим олмаса да, мусигини гаврама габилитәтим јахшы иди. Мәгсәдмиз хора дахил олмаг иди. О вахт тәләбә кими 40 манат тәгаүд алырдыг, хора гәбул олсајдыг, малијә мәсәләмиз гисмән јахшылашачагды.

Ү. һачыбәјов бизә гулаг асдыгдан сонра 5 нәфәрдән 2 нәфәрин сәси вә мусигини гаврама габилитәти хошуна кәлди. Бизи хора гәбул етди. Мән икинчи тенорлар группунда охумаға башладым.

Күндәлик мәшгләр охудуғумуз әсәрләрин һармонијасы бу мүрәккәб чазибәдар сәсләрин бир-бирилә һәрәкәти мәни тамам мәфтун едәрәк, инсанын сәсләриндән әмәлә кәлән бу чүр фусункар сәсләнмә мәндә башга бир аләт јаратмаға башлады. Бу, мәним әсл мусиги аләминә илк гәдәмим иди. Буна бахмајараг, мән һәлә 7 јашымдан тар вә фортепианода хырда мелодиялар да чалырдым.

1938-чи илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсәнәти вә әдәбијаты күнләриндә бизим хор коллективимиз Үзејир һачыбәјовун рәһбәрлијилә чыхыш етди. Биз «Короғлу» операсында да иштирак едирдик. Мән операнын үчүнчү пәрдәсиндә күрчү әсирләри арасында идим.

Бир күн мәшгдән сонра Үзејирбәј мәни јанына чәғырды вә деди: Чаһанкир, јолдашларындан бир нечәси

17 сиф. 21

257

мәнә деибләр ки, сән фортепианода маһнылар, рәгсләр чалырсаң, мән бу әсәрләрини динләмәк истәјирәм, чал көрәк: Доғрусу, бу мәним үчүн көзләнилмәјән кәркин бир вәзијјәт јаратды: өзүмү итирдим, әлләрим әсмәјә башлады. Үзејир мәнә үрәк-дирәк верәрәк садә бир вәзијјәт јаратды. Әсәрләри чалмаға башладым. О, чох диггәтлә гулаг асарағ хырда бығларыны ешәрәк деди: Чоғач оғлансаң, сәни көнч бир бәстәкарла таныш едә-чәјәм, о, сәнә мусиги тәһсилиндә көмәк едәр, онун ады Гара Гарајевдир».

Даһи бир инсанын мәнә гаршы аталығ гајғысындан руһланарағ мән Асәф Зејналлы адына мусиги мәктәбинин бәстәкарлығ ше'бәсинә дахил олдум. Мусиги мәктәбинин IV курсунда охудуғум вахт маһны вә халғ чалғы аләтләри оркестри үчүн бир нечә әсәрим («Јаллы», «Чәнки») радио вәситәсилә сәсләнди. Бунлары ешидән Үзејирбәј мәни консерваторијанын һазырлығ курсуна дахил олмағымы тәклиф етди. Бу курса өзү шахсән рәһбәрлик едирди. Үч ил Үзејирбәјин бизә дәрәс дедији Азәрбајчан муғамлары әсәсләрыны гуртардығдан сонра мән консерваторијанын бәстәкарлығ ше'бәсинә гәбул олуңдум.

Јадымдадыр, елә бу вахтлар мән маһны вә рәгс ансамблынын хор групуна рәһбәр тә'јин олуңдум. Филармонијанын рәһбәрлији јазычы Дәмрчизадәнин јаздығы Дәдә Горғуд сценарисинә мусиги јазмағы мәнә тапшырды. Чох чаван олдуғума көрә Гылман Салаһов да мәнә рәһбәр ки ми тә'јин олуңду.

Бу әсәрә мусиги јазмағ үчүн һәр шәраит јарадылды. 15 күн әрзиндә мусигини јазыб гуртардым. Дәдә Горғуд мусигили хореографик концерт програмында демәк олар ки, филармонијанын бүтүн хор, рәгс, халғ чалғы аләтләри оркестри иштирак едирди. Солистләр: мәрһум Зүлфү Адыкөзәлов (Дәдә Горғуд), Хан Шушински вә башгалары иштирак едирдиләр.

Дәдә Горғуд тамашасынын гурулушчу режиссору республиканын халғ артисти С. Дадашов, рәгсләрин гурулушу И. И. Арбатов, халғ чалғы аләтләри оркестринин рәһбәри Р. Әфәндијев, кејим вә әлбәсәләрин мүүәллифи республиканын халғ рәссамы К. Қазымзадә иди. Дәдә Горғуд тамашасынын илк бахышы олду. Бахышда јазычылар, Мәркәзи Комитәнин ишчиләри, артистләр, чохлу инчәсәнәт хадимләри иштирак едирдиләр. Бахыша Үзејир һачыбәјов башчылығ едирди. Тамашанын бөјүк мү-

вәффәғијјәтли олдуғу гејд олунду. Ү. һачыбәјов тамашаны тә'рифләјәрәк мәни тәбрик етди, мүүәјјән гејдләрини сөјләјәрәк о, бу мөвзу әсасында опера јазмағы мәсләһәт көрдү.

Узун мүддәт Дәдә Горғуд тамашасы филармонијанын концерт салонунда мүүәффәғијјәтлә ифа олунарағ тамашачылар тәрәфиндән һөрмәтлә гаршыланырды.

Ү. һачыбәјов һагда хатирәләрим бу кичик јазы илә битмир, кәләчөкдә мән хатирәләrimi бир гәдәр дә кеңиш вә даһа марағлы һадисәләрлә зәнкинләшдирмәји өзүмә борч билирәм.

1945-чи илдә ССРИ Харичи Өлкәләрлә Мәдәни Өләгәләр Чәмијјәтинин мәсләһәтилә мән Чәнуби Азәрбајчанын Тәбриз шәһәринә бир бәстәкар ки ми көндәрилдим. Чәнубда олдуғум вахт 100 нәфәрдән ибарәт халғ чалғы аләтләри оркестри вә 50 нәфәрлик хор тәшкил етдим. Бу коллективләрин репертуары демәк олар ки, 90 фәизи Ү. һачыбәјов әсәрләриндән ибарәт иди. 6 ај әрзиндә халғ чалғы аләтләри оркестринә нотла чалмағы өјрәтдим. Ү. һачыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комедијасыны мүүәллиф јаздығы ки ми нотла чалмаға башладылар.

Феврал ајынын 20-си иди. Ү. һачыбәјовун јарадычылығына һәср олуңмуш бир кечә тәшкил етмишдик. Концертни башланғычунда Тәбриз шаир вә мусигичиләри Ү. һачыбәјовун јарадычылығындан чыхышлар етдиләр. Бу кечәдә мәшһур Иран ханәндәси азәрбајчанлы Әбүлһәсән хан Иғбал да иштирак едирди. Һәмни кечәдә мән һазырладығым оркестр мүүәффәғијјәтлә чыхыш етди. Сабакы күн Тәбриз гәзәтләри Ү. һачыбәјова һәср олуңмуш кечәни шәкилли мәғаләләрлә гејд етдиләр.

Бақыја гајытдығдан сонра Үзејирбәјлә мән консерваторијада көрүшдүм. Бу көрүшдә о, Чәнуби Азәрбајчан һагда чохлу сөһбәтләр етди, о јени гурулуш демократик гурулушдан данышды. Бирдән мәнән Пишәвәринин вәзијјәти илә марағланды вә деди ки, мән ондан чох никаранам. Доғрусу, бу никаранчылығын сәбәбини билмәдим. Бир нечә ил кечдикдән сонра бу никаранчылығ мәнә ајдын олду.

1985

JARЫМ ЭСР БУНДАН ЭВВЭЛ

Бэ'ээн һәятда елә һадисәләр олур ки, адам ону һеч вахт јаддан чыхара билмир.

Инди сизә данышачағым әһвалат јарым эср бундан әввәл баш вермишдир. Амма мәнә елә кәлир ки, бу лап дүнөн олмушдур. Он једди—он сәккиз јашларында идим. Театра, әдәбијјата хүсуси һәвәсим вар иди. Һәтта Нәчәфбәј Вәзировун «Јағышдан чыхдыг, јағмура дүшдүк» вә Әбдүррәһимбәј Һағвердијевин «Дағылан тифаг» эсәрләриндә гәдын ролларында чыхыш етмишәм. Бунлары демәкдән мәгсәдим одур ки, мәним бөјүк сәнәт ашиги Үзејир Һачыбәјовла нечә таныш олмағымы биләсиниз. Нәчәфбәј Вәзиров вә Әбдүррәһимбәј Һағвердијев кими тәрәгһипәрвәр вә дөврүн габагчыл адамлары илә танышлығым мәни Үзејир Һачыбәјовла јахынлашдырды, «Лејли вә Мәчнун» операсынын јаранмасы тарихинин шаһиди етди. О заман Үзејир Һачыбәјов Бақыда «Исламијјә» мейманханасында јашајырды. Әлбәттә, операнын мәшгини орада, Үзејирин јашадығы кичик отагда апармаг олмазды. Одур ки, һәвәскара артист Имран Гасымовун кениш мәнзили бу ишдә дадымыза чатды. Имран Гасымовун бөјүк залы вар иди. Һәфтәдә ики-үч дәфә орада мәшг кечирирдик...

Бир дәфә Үзејир Һачыбәјов хор тәшкил етди. Хор үчүн адам тапмағы Үзејирбәј мәнә тапшырды. Мән онун бүтүн тапшырығларыны чанла-башла јеринә јетирәрдим.

Мән дә башгалары кими, илк операнын тамашаја гојулмасы күнүнү сәбирсизликлә көзләјирдим. Нәһәјәт, бу унутулмаз күн кәлиб чатды... «Лејли вә Мәчнун» операсы тамашаја гојулду. О күнү тәсвир етмәјә ачизәм. Индики драм театрынын салону адамла долу иди.

Илк операја бахмаг үчүн тәкчә Бақы вә онун кәндләриндән дејил, һәтта Шушадан, Ағдамдан, Бәрдәдән, Кәнчәдән, Шамаһыдан, Ләнкәрәндән да о гәдәр адам кәлмишди ки, чоһу күчәдә галмышды. «Шәби һичран» хору охунан кими алгыш сәсләри узун мүддәт давам етди.

О күндән Үзејир Һачыбәјовун ады мәшһур олду. О, күчәдә кедәндә дә һама ајаг сахлајыб дејирди:

— Лејли вә Мәчнуну јазан бу оғландыр.

Чоһ тәәссүф ки, Үзејир Һачыбәјовла узун мүддәт

достлуг едә билмәдим. Чүнки бир нечә илдән сонра тәһсил алмаг үчүн Петербурга јола дүшдүм. 1915-чи илдә Петербург кимназијасыны битириб Саратов универститетини тибб фақултәсинә дахил олдум. 1919-чу илдә университетти битирдим. Лакин бу мүддәт ичәрисиндә Үзејир Һачыбәјовла һәмишә сых әлағә сахлајыр, онун јарадычылығы илә марагланырдым. Һәр јени эсәринин тамашаја гојулмасы хәбәрини ешиндәндә ушаг кими севинирдим. Бақыја кәләндә «Әсли вә Кәрәм», «Аршын мал алан», «О олмасын, бу олсун» вә башга эсәрләрә дәфәләрлә тамаша етмишдим.

Азәрбајҗанда Совет һакимијјәти гуруландан 10 ил сонра тибб елмләри доктору алимлик дәрәчәси алдым. Бу мүнәсибәтлә Үзејир Һачыбәјов мәни тәбрик едәрәк деди:

Һајыф ки, сәнәтимиз ајры дүшдү.

Мән исә чавабында дедим:

— Үзејирбәј, һеч фәрги јохдур, бејним тибб аләминдә олса да, үрәјим мусигинин јанындадыр.

О күлдү. Сонралар тез-тез јығынчағларда, театрда көрүшәр, сөһбәт едәр, илк тамашамыздан сөз ачардыг.

1946-чы ил иди. Мәнә дедиләр ки, Үзејир Һачыбәјовун әлләринә сада хәстәлији дүшүб. Мән, тарзән Мирзә Мухтар Мансуровла онлара кетдим. Биз ичәри кирәндә о, пианонун архасында отуруб нәсә чалырды. Бармағлары тәнзифлә сарығлы иди. Гәләми әлиндә чәтинликлә тутмасына бахмајараг, нот вәрәғләринә чоһлу ишарәләр етмишди. Биз ичәри кирәндә о, ајағ галхды:

— Профессор, хош кәлмишиниз,— деди.

— Өмрүмдә илк дәфә сиздән инчијирәм,— дедим:— Мәнә профессор демәјин. Мән сизин артистләри чағырмаға кәндәрдијиниз Халыгам.

Күлүшдүк.

Үзејир бәј мәни гучағлады.

Әлләшиб хејли сөһбәт етдик. О, «Фирузә» адлы јени опера үзәриндә ишләдијиндән данышды. Мән, һәмнин күндән сонра бир нечә һәфтә онлара кедиб-кәлдим. Әлләри һәлә сағалмадығы үчүн она бир нечә күн пиано архасында отурмамағы тапшырдым.

О, күлүб деди:

— Јох, Халыг, мәнә гашыг тутмағы тапшыр, амма ону тапшырма, әмәл едә билмәјәчәјәм. Мән бир күн бармағларымы пианонун дилләринә тохундурмасам, рәһат јата билмәрәм.

Үзејир Һачыбәјов белә сәнәткар иди. Онун ән бөјүк арзусу јазыб-јаратмаг, халг үчүн гижмәтли јадикар го-јуб кетмәк иди. Бу бөјүк сәнәткарын, нәчиб ишини кәнч бәстәкарларымыз кәрәк онун кими давам етдирсинләр, халг мусигисинин зәнкин хәзинәсини кәрәк онун кими севсинләр. Бу, Үзејир Һачыбәјова ән бөјүк вә әзиз ха-тирә олар.

1958

ГРИГОРИ ШАНТЫР¹⁴¹

Диггәтәлајиг бәстәкар олан Үзејир Һачыбәјовун ады вә јарадычылыг фәалијјәти дәрин һөр-мәтә лајигдир. Азәрбајчан мусигисинин инкишафында онун ролуну рус мусигисинин инкишафында Глинканын тарихи ролу илә мүгајисә етмәк олар.

Үзејир Һачыбәјовун «Короғлу» операсы, «Аршын мал алан» мусигили комедијасы вә онларча маһны вә ро-манслары һағлы олараг өлкәмизин мусиги хәзинәсинә дахил олмушдур.

1975

ЈУРИ ШАПОРИН¹⁴²

Һалә 30-чу илләрдә бу көзәл инсанла танышлыг мәнә бөјүк зөвг верди. Үзејир Һачыбәјов геј-ри-ади ағылла инчә јумор һиссинә малик олараг, илк ба-хышдан өз мейрибанлыгы илә диггәти чәлб едир вә бу мейрибанлыг һәр јени көрүшдә артырды. Биз сәмини дост олдуғ.

О, Москвада оlanda биз саатларла аләт архасында әјләшәрәк јени бәстәләдијимиз әсәрләри чалыр, фикир мүбадиләси апарыр вә кәләчәк планларымыз һағғында сөһбәт едирдик. Мән дә онун гонағы олурдум вә јенә кечәјә гәдәр мусиги вә сөһбәт.

Әлбәттә, тамашалара бахыш. Мән бир нечә дәфә «Ко-роғлу» операсына 1938-чи илдә онкүнлүк заманы вә сон-ралар да гулаг асмышам вә бир нечә дәфә операнын клавир вә партитурасыны нәзәрдән кечирмишәм вә һәр дәфә бу әсәр мәни мәһз халг мусигиси руһунда олмасы илә вәлһ едирди.

1965

КЕОРКИ ШАРОЈЕВ ДАНИЛ ДАНИЛОВ¹⁴³

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ КОНСЕРВАТОРИЈАСЫНЫН ТӘШКИЛАТЧЫСЫ

Үзејир Һачыбәјов бүтүн јарадычылыгы боју өз халғынын мусиги маарифи вә тәһсилнин асл илһамчысы вә тәшкилатчысы олмушдур. О, 1921—1922-чи илләрдә илк Азәрбајчан мусиги техникумуну јарат-мышдыр. Техникумун јетишдирмәләри әсәсән Азәрбај-чанын милли кадрлары иди. Ү. Һачыбәјовун тәшәббусу илә тезликлә бу техникум әсасында Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы тәшкил олунду вә сонралар о, Азәр-бајчанын мусиги мәркәзинә чеврилди.

Үзејир Һачыбәјовун рәһбәрлији илә Азәрбајчан Дөв-ләт Консерваторијасы, даһа сонра онун әсас «еһтијат гүввәси» олан Консерваторија нәздиндәки 10 иллик му-сиги мәктәби вә Азәрбајчан Дөвләт Мусиги Техникуму милли бәстәкар, нәзәријјәчи вә дирижор, ифачы һазыр-лајан әсл тәһсил очағларына чеврилди.

Азәрбајчан мусиги инчәсәнәтинин, демәк олар ки, бүтүн мүасир хадимләри һәмин консерваторијада тәр-бијә алмыш, бу вә ја дикәр дәрәчәдә онун фәалијјәти илә бағлы олмушдур. Илк илләрдә консерваторијанын анчаг фортепиано вә вокал факүлтәләри вардыса, сон-ралар бүтүн мусиги ихтисаслары үзрә факүлтәләр јара-дылмышды...

Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасынын бәстәкар-лыг факүлтәсиндә онун мусиги јарадычылығғында садә-лијә, хәлгилијә, реализмә чағыран кур сәси дәфәләрлә ешидилирди. Гәрбин мүасир дүшкүн инчәсәнәтинә гар-шы Үзејир Һачыбәјовун нифрәти онун сағлам мусиги мәһәвијјатынын парлаг тәзаһур иди. О, халга јад «ин-чәсәнәт»лә һеч чур барыша билмирди.

Үзејир Һачыбәјов јетишдирмәләринә инадла ишлә-мәји тәлгин едирди. Кәләчәк бәстәкар, дирижор, нәзә-ријјәчи үчүн вачиб олан полифонија, оркестровка, пар-титура оумаг кими биликләрин зәрурилијинә биканә бахан адамлары гәзәблә гамчылајырды. О, дәнә-дәнә тәкрат едирди ки, бизә јарымчыг мусигичиләр дејил, дәр-рин билијә малик јеткин мусигичиләр лазымдыр.

Үзејир Һачыбәјов тәләбәнин тәһсил системиндә фор-тепианоја хүсуси әһәмијјәт верир вә буна көрә дә үму-

263

ми фортепиано синфинэ бөжүк диггэт жетирирди. О, бу синифдэ мусигчинини даһа дүзкүн инкишаф јолуну көстөрир, мусиги әдәбијјатынын мүмкүн гәдәр чохла нүмүнәләри илә таныш олмасына чалышырды.

Үзејир Һачыбәјов чанлы, марағлы дәрс демәк тәрәфдары иди. Адәтән мүәллим тәләбәләрин онун мүһазирәсинә пис кәлдикләриндән шикајәт етсәјди, Ү. Һачыбәјов күлүмсәјиб шикајәтчијә бахар вә дејәрди: «Сиз әминиснизми ки, Сизин мүһазирәләрә пис давам етмәкдә тәкчә тәләбәләр күнаһкардырлар?». Белә сөһбәтдән сонра мүәллим методик принципләрини нәзәрдән кечирир, өз нөгсанларыны тапыр вә директорун дедији сөзләрдә нәјә ишәрә едилдијини баша дүшүрдү.

Консерваторијадә нәзәрн мусиги тәһсилинин сәвијәсинин хејли јүксәлмәси, нәзәри-бәстәкарлығ факултәси планынын тәдричән јығчамлашдырылмасы Үзејир Һачыбәјовун чидди нәзәрәтинин билаваситә нәтичәси һесаб едилмәлидир.

Азәрбајчан халғ ладлары дәрсини дејән Һачыбәјов бу саһәдә бүтүн тәләбәләрә Азәрбајчан халғ мусигисинин әсасларыны баша салмаға чалышырды.

Үзејир Һачыбәјов консерваторијадә елми-тәдғигат вә методики тәдрис ишләринин кенишләндирилмәсинә дә бөјүк диггәт верирди. Бурада методики тәдрис вә елми-тәдғигат ишләринин мәркәзинә чеврилмиш кафедра тәшкил олундугдан сонра бу иш чидди планла апарылыр, консерваторијанын педагожи һеј'әти гаршысында тәдрис просесинин кејфијјәтини јүксәлтмәк, методики проблемләри ишләмәк, елми-тәдғигат ишләри апармағ, професионал мүәллим һеј'әтинин билик сәвијјәсини јүксәлтмәк кими чидди мәсәләләр дурурду. Бүтүн бу ишләр билаваситә Үзејир Һачыбәјовун рәһбәрлији илә көрүлүрдү...

Үзејир Һачыбәјов Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәти тарихинә аид дәрслик јаратмағ проблеминә бөјүк диггәт јетирирди. Јалныз ағыр хәстәлик Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасына һәвалә едилмиш бу бөјүк вә мүһүм ишә рәһбәрлик етмәјә она мане олдү.

Үзејир Һачыбәјовун елми-тәдғигат ишинә көстәрдији гајғы Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасында бир сыра гијмәтли әсәрләрин јаранмасына кәтириб чыхарды. Азәрбајчан мусиги тарихи илә әлағәдар тәдғигат мәсәләләри саһәсиндә көстәрилән чәдләрин мәркәзләшдирилмәси үчүн Үзејир Һачыбәјов Азәрбајчан ССР Елм-

ләр Академијасынын Инчәсәнәт Институту илә консерваторијанын сых әлағәдә олмасына чалышырды.

Үзејир Һачыбәјов елми-тәдғигат ишләринин кенишләндирилмәсинә рәһбәрлији заманы кәнч милли кадрларын чәсарәтлә ирәли чәкилмәсини зәрури һесаб едирди. О, елми-тәдғигат иши илә мәшғул олмајан али мусиги мәктәби мүәллимини тәсәввүрүнә кәтирә билмир вә консерваторијанын һәр бир ишчисини гаршысында вәзифә гојурду ки, һамы өзүнү әсл елми үмумиләшдирмәләр апаран шәхс сәвијјәсинә галдырсын.

Тәдрис просесинин методолокијасы, мүәллим вә тәләбәләрин тәрбијәси мәсәләләринә дә Үзејир Һачыбәјов марксист-ленинчи нәзәријә бахымындан бөјүк әһәмијјәт верирди. О, мусигичи шүурунун формалашмасында бу амилин мүһүм олдугуну мүәллим һеј'әтинин нәзәринә һәмишә чатдырырды. Дәфәләрлә гејд едирди ки, совет консерваторијасы сијасәтдән кәнар шәхсләр дејил, сијаси чәһәтдән јеткин вә һазырлығлы совет мүтәхәссиси, совет мусигичиси һазырламалыдыр. Һачыбәјовун бу мөвзуја һәср олунмуш чыхышларында һәмишә белә бир фикр өзүнү ајдын көстәрирди ки, мусиги бөјүк Ленин партијасынын рәһбәрлији илә бүтүн совет халғынын социализм һәгиғәтини һәјата кечирмәк үғрунда апардығы бөјүк мүбаризәнин јалныз бир һиссәсидир.

Мусиги тәһсилинин мәғсәд вә вәзифәләринә Үзејир Һачыбәјовун бу партијалы мүнасибәти онун бүтүн педагожи көстәришләринә инандырычылығ гүввәси верирди.

Үзејир Һачыбәјов һеч заман тәләбәләри, онларын бәдини шәхсијјәтини унутмурду. Бәдин шуранын ичләсларында һәр тәләбәнин шәхси кејфијјәтләри үзәриндә дајаныр, онун бир мүтәхәссис кими кәләчәјини әтрафлы шәрһ етмәјә чалышырды. Мусигичинин шәхсијјәтинә белә мүнасибәт консерваторија мә'зунларына Үзејир Һачыбәјовун нечә чидди јанашдығыны ајдын көстәрирди.

Үзејир Һачыбәјовун рәһбәрлији илә Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасы концерт фәалијјәтини дә хејли кенишләндирмишди. Мусиги тәһсили просесинин үмуми инкишафы илә әлағәдар оларағ бу консертләрин бәдини сәвијјәси хејли јүксәлмиш, онларын ичтиман әкс-сәдасы исә мәктәбин һүдудларындан чох-чох узағлара јайылмышды. Консерваторија консертләри динләјичиләри дүнја мусиги әдәбијјатынын ән јахшы нүмүнәләри илә таныш едир вә Бакынын мусиги һәјатынын ән бөјүк ампл-

ләрindən бири кими әһәмијјәт кәсб едирди.

Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасы җетишдирмәләринин Москвада, Ленинградда вә Бақыда кечирилән ифаҗылыг мұсабиғәләриндә иштиракыны Ү. Һачыбәјов вачиб һесаб едир вә бу мұсабиғәләрин һеј'әтинә ја башчылыг едир, ја да онларын тәркибинә дахил олурду. Мұсабиғә иштиракчыларынын мұвәффәғијјәти, онларын пајтахтын мусиги ичтимаијјәти тәрәфиндән ғијмәтләндирилмәси Ү. Һачыбәјов үчүн ән жүксәк мұкафат олурду.

Ү. Һачыбәјов ифаҗылыг кафедраларында репертуарын кенишләндирилмәсини, јени репертуар јарадылмасыны вә бураја һөкмән Азәрбајҗан мөвзуларынын дахил едилмәсини тәләб едирди. Фортепиано кафедрасынын тәшәббүсү илә дүзәлдилмиш Азәрбајҗан мөвзуларында транскрипсиялара Ү. Һачыбәјов ғызғын тәрәфдар иди вә бу тәшәббүсү алғышлајырды.

Ү. Һачыбәјовун консерваторијаја рәһбәрлији дөврүндә оркестр, хор, камера синифләри кими ғијмәтли коллектив јарадылмышдыр ки, бу да тәләбәләрин професионал һазырлығы ишинин јахшылашдырылмасына сәбәб олурду.

Ү. Һачыбәјов вокал тәһсилә мәсәләләринә хүсуси диггәт јетирирди. О, бу саһәни консерваторијада ән мұһүм саһәләрдән һесаб едәрәк, фитри исте'дады олан кәнчләрин охумасы үчүн шәраит јарадырды.

Бөјүк Вәтән мұһарибәси дөврүндә консерваторијанын апардығы бөјүк һәрби-һамилик ишиндә Ү. Һачыбәјовун рәһбәрлијини хүсусилә гејд етмәк лазымдыр. О, һәрби хәстәханаларда, Совет Ордусу вә донанмасы һиссәләриндә чыхыш едән педагожи һеј'әтин вә тәләбәләрин програмлары илә шәхсән марағланыр, лазыми репертуарын диггәтлә сечилмәсинә нәзәр јетирир, консерваторијанын бу һејирхаһ ишинә рәһбәрлик едиб истиғамәт верирди.

Мұһарибә дөврүндә Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасы јаралылар вә сағалмагда олан дөјүшчүләр үчүн миндән артыг концерт вермишди.

Консерваторијада Үзејир Һачыбәјовун тәшкилатчылыг ишиндән данышаркән, онун шәхси кејфијјәтләри бардә дә бир нечә кәлмә демәк вачибдир.

Үзејир Һачыбәјовун консерваторијанын директору вә зифасындә ишләмәси профессор-мүәллим һеј'әти вә тәләбәләр тәрәфиндән чох мұһүм вә әһәмијјәтли һадисә

кими ғијмәтләндирилирди. Јарадычы сәнәткар, илһамлы әсәрләрин мүәллири кими Ү. Һачыбәјовун шәхсијјәти чох жүксәк иди. Бәстәкарын јарадычылығынын чичәк-ләндији дөвр онун консерваторијадакы фәалијјәти илә ғырылмас телләрлә бағлыдыр. «Короғлу» операсынын кезәл мусигиси илк дөфә консерваторијада онун коллективи үчүн сәсләнмишдир.

Үзејир Һачыбәјовун бир сәнәткар директор вә бөјүк ичтимаи хадим кими һөрмәти Азәрбајҗан Дөвләт Консерваторијасынын академик һеј'әтини вә тәләбәләрини өз ишләринин кејфијјәтини жүксәлтмәјә мәчбур едирди.

Үзејир Һачыбәјовун сәмиимижјәтини вә һејирхаһлығыны да бураја әләвә етмәк вачибдир. Онун һуманизми, али зәкасы, принципаллығы онунла тәмасда олан һәр кәсдә һүсн-рәғбәт ојадырды.

Сәпилмиш тохум бол чүчәртиләр вермишдир. Бөјүк инсан вә сәнәткар Үзејир Һачыбәјовун јетишдирдији мусигичиләр нәсли инчәсәнәттә хәлгилик вә бәди һәғигәт уғрунда мұбаризә апарыр. Онлар өз мүәллимләринин вәсијјәтләрини ғорујуб сахлајачаг вә инкишаф етдирәчәкдир.

1948

ӘЗИЗ ШӘРИФ¹⁴

БИР МӘКТУБУН ТАРИХИ

Мирзә Фәтәли Ахундовдан башламыш та мұасир совет јазычылары вә алимләринәдәк Азәрбајҗан мәдәнијјәтинин көркәмли хадимләринин мәнә әзиз олан бир чох тарихи сәнәдләри—автографлар, мәктублар арасында Үзејир Һачыбәјовун јекәнә мәктубу да ғовлугда еһтијатла ғорунуб сахланыр. Бу мәктубун ғырх илдән артыг марағлы бир тарихи вардыр.

О узаг отузунчу илләрдә мән Тбилисидә јашајыр вә Зағағзија МИК-индә ишләјирдим. Азәрбајҗан әдәбијјәти вә инчәсәнәтинә аид мәсәләләрлә мәтбуатда тез-тез чыхыш едирдим. Бир дөфә мәшһур күрчү алими, профессор Ахвәдиани Украјна Енсиклопедијасы үчүн Азәрбајҗан мәдәнијјәти һағғында материал топлајуб һазырламагда она көмәк етмәји мәнә тәклиф етди. Ах-

267

веледиани һәмнин нәшрин Загафгазија үзрә рәсми нүмә-
жәндәси иди.

Бу тәклиф чох мәс'улијјәтли олса да, мәнә марағлы көрүндү. Әлифбанын биринчи һәрфи үчүн Азәрбајчан әдәбијјатыны, мусигисини, театрыны вә Азәрбајчан дилини эһатә едән мәғаләләр вермәк лазым олдуғундан, дәрһал ишә башламалыјдым. Бу бөлмәјә дүшәчәк ајры-ајры хадимләр—Ахундов, Һагвердијев, Әрәблински вә башғалары һағгында мәғаләләри һәлә демирәм. Дүздүр, мәғаләләрин һәчми о гәдәр дә бөјүк олмајачағды, амма бу, материалын тәртиби сәһәсиндәки чәтинлији, һабәлә онун мәзмунунун долғунлуғу һағгында мәс'улијјәти һеч чүр азалтмыр, әксинә, артырырды.

Бә'зи мәғаләләри билијим чәрчивәсиндә өзүм јаздым, башға материаллар үчүн исә Бақыдакы мө'тәбәр мүтәхәссисләрә мүрачиәт етдим. Тәбни, Азәрбајчан мусигиси һағгында мәғалә јазмағ үчүн Үзејир Һачыбәјова мүрачиәт етмәји лазым билдим. Онунла чохдан таныш идим, амма бу танышлығ, нечә дејәрләр, өтәри иди. Буна бахмајарағ, мәшһүр бәстәкара мәктуб јазыб хаһиш етдим ки, Азәрбајчан мусигиси һағгында мәғалә јазмағ зәһмәтини өз өһдәсинә көтүрсүн. Енскиклопедија редак-
сијасындан алдығым мүәллиф һағгынын мигдарыны көс-
тәрән мүғавиләнин бир нүсхәсини дә мәктуба әләвә ет-
дим.

Хатиримдәдир, бир дәфә Бақыја кәләндә Үзејир Һачыбәјовла көрүшдүм. Бәстәкар мәни чох сәмими гаршы-
лады вә лазыми материалы јазмаға разы олдуғуну сөј-
ләди. Шүбһәсиз, мән баша дүшүрдүм ки, бәстәкар көр-
кин јарадычылығ ишилә машғулдур вә е'тифак едим
ки, мәғаләни јазачағына о гәдәр дә үмид бәсләмирдим.
Тезликлә ондан сифаришли зәрф аланда нечә севинди-
јими тәсәввүр едә билмәзиниз. Зәрфин ичиндә Азәрбај-
чан мусигиси һағгында макинада чап олунмуш мәғалә
вә мәктуб варды. Мәктубда јазылмышды.

«Һөрмәтли Әвиз јолдаш!

Бир гәдәр кеч олса да, мәғаләни кәндәрирәм. Бил-
мирәм јарајачағ јохса јох. Әјр кечикибсә, хаһиш еди-
рәм, кери кәндәрин. Сизин Тифлисдән кәндәрдијиниз
мәктубу алдым, мүғавиләјә гол чәкмәји лазым билмә-
дим, чүнки көрүлән иш о гәдәр зәһмәтли дејил, Сизә
чансағлығы арзулајырам.

Үзејир, Бақы, 14 јанвар 1932-чи ил»

Бу мәғаләнин бир нүсхәси мәнә галыб вә охучула-

ры онун мәзмуну илә таныш етмәји өзүмә борч би-
лирәм, чүнки вахтилә енскиклопедија редаксијасына тәг-
дим едилән башға материалларла бирликдә бу мәғалә
дә ишығ үзү көрмәјиб. Енскиклопедијанын биринчи чил-
динин һазырланмасы вә нәшри кечикди вә Бөјүк Вәтән
мүһарибәсиндән сонра јенидән тәртиб едилди. Бу чил-
дин нәшри јалныз 1959-чу илдә мүмкүн олду. Шүбһәсиз
бурадакы материаллар, о чүмләдән Азәрбајчан мусиги-
си һағгында мәғалә јенидән јазылмышды.

Үзејир Һачыбәјовун бу кичик мәғаләсинини гижмәти
ондадыр ки, о, Азәрбајчан мусигиси, онун хүсусијјәтлә-
ри, гурулушу, ладлары һағгында ајдын тәсәввүр оја-
дыр. Һәм мүтәхәссисләр, һәм дә мусиги һөвәскарлары
үчүн чох марағлы мә'лумат верирди.

Бурада халғ чалғы әләтләриндән, ифачылардан, мү-
ғәнни вә чалғычылардан бәһс олунурду. Үзејир Һачы-
бәјов мүасир дөврүн мусиги мәдәнијјәтинин вәзијјәти
һағгында да марағлы мә'лумат верирди.

«Апрел ингилабынадәк Азәрбајчанда мусиги јары-
кизли вәзијјәтдә иди вә дин хадимләри вә онларын әләт-
тылары тәрәфиндән тә'ғиб олунурду.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулдуғдан сонра
мусиги мәдәнијјәти бөјүк аддымларла ирәлиләмәјә баш-
лады.

1921-чи илдә Бақыда түрк (Азәрбајчанлы гејд) оғ-
ланлары вә гызлары үчүн хүсуси мусиги мәктәби ачыл-
ды, бурада 500-дән артығ шакирд охујурду.

1926-чы илдә бу мәктәб Азәрбајчан Дөвләт Консер-
ваторијасы илә бирләшди, бурада үмуми мусиги инчәсә-
нәти илә јанашы, һәм практики, һәм нәзәри чәһәтдән
Азәрбајчан халғ мусигиси дә өјрәнилир.

Өз колоритинин рәңкарәнклији илә зәнкни олан Азәр-
бајчан халғ ладлары (кушәләри) контрапункт (полифо-
ник) формалар үчүн чох көзәл әсас ола биләр вә мүәј-
јән инкишаф дөврүндә, үмумдүнја мусиги инчәсәнәтинә
бөјүк јенилик кәтирә биләр».

Бу кичик мәғаләдән верилән мә'луматларын үслүб
сәлислијини, дәғиглијини вә јығчамлығыны мүәјјән ет-
мәк олар. Бир шеји дә гејд етмәк истәрдим ки, мәғә-
ләнин мүәллифи өз опералары, мусигили комедијалары
вә дикәр әсәрләри илә о заманадәк чох зәнкнләшдир-
дији јени Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәти һағгында бир
кәлмә белә јазмыр. Әкәр бу барәдә јазмыш олсајды,
бәстәкар кәрәк илк нөвбәдә өзүнүн һалледичи ролун-

дан бәһс едәјди. Үзејир Һачыбәјовун һәм мөгәләдә, һәм дә мәнә көндәрдији гыса мәктубда өзүнүн ајдын көрүнән хасијјәтинин бу чәһәти илк нөвбәдә нәзәрә чарпмалыдыр, чүнки бу чәһәт бәстәкары һәинки көркәмли мусиги хадими вә ичтимай хадим кими, һәмчинин көзәл, даг чешмәси кими саф вә бүллур, өзүнү өјмәкдән чох-чох узаг олан көзәл, хејирхаһ бир инсан кими характеризә едир.

1975

ДМИТРИ ШОСТАКОВИЧ¹⁴⁵

Үзејир Һачыбәјов һаглы олараг Азәрбајчан совет мусигисинин баниси сајылыр.

Өзүнәмәхсус бөјүк исте'дада малик бир бәстәкар, көркәмли ичтимай хадим олан Һачыбәјов бүтүн һәјәтыны Азәрбајчан совет мусиги мәдәнијјәтинин инкишафына һәср етмишдир. Оун шакирдләри вә сәләфләри (ардычыллары) олан Азәрбајчан бәстәкарлары һаглы олараг совет мусиги јарадычылығында илк јерләрдән бирини тутурлар. Бунда да Үзејир Һачыбәјовун чох бөјүк хидмәти вардыр. О, Азәрбајчанда илк мусиги тәһсилини чох көзәл тәшкил етмишдир. Симфоник мусигинин инкишафы үчүн чох иш көрмүшдүр.

Совет мусигичиләри вә мусиги һәвәскарлары, бүтүн совет халгы Азәрбајчан халгынын шанлы оғлу Үзејир Һачыбәјовун өлмәз хатирәсини һөрмәтлә јад едирләр.

1965

МҮӘЛЛИФЛӘР ВӘ ХАТИРӘЛӘР ҺАГГЫНДА ГЫСА МӘ'ЛУМАТ ВӘ ГЕЈДЛӘР

¹ Бәстәкар, Азәрб. ССР эмәкдар инчәсәнәт хадими Әшрәф Аббасовун хатирәси Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мүнәсибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуномушдур.

² Бәстәкар, Гырғызыстан ССР халг артисти, республика Дөвләт мұкафаты лауреаты Мукаш Абдрајев 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш «Короғлу» операсынын јени тамашасында олмуш вә өз тәәссураты илә гәзетдә чыхыш етмишдир. Оун үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабрын 22-дә «Коммунист» гәзетиндә «Достлуг гардашлыг һимни» башлығы алтында дәрч олуномушдур.

³ Рәссам, ССРИ халг артисти, ССРИ Рәссамлыг Академијасынын мұхбир үзвү, Азәрбајчан ССР Дөвләт мұкафаты лауреаты, Ч. Неһру адына Бејнәлхалг мұкафаты лауреаты Микајыл Абдуллајевин мөгәләси 1965-чи ил декабрын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

⁴ Нефтчи, Ә. Гарајев адына Бақы нефтгајырма заводунун баш оператору, Социалист Әмәји Гәһрәманы Низамәддин Ағамурадов В. И. Ленин адына сарајда Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил нојабрын 29-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә «Һәмишәјашар сәнәт» башлығы алтында дәрч олуномушдур.

⁵ Партија хадими, шәхси пенсионер Јаков Агаруновун мөгәләси 1975-чи ил нојабрын 21-дә «Бакински рабочи» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

⁶ Павел Антоколски, Маргарита Аликер вә Павел Панченко—Москва шаирләринин үрәк сөзләри 1965-чи ил декабрын 19-да «Азәрбајчан кәнчләри» гәзетиндә «Азәри мусигисинин инчиси» башлығы алтында дәрч олуномушдур.

7 Бәстәкар, Ермәнистан ССР эмәкдар инчәсәнәт хади ми Эмил Аристокесян 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији илә әлагәдар олараг даһи бәстәкарын ев музејинин ачылышында чыхыш етмиш дир... Чыхыш 1975-чи ил нојабрын 20-да «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә «О, сабаһ да бизимлә аддымла јыр, јанашы» башлыгы алтында дәрч олунмушдур. Их тисарла верилр.

8 Мусигишүнас, сәнәтшүнаслыг доктору, Күрчүстан ССР эмәкдар инчәсәнәт хади ми, республика Дөвләт мүкафаты лауреаты Шалва Асланишвилинин хатирәси 1977-чи илдә јазылмышдыр. Рус дилиндән тәрчүмәдир. Илк дәфә чап олунур.

9 Бәстәкар Азәрбајчан ССР эмәкдар инчәсәнәт хади ми Шәфигә Ахундованын хатирәси Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мүнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

10 Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет театрынын солисти Ариф Бабајевин үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабрын 21-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олун мушдур.

11 Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ вә Ермәнистан ССР Дөвләт мүкафаты лауреаты Арно Бабаҷанјанын хатирәси 1976-чы ил нојабрын 21-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә «Үрәк сөзләри» башлыгы алтын да дәрч олунмушдур.

12 Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ вә Күрчүстан ССР Дөвләт мүкафаты лауреаты Андреј Балачи вадзенин хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Выска» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчү мәдир.

13 Мусигишүнас, сәнәтшүнаслыг доктору Виктор Бел јајевин (Москва) сөјләдији фикир 1965-чи ил декабр ајынын 18-дә «Совет кәнди» гәзетиндә «Үрәк сөзләри» башлыгы алтында дәрч олунмушдур.

14 Бәстәкар, Татарыстан МССР эмәкдар инчәсәнәт хади ми Рафаел Белјалов 1985-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији илә әлагәдар олараг Азәрб. ССР ЕА елми конфрансында чыхыш етмишдир вә «Мо лодез Азәрбајджана» гәзетинин мүхбиринин хаһиши илә бөјүк бәстәкарын јарадычылыгы һаггында өз тәәсүратыны сөјләмишдир. Һәмин тәәсүрат 1975-чи ил но јабр ајынын 15-дә «Велики художник музыки» башлы

гы алтында «Молодеж Азәрбајджана» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Тәәсүрат рус дилиндән тәрчүмәдир, чүз'и ихтисарла верилр.

15 Бәстәкар, РСФСР халг артисти, ССРИ Дөвләт лауреаты Виктор Бельнын (Москва) сөјләдији 1965-чи ил нојабрын 18-дә «Үрәк сөзләри» башлыгы алтында «Совет кәнди» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

16 Мүғәнни, ССРИ халг артисти, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, ССРИ вә Азәрбајчан ССР Дөвләт мүкафа тлары лауреаты Рәшид Бейбудовун мәғаләси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетин дә дәрч олунмушдур.

17 Бәстәкар, мүсигишүнас вә дирижор, Азәрбајчан ССР халг артисти Әфрасијаб Бәдәлбәјлинин хатирәси 1965-чи ил декабр ајынын 10-да «Бакински работчи» гә зетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

18 Режиссор, Азәрбајчан ССР халг артисти Шәмси Бәдәлбәјлинин хатирәси 1985-чи ил октябрын 4-дә «Әдә бијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

19 Актриса, Азәрбајчан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мүкафаты лауреаты Лейла Бәдирбәјлинин мәғалә си 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Әдәбијат вә ин чәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

20 Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет театрынын солисти, Азәрбајчан ССР халг артисти Ағабаба Бунјад зәдәнин мәғаләси 1962-чи ил апрел ајынын 30-да «Ба кински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилин дән тәрчүмәдир.

21 ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мүкафаты лау реаты Акаки Васадзенин үрәк сөзләри 1965-чи ил де кабр ајынын 20-дә «Баку» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

22 Мүәллим, филолокија елмләри доктору, Садыг Вәкиловун хатирәси 1965-чи ил декабрын 20-дә «Баку» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

23 Азәрбајчан ССР халг шаири, Азәрб. ССР ЕА һә гиги үзвү, ССРИ Дөвләт мүкафаты лауреаты Сәмәд Вурғун Вәкиловун мәғаләси «Азәрбајчан ССР ЕА Хә бәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олунмуш дур. Мәғалә чүзи ихтисарла верилр.

24 Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Ленин мүкафаты лауреаты, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, Азәрбајчан ССР ЕА-нын һәгиги үзвү, ССРИ вә республика Дөвләт мү кафатлары лауреаты Гара Гарајевин 1958-чи илдә Ү. Һа чыбәјовун вәфатынын 10 иллији илә әлагәдар олараг

язылмыш мегаләси Азербайжан ССР Дөвләт Радио вә Телевизија Верилишләри Комитәсинин архивиндән көтүрүлмүшдүр. Мегалә илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуномушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

²⁵ Мусигишүнас, Азербайжан ССР эмәкдар мәдәни-јәт хадими, тарих емләри намизәди Губад Гасымовун хатирәси 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә язылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуномушдур.

²⁶ Мүәллим, шәхси пенсионер, тарих емләри нами-зәди Мухтар Гасымовун хатирәси 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә язылмышдыр. Илк дәфә чап олунар.

²⁷ Шаир Владимир Гафаровун (Азербайжан) мегаләси 1975-чи ил нојабр ајынын 25-дә дәрч олуномушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

²⁸ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Белорусија ССР Дөвләт мұкафаты лауреаты Јевкени Глебов Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илијинә һәср едилмиш ССРИ Бөјүк Театрында кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октјабр ајынын 13-дә «Чохмилләтли совет инчәсәнәтинин парлаг улдузу» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

²⁹ Мусигишүнас, РСФСР эмәкдар инчәсәнәт хадими Раиса Глезерин (Москва) сөјләдији фикир 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Үрәк сөзләри» башлығы алтында «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³⁰ Бәстәкар, Украина ССР эмәкдар инчәсәнәт хадими, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Вадим Гомолјаканын үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр ајынын 29-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³¹ Мусигишүнас, Украина ССР халг артисти, сәнәтшүнаслыг доктору Николај Гордејчук Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илијинә һәср едилмиш ССРИ Бөјүк Театрында кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октјабр ајынын 13-дә «Чохмилләтли совет инчәсәнәтинин парлаг улдузу» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуномушдур, ихтисарла верилир.

³² Мүғәнни, Азербайжан ССР эмәкдар артисти Кня-

рик Григорјанын хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Миннәтдарлыг» башлығы алтында «Бакински рабо-чи» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³³ Шаир Самвел Григорјанын (Азербайжан) хатирәси 1984-чү ил август ајынын 3-дә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³⁴ Мусигишүнас, РСФСР эмәкдар инчәсәнәт хадими Елена Грошеванын (Москва) сөјләдији фикир 1945-чи ил сентјабр ајынын 21-дә «Советское искусство» гәзетиндә дәрч олуномушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

³⁵ Мусигишүнас, сәнәтшүнаслыг доктору Андреј Гуменјук (Украјна) 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә Азербайжан ССР ЕА-нын елми конфрансында чыхыш етмишдир вә «Молодеж Азербайджана» гәзети мұхбиринин хаһиши илә бөјүк бәстәкарын јарадычылығы һаггында өз тәәсүрәтны сөјләмишдир. Һәмин тәәсүрат 1975-чи ил нојабр ајынын 13-дә «Молодеж Азербайджана» гәзетиндә «Велики художник музыки» башлығы алтында дәрч олуномушдур.

³⁶ Бәстәкар, Јүрчүстан ССР халг артисти, республика Дөвләт мұкафаты лауреаты Мери Давиташвили 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији илә әлагәдар олараг кечирилән шәнликләрдә онун ев музејинин ачылышында чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил нојабр ајынын 29-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә «О, сабаһ да бизимлә аддымлајыр јанашар» башлығы алтында дәрч олуномушдур. Чыхыш ихтисарла верилир.

³⁷ Әдиб, Азербайжан ССР ЕА һәгиги үзвү, эмәкдар ели хадими Мәммәд Ариф Дадашзадәнин мегаләси 1945-чи ил сентјабр ајынын 18-дә «Әдәбијјат» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³⁷ а Рәггасә, Азербайжан ССР халг артисти Әминә Дилбазинин «Мәним хејрхаһым» адлы мегаләси 21 март 1986-чы ил «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олуномушдур.

³⁸ Бәстәкар, Молдавија ССР эмәкдар инчәсәнәт хадими, республика Дөвләт мұкафаты лауреаты Јевкени Дога 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илијинә һәср едилмиш «Короғлу» операсынын јени тамашасында олмуш вә өз тәәсүрәтны 1075-чи ил нојабр ајынын 22-дә «Коммунист» гәзетиндә «Достлуг вә

гардашлыг гимни» башлыгы алтында дэрч етдирмишдир.

³⁹ Мүгәнни, Азербайжан ССР халг артисти Шөвкәт Әләкбәрованын хатирәси «Улдуз» журналынын 1985-чи ил 9-чу нөмрәсиндә чап олуиуишдур.

⁴⁰ Бәстәкар, Азербайжан ССР халг артисти, республика Дөвләт мұкафаты лауреаты Сүлейман Әләскәровун хатирәси 1975-чи илдә У. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуиуишдур.

⁴¹ Бәстәкар, Азербайжан ССР Дөвләт вә Ленин Комсомолу мұкафатлары лауреаты Агшин Әлизадәнин мөгаләси 1985-чи ил октябрын 4-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁴² Ме'мар, ме'марлыг доктору Гәзәнфәр Әлизадәнин хатирәси «Гобустан» журналынын 1970-чи ил 3-чү нөмрәсиндә чап олуиуишдур, ихтисарла верилир.

⁴³ Актјор, Азербайжан ССР халг артисти, ССР Дөвләт мұкафаты лауреаты Мирзаға Әлијевин мөгаләси «Азербайжан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олуиуишдур. Ихтисарла верилир.

⁴⁴ Мұһарибә вә әмәк ветераны, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы Нуруш Әлијевин үрәк сөзләри 1985-чи ил октябр ајынын 4-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁴⁵ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, Азербайжан ССР ЕА Мұхбир үзвү, ССРИ вә республика Дөвләт мұкафатлары лауреаты Фикрәт Әмировун хатирәси 1975-чи илдә У. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуиуишдур.

⁴⁶ Театршұнас вә драматург Мәммәдсадых Әфәндијевин мөгаләси «Литературны Азербайджан» журналынын 1937-чи ил 5-чи нөмрәсиндә чап олуиуишдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁴⁷ Бәстәкар, Түркмәнстан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Вәли Әһмәдов У. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији илә әләгәдар олараг В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октябр ајынын 5-дә «Һәмешәјашар мусиги» башлыгы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁴⁸ Мүгәнни, ССРИ халг артисти Фирәнкиз Әһмәдованын мөгаләси 1962-чи ил апрел ајынын 30-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁴⁹ Бәстәкар, мусигишұнас вә дирижор, Газахыстан ССР халг артисти, республика ЕА һәгиги үзвү Әһмәд Жубановун хатирәси 1965-чи ил 1 декабр ајынын 21-дә «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олуиуишдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁵⁰ Әдиб ЕА Мұхбир үзвү Аббас Замановун мөгаләси 1975-чи ил ноябр ајынын 16-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁵¹ Бәстәкар, Өзбәкистан ССР халг артисти Борис Зейдманын мөгаләси «Азербайжан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олуиуишдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир. Ихтисарла верилир.

⁵² Азербайжан ССР халг јазычысы, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, Азербайжан ССР ЕА һәгиги үзвү, ССРИ вә республика Дөвләт мұкафатлары лауреаты Мирзә Ибраһимовун мөгаләси, Азербайжан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олуиуишдур. Мөгалә чүз'и ихтисарла верилир.

⁵³ Шаир, Ермәнстан ССР ЕА һәгиги үзвү Аветик Исаакјанын хатирәси 1965-чи ил декабр ајынын 18-дә «Үрәк сөзләри» башлыгы алтында «Совет кәнди» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁵⁴ Мусигишұнас, Азербайжан инчәсәнәт хадими, сәнәтшұнаслыг намизәди Мәммәдсәләһ Исмајыловун хатирәси У. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чи илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олуиуишдур.

⁵⁵ Актриса, ССРИ халг артисти Сара Ишантурајеванын үрәк сөзләри 1985-чи ил сентябр ајынын 27-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуиуишдур.

⁵⁶ А. В. Луначарски адына Белорусија Дөвләт Консерваторијасынын проректору В. Л. Јаконјук У. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији мұнасибәтилә В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октябр ајынын 5-дә «Һәмешәјашар мусиги» башлыгы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олуиуишдур, ихтисарла верилир.

⁵⁷ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы Еуен Каппын хатирәси 1985-чи ил сентябр

ајынын 27-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁵⁸ Бәстәкар, Украјна ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, республиканын Ленин Комсомолу мұқафаты лауреаты Иван Қарабитса Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији мұнасибәтилә В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октјабр ајынын 5-дә «Һәмишәјашар мусиги» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур, ихтисарла верилір.

⁵⁹ Мусигишүнас, РСФСР әмәкдар инчәсәнәт хадими, сәнәтшүнаслыг доктору Георки Келдыш Москвада Үзејир Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли кечәдә чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил декабр ајынын 5-дә «Азәрбајчан мусигисинин ифтихары» башлығы алтында «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Ихтисарла верилір.

⁶⁰ ССРИ халг артисти, Сосналист Әмәји Гәһрәманы, ССРИ Дөвләт мұқафаты лауреаты Иван Козловскинин (Москва) хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 19-да «Бакински рабочи» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁶¹ Бәстәкар, РСФСР әмәкдар инчәсәнәт хадими Зиновки Компанестсин (Москва) хатирәси 1970-чи ил 2 декабр «Бакы» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁶² Философ, Азәрбајчан ССР ЕА һәгиги үзвү Фиридун Көчәрлинин мәгаләси 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁶³ Бәстәкар, Газахыстан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұқафаты лауреаты Куддус Куҗамјаровун хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Үрәк сөзләри» башлығы алтында «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁶⁴ Бәстәкар, Естонија ССР халг артисти; ССРИ вә Естонија ССР Дөвләт мұқафатлары лауреаты Борис Кырверин үрәк сөзләри 1985-чи ил октјабр ајынын 4-дә «Бакы» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁶⁵ Бәстәкар Кеннади Лјашшенко (Украјна) 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш «Корәғлу» операсынын јени тамашасында олмуш вә өз тәәсүратыны 1975-чи ил нојабр ајынын 22-дә «Достлуг вә гардашлыг һимни» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч етдирмишдир.

⁶⁶ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ вә Күрчүстан ССР Дөвләт мұқафатлары лауреаты Алексеј Маҷаварианинин хатирәси 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Бакински рабочи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁶⁷ Бәстәкар, ССРИ Халг артисти Ариф Мәликовун хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 13-дә «Вышка» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁶⁸ Актриса, Азәрбајчан ССР халг артисти Нәчибә Мәликованын үрәк сөзләри «Үлдүз» журналынын 1985-чи ил 9-чу нөмрәсиндә чап олунмушдур.

⁶⁹ Қимјачы, ССРИ ЕА мұхбир үзвү; Азәрбајчан ССР ЕА һәгиги үзвү, ССРИ Дөвләт мұқафаты Јусиф Мәммәдәлијевин мәгаләси «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олунмушдур.

⁷⁰ ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұқафаты лауреаты Бүлбүл 1958-чи ил нојабр 24-дә Ү. Һачыбәјовун вәфатынын 10 иллији мұнасибәтилә радиода чыхыш етмишдир. Чыхышын мәтнин 1968-чи илдә чапдан чыхмыш Бүлбүлүн «Сечилмиш мәгалә вә мәрузәләри» адлы китабда чап олунмушдур. Чыхыш кичик ихтисарла верилір.

⁷¹ Актјор, режиссор вә театршүнас, ССРИ халг артисти Мәһди Мәммәдовун мәгаләси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә чап олунмушдур.

⁷² Мүғәнни, ССРИ халг артисти Шөвкәт Мәммәдованын хатирәси «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁷³ Тәрән, Азәрбајчан ССР халг артисти Бәһрам Мәнсуровун хатирәси 1985-чи ил сентјабр ајынын 13-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁷⁴ Әдиб, Азәрбајчан ССР ЕА мұхбир үзвү, әмәкдар елм хадими Әзиз Мирәһмәдовун хатирәси 1985-чи ил сентјабр ајынын 13-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁷⁵ Бәстәкар, ССРИ халг артисти Едвард Мирзәјанын хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁷⁶ Бәстәкар, РСФСР әмәкдар инчәсәнәт хадими Кирилл Молчанов, 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллији мұнасибәтилә кечирилән шәнлик күнләриндә бөјүк бәстәкарын ев музејинин ачылышын-

да чыхыш етмишдир. Оун үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр аянын 29-да «О, сабаһ да бизимлә аддымлаяр јанашы» башлығы алтында «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁷⁷ Бәстәкар, РСФСР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Вано Мураделинин хатирәси 1965-чи ил декабр аянын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁷⁸ Мусигишүнас, Ермәнистан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, сәнәтшүнаслыг доктору Матевос Мурадијанын үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр аянын 13-дә «Азәрбајчан мусигисинни классики» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁷⁹ Мүғәнни, Азәрбајчан ССР халг артисти Рубабә Мурадованын үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр аянын 21-дә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁸⁰ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ вә Түркмәнистан ССР Дөвләт мұкафатлары лауреаты Вәли Мухатовун хатирәси 1975-чи ил нојабр аянын 22-дә «Вышка гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁸¹ Бәстәкар, Күрчүстан ССР халг артисти, ССРИ вә республика мұкафатлары лауреаты Шалва Мшвелидзенин хатирәси 1975-чи ил нојабр аянын 21-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁸² Мүғәнни, ССРИ халг артисти Һәлимә Нәсированын хатирәси 1985-чи ил октјабр аянын 4-дә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Хатирәнин һазырланмасында Өзбәкистанын мусигишүнаслыг намизәди Наилә Турсунова-Нуримова көмәк етмишдир.

⁸³ Пушкин рајонундакы Киров адына колхозун механизатору Нәзакәт Нәзәрли Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илијинә һәср едилмиш В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил нојабр аянын 29-да «Һәмишә-јашар сәнәт» башлығы алтында «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Ихтисарла верилир.

⁸⁴ Бәстәкар, Азәрбајчан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Елмира Нәзированын хатирәси Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илији мұнасибәтилә јазылмышды. Илк дәфә 1985-чи илдә «Слово об Узәире Гаджибековә» адлы китабда чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁸⁵ Сијаси, ичтимаи вә дөвләт хадими, һәким, јазычы вә драматург Нәриман Нәримановун сөјләдији фикир 280

1916-чы илдә јазылмыш «Коммунист» гәзетиндә 1965-чи ил 19 декабр тарихли нөмрәсиндән көтүрүлмүшдур.

⁸⁶ Диктор, Азәрбајчан ССР әмәкдар мәдәнијјәт хадими Солтан Нәчәфовун хатирәси 1975-чи илдә Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

⁸⁷ Әдиб, шаир, драматург, публицист вә ичтимаи хадим Мәммәд Сәид Ордубадинин хатирәси «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олунмушдур. Хатирә чүз'и ихтисарла верилир.

⁸⁸ Мүғәнни, Ермәнистан вә Азәрбајчан ССР халг артисти Авак Петросјан 1975-чи илдә Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илијинә һәср едилмиш «Короғлу» операсынын јени тамашасында олмуш вә өз тәәсүраты илә 1975-чи ил 22 нојабр аянын «Вышка» гәзетиндә чыхыш етмишдир.

⁸⁹ Бәстәкар Рајно Кангро (Естонија) Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мұнасибәтилә В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил нојабр аянын 29-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә «Һәмишә јашар сәнәт» башлығы алтында дәрч олунмушдур, ихтисарла верилир.

⁹⁰ Бәстәкар, Өзбәкистан ССР халг артисти Шәриф Рамазановун хатирәси 1975-чи ил нојабрын 29-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁹¹ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Газахыстан Дөвләт мұкафаты лауреаты Јеркегали Рахмадијев Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илији мұнасибәтилә ССРИ Бөјүк Театрында кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октјабр аянын 13-дә «Коммунист» гәзетиндә «Чохмилләтли совет инчәсәнәтинин парлаг улдузу» башлығы алтында чап олунмушдур.

⁹² Бәстәкар, Естонија ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, ССРИ вә республика Дөвләт мұкафатлары лауреаты Виллем Рејманын хатирәси 1975-чи ил нојабр аянын 20-дә «Молодеж Азербайджана» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

⁹³ Бәстәкар, Өзбәкистан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, республика Дөвләт мұкафаты лауреаты Һәмид Рәһимовун хатирәси 1976-чи ил нојабр аянын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁹⁴ Дөвләт хадими, шәхси пенсионер Һачы Рәһимовун мәгаләси 1945-чи ил сентјабр ајынын 18-дә «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁹⁵ Һәким Зәһра Рәһимованын хатирәси 1958-чи илдә Ү. Һачыбәјовун вәфатынын 10 илили илә әләгәдар оларга јазылмышдыр (Азәрбајҗан Дөвләт Радио вә Телевизија Верилишләрәи Комитәсинин архивиндән көтүрүлүшдүр). Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

⁹⁶ Азәрбајҗан ССР халг шаири, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, ССРИ вә Азәрбајҗан ССР Дөвләт мұкафатлары лауреаты Рәсул Рзанын хатирәси шаирин сечилмиш әсәрләриндә (4-чү чилд, Бақы, 1974) чап олунмушдур.

⁹⁷ Бәстәкар, Азәрбајҗан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Ағабачы Рзајеванын мәгаләси 1965-чи ил декабрын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁹⁸ Азәрбајҗан Дөвләт Радио вә Телевизија Верилишләрәи Комитәсинин халг чалгы әләтләри оркестринин артисти, шәхси пенсионер Ругијә Рзајеванын хатирәси 1985-чи илдә Үзәјир Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илилији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә чап олунур.

⁹⁹ Мүғәнни, Азәрбајҗан ССР халг артисти Һәгигәт Рзајеванын мәгаләси 1968-чи ил јанвар ајынын 20-дә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁰⁰ Мүғәнни, РСФСР халг артисти Наталја Рождественскајанын үрәк сөзләри 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир. Кичик ихтисарла верилир.

¹⁰¹ Бәстәкар Леополд Рудолфун (Азәрбајҗан) сөјләдији фикир «Литературны Азәрбајҗан» журналында чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹⁰² Бәстәкар вә дирижор, Азәрбајҗан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Сәид Рүстәмовун хатирәси Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илилији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

¹⁰³ Мусигишүнас Петр Савинтсев (Москва) Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илилијинә һәср едилмиш тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-

чи ил нојабр ајынын 29-да «Һәмншәјашар сәнәт» башлығы алтында «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁰⁴ Рәссам, Азәрбајҗан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Мушег Сагијанын хатирәси 1962-чи ил апрел ајынын 30-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹⁰⁵ Дирижор, ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Самуил Самосудын үрәк сөзләри 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Молодеж Азәрбајҗана» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁰⁶ Бәстәкар, Ермәнистан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Арам Сатјанын хатирәси 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Вышка» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹⁰⁷ Бәстәкар, Тачикистан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими, республиканын Дөвләт вә Рудәки адына мұкафатлары лауреаты Шарофиддин Сајфиддинов Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 100 илилији мұнасибәтилә В. И. Ленин адына сарајда кечирилән тәнтәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1985-чи ил октјабр ајынын 5-дә «Һәмншәјашар мусиги» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁰⁸ Пианочу-мүәллим, Азәрбајҗан ССР халг артисти Көвкәб Сәфәрәлијеванын мәгаләси 1975-чи илдә Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 90 илилији мұнасибәтилә јазылмышдыр. Илк дәфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

¹⁰⁹ Бәстәкар, Күрчүстан ССР халг артисти, ССРИ вә республика Дөвләт мұкафатлары лауреаты Сулхан Синсадзенин үрәк сөзләри 1985-чи ил октјабр ајынын 11-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹⁰ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Васили Соловјов-Седојун (Москва) үрәк сөзләри 1974-чи ил нојабр ајынын 21-дә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹¹¹ Бәстәкар, РСФСР әмәкдар инчәсәнәт хадими Јаков Солодуханын хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Үрәк сөзләри» башлығы алтында «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹² Бәстәкар, Ермәнистан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Аро Степанјанын хатирәси Ү. Һачыбәјовун анадан олмасынын 60 илилији мұнаси-

бәтилә 1945-чи илдә җазылмышдыр. Илк дәфә чап олунур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹¹³ Мүғәнни, Күрчүстан ССР халг артисти А. Сусунаванын үрәк сөзләри 1965-чи ил декабр аяынын 19-да «Азәрбајчан кәччләри» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹⁴ Бәстәкар вә дирижор, ССРИ халг артисти, Социалист Әмәји Гәһрәманы, ССРИ вә Азәрбајчан ССР Дөвләт мұкафатлары лауреаты, Ч. Нәһру адына Бейнәлхалг мұкафаты лауреаты Нијази Тағызадәнин мәгаләси «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетинин 1975-чи ил 21 нојабр тарихли нөмрәсиндән көтүрүлмүшдур.

¹¹⁵ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Отар Тактакишвилинин хатирәси 1965-чи ил декабр аяынын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹⁶ Бәстәкар Иохан Тамверкин (Естонија) үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр аяынын 13-дә «Азәрбајчан мусигисинин классикти» башлығы алтында «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹⁷ Мүәллим Әли Терегүловун мәгаләси «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләри»нин 1945-чи ил 5-чи нөмрәсиндә чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир, ихтисарла верилр.

¹¹⁸ Актјор вә режиссор, Азәрбајчан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Рза Тәһмасибин мәгаләси 1975-чи ил нојабр аяынын 21-дә «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹¹⁹ Ме'мар, ССРИ халг ме'мары, Азәрбајчан ССР ЕА һәгиги үзвү, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты, Социалист Әмәји Гәһрәманы Микајыл Нүсәјновун үрәк сөзләри 1975-чи ил нојабр аяынын 20-дә «Молодеж Азәрбајджана» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹²⁰ Бәстәкар, Украјна ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Аркади Филиппенконун хатирәси 1975-чи ил декабрын 19-да «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹²¹ Бәстәкар, Азәрбај ССР халг артисти һачы Ханмәммәдовун хатирәси Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији мұнасибәтилә җазылмышдыр. Илк дәфә 1985-чи илдә «Слово об Узейре Гаджибекове» адлы китабда чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹²² Мүғәнни, Ермәнистан ССР халг артисти Тушик

Хачатурјанын хатирәси 1965-чи ил декабр аяынын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹²³ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Ленин мұкафаты лауреаты, Социалист Әмәји Гәһрәманы, Ермәнистан ССР ЕА һәгиги үзвү, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Арам Хачатурјан Москвада Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли кечәдә чыхыш етмишдир. Чыхыш «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетинин 1975-чи ил 5 декабр тарихли нөмрәсиндә «Азәрбајчан мусигисинин ифтихары» башлығы алтында дәрч олунмушдур. Чыхыш кичик ихтисарла верилр.

¹²⁴ Ү. һачыбәјовун ев музеејинин мүдирин Рамазан Хәлиловун мәгаләси 1965-чи ил декабр аяынын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир, ихтисарла верилр.

¹²⁵ ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Акаки Хораванын хатирәси 1965-чи ил нојабр аяынын 20-дә «Баку» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹²⁶ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Социалист Әмәји Гәһрәманы, Ленин вә ССРИ Дөвләт мұкафатлары лауреаты Тихон Хренников Москвада Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 90 иллијинә һәср едилмиш тәнтәнәли кечәдә чыхыш етмишдир. Чыхыш «Әдәбијјат вә инчәсәнәт» гәзетинин 1975-чи ил 5 декабр тарихли нөмрәсиндә «Азәрбајчан мусигисинин ифтихары» башлығы алтында дәрч олунмушдур. Чыхыш чүз'и ихтисарла верилр.

¹²⁷ Бәстәкар, А. Спендиаровун ев-музеејинин мүдирин Совак һамбарсумјанын сөзләри 1985-чи ил 11 октјабр аяынын 17-дә «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹²⁸ Бәстәкар, Азәрбајчан ССР халг артисти, ССРИ вә республика Дөвләт мұкафатлары лауреаты Солтан һачыбәјовун хатирәси 1965-чи ил декабр аяынын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹²⁹ Бәстәкар, ССРИ халг артисти Рауф һачыевин хатирәси Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији мұнасибәтилә җазылмышдыр. Илк дәфә 1985-чи илдә «Слово об Узейре Гаджибекове» адлы китабда чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹³⁰ Бәстәкар, Азәрбајчан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Чөвдәт һачыевин хатирәси Ү. һачыбәјовун анадан олмасынын 100 иллији мұнаси

сибатилә жазылмышды. Илк дөфә 1985-чи илдә «Слово об Узейре Гаджибекове» адлы китабда чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹³¹ Мүғәнни, Дағыстан МССР халг артисти, РСФСР эмәкдар артисти Рагимат Гачыжеванын хатирәси 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Вышка» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹³² Дирижор, Азәрбајчан ССР халг артисти Әшрәф Хәсәновун хатирәси Ү. Гачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә жазылмышдыр. Илк дөфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

¹³³ Пушқин рајонундакы Телман адына колхозун сәдри, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы Гызгајыт Хәсәнованын мәгаләси 1975-чи ил нојабр ајынын 20-дә «Бакински работчи» гәзетиндә чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир, ихтисарла верилир.

¹³⁴ Мүғәнни, Азәрбајчан ССР халг артисти Күлхар Хәсәнованын хатирәси 1985-чи ил, «Улдуз» журналынын 9-чу нөмрәсиндә чап олунмушдур.

¹³⁵ Бәстәкар Әдилә Хүсејзадәнин хатирәси Ү. Гачыбәјовун анадан олмасынын 90 илији мүнәсибәтилә жазылмышдыр. Илк дөфә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

¹³⁶ Азәрбајчан ССР эмәкдар артисти Әләкбәр Хүсејзадәнин мәгаләси 1965-чи ил декабр ајынын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹³⁷ Философ, Азәрбајчан ССР ЕА һәгиги үзвү һејдәр Хүсејновун мәгаләси, «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләринин» 1948-чи ил 12-чи нөмрәсиндә чап олунмушдур. Мәгалә кичик ихтисарла верилир.

¹³⁸ Мусигишүнас, Күрчүстан ССР халг артисти, сәнәтшүнаслыг доктору Григори Чхиквадзә Ү. Гачыбәјовун анадан олмасынын 90 илијинә һәср едилмиш тән-тәнәли јығынчагда чыхыш етмишдир. Чыхыш 1975-чи ил нојабр ајынын 29-да «Һәмишәјашар сәнәт» башлығы алтында «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹³⁹ Бәстәкар, Азәрбајчан ССР халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Чәһанкир Чәһанкировун хатирәси Ү. Гачыбәјовун анадан олмасынын 100 илији мүнәсибәтилә жазылмышдыр. Илк дөфә 1985-чи илдә «Слово об Узейре Гаджибекове» адлы китабда чап олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

⁴¹⁰ Һәким, тибб елмләри доктору Халыг Чәфәров 1958-чи ил нојабр ајынын 24-дә Ү. Гачыбәјовун вәфатынын 10 илији илә әлагәдар олараг радио илә чыхыш етмишдир (Азәрбајчан Дөвләт Радио вә Телевизија Верилишләри Комитәсинин архивиндән көтүрүлмүшдүр). Илк дөфә 1976-чы илдә «Бәстәкарын хатирәси» адлы китабда чап олунмушдур.

¹⁴¹ Бәстәкар, РСФСР эмәкдар инчәсәнәт хадими Григори Шантырын хатирәси 1975-чи ил нојабр ајынын 21-дә «Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁴² Бәстәкар, ССРИ халг артисти, ССРИ Дөвләт мұкафаты лауреаты Јури Шапоринин хатирәси 1965-чи ил декабрын 19-да «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

¹⁴³ Мусигишүнас, Азәрбајчан ССР эмәкдар инчәсәнәт хадими Георки Шаројевин вә Данил Даниловун мәгаләси «Азәрбајчан ССР ЕА Хәбәрләринин» 1948-чи ил нөмрәсиндә чап олунмушдур. Мәгалә кичик ихтисарла верилир. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹⁴⁴ Әдиб, филоложу елмләри доктору Әзиз Шәрифин хатирәси 1975-чи ил нојабрын 25-дә «Бакински работчи» гәзетиндә дәрч олунмушдур. Рус дилиндән тәрчүмәдир.

¹⁴⁵ Бәстәкар, ССРИ халг артисти, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы Ленин вә ССРИ Дөвләт мұкафатлары лауреаты Дмитри Шостаковичин хатирәси 1965-чи ил декабрын 19-да «Коммунист» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

МҮНДЭРИЧАТ

Мүгэддмэ	3
Аббасов Эшрэф. Илк көрүшүм	9
Абдрајев Мукаш	13
Абдуллајев Микајыл. Унудулмаз образ	13
Агарунов Јаков. Етмаддан руһланмыш	16
Агамурадов Низамэддин	18
Антаколски Павел, Аликер Маргарита вэ Панченко Павел	19
Аристокесјан Емил	19
Асланишвили Шалва. Бөјүк сәнэткар һаггында	20
Ахундова Шәфига. Садэ вэ хејирхаһ инсан	21
Бабајев Ариф	22
Бабачанјан Арно	23
Баланчивадзе Андреј	23
Белажев Виктор	24
Белјалов Рафаел	24
Белыј Виктор	25
Бейбудов Рәшид. Үзејир сәнәтинә мәнәббәтлә	25
Бәдәлбәјли Әфрасијаб. Устад	27
Бәдәлбәјли Шәмси. һачыбәјовун мусигили комедијалары	29
Бәдәлбәјли Лејла. Мән Күлчөһрәни үрәкдән севдим	33
Бүнјадзадә Агабаба. Өлмәзлик	35
Васадзе Акаки	36
Вәкилов Садыг. Хатирә	37
Вәкилов Сәмәд Вурғун. Инсан гәлбинни тәрәннүмчүсү	38
Гарајев Гара. Унудулмаз мүәллим, бөјүк сәнэткар	43
Гасымов Губад. Јени үслуб ахтарышлары	46
Гасымов Мухтар. Хош бир көрүш	48
Гафаров Владимир. Әбәди мәнәббәт	50
Глебов Јевгениј	53
Глезер Раиса	54
Гомолјака Вадим	55
Гордејчук Николај	55

Григорјан Қнарик	56
Григорјан Самвел. Даһи сәнәткары дүшүнәркән	57
Грошева Јелена	60
Гуманјук Андреј	62
Давиташвили Мери	63
Дадашзадә Мәммәд Ариф. Һәгиги—халг сәнәткары	63
Дилбази Әминә. Мәним хејирхаһым	66
Дога Јевкени	68
Әләкбәрова Шөвкәт	68
Әләскәр Сүлејман. Даһи бәстәкар, һәссас гәлбли инсан, гајгыкеш мүәллим	70
Әлизадә Агшин. Камил јарадычылыг мәктәбимиз	73
Әлизадә Гәзәнфәр. Үч, дөрд илин хатирәси	74
Әлијев Мирзаға. Јорулмаг билмәјән мүбариз	77
Әлијев Нуруш. Маһны	79
Әмиров Фикрәт. Үзејир мәктәби	80
Әфәндијев Мәммәд Садыг	86
Әһмәдов Вәли	86
Әһмәдова Фирәнкиз. Ичәсанәтә хидмәт	87
Жубанов Әһмәд	88
Заманов Аббас. Аловлу публицист, бөјүк драматург	88
Зейдман Борис. Кәнч бәстәкарларын һәссас тәрбијәчиси	92
Ибраһимов Мирзә. Ону дүшүнәркән	94
Исаакјан Аветик	97
Исмајылов Мәммәд-Салех. Гајгыкеш мүәллим	98
Ишантурајева Сара	99
Јаконјук Владимир	100
Капп Еуген	101
Карабитса Иван	102
Келдыш Кеорги	102
Козловски Иван	104
Компанесте Зинов. Үзејир бәји хатырлајырам	104
Көчәрли Фиридун. Ү. һачыбәјов вә «Молла Нәсрәддин»	105
Кужамјаров Куддус	107
Кырвер Борис	108
Лјашшенко Кеннади	108
Мачавариани Алексеј	109
Мәликов Ариф	109
Мәликова Нәчибә	111
Мәммәдәлијев Јусиф. Бөјүк итки	112
Мәммәдов Бүлбүл. Өлмәз сәнәткар	113
Мәммәдов Меһди. Классик сәнәт мүәнәләри	116
Мәммәдова Шөвкәт. Вәтәнпәрвәр инсан	125

Мансуров Бәһрам. Јаддашында га- ланлар	126
Мирәһмәдов Әзиз. Ширин бир хати- рәдәк	130
Мирзојан Едвард. Мәһәббәт ашиги	136
Молчанов Кирилл	137
Мурадели Вано	138
Мурадјан Матевос	138
Мурадова Рубабә. Мән Узејир. Леј- дисинин мәчнунујам	139
Мухатов Вәли	139
Мшвелидзе Шалва. Устад	140
Нәсирова Һәлимә. Узејир аға чох бәсирәтли иди	141
Нәзәрли Нәзакәт	143
Нәзирова Елмира	144
Нәриманов Нәриман	147
Нәчәфов Солтан. Оху тар	147
Ордубади Мәммәд. Сәнд. Бөјүк сәнәткар барәсиндәки хатиратым	153
Петросјан Авак	160
Рајно Кангро	161
Рамазанов Шәриф	161
Рахмадијев Јеркали	162
Рејман Виллем. Һәр бир мусигичинин вәзифәси	163
Рәһимов Һәмид	164
Рәһимов Һачы. Республиканын габаг- чыл бәстәкары	165
Рәһимова Зәһра. Севдијим арија	166
Рзајев Рәсул Рза. Садә вә бөјүк инсан	167
Рзајева Арабачы. Парлаг зәка	173
Рзајева Ругијјә. Ундулмаз мүәл- лимим Узејирбәј һаггында хатирәләрим	174
Рзајева Һәгигәт. Өлмәз өсәр	183
Рождественскаја Наталја.	184
Урақдән	185
Рудолф Леопол	185
Рүстәмөв Сәнд. Бөјүк бәстәкар	185
Савинтсев Петр	188
Сагијан Мушер	190
Самосуд Самуил	190
Сатјан Арам. Бизим әзиз мүәллим	191
Сәјфиддинов Шарофиддин	191
Сәфәрәлијева Көвкәб. Бөјүк инсан	192
Синсадзе Сулан. Халгларын севимли өвлады	195
Соловјов-Седој Васи́ли	196
Солодухо Јаков	196
Степанјан Аро	197
Сусунова А.	198
Тағызадә Нијази. Устадымыз	198
Тактакишвили Отар. Халг мүдри- к-лији	204
Тамверк Јохан	205

Терегулов Әли. Гори мүәллимләр се- минаријасында	205
Тәһмасиб Рза. Мүгтәдир сәнәткар	208
Усејнов Микајыл. Бөјүк гәлбли инсан	213
Филиппенко Аркади	214
Һачыјева Чөвдәт. Бөјүк мүәллим	214
Хачатурјан Тушик. Һамынын се- вимлиси	217
Хачатурјан Арам	218
Хәлилов Рамазан. Ики дост, ики сәнәткар	220
Хорава Акакиј	223
Хренников Тихон	224
Һамбарсумјан Совак	225
Һачыбәјөв Солтан. Инсан, вәтән- даш	227
Һачыјев Рауф	228
Һачыјев Чөвдәт	232
Бөјүк мүәллимим һаггында хатирәләрим	232
Һачыјева Рагимат. Чох сағ. олуң, уста!	236
Һәсәнов Әшрәф. «Короглу» операсы- нын јаранмасы барәсиндә хатирә	238
Һәсәнова Гызгајыт. Гадын сәадә- тинин тәрәннүмчүсү	242
Һәсәнова Күлхар	243
Һүсејизадә Әдилә Гајыкеш ата	245
Һүсејизадә Әләкбәр. 600 дәфә- дән чох	246
Һүсејнов Һәјдәр Бөјүк сәнәткар	248
Чхиквадзе Григори	256
Чананкиров Чананкир Узејир Һа- чыбәјөв һаггында хатирәләрим	257
Чәфәров Халыг. Јарым әср буңдан әввәл	259
Шантыр Григори	262
Шапорин Јури	262
Шаројев Кеорки вә Данилов Данил. Азәрбајҗан Дөвләт Консервато- ријасынын тәшкилатчысы	262
Әзиз Шәриф. Бир мәктубун тарихи	267
Шостакович Димитри	270
мәлүмат вә гејдләр	271
Мүәллифләр вә хатирәләр һаггында гыса	

**УЗЕЈИР НАЧЫБƏЛОВ НАГГЫНДА СЕЧИЛМИШ
ХАТИРƏЛƏР ВƏ МƏГАЛƏЛƏР**

**ИЗБРАННЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ И СТАТЬИ
ОБ УЗЕИРЕ ГАДЖИБЕКОВЕ**

Нəшријјат редактору *В. Əлијев*
Рəссамы *Ф. Сəфəров.*
Бəдии редактору *В. Устинов*
Техники редактору *В. Огнијенко.*
Корректору *А. Əһмədов*

ИБ № 2098

Јығылмаға верилмиш 3. 02. 89. Чапа имзаланмыш 09. 07. 90.
ФГ 14558. Форматы 84×108 ¹/₃₂. Мəтбəэ кағызы № 1. Шрифти
эдəби гарнитур. Јүксəк чап үсулу. Шəрти чап вərəги 15,33. Рəнкли
шəрти ч/в. 15,23. Нес.-нəшријјат вərəги 16,3. Тиражы 500.
Сифариш 21. Гимəти 3 ман: 30 гəп.

«Елм» нəшријјаты.
370143, Бакы-143, Нəриманов проспекти, 31. Академија шə-
һərчији. Əсас бина.
Азэрбајчан ССР Дəвлəт Мəтбуат Комитəсинин 3 №-ли Китаб
мəтбəэси. Бакы, Əли Тағызадə күч., 4.

1990

829

3 м. 30 г.

047